

CZASOPISMO INDEKSOWANE
NA LIŚCIE CZASOPISM
PUNKTOWANYCH MNiSW
(5 PKT., CZĘŚĆ B, NR 1754)

RECENZOWANE
CZASOPISMO NAUKOWE
POŚWIĘCONE ZGADNIENIOM
WSPÓŁCZESNEJ HUMANISTYKI
I NAUK SPOŁECZNYCH

CZŁONKAMI REDAKCJI
I RADY NAUKOWEJ SĄ
UZNANI BADACZE Z POLSKI
I ZAGRANICY

PROSOPOON

HUMANUM

Instytut Studiów Międzynarodowych
i Edukacji w Warszawie

8 (2) / 2014

Spis treści

Laudacja ku czci Prof. JUDr. Petera Vojčíka, CSc.	5
MAŁGORZATA DOBROWOLSKA: Work productivity in the conditions of a-typical employment	13
PETER STRAPÁČ: Responsibility of the member of board of directors in stock corporation in Commercial Law	23
MIROSLAW MATYJA: Funkcjonalność i dysfunkcjonalność szwajcarskiego systemu demokracji bezpośredniej	31
BARBARA JASIŃSKA: Narodowa myśl w działalności Komisji Edukacji Narodowej	49
DANIELA GANDŽALOVÁ: Procesnoprávne účinky začatia občianskeho súdneho konania	55
MARIIA IASHCHENKO: Korupcja polityczna – przegląd definicji zjawiska w myśli zachodnich i wschodnich badaczy i politologów	71
MARTIN VOLOŠIN: Inovačné procesy v prostredí globalizovanej ekonomiky	81
EVA HVIZDOVÁ: Religiózný marketing a jeho vplyv na rozvoj podnikateľských aktivít v cestovnom ruchu	101
PIOTR MIKOŁAJCZYK: Rechtlicher Status des Sozialarbeiters	109
DARINA VOLOŠINOVÁ: Teoretické aspekty a problémy financovania inovácií	121
PETER MOLNÁR: Bytová náhrada a vypratanie bytu v Slovenskej republike	143

Spis treści – cd.

MARIA MARINICOVÁ: Všeobecne o práve duševného vlastníctva	153
(vybrané aspekty právnej úpravy)	
ОЛЬГА БАНИТ: Забезпечення системного підходу до	161
внутрішньофірмового розвитку персоналу	
PAWEŁ CZARNECKI: The History of Social Work	169
MIROSLAW MATYJA: Wpływ elit politycznych na integrację mniejszości	185
muzułmańskiej w szwajcarskim społeczeństwie równoległym	
TERÉZIA BILASOVÁ: Bývanie ako sociálny problém	203
RAMIRO DÉLIO BORGES DE MENESES: Na Parábola do Bom Samaritano	209
(Lc 10, 25-37): a comunicação plesiológica	
RUDOLF DUPKALA: K problematike humanizmu a tolerancie	219
v dejinách filozofie	
Lista Recenzentów	229

Prosopon

Europejskie Studia Społeczno-Humanistyczne

Wydawca / Publisher:
Instytut Studiów
Międzynarodowych
i Edukacji HUMANUM
www.humanum.org.pl

8 (2) 2014
ISSN 1730-0266

COPYRIGHT © 2014 BY
PROSOPON
ALL RIGHTS RESERVED

Numer dedykowany

Prof. JUDr. Peterowi Vojčíkowi CSc.

Profesorowi doktorowi habilitowanemu nauk prawnych
Z okazji 40-lecia pracy naukowej i dydaktycznej
na UPJŠ v Košiciach (1974-2014)

Curriculum vitae

Peter Vojčík , prof. JUDr. CSc.

Prehľad dosiahnutého vzdelania;

- 1957-1966 základná škola v Košiciach
1966-1969 stredná všeobecne vzdelávacia škola v Košiciach
1969-1974 Právnická fakulta UK Bratislava
1974-doteraz vysokoškolský učiteľ na UPJŠ v Košiciach – Právnickej fakulte
1977 rigorózna práca (JUDr.)
1976-1978 dvojsemestrálne postgraduálne štúdium vysokoškolskej pedagogiky na Pedagogickej fakulte v Prešove
1980-1982 dvojročné postgraduálne štúdium organizované Inštitútom riadenia Bratislava zamerané na riadiacu činnosť
1984 ukončenie vedeckej aspirantúry na Právnickej fakulte UK v Bratislave a získanie vedeckej hodnosti kandidáta právnych vied – obhajoba kandidátskej dizertačnej práce
1988 menovanie za docenta v odbore občianske právo na PF UK Bratislava
2001 habilitačné konanie na Právnickej fakulte UK Bratislava
2002 inauguračné konanie na Univerzite Komenského Bratislava – člen Vedeckého kolégia SAV pre vedy o človeku a spoločnosti
Január 2003 vymenovanie za profesora v odbore občianske právo

Prehľad o zamestnaní – právnickom povolaní:

- od roku 1974-doteraz vysokoškolský učiteľ na UPJŠ v Košiciach – Právnickej fakulte (celkom 40 rokov)
od roku 2000 do 2003 dekan Právnickej fakulty UPJŠ Košice

Ďalšie odborné aktivity :

- 1993-1994 poradca Ústavného súdu SR
1993-doteraz advokát
1998-2002 predseda rekonštrukčnej komisie MS SR pre prípravu nového Občianskeho zákonníka
2005-doteraz lektor Justičnej akadémie SR
2005-doteraz člen skúšobnej komisie Justičnej akadémie SR
2010-doteraz externý spolupracovník na Wyższa Szkoła Menedżerska w Warszawie

Členstvo v medzinárodných organizáciách, vedeckých radách a redakčných radách:

1984-1990	člen Československej národnej skupiny medzin. Združenia AIP-PI pre ochranu priemyselného vlastníctva
1984-1990	člen redakčnej rady časopisu Průmyslové vlastníctví, Praha
1993-doteraz	Prezident Slovenskej národnej skupiny AIPPI – Medzinárodného združenia na ochranu priemyselného vlastníctva – člen prezidentskej rady AIPPI
Od r. 1996	člen redakčnej rady časopisu Bulletin slovenskej advokácie
1997-2012	predseda redakčnej rady časopisu Duševné vlastníctvo
1996-doteraz	člen Vedeckej rady UPJŠ – Právnickej fakulty
2000-doteraz	člen Vedeckej rady UPJŠ
2010-doteraz	člen redakčnej rady časopisu „Právni ochrana duševního vlastníctví“ Metropolitná univerzita Praha
2013-doteraz	člen komisie MS SR pre rekodifikáciu Obč. zákonníka a člen komisie MS SR pre rekodifikáciu Obč. súdneho poriadku

Súčasnú zaradenie:

- vedúci katedry občianskeho práva Práv. fakulty UPJŠ Košice
- profesor v odbore občianske právo
- vedenie prednášok a seminárov z predmetu „občianske právo hmotné“ a „autorské a priemyselné práva“
- vedenie a oponovanie diplomových a rigorózných prác
- predseda komisie pre štátne záverečné skúšky a pre rigorózne skúšky z odboru občianske právo
- predseda komisie pre obhajoby doktorandských dizertačných prác
- školiteľ doktorandov,
- predseda komisie pre habilitačné konanie na získanie titulu docent v odbore občianske právo a predseda komisie pre inauguračné konanie pre získanie titulu profesor v odbore občianske právo.
- člen komisie SAV pre obhajoby doktorských dizertačných prác z odboru občianske právo, obchodné a pracovné právo.

Bližšia špecializácia: Občianske právo hmotné, právo duševného vlastníctva

V Košiciach, dňa 20.3.2015

Prof. Dr. Alexander J. Bělohávek

Laudatio

I have the honour of presenting the author of this publication, Prof. JUDr. Peter Vojčík CSc., the leading expert on Slovak civil law and a highly renowned specialist in a number of fields, including intellectual property. While it is true that superlatives should be used only sparingly, this certainly does not apply with respect to Prof. Vojčík.

Peter Vojčík has been a university professor at the Faculty of Law of P. J. Šafárik University in Košice (Slovakia) for more than 40 years, where he also held the office of Dean of the Faculty of Law from 2000 to 2003. He presently chairs the Civil Law Department. Throughout his academic and professional career, Prof. Vojčík has published numerous interesting and impressive legal articles and monographs, university educational materials, textbooks and other didactic texts. He has also co-authored or contributed as an editor or reviewer to a number of legal publications. Prof. Vojčík is the author of several keystones of Slovak academic literature, including his authoritative commentaries to the fundamental sources of Slovak law. His legal opinions have influenced at least two generations of Slovak lawyers, and have formed the basis for the case law of Slovak courts. He has therefore undeniably influenced the development of Slovak law and Slovak legal culture.

Apart from his academic achievements, Prof. Vojčík has also been practicing law as an attorney for more than 20 years, following a family tradition dating back to the period preceding World War II. Vojčík & Partners Law Offices, founded in 1991, has become a synonym for superior legal services.

Prof. Vojčík also holds the office of President of the Slovak Group of the International Association for the Protection of Intellectual Property. He is a member of the Slovak Academy of Sciences for Humanities and Social Sciences, and a member of the Scientific Board of P. J. Šafárik University, as well as a member of the Scientific Board of the Faculty of Law at the same institution. Prof. Vojčík has also served on the editorial boards of many legal periodicals, and has worked as a lecturer and a member of the Examination Committee of the Slovak Judicial Academy, and

a member of several international organizations, primarily (though not exclusively) in the field of the protection of intellectual property.

Prof. JUDr. Peter Vojčík CSc. is indeed a remarkable figure in the field of Slovak (and formerly Czechoslovak) private law, highly renowned both in Slovakia and abroad.

The book, which is now presented to practising lawyers and academics, is an impressive work of this learned scholar.

Prof. Dr. Alexander J. Bělohávek

Prof. Dr. Alexander J. Bělohávek

Laudatio

Mám tu čest představit na tomto místě autora této publikace prof. JUDr. Petera Vojčíka CSc., který je předním odborníkem na poli slovenského civilního práva a vysoce renomovaným specialistou mj. též v oboru duševního vlastnictví. Ačkoli se superlativy mají používat spíše výjimečně, u osobnosti profesora Vojčíka není naopak nutné superlativy šetřit.

Peter Vojčík působí jako univerzitní profesor na Právnické fakultě Univerzity P. J. Šafárika v Košicích (Slovensko) více než 40 let, přičemž v letech 2000-2003 byl rovněž děkanem této právnické fakulty. V současnosti je vedoucím katedry občanského práva. Po dobu své akademické a profesní kariéry se jako autor prezentoval nesčítanou řadou kvalitních publikací, a to nejen odborných článků a monografií, ale i skript, učebnic a jiných didaktických textů. Na řadě odborných publikací se též podílel jako spoluautor, případně editor, nebo recenzent. Profesor Vojčík je autorem i takových publikací, jako například autoritativních komentářů k základním pramenům slovenského práva, přičemž jeho odborné názory ovlivnili minimálně dvě generace slovenských právníků a opírá se o ně i judikatura slovenských soudů. Jde tedy o autoritu, která nesmazatelně ovlivnila vývoj slovenského práva a slovenské právní kultury.

Vedle svého akademického působení je prof. Vojčík více 20 let rovněž aktivním advokátem, čímž navázal na rodinnou tradici, která sahá až do období před druhou světovou válkou. Advokátní kancelář Vojčík & Partners se za dobu své existence od roku 1991 stala synonymem pro kvalitní právní služby.

Profesor Vojčík je rovněž prezidentem slovenské skupiny Mezinárodního sdružení na ochranu duševního vlastnictví, členem Slovenské akademie věd pro vědy o člověku a společnosti, členem Vědecké rady Univerzity P.J. Šafárika a současně členem vědecké rady Právnické fakulty této univerzity, jakož i dalších vědeckých členem redakčních rad řady odborných periodik, lektorem a členem zkušební komise Justičnej akadémie SR, jakož i členem řady mezinárodních organizací, zejména (nikoliv však jen) v oblasti ochrany duševního vlastnictví.

Profesor JUDr. Peter Vojčík CSc. je vskutku výjimečnou osobností slovenského (dříve československého) soukromého práva s vysokým renomé ve své vlasti i v zahraničí.

Kniha, jež se nyní odborné veřejnosti předkládá, je vysoce kvalitní publikací tohoto erudovaného autora.

Prof. Dr. Alexander J. Bělohávek

Małgorzata Dobrowolska

Uniwersytet Śląski, Instytut Psychologii
E-mail: malgorzata.dobrowolska@us.edu.pl

Work productivity in the conditions of a-typical employment

Abstract

Work productivity is of crucial importance to all employers regardless of what solutions they use, traditional or flexible ones. Most human resource management programs are oriented on HR tools that are favourable for employee efficiency, and hence on organizational effectiveness and productivity. When examining different psychological variables that are relevant in psychology of work and organization, popularity and productivity prove to be vital, since this variable correlates with all the remaining psychological dimensions due to continuous and intensive search for ways to improve efficiency in the work place. This article presents the results of the research carried out on n=2118 a-typical employees.

Key words: work efficiency, a-typical employment, praxeology

INTRODUCTION: POSITIVE PRAXEOLOGICAL FEATURES OF THE RESULTS OF THE RESEARCH

Below selected praxeological concepts as explained by J. Bernais (2013) have been presented. Efficiency can be described as all the advantages of practical actions, or features of actions assessed as positive. Operational efficiency can be described by more detailed features, each of them meaning something else: effectiveness, efficiency, cost-effectiveness, performance, frugality and productivity. The principle, however, is always the same – the closer to all the values of positively assessed effects of actions, the more effective one is. This applies to the most relevant dimension (Kotarbinski, 1978, pp. 227-228), which can be understood as a collection of all the positively evaluated characteristics of actions, as their total evaluation (Zieleniewski, 1969).

Effectiveness is a positive feature of actions giving a positively assessed result regardless of whether it was intentional or not. Effectiveness as well as efficiency may be a subject of gradation or may remain ungradable. In this respect we do not take into account number and quality of these positive results, as we do not identify their presence or absence. In the event gradable efficiency one takes into account the number and quality of the results. Another quality of effective actions is smooth action is efficiency. It is defined as a positively assessed congruence of

the outcome with the objective. Therefore every action is efficient, if it reaches its intended target, or facilitates its achievement. If effectiveness of an action is a relationship between its results executed in a given moment, and the objectives intended and set out earlier, efficiency is assessment of an action provided due to the current needs, regardless of whether they were intended or not. If positively evaluated final results are also in line with earlier assumed objectives – the operation in question was not only efficient, but also effective. An action may be effective, but inefficient due to complexity of objectives. Efficiency in a special way is related to two qualities of effective operations: accuracy and adequateness. The former determines probability of conformity to a pattern with respect to some specified factors (Kotarbinski, 1978). We take it into account when comparing products (goods) or actions (events) to the pattern. Accuracy also includes the notion of adequateness (successful), accuracy (accurate) and precision. Accuracy is defined by precision and vice versa. However, accuracy is an objective quality, determined by compliance with some external phenomenon. A related notion – precision – is a subjective feature, determined by stability of response of equipment of an object. If an employer does not make mistakes systematically, he is said to be accurate, whereas when he does not make accidental mistakes, he is said to be precise. The quality of accuracy in HR management becomes important with respect to, for example, execution of specific competences, e.g. creation and implementation of employees' assessment system. Adequateness is efficiency with respect to side objectives that are harmonised (consistent) with the major objective. The more successful product, the more the adequate an operation is. Cost-effectiveness and the economic efficiency is the ratio between acquisitions (a useful result) and losses (costs, consumption of resources), in which acquisitions are greater than losses. T. Kotarbinski (ibid) formulate a postulate of the economic efficiency, which recommends using the resources only when necessary. One of such unquantifiable goods is human effort, which we protect by minimizing intervention (economisation). The postulate of the economic efficiency should be taken into account in relation to every subsystem of HR management. The main forms of economic efficiency are efficiency or frugality. Performance is assessment which compares at least two actions of known value in terms of acquisitions. When losses in the both actions are the same, action A is more efficient than B (A has a better performance when compared to B), in other words: given two actions with similar costs, we choose the one that leads to better results. Performance is assessment which compares at least two actions (A and B) of recognised economic efficiency in terms of losses. When comparing two actions, the more economic one is the one thanks to which the same useful results have been achieved while using less expenditures, resources and means. It can be concluded, therefore, that performance and economic efficiency are inextricably connected when describing projects with respect to funding and results. Performance is a special type of economic efficiency that relates to production (performance). Productivity in the praxeological sense corresponds to the concept of economic efficiency in economic terms. Also an alternative distinction is used, according to which productivity means a ratio of a useful result to input (contribution), regardless of the adopted production ratio or input ratio, whereas “performance” suggests a comparison of different

types of productivity and often takes into account “lack of performance”, which in a sense is associated with a notion of wasted potential. Possible units of measure of productivity are very numerous and are dependent on, for example, whether capital, energy, raw materials, human resources, or all of them together have been used as input. Each of these indicators can be used to explain various types of issues related to performance (Pszczółowski, 1978). Another feature of action evaluated positively due to superiority of acquisitions over losses is profitability. In quantitative terms an operation is called profitable, if the sum of results is higher than the sum of expenditures. If expenditures are higher than the results obtained, the action is called unprofitable or loss. In order to determine profitability of a given action a notion of valuability was introduced to the dictionary of praxeology. It is a factor that allows to build a summary assessment in case of diverse assessments (Zieleniewski, 1969) (all after: Bernais, 2013, pp. 156-162).

Each time in case of assessment of performance, regardless of measurement applied, efficiency, effectiveness, performance, productivity, or other praxeological differentiators, the intention of management specialists is the same – improvement of work performance. The intention is independent of a form of employment.

ASSESSING EFFECTIVENESS OF WORK

Skowron-Mielnik (2009) tried to systematise the concept of efficiency. In literature praxeological issues appear in various wordings: efficiency, effectiveness, productivity, effectivity, performance and others, as described above. Jasinski, Chomątowska, Janiak – Rejno (2002, p. 371) define efficiency as the relationship between tangible and intangible benefits acquired as a result of human labour, where benefits outweigh costs incurred or when expenditures are equal to benefits (behaviour is ineffective when costs outweigh the benefits). A similar definition is adopted by Karnej (1998, p. 74) – a result of an action and incurred costs (material, human, moral, social and other ones), and thus to maximize productivity one needs to minimize costs at a constant level of benefits or to maximise benefits and minimise costs. The work effect is a direct result understood both as material and immaterial one. Armstrong (2005, p. 436) describes effects not only as the work effect, but also as behaviour leading to the result. Work is a mental and physical effort, the result of which is performance of tasks and achievement of results. A relation of a volume of the effects to a unit of work is described as performance, whereas efficiency and is a feature of actions of a positive outcome, regardless of whether it was intentional or not (Listwan, 2005) (all after: Skowron-Mielnik, 2009, pp. 33-34). Efficiency of a group in organizational cases is supposed to meet expectations according to which it is much higher than efficiency of an individual (West, 2004). In case of groups one emphasizes synergic effects, i.e. the effect is something more than the sum of work of individual members, this is the actual cooperation, emotional and social support for each other (Przewoźnik, 2002). Measuring the effectiveness is less related to external factors, like for example, the size of the group (after: Pacek, Poczwardowski, 2011, p. 79).

Analysis of productivity may concern individual effects of work – an individual

employee, a team of employees, that is employee group, an organizational unit – a section, a department, an organisation as a whole. Work assessment systems allow for measurement of the above factors taking into account flexible forms of employment (compare: Dobrowolska, 2012), organisational effects are the outcome of actions of specific units, as well as non-organizational factors such as a modification of legal regulations, crisis, cataclysm. Work effects may be quantitative and qualitative, social, organizational and may even be analysed from the perspective of an entire company. Recognising in the effects and expenditures non-measurable issues or issues that are difficult to measure is a challenge for both practician persons and theoreticians, as well as methodologies applied, such as score cards, assessment systems and development models. Work productivity is variable in time and is affected by many factors, such as volume of the effects of work and volume of expenditures. External factors are political matters, economic conditions, labour market, technology, culture, ecology, society; internal factors is the efficiency of management, organizational structure, incentive scheme, development of organization; internal organization of a team – objectives and tasks of a team, team standards, interpersonal relations, system of assigning tasks, team management style; individual characteristics of members, competence, abilities, skills, system of values and attitudes, needs and expectations (Jasinski, 1999, p. 248). Pocztowski, Miś (2000, p. 101) divide factors into the natural ones – environmental, technical – technological, structural, organizational, socio-cultural, such as qualifications, attitudes. Boxalla, Purcela (after: Armstrong, 2005, p. 31) describe productivity of an employee and a team as a level of results being a function of ability, motivation and opportunity. These three groups of factors depend on an employee and an entire organization. Jasinski, Chomątowska, Janiak -Rejno (2002, p. 374) speak of two groups of pro-productive factors: employee-dependent, such as competence and ability to manage one's own work, and organization-dependent, such as recruitment and selection procedure or shaping motivation of an employee. Summing up, the factors affected by an organization in shaping productivity are as follows: competence to carry out work (from selection to training), motivation to take action (from motivation, systems of evaluation, to remuneration), ways of work organization (from post profiles to creation of work- life policy). Employee's efficiency benefits are linked to loyalty, ethics and job satisfaction (all after: Skowron-Mielnik, 2009, pp. 35-42).

Strzalecki, Czołak (2005) carried out synthesis of a notion of personality system efficiency for an effective personality (Strzalecki, 1989, p. 187) following Obuchowski (1982), which is the ability for take actions on a stable basis in a long-time perspective, with the ability to modify and transgress a system with respect to envisaged and distant tasks, adaptation to new conditions and situations (p. 135).

PRESENTATION OF THE AUTHOR'S RESEARCH

The respondents were n=2118 people working in 9 flexible forms of employment: substitute work in accordance with Article 25 Point 1 of the Labour Code; temporary employment as understood by the Act on employment of temporary employees as from 9 July 2003 (Journal of Law 03.166.1608); self-employed, self-em-

ployment as understood by the Act 2 July 2004 on freedom of economic activity; teleworking in accordance with Article 675 and following of the Labour Code; employment for a specified period of time in accordance with Article 25 Point 1 of the Labour Code; employment in part-time work in accordance with Article 292 Point 1 of the Labour Code; work under a civilian-legal agreement on the basis of the freedom to contract i.e. Article 3531 Point 1 of the Civil Code; seasonal work in accordance with Article 25 Point 1 of the Labour Code; employment in the social economy, which includes: social co-operatives, cooperatives, cooperatives of the disabled and the blind, non-governmental organizations and entities listed in Article 3 Section of the Act from 24 April 2003 on public benefit and voluntary services (Journal of Law dated 29 May 2003 as amended).

Among 2118 respondents, 44% are women and 56% are men. Due to the number of the respondents it can be concluded that the analyses sample suggests lack of a visible disproportion between men and women with respect to flexible forms of employment.

Flexible employees have been divided into 9 professional groups, each of them with more than 200 people. The featured groups were as follows: 12.1 % working for a specified period of time; 13.2% working part-time; 10.7% working on contract; 10.3% of the self-employed; 10.4% of teleworkers; 10.4% working under a substitute work contract; 12.4% of temporary workers; 10.0% of seasonal workers; 10.5% of the employed in the social economy.

The respondents were adults of different ages, although all the respondents were in the so-called age a professional activeness, working age from 18 to 60 years for women and up to 65 years for men. 7% of the respondents were 18- 24 years old. The largest group – 42% are persons aged 25-34. 34% of the respondents are 35 to 44 years old. Another 12% of the respondents are between 35-44 years, while 5% of the respondents were 55-65 years. An average age in the analysed group was 36, and the median was 35 years. The youngest respondent was 18 years old, and the oldest 65 years old. The distribution of results in the Polish sample of the tested fits fully into the *European characteristics of flexible employees*, which describes them as rather young, with an average period of employment in an organization – less than five years (Nollen, 1996).

Flexible employees who took part in the research are well-educated. More than half of the respondents (56 %) holds a university degree. Quite a large group of the respondents – 34% are people with secondary education. 6% of the respondents has a vocational education and only 4% of the respondents have primary education. Persons without any education represent only 0.3% of the sample. This is an interesting result in view of the fact that a social perception of flexible employment is related to a stereotypical and pejorative image of this type of employment regarded as “junk one” for poorly skilled ones. As it turns out, however, in majority of cases people involved in these forms of employment are well-educated.

Seniority of flexible employees fluctuates between a few months and several decades (maximum 41 years), the average was 8,5 years. Seniority of the biggest

number of the respondents is up to 5 years – 42.6 %, the smallest number of the respondents is of a considerable seniority, which also corresponds to the already mentioned European characteristics of an average flexible employee (Nollen, 1996). Seniority was divided into 6 categories. The first group, up to 5 years, includes 42.6% of the respondents and the second one from 6 to 10 years – 29.8 %, the third from 11 to 15 years – 11.0 %, in the group of seniority from 16 to 20 years – 8.9% of respondents, from 21 to 30 years – 5.6% of the respondents and in the last group above 31 years – only 2.1 %.

In the majority of cases the researched flexible employees has had 2-3 employers so far (47 %). 14.6% of them have worked in only 1 place of work. The remaining respondents have changed work more often. 28% of them worked for 4-5 employers, and 12% of them had more than 5 employers. The results show a relatively small migration between employers, which might be expected in flexible employment.

Flexible employees who took part in the survey have worked under their current work contract for 5.5 years on average. A detailed distribution of responses with respect to the time categories is shown on the chart below. Paradoxically, the highest percentages are people working not only under short-term contracts, up to one year – 19.3% and up to two years – 19.0 %, but also people with long-term employment relationship, more than 10 years. In the group from 2 to 3 years there is 12.4% of the respondents, in the group from 3 to 4 years – 8.2% of the respondents, from 4 to 6 years 15.0% of the respondents, from 6 to 10 years 10.6% of the respondents.

When it comes to location in the structure, the largest part of the respondents are subordinates (62 %). Flexible employees are also specialists (29%), but less often managers (7%) or directors (2 %).

More than half of the surveyed flexible employees (54%) works in the private sector. 34% of the respondents is employed in the public sector, and the remaining part is employed in the social sector (12%). The private sector uses flexible employment solutions much more often than the public one.

The biggest number of the respondents is employed in the public administration (31.8%) and in the services sector (28.5 %). The smallest number of the respondents works in health care (2.3%) and education (9.3%), 11.3 % of the respondents is employed in trade.

The variable work productivity is regarded as a subject-and-organizational determinant of behaviour of employees in non-traditional employment. It was decided that the variable efficiency should be kept and intuitive measurements should be applied while adding two questions measured separately by a total sum of results in a given question. The first question is as follows: “I think that I have been working effectively”, the second – “I believe that I am a good employee”, which the respondents answer using a scale from 1 (I do not agree) to 5 (I agree completely). The respondents working under flexible contracts are generally regarded as effective employees. 88% of the respondents agree with the statement “I believe that I have been working effectively”, including 50% of the respondents who agree with

it completely. 89% of the responders consider themselves to be good employees, including 54% who agree with it completely.

While analysing the responses to the above questions, taking into account their forms of employment, one can see a statistically significant correlation between these variables. Analysis of a correlation using Kramer's V showed a statistically significant correlation between a form of employment and answers to the question "I believe I am an effective employee". Value of the factor is 0.108 and indicates weak correlation. The highest percentage of respondents who consider themselves to be effective employees was observed in the following groups: the self-employed, individuals working part-time, teleworkers and individuals working for a specified period of time. Whereas the lowest percentage of people who think they are effective employees was to be found in the following groups: individuals working under a substitution contract, individuals working under commission contract and temporary workers. Analysed results may be due to the specific nature of employment conditions. For self-employment promotes efficiency, which is directly linked with the work results, which translates into financial gratification. Relatively longer contracts in part-time work, individuals working for a limited period of time or teleworkers and privileges of the Labour Code may translate into a level of work productivity. Whereas characteristic for short contracts works without social securities carried out under commission contracts, temporary jobs and substitute works are not beneficial for work productivity of employees.

Distribution of responses to the statement "I believe that I am a good employee" are similar to the one obtained for the first question. Also here the highest interest of individuals agreeing with this statement occurred in the following groups: individuals working under a contract for a specified period of time, individuals working part-time and the self-employed. While the smallest number of individuals who share this point of view was found in the following groups: individuals working under commission contracts and substitution contracts.

Work *productivity* significantly correlates with sex, education, occupation, industry and marital status. No correlation was obtained with the variables of age, sector, seniority, number of employees, duration of contracts, place of residence and number of children.

Correlation analysis has shown that there is a relationship between a sense of productivity and sex. Kramer's V is 0.098; $p < 0.01$. Percentage of the respondents who consider themselves effective was higher among men (57%) than among women (50%). Education affects the sense of effectiveness, too; Kramer's V = 0.158; $p < 0,001$. In the group of the respondents with education below secondary school the percentage of individuals claiming to be effective employees is 48.8%. This is the lowest value in comparison to the remaining groups: among employees with primary education the percentage was 51.2%, and among people holding a university degree it was 56%. Also, age significantly differentiates responses concerning effectiveness (Kramer's V = 0.170; $p < 0.001$). The highest percentage of the respondents convinced of their productivity was observed in the group of professionals and

free-lancers (55.1%). In the groups of directors, CEOs and business owners as well as technicians and civil service officials, trade and services workers the results are similar – 51 – 52 % believes that they are productive. The lowest percentage of people who claim that they are effective was found in the group of workers – 47.9%. Statistically significant differences also occurred in the responses after taking into account specific sectors (Kramer's $V = 0.172$; $p < 0.001$). The highest percentage of positive responses to the question concerning productivity was found among heavy industry employees (63.3%) and other sectors (60.7%). A group of persons working in the public administration and services are similar – 52% are considered to be effective. The lowest percentage of people who think they are the effective employees occurred in the group of trade employees – 48.6 %. There were also statistically significant differences in the responses to the question on productivity in terms of the respondents' marital status, Kramer's $V = 0.125$, $p < 0.001$. The divorced or the widowed (56.4%) consider themselves effective more often than the interviewed married males and females (53.7%) and maidens and bachelors (49.9%).

Summing up, productive employees are those holding a university degree, holding top positions – CEOs, directors, business owners, individuals representing industry, the divorced, the widowed and mainly women. Persons who consider themselves to be good employees are mainly women (correlation with sex), persons holding a university degrees (correlation with education), senior executives in the organization (correlation with the profession) and residing in big cities (correlation of the place of residence).

Analysis of correlations shown that there is a relationship between conviction of being a good employee and sex. Kramer's V is 0.085; $p < 0.05$. Percentage of the respondents who consider themselves effective was higher among women (59.2%) than among men (55.2%). Education affects significantly the responses of the respondents to the analysed question, Kramer's $V = 0.155$; $p < 0.001$. The higher education, the higher the rate of responders considering themselves good employees. In the group of the respondents with education below secondary school the percentage of individuals claiming to be good employees is 51.2%. In the group of the respondents with secondary education the percentage is 53.8%, and in group of people holding a university degree = 59.8%. There was also a statistically important correlation between profession and a sense of being a good employee, Kramer's $V = 0.173$; $p < 0.001$. The lowest percentage of people claiming they are good employees was in the group of workers (52.1%). In the remaining groups this percentage is as follows: directors, CEOs, business owners: 59.0%; professionals and professional services (freelancers): 58.6%; technicians and civil service officers: 57.4 %; employees working in trade and services: 55.1%. The respondents' reaction to the analysed question differ with respect to their place of residence, Kramer's $V = 0.116$; $p < 0.05$. The biggest number of the respondents who consider themselves good employees was observed among big city dwellers (60.3%). In small towns and villages this percentage is lower (56.5% and 52.1% respectively).

CONCLUSION

Rapid development of flexible organizational solutions designed to primarily reduce labour costs involves changes in HR policy and imposes employment of employees in non-traditional employment forms. Employees are therefore subject to penalties, requirements and rules that are different from those described so far in literature of psychology of work. These descriptions, as it has already been mentioned, are based on analyses of staff employed in traditional forms of employment, colloquially referred to as the permanent ones, and therefore become useless in the new conditions. In this context doubts are risen by every aspect of broadly understood psychology of work (cf. Dobrowolska, 2012).

REFERENCES:

1. Armstrong, M. (2005). Zarządzanie zasobami ludzkimi. Kraków: Oficyna Ekonomiczna.
2. Bernais J., 2012, Prakseologiczne aspekty zarządzania zasobami ludzkimi w elastycznych rozwiązaniach kadrowych, Zarządzanie. Teoria i praktyka, Nr 2 (6), s. 155-168
3. Dobrowolska, M. (2012). Człowiek i elastyczne formy zatrudnienia – wybrane problemy. Czasopismo Psychologiczne, 2(18), 195 – 203.
4. Jasiński, Z., Chomątowska, B., Janiak-Rejno, I. (2002). Tworzenie warunków w przedsiębiorstwie dla proefektywnościowych zachowań pracowników. W: R. Krupski, J. Lichtarski (red.), Stan i perspektywy rozwoju teorii i praktyki zarządzania na progu XXI wieku. Wrocław: Prace naukowe Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu.
5. Kotarbiński T., Traktat o dobrej robocie, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk 1973.
6. Nollen, S. D. (1996a). Managing contingent workers: how to reap the benefits and reduce the risks. New York: American Management Association.
7. Nollen, S. D. (1996b). Negative aspects of temporary employment. Journal of Labor Research, 17, 567-582.
8. Obuchowski, K. (1982). Badania osobowości efektywnej. W: K. Obuchowski, W. Paluchowski (red.), Efektywność a osobowość (s. 5-24) Wrocław: Ossolineum.
9. Pacek, O., Poczwardowski, A. (2011). Transformacyjny styl przywództwa a dobrostan, efektywność grupy roboczej i zwrotny wpływ na lidera. Psychologia Jakości Życia, 10(1), 75-94.
10. Poczowski, A., Miś, A. (2000). Analiza zasobów ludzkich w organizacji. Kraków: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie.
11. Pszczołowski T., Mała encyklopedia prakseologii i teorii organizacji, Ossolineum, Wrocław 1978.
12. Skowron-Mielnik, B. (2009). Efektywność pracy – próba uporządkowania pojęcia. Zarządzanie zasobami ludzkimi, 1, 31-43.
13. Strzałecki, A., (1989). Twórczość a style rozwiązywania problemów praktycznych. Ujęcie prakseologiczne. Wrocław: Ossolineum.
14. Strzałecki, A., Czołak, D. (2005). Osobowościowe i temperamentne czynniki warunkujące osiągnięcie sukcesu w przedsiębiorczości. Przegląd psychologiczny, 48(2), 133-151.
15. West, M. A. (2004). Effective teamwork. Cornwall, PBS Blackwell.
16. Zieleniewski J., Organizacja i zarządzanie, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1969.

Peter Strapáč

University of Zilina

Responsibility of the member of board of directors in stock corporation in Commercial Law

Abstract

The article deals with responsibility of a member of a board in Stock Corporation, which is inseparably linked with his function and the member of the board cannot divest of that. The article comparatively refers to the valid legislation in the Slovak republic, the Czech Republic and Poland. The author not only mentions the valid legislation, but also points out the decisions of the Courts of the mentioned countries. The article refers to terminology issues and compares term „professional diligence“ which is used in the Slovak republic with term „diligence of due manager“ which is used in the Czech republic.

Key words: responsibility of the member of board, commercial law

The way of performing the function of a member of a board and his responsibility is modified in § 194 section 5 to 9 of Commercial Code. The way of procedure of a member of a board is expressed by requirement to make decisions with appropriate diligence. The terms appropriate diligence includes obligation of making decisions with professional diligence and obligation of making decisions in accordance with the interests of the stock corporation and all stockholders. „Professional diligence is represented defined obligation of creating that type of information system of the company, in which members of the board as a decision – making body (controlling and strategical decisions by the managing of a company) will be able to decide with such knowledge of object clause, which will be in objective manner sufficient.“¹

Commercial Code shows by examples, how can authorised representative perform in accordance with that principle. It is especial obligation to obtain all available information and during making decisions consider all of that. Another obligation is maintaining confidentiality about private informations and facts, which can (by revelation to third person) demnify company, or jeopardize the interests of company or interests of stockholders. Stockholders cannot prefer their own interests, or interests of some stockholders, or interests of third persons before the interests of the company. In my opinion it would be necessary to synchronize term professional diligence in § 135a section 1 and term appropriate diligence in § 194 section 4 Commercial Code, because I think, that responsibility and procedure of

1 Patakyová, M. a kol. Obchodný zákonník. Komentár. 1. vydanie. Praha: C. H. Beck, 2006, s.474

authorised representative should be equal. Explanatory note to Act n. 500/2001 Z.z. brought even more confusion to obligation of the member of the board of directors with diligence, because in that document we can find the term sufficient diligence. I agree with the opinion to synchronize those terms to term appropriate diligence, because it is much more general term than professional diligence (grammatical interpretation §194 section 5 Commercial Code).

In Czech law Act about Commercial Corporations n. 90/2012 Sb. is using term diligence of due manager. Diligence of due manager is the same procedure of a member of the board of directors, which he would do, if he managed with his own property. So the same procedure, which he would do with his own property, is necessary with managing property of stock company. Czech law theory explains this term: „The term diligence of due manager we can imagine the same diligence, as the responsible and principled due manager, who has all necessary knowledge and abilities, takes care of his own property.“² Černá explains this term like this: „for normal work of a member of the board of directors is necessary the same quality and level of care, which invests the responsible and normally working due manager. Specific content of obligation for function due manager is only the way of interpretation. It includes scrupulosity and caution during the function, professional management of company. Professional management of company includes ability to recognize the need Professional assessment of this matter by another expert, because every member of board of directors does not have to be an expert in every activity of the company.“³ Eliáš says: „those who work for the company in some function, have to do this function personally, with professional diligence, and in interests of the company.“⁴ Štenglová was dealing with obligation of a member of a board of directors to use his own abilities and knowledge, thus to use his education and experience. She thinks, that „general summary about requirement for the function of due manager with professional diligence does not include every professional knowledge and ability of board of directors. But when a member of the board of directors has these abilities and knowledge, he has to use it. In that way the term diligence of due manager includes using of those abilities and knowledge.“⁵ Havel says, that „diligence, which should administrator do, includes his ability to recognize and evaluate information, or recognize his own inability – reaction for that is to leave the function, or using abilities of another person. Using third person and his abilities is the part of the function of due manager. If this choice is not good, the due manager has to calculate with the consequences. If the member of the board of directors does not have all necessary knowledge he has to obtain it. Otherwise he does not perform with Professional diligence. It is only his choice, how to obtain those information, but he has to evaluate those information subsequent-

2 Štenglová, I, In Štenglová, I., Plíva, S., Tomsa, M. a kol. *Obchodní zákoník. Komentár. 10., podstatne rozšírené vydanie.* Praha: C. H. Beck, 2005, s. 738

3 Černá, S.: *Obchodní právo. Akciová společnost. 3. díl,* Praha: Aspi, 2006

4 Eliáš, K., Bartošíková, M., Pokorná, J., a kol.: *Kurs obchodního práva. Právnícké osoby jako podnikatelé. 5. vydání.* Praha. C.H. Beck citované z Dědič, J., Štenglová, I., Čech, P., Kříž, R.: *Akciové společnosti. 6., přepracované vydání.* Praha: C. H. Beck, 2007, str. 480

5 Štenglová, I. in Dědič, J., Štenglová, I., Čech, P., Kříž, R.: *Akciové společnosti. 6., přepracované vydání.* Praha: C. H. Beck, 2007, str. 480

ly. It is not professional diligence when due manager relies on another person, although that person has some professional abilities.”⁶

The question is, if professional abilities are necessary for the member of board of directors. Commercial Code in the Slovak republic and Law Act about commercial corporations in the Czech Republic do not contain any preliminary limits. The only limitations, which law acts necessitate are the age of 18, legal competence, blamelessness and the same person cannot be a member of supervisory board, and a member of board of directors, or a proctor and member of a board of directors in the same stock corporation. It is beyond doubt that stockholders should want, that leaders of the company would be personalities, who have for the leadership of the company those preliminary abilities. Havel says, „It depends of the company how engages the functions – and it depends of loyalty and care of those people if they accept this offer. We can consider, that if somebody, who does not have those abilities accepts this offer, it is not the diligence of due manager, and this person is responsible for that (civil and criminal).”⁷ In Žák opinion, „in present days we can see very close specialization of managers for some time of the business, while it is necessary to take into account temporary change of law documents, which those managers have to know and it is necessary to solve the problem of unification interests of the company with interests of members and debtors on the first side, and on the other side with interests of the directors.”⁸ He also says, that „law documents about responsibility of a member of a board of directors protect mainly company and third persons from negative actions from the member of a board of directors. It is necessary for members of a board of directors not to be paralyzed from temporary ideas about possible responsibility from his function.”⁹ We can see obvious fear, that if a member of a board of directors has temporary fear from the damage which can happen, his working is not good for the company, because member of a board of directors will lose his ability to make rational and fast decisions. This is one of the reasons to make D&O insurance. In those situations it is understandable argument of managers after accepting the job offers in some companies in the USA, Great Britain and Germany and in some companies in Poland, which has D&O Insurance. This is so-called D&O policy which prevents the members of a board of directors of the company from taking responsibility alone. This is the reason which helps members of a board of directors with making good decisions for the company.

In Commercial Code of the Slovak republic we can see very interesting principle of loyalty of members of a board of directors. We can find this principle in § 194 section 5, where law document expresses, that members of a board of directors have to make decisions in accordance with the company and all of its stockholders. This principle of loyalty is not limited with law boards, for example prohibition

6 Havel, B.: *Obchodní korporace ve světle proměn. Variace na neuzavřené téma správy obchodních korporací.* Auditorium. Praha. 2010, str. 155

7 Havel, B.: *Obchodní korporace ve světle proměn. Variace na neuzavřené téma správy obchodních korporací.* Auditorium. Praha. 2010, str. 161

8 Žák, T. in Walerjan, D., Žák, T.: *Odpowiedzialność członków zarządu spółek kapitałowych. Oraz praktyczne sposoby jej ograniczenia.* Hogan Lovells. Difin. Warszawa 2010, str. 213

9 Žák, T. in Walerjan, D., Žák, T.: *Odpowiedzialność członków zarządu spółek kapitałowych. Oraz praktyczne sposoby jej ograniczenia.* Hogan Lovells. Difin. Warszawa 2010, str. 213

of abuse the right, and discharge function in accordance with interests fair business transaction. So we can simply say that a member of a board of directors has to make decisions in accordance with interests of the company and its members and of course all the time he has to make decisions in accordance with all valid law documents, because interests of a company are not more important than law.

Responsibility in commercial law is objective responsibility, which is in accordance with § 66 section 3 of Commercial Code of the Slovak republic written in an agreement about performance a function , in which we can use sections from mandatory agreement. Members of a board of directors are responsible for breaking obligations from obligations relation, and responsibility of damage from § 757 of Commercial Code. We can see in § 757, that responsibility for damage from breaking obligations is similar to § 373 and next. Supreme Court of the Slovak republic says about that: „*Commercial Code of Slovak republic defines premises of acknowledgment law for damages, but only if there aren't any circumstances excluding the illegality from § 374, in the agreement relations, or from breaking the duty provided, that other conditions are observed. In Commercial Code Damages is based in principle of objective responsibility. That means that if one side of an agreement breaks duty, that side has to replace the damage. It doesn't matter if that side causes damage with violation of obligations or not.*“¹⁰

Law requires these premises for taking responsibility:

- nifikation interests of the compapny with interests of sible for that –illegal act
- consequence of illegal act
- casual relation between illegal act and consequence
- predictability of damage
- absence of circumstances excluding the illegality¹¹

„ The stringency of objective responsibility is mentioned by another things, which are predictability of damage and possibility of liberation by circumstances excluding the illegality.“¹² Members of board of directors, who broke their obligations , have to replace the damage together and equally , which was made by these acts:

- provides admission to stockholders contrary with this legal act
- acquires property contrary with §59a
- provides admission contrary with §196a
- subscribes for shares, acquires or creates own shares or shares of another company contrary with this legal act
- issues shares contrary with this legal act
- do not publicises annual report and consolidated annual report

10 rozsudok Najvyššieho súdu SR z 29. mája 2008, sp. zn. 1 Obdo V 80/2007 dostupný na www.concourt.sk

11 Porovnaj aj Šilhán, J.: *Náhrada škody v obchodných vzťahoch a možnosti její smluvní limitace.* C. H. Beck, 2007, str. 6

12 Tamtiež

This responsibility is only general and there is no problem to edit responsibility more detailed in bylaw of the company. Modification of responsibility in internal acts of company or documents of the company is modification, which members of authorized representatives have to respect and when they do not, company can take responsibility to them. Ideal way is obligation of members of authorized representatives elaborates in Agreement about discharge a function in detail and establishes sanctions from the company for members of authorized representatives if they break their obligations. Of course we have to say, that those statues of charters which make obligations for member of authorized representative, which would by contrary to legal acts are not valid. Typical statue, which we can often find in internal acts of company, is responsibility of members of board of directors from the stock corporation, which is made by exchange differences in export or Import products. The substance of problems with Exchange differences is, that from the signature of agreements to performance some time passes and Exchange rate changes every day. When these Exchange differences are made, company can take some financial benefit which can be not small, or it can suffer some loss in case of big volume contracts. So sleight of member of authorized representatives and getting important information and monitoring of foreign exchanges are very important from short and long-term time. The way how to avoid the risk is to insure the Exchange difference if the company negotiates fixed Exchange, which will be decisive for both sides. This statue can help the company to avoid the loss. This insurance of Exchange differences is called hedging. Hedging or ensuring is creation such a position (by one or more Instruments) in which the change in real value of Instruments. The change in real value of instrument is partially or completely compensated with change of real value or with cash flow of derivative contract. Hedger primarily orientates to minimize loss which is made by risk. In arguments with big Money value the member of board of directors can have the agreement approved by general assembly. This procedure is very often used in statutes of many companies. But it is not very good decision from practical side, because making decisions of the company is much more difficult, laborious and protracted. Convening of general assembly needs some time horizon for sending invitations and for preparing and this horizon cannot be shorter . This time loss can defeat contract. The other thing is, that in stock corporations with a lot of stockholders convening of general assembly is a costly thing. So as we can see, this way of making contracts has a lot of disadvantages. The only one advantage is, that the risk is minimized. But it is necessary to know, that during the election of a member of board of directors shareholders should choose somebody, who has enough professional abilities and who could bear the risk and evaluate it in favour of company. The other disadvantage, which is in my opinion essential, is that stockholders are not very often professionals and they will make decisions more instinctively than professionally and it can be bad for the company. In my opinion the better way of doing that is if the member of board of directors requires the analysis from external company which is specialized for that business. That procedure is one of the obligations of members of board of directors to make decisions with appropriate diligence. I think, that specifying that obligation would be problematic, because company has a lot of commitments and general treatment in

agreement would be very hard to identify and ultimately unperformable. Because of that, I inclined to opinion that obligation to require analysis from external company is part of obligation from § 194 section 5 Commercial Code.

In statute § 194 section 8 Commercial code is prohibition of making contracts between the company and a member of a board of directors which expel or confine responsibility of the member of board of directors. Articles of association also cannot expel or confine responsibility of a member of board of directors. I think that this statute is duplicated and surplus, because the same obligation is in § 386 section 1, which says that nobody can divest the claim of compensation of the damage before breaking obligation, from which damage can arise. In my opinion this statute applies for corporations and for cooperative associations, what we can see in § 757.

For the caused damage organs of company are responsible together and severally, if everybody made the decision, which caused the damage. If only one of the authorized representatives acted, for example making a contract, he is responsible for the damage himself. The member of board of directors is not responsible for the damage, if he vindicates, that during that decisions he was proceeded with appropriate diligence and with interests of the company. Members of board of directors are not responsible for the damage, which was caused during performing resolution of general assembly, which is contrary to law acts or charters of the company. Only court can decide, if resolution of general assembly is contrary to law acts.

If general assembly took instruction which was unsuitable for board of directors, but in accordance with law acts, in that case members of a board of directors are not responsible for caused damage. But when general assembly took instruction which was contrary to law acts and members of a board of directors followed it, they would be responsible for the caused damage. If instructions of general assembly are in accordance with law acts but contrary to interests of the company, in my opinion members of a board of directors have to require general assembly for revocation of previous instruction directly at general assembly which took that instruction. Then will be principle of appropriate diligence followed. If they did not do that and they followed that instruction, which is in accordance with law act, but contrary to interests of the company, and they knew which consequences can happen, they would leave stockholders in general assembly in the dark, they are not acting in accordance with appropriate diligence and in my opinion they will be responsible for the caused damage. But it will be very difficult to prove, that the board of directors knew that instruction was bad and they did not ask for revocation. If board of directors asks for revocation and warns stockholders about the consequences of that instruction and general assembly nevertheless will insist on that instruction, it is no doubt that members of a board of directors cannot be responsible for their procedures. In accordance with judicial statement Supreme Court of Poland I. CR 883/57 from 15th September 1958 „ *are between perpetrators of damage persons, who didn't prevent to act which committed damage, if that persons had this obligation. Accepting of that instruction means, that accomplices for damage are members of a board of directors, who didn't respond for members of*

*directors who caused the damage, although they didn't do any activities contrary to law or contract themselves. The solidarity of responsibility will be applied in relation with that persons, who outraged.*⁴¹³ The another members of board of directors cannot ignore these decisions of members of a board of directors, which caused damage to the company, but they have to take action against it. If they do not do that, they are responsible too, because it is not acting with appropriate diligence from their side.

Commercial Code of the Slovak republic allows, that company can renounce claims for damage compensation against the members of the board of directors, or make settlement agreement within three years from their formation, but only if general assembly agrees and if minority of stockholders, whose nominal value of shares is at least 5 percent of capital, do not rise protest to the minute-book. In that case responsibility of member of the board of directors terminates. Here we can see difference between modification of termination of responsibility in criminal law, administrative law and private law. In criminal and administrative law responsibility of member of the board of directors finishes by death, while responsibility in private law does not finish by death, but it passes to heirs, who are responsible for dept at most to the amount of heritage. The only option for the heirs is waiver of heritage, but it is impossible only for the part of heritage, heirs have to waive all heritage.

CONCLUSION

Discharge of function of member of board of directors is inseparably related to responsibility for decisions, which he made during the function. Responsibility for caused damage does not finish by ending the function. Company can discover later, that authorized representative caused damage and his decisions were in contrary to principle of professional diligence and he did not represent interests of the company or its members. So it is correct, if members of a board of directors are responsible for the damage after ending function. But it is necessary to know, that responsibility for damage caused during the function is subject of statute limitation and in case that it is statute-barred claim, the right does not terminate, but it is weakened if member of a board of directors take the pleading the limitation statute.

13 Rozhodnutie Najvyššieho súdu Poľskej republiky sp. zn. I. CR 883/57 zo dňa 15. septembra 1958 in Walerjan, D., Żak, T.: Odpowiedzialność członków zarządu spółek kapitałowych. Oraz praktyczne sposoby jej ograniczenia. Hogan Lovells. Difin. Warszawa 2010, str. 38

BIBLIOGRAPHY

1. Černá, S.: Obchodní právo. Akciová společnost. 3. díl, Praha: Aspi, 2006,
2. Dědič, J., Štenglová, I., Čech, P., Kříž, R.: Akciové společnosti. 6., přepracované vydání. Praha: C. H. Beck, 2007,
3. Eliáš, K., Bartošíková, M., Pokorná, J., a kol.: Kurs obchodního práva. Právnícké osoby jako podnikatelé. 5. vydání. Praha. C.H. Beck citované z Dědič, J., Štenglová, I., Čech, P., Kříž, R.: Akciové společnosti. 6., přepracované vydání. Praha: C. H. Beck, 2007,
4. Havel, B.: Obchodní korporace ve světle proměn. Variace na neuzavřené téma

- správyobchodných korporácií. Auditorium. Praha. 2010,
5. Mazák, J. a kol. Základy občianskeho procesného práva, tretie, podstatne prepracované a doplnené vydanie. Iura edition. Bratislava 2007,
 6. Patakyová, M. a kol. Obchodný zákonník. Komentár. 1. vydanie. Praha: C. H. Beck, 2006
 7. Suchoža, J. a kol.: Obchodný zákonník a súvisiace predpisy. Komentár. Bratislava: Eurounion, 2007,
 8. Šilhán, J.: Náhrada škody v obchodných vzťahoch a možnosti její smluvní limitace. C. H. Beck, 2007,
 9. Štenglová, I, In Štenglová, I., Plíva, S., Tomsa, M. a kol. Obchodní zákonník. Komentár. 10., podstatne rozšírené vydanie. Praha: C. H. Beck, 2005,
 10. Walerjan, D., Żak, T.: Odpowiedzialność członków zarządu spółek kapitałowych. Oraz praktyczne sposoby jej ograniczenia. Hogan Lovells. Difin. Warszawa 2010,

Mirosław Matyja

Eidgenössische Finanzmarktaufsicht FINMA
Bern, Switzerland
E-mail: m.matyja@sunrise.ch

Funkcjonalność i dysfunkcjonalność szwajcarskiego systemu demokracji bezpośredniej / Functionality and dysfunctionality of the Swiss system of direct democracy

Abstract

Human communities are looking for the best organization of the political system, which will allow them to build a comfortable life and to secure the future. Today, the majority of the societies is in favor of democracy. Very unusual, unique democracy is the Swiss democracy. The direct democracy in the Swiss Confederation, and the influence of citizens on the political system is the subject of this article, which presents the phenomenon of direct democracy in Switzerland with a focus on functionality and dysfunctionality of the Swiss political system.

Key words: democracy, Switzerland, direct democracy, referendum, popular initiative

MODELE WSPÓŁCZESNEJ DEMOKRACJI

Pojęcie i teorie demokracji

Słowo „demokracja” jest jednym z najpopularniejszych w politycznym słownictwie, nigdzie nie zyskało ono jednak pełnej jasności i praktycznej jednoznaczności. Określano nim i określa się formy ustroju państwowego i władzy, mechanizmy realizacji tej władzy oraz udział w niej społeczeństwa. Bardzo często posługiwano się nim jako synonimem praw obywatelskich. Pod szyldem demokracji występować pragną niemal wszystkie polityczne systemy, bez względu na swoje ideowe interpretacje i praktykę rządzenia państwem.

Etymologia terminu „demokracja” wskazuje na pochodzenie od greckiego słowa *demos*, czyli „lud” i *kratos*, czyli „siła, władza, rządy”. W najprostszym zatem tłumaczeniu „demokracja” to „rządy ludu”, „władza ludu”. Takie rozumienie demokracji przedstawił prezydent Stanów Zjednoczonych, Abraham Lincoln w 1863

roku, kiedy sformułował słynną formułę, iż demokracja to „rządy ludu, przez lud i dla ludu”¹.

Zasadniczo funkcjonują dwa sposoby rozumienia pojęcia „demokracja”:

1. „jako określenie typu ustroju, takiego, w którym całe społeczeństwo sprawuje władzę;
2. jako określenie funkcjonalności całego systemu demokratycznego, który niesie ze sobą równość, sprawiedliwość, wolność oraz możliwość rozwoju”².

Demokracja jest jednym z typów systemowych władzy publicznej. Inne typy to autokracja, arystokracja (władza wyższej warstwy, dobrze urodzonych i bogatych), timokracja (rządy bogatych), teokracja (rządy kapłanów), rządy wojska oraz inne możliwe rodzaje władzy³.

Współczesne teorie demokracji można zgrupować w kilka najważniejszych kierunków. Początkowo, np. w okresie rewolucji francuskiej, były dwa kierunki (generalnie), a więc liberalno-demokratyczny z jednej i demokratyczno-radykalny z drugiej strony. Z tego ostatniego powstały kierunki radykalne, ich przedłużeniem były też programy socjalistyczne i komunistyczne, w tym Komuna Paryska. Po doświadczeniach XIX i XX wieku kierunek komunistyczny osłabł, powstała natomiast próba syntezy demokracji radykalnej z pewnymi elementami liberalizmu gospodarczego, bez których – jak się okazało, gospodarka nie może się rozwijać⁴.

Współcześnie zwraca się uwagę przede wszystkim na trzy główne modele demokracji. Pierwszy z nich, którego reprezentantem jest Joseph A. Schumpeter prezentuje **proceduralne rozumienie demokracji**. „Metoda demokratyczna jest tym rozwiązaniem instytucjonalnym dochodzenia do decyzji politycznych, w którym jednostki otrzymują moc decydowania poprzez walkę konkurencyjną o głosy wyborców”⁵. W ogólnym rozumieniu demokrację można tu określić jako uzależnienie władzy wykonawczej od rezultatów konkurencyjnych wyborów. Z czasem koncepcja ta osadzona została w szerszym kontekście instytucjonalno-społecznym, w którym podkreśla się szereg norm i warunków jako swoistych gwarantów demokracji. Przykładowo, wskazać tu można wymieniane przez Roberta A. Dahla: prawo kandydowania o urzędy publiczne, prawo do głosowania, wolność wypowiedzi, funkcjonowanie alternatywnych źródeł informacji, równość i jawność wyborów, wolność zakładania i przystępowania do organizacji, prawo liderów politycznych do konkurowania o głosy wyborców⁶.

Kolejny model to **substancjalne rozumienie demokracji** szczególnie podkreślające dobro wspólne, a standardy i wartości przedkładane są nad procedury. Od demokracji oczekuje się określonych „dóbr”: sprawiedliwości, uczciwości, porządku,

1 M. Musiał-Karg, Referenda w państwach europejskich: teoria, praktyka, perspektywy, Toruń 2008, s. 35.

2 M. Król, Słownik demokracji, Kraków 1989, s. 5.

3 J. Żarnowski, Współczesne systemy polityczne: zarys problematyki, Warszawa 2012, s. 59.

4 Ibidem, s. 62.

5 J. A. Schumpeter, Kapitalizm, socjalizm i demokracja, Warszawa 1995, s. 336.

6 R. A. Dahl, Demokracja i jej krytycy, Kraków 1995.

dobrobytu, szczęścia, moralności. Problematiczna i trudna do uchwycenia jest tu kategoria dobra wspólnego, rozumianego raczej intuicyjnie i indywidualnie. Cytując Josepha A. Schumpetera: „nie istnieje coś takiego jak jednoznacznie określone dobro wspólne, na które wszyscy mogliby się zgodzić lub można by ich do tego skłonić za pomocą racjonalnej argumentacji”⁷.

Model trzeci to **partycypacyjne rozumienie demokracji**, podkreślające formy oraz stopień aktywnego uczestnictwa obywateli w sprawowanie władzy. Jak akcentuje Robert A. Dahl: „demokracja w jej klasycznym rozumieniu oznaczała przede wszystkim bezpośredni udział obywateli; demokracja albo jest partycypacyjna, albo jej w ogóle nie ma. Zgodnie ze starą tradycją Rousseau twierdził, że aby obywatele byli w pełni suwerenni, muszą mieć możliwość gromadzenia się i uczestniczenia we wspólnym podejmowaniu decyzji”⁸.

Zarysowane wyżej nurty: proceduralny, substancjalny oraz partycypacyjny stanowią trzy ząbki sięgające się płaszczyzny. Można przypuszczać, że przekonania jednostek, co do jakości proceduralnego i substancjalnego funkcjonowania demokracji implikują stopień ich partycypacji i zaangażowania⁹.

Podsumowując, istotny sens demokracji zawiera się w tym, że rząd sprawuje lud, który bardzo trudno określić, a tym bardziej trudno jest wskazać sposób, w jaki miałby on rządzić. Sprawowanie władzy przez lud, jako stanowienie o własnym losie, odbywać się może zasadniczo na dwa różne sposoby: bezpośrednio lub pośrednio.

Demokracja parlamentarna (pośrednia)

Demokracja pośrednia powstała jako konieczność w rozrośniętych liczbowo i przestrzennie państwach, zróżnicowanych kulturowo, klasowo i obyczajowo. Dla funkcjonowania takich państw podejmowane muszą być coraz bardziej złożone i skomplikowane decyzje. Do tego potrzebne są zaś poza wyspecjalizowanymi agendami, również wykwalifikowani eksperci, politycy, czyli tzw. fachowcy i menedżerowie¹⁰. Demokracja pośrednia nazywana jest również demokracją parlamentarną, w której lud wybiera swoich przedstawicieli (parlamentarzystów). Może ona przybierać także inne formy, jak np. demokracja prezydencka, (w której ministrowie odpowiedzialni są przed prezydentem wybranym przez lud) oraz partyjna, (w której ministrowie odpowiedzialni są przed sejmem). Społeczeństwo poprzez wybory decyduje, ma reprezentować, a w konsekwencji kierować losami państwa. W sensie demokratycznym reprezentację stanowią osoby, które zostały upoważnione do występowania i działania w imieniu elektoratu. Obywatele – lud – w porządku takim sprawują władzę pośrednio – przekazując tę funkcję ludziom wskazanym w wyborach. Wskazani w powszechnych wybo-

7 J. A. Schumpeter, *Kapitalizm...* op. cit., s. 314.

8 R. A. Dahl, *Demokracja i jej krytycy*, op. cit., s. 316.

9 Por. inne publikacje zwracające uwagę na odmiennie uwarunkowania zaangażowania oraz partycypacji, szczególnie w zakresie frekwencji wyborczej, m.in.: S. M. Lipset, *Homo politicus. Społeczne podstawy polityki*, Warszawa 1998, s. 232; R. Wiszniewski, *Europejska przestrzeń polityczna*, Wrocław 2008, s. 211; W. Wojtasik, *Rola systemów wyborczych i partycypacji wyborczej w procesach demokratyzacji*, [w:] *System międzynarodowy. Koncepcje, wyzwania, perspektywy*, A. Wentkowska, M. Kaczmarczyk (red.), Sosnowiec 2005, s. 20-30.

10 J. Żarnowski, *Współczesne systemy polityczne...* op. cit., s. 84.

rach reprezentanci sprawują władzę ustawodawczą, powołują także organa władzy wykonawczej i sędowniczej¹¹. Wzór ten uporządkował i opisał francuski liberał Charles de Montesquieu. Powiadał on, że dla dobrego urzędu państwa należy władzę podzielić na ustawodawczą, wykonawczą i sędowniczą. Rozgraniczenie stanowienia praw, rządzenia i wykonywania sprawiedliwości jest warunkiem nie tylko dobrego ustroju, ale co najważniejsze bez tego nie ma wolności obywateli¹². Ten podział władzy na jej trzy rodzaje został powszechnie przyjęty we wszystkich systemach demokratycznych.

Demokracja bezpośrednia

Jedną z podstawowych form demokratycznego sprawowania władzy jest demokracja bezpośrednia. Zgodnie z tradycją grecką, przez wiele lat utrzymywano, że demokratyczne rządy opierać się może wyłącznie na formach bezpośrednich. W demokracji bezpośredniej decyzje podejmuje ogół. W obszarze ogólnopolskim praktyka taka jest utrudniona. Niezwykle trudno jest bowiem zorganizować odpowiednie warunki, aby w danej sprawie głos każdego obywatela mógł zostać wzięty pod uwagę. Ten typ demokracji w praktyce możliwy jest do realizacji w grupach o liczebności nieprzekraczającej kilku tysięcy członków. Jest ona praktykowana nadal w niektórych szwajcarskich gminach i kantonach, gdzie lokalna społeczność zbiera się na centralnym placu i rozstrzyga o najważniejszych sprawach lokalnych¹³. Współcześnie próbą realizacji demokracji bezpośredniej jest organizowanie referendum w danej sprawie, w którym biorą udział wszyscy obywatele mający prawo wyborcze. W każdej społeczności pojawiają się bowiem kwestie, które należałoby rozstrzygać z uwzględnieniem głosów wszystkich, gdyż są wiążące dla całej społeczności, chociaż jest to związane ze znacznymi kosztami i skomplikowaną organizacją¹⁴.

Referendum można uznać za najpełniejszy przejaw suwerenności narodu, za jego bowiem pośrednictwem naród, a mówiąc bardziej precyzyjnie elektorat, czyli ta część narodu, która z racji osiągniętego wieku korzysta z praw politycznych, bezpośrednio w głosowaniu interweniuje władczo w materię konstytucyjną, ustawową lub polityczną. Jest to interwencja władczą, ponieważ rozstrzygnięcie zapadłe w referendum staje się wiążące dla instytucji państwa¹⁵. Zakres spraw możliwych do poddania referendum jest dość rozległy. Najczęściej dotyczy ono przyjęcia konstytucji, wprowadzenia zmian do konstytucji, przyjęcia bądź uchwalenia ustawy, zawarcia traktatu międzynarodowego czy rozstrzygnięcia ważnej kontrowersji politycznej. Stąd też mamy referenda konstytucyjne, ustawodawcze, traktatowe, polityczne itd. Referendum może być obligatoryjne, kiedy to w określonych sprawach władze państwowe na mocy prawa zobowiązane są odwołać się do decyzji ogółu obywateli, albo fakultatywne, co następuje wówczas, gdy władze, świadome kontrowersyjności projektu lub też przekonane o jego wyjątkowej doniosłości, zwr-

11 A. Zwoliński, *Dylematy demokracji*, Kraków 2010, s. 16 – 17.

12 Z. Ogonowski, *Locke*, Warszawa 1972, s. 194 – 196.

13 Por. J. Bocheński, *Demokracja*, „Razem” 1997, nr 1, s. 17.

14 E. Zieliński, I. Bokszczanin, J. Zieliński, *Referendum w państwach Europy*, Warszawa 2003, s. 13.

15 E. Zieliński, *Referendum w świecie współczesnym*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1968, s. 9.

cają się do narodu o rozstrzygnięcie, choć nie muszą tego czynić¹⁶.

Jakkolwiek referendum jest najbardziej rozpowszechnioną formą demokracji bezpośredniej, to jednak nie wyczerpuje całkowicie tego zagadnienia. Zwrócić należy uwagę na inicjatywę ludową, ludowe weto zawieszające, *recall* oraz zgromadzenia mieszkańców.

Inicjatywa ludowa polega na tym, iż określona grupa obywateli może zainicjować zmianę konstytucji lub zgłosić projekt ustawy¹⁷. Ze względu na przedmiot inicjatywy powszechnej, wyróżnia się dwa jej rodzaje. Pierwszą jest konstytucyjna inicjatywa ludowa, która dotyczy – jak sama nazwa mówi – materii konstytucyjnej. Ta forma demokracji bezpośredniej funkcjonuje w niektórych państwach, gdzie przyjęto wyłączną możliwość zastosowania inicjatywy ludowej w sprawie całkowitej lub częściowej zmiany konstytucji. Ustawodawcza inicjatywa powszechna związana jest natomiast z ustawodawstwem zwykłym. W ustawodawstwach niektórych państw przyjęto rozwiązania, ograniczające możliwości zgłaszania projektów ustaw, w kwestiach, w których zgodnie z konstytucją prawo inicjatywy ustawodawczej zastrzeżone jest dla określonych podmiotów¹⁸.

Z kolei ludowe weto zawieszające oznacza prawo grupy obywateli do zablokowania wykonywania kwestionowanej przez nich ustawy. Włochy i Szwajcaria są jedynymi państwami dopuszczającymi inicjatywę na poziomie ogólnokrajowym. W USA inicjatywę ludową przewidują konstytucje 23 stanów. Podobnie rzecz ma się z wetem zawieszającym. Występuje ono w Szwajcarii, we Włoszech i w 24 stanach USA. Często powiada się, że inicjatywa ludowa daje sposobność uniknięcia „błędu przeoczenia”, zaś ludowe weto zawieszające – „błędu nadużycia”, które to błędy mogą się przytrafić władzy ustawodawczej państwa (parlamentowi)¹⁹.

Bardzo specyficzna formą demokracji bezpośredniej jest procedura *recall* (odwołania). Polega ona na tym, że odpowiednia grupa wyborców może żądać głosowania w sprawie usunięcia sprawującego władzę przed wygaśnięciem jego kadencji.²⁰ Paradoksalnie, największym teoretycznym zwolennikiem tego rozwiązania był Marks, zaś zyskało ono praktyczne zastosowanie głównie w Stanach Zjednoczonych. W procedurze *recall*, która występuje w ponad 20 stanach, można odwołać gubernatora stanowego, urzędników stanowych, miejskich i powiatowych, a także sędziów.

Na kanwie przedstawionych bezpośrednich instytucji demokratycznych sformułować można tezę, iż demokracja bezpośrednia stwarza obywatelom szczególne możliwości uczestnictwa w sprawowaniu władzy w państwie. Wszyscy uprawnieni obywatele, za pomocą bezpośrednich narzędzi władczych, mogą wyrazić aprobatę lub dezaprobatę wobec przedłożonych im spraw, mogą zaakceptować lub odrzucić

16 Zob. M. Marczevska-Rytko, *Demokracja bezpośrednia w teorii i w praktyce politycznej*, Lublin 2001, s. 110-121.

17 B. Banaszak, A. Preisner, *Prawo konstytucyjne. Wprowadzenie*, Wrocław 1993 s. 153.

18 B. Banaszak, *Porównawcze prawo konstytucyjne współczesnych państw demokratycznych*, Kraków 2004, s. 320 – 321.

19 M. Musiał-Karg, *Referenda w państwach europejskich...* op. cit., s. 86 – 87.

20 T. E. Cronin, *Direct Democracy. The Politics of Initiative, Referendum, and Recall*, Cambridge–Massachusetts–London 1989, s. 2.

kwestie przekazane pod głosowanie, co jednocześnie oznacza realizację woli ogółu.

Instytucje demokracji bezpośredniej są sposobem na upodmiotowienie społeczeństwa, ponieważ właśnie w drodze referendum, inicjatywy ludowej czy innych form bezpośrednich, uprawnieni obywatele stają się swego rodzaju ośrodkiem decyzyjnym. Dzięki wprowadzeniu do porządku prawnego i korzystaniu z narzędzi demokracji bezpośredniej, niezależnie od działających równolegle instytucji demokracji przedstawicielskiej, możliwe staje się pełne urzeczywistnienie zasady zwierzchnictwa zbiorowego podmiotu suwerenności.

DEMOKRACJA BEZPOŚREDNIA W SZWAJCARII

Federalizm i neutralność Szwajcarii

Szwajcaria, oficjalnie Konfederacja Szwajcarska (*Confoederatio Helvetica* – CH), jest państwem federacyjnym posiadającym trzy płaszczyzny polityczne: federacja, 26 kantonów oraz około 2350 gmin²¹. Kantony mają dużą autonomię – każdy z nich ma własną konstytucję, własne ustawy, własny parlament i własne sądownictwo. Zdecentralizowana organizacja zadań państwowych i dążenie do wykonywania ich na możliwie najniższym szczeblu leżą u podstaw państwa związkowego, istniejącego praktycznie w niezminionej formie od 1848 roku. Pozostają jednostkami o charakterze państwowym (są suwerenne, funkcjonują w nich konstytucje kantonalne i własne normy ustawowe) i nie mają prawa do opuszczenia państwa związkowego.

Szwajcarskie państwo federacyjne, choć do dziś w oficjalnej nazwie funkcjonuje słowo „konfederacja”, stosuje demokrację bezpośrednią, w której najwyższą władzę państwową sprawuje naród²². Powszechne prawo wyborcze czynne i bierne dla mężczyzn zostało wprowadzone na szczeblu ogólnoszwajcarskim w 1848 roku, natomiast dla kobiet – w 1971 roku na szczeblu kantonalnym. Aktualnie obowiązująca konstytucja Konfederacji Szwajcarskiej weszła w życie 1 stycznia 2000 roku²³. Poprzednio obowiązująca jej wersja pochodziła z 29 maja 1874 roku i była efektem gruntownej rewizji konstytucji z 12 września 1848 roku. W aktualnej konstytucji istotny jest, art. 3, który zasadniczo określa federalny system tego państwa: „Kantony są suwerenne, o ile ich suwerenność nie została ograniczona przez Konstytucję Federalną; wykonują te wszystkie prawa, które nie zostały przekazane Federacji”²⁴.

Szwajcaria jest przykładem federalizmu poprzez integrację, zatem w momencie utworzenia nowego państwa, kantony musiały zrezygnować z pewnej części swo-

21 Dane pochodzą z Departamentu ds. Statystyki Konfederacji Szwajcarskiej w Neuchâtel: http://www.bfs.admin.ch/bfs/portal/de/index/infothek/nomenklaturen/blank/blank/gem_liste/03.html, (dostęp z 18.10.2014).

22 Por. M. Matyja, System polityczny Szwajcarii. Federalizm i demokracja bezpośrednia, „Kultura i Historia” 2009, t. 16; <http://www.kulturaihistoria.umcs.lublin.pl/archives/1484> (dostęp z 18.10.2014).

23 Konstytucja szwajcarska (niem. Bundesverfassung der Schweizerischen Eidgenossenschaft, fr. Constitution fédérale de la Confédération suisse, wł. Costituzione federale della Confederazione Svizzera, retorom. Constituziun federala da la Confederaziun svizra) została uchwalona 18 grudnia 1998 r., poddana pod referendum 18 kwietnia 1999 r., a weszła w życie 1 stycznia 2000 r. Ogólnie przyjmuje się rok 1999 za datę jej wejścia w życie.

24 Art. 3 Konstytucji Federalnej Konfederacji Szwajcarskiej z 18 kwietnia 1999 r., <http://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/19995395/index.html#a8>, (dostęp z 18.10.2014).

ich kompetencji na rzecz nowego organizmu państwowego. Ale z drugiej strony, mówiąc o federalizmie szwajcarskim, trzeba wziąć pod uwagę specyfikę tego kraju. W Szwajcarii istnieje, na ograniczonej przestrzeni, ogromna wielokulturowość, z czterema różnymi regionami językowymi. Niewielki rozmiar terytorium Szwajcarii, jak również różnorodność kulturowa, historyczna i religijna, nadały szczególny charakter federalizmowi w Szwajcarii²⁵.

Natomiast neutralność, ogłoszona przez Szwajcarię w 1815 roku, stanowi kluczowy aspekt systemu szwajcarskiego. Neutralność ta nie jest zasadą etyczną, ale środkiem do osiągnięcia konkretnych celów; jest to instrument, który służy utrzymaniu niezależności państwowej. Obowiązki wynikające ze statusu neutralności są sklasyfikowane w czterech kategoriach: obowiązek nieuczestnictwa, to znaczy, kraje neutralne nie mają prawa do bezpośredniego udziału w wojnie i nie mogą wspomagać żadnego kraju walczącego poprzez wysyłanie wojsk, broni czy pieniędzy. Następnie, terytorium kraju nie może zostać naruszone przez żadne wojska. Kraj neutralny nie może zezwolić ani na przemarsz wojsk, ani na otwarcie swojej przestrzeni powietrznej stronom walczącym. Trzecim zobowiązaniem jest zgoda państwa neutralnego na kontrolę jego floty w celu zapobiegania kontrabandzie. Wreszcie, jeśli chodzi o stosunki kraju neutralnego ze stronami w stanie wojny, musi on traktować te kraje jednakowo²⁶.

Szwajcaria deklaruje swoją neutralność nie tylko na czas wojny, ale również w czasie pokoju, konkretyzując ją poprzez uzbrojenie kraju i zakaz wchodzenia w alianse wojskowe, jak również brania udziału w sankcjach. Zakaz wchodzenia w alianse militarne ma na celu zapewnienie, że zdolność kraju neutralnego do pozostania takim w czasie wojny nie budzi żadnych wątpliwości. Natomiast zakaz brania udziału w sankcjach ma na celu, w przypadku wojny, utrzymanie poziomu wymiany handlowej osiągniętego przed wojną. Wreszcie, jeśli chodzi o uzbrojenie, jest ono związane z polityką bezpieczeństwa²⁷.

Szwajcarski system demokratyczny nie opiera się na podziale władzy, lecz na zasadzie jednolitości władzy państwowej, którą uosabia parlament. Parlament jako jedyny piastun władzy państwowej realizuje kompetencje ustawodawcze, jak i wykonawcze a nawet w pewnych szczególnych okolicznościach – sądowe. Rząd, który jest powoływany przez parlament, nie zaś przez głowę państwa – co stanowi ewenement wśród ustrojów demokratycznych – w tym systemie jest pewnego rodzaju komitetem parlamentu przeznaczonym do sprawowania bieżącej administracji²⁸.

Bardzo charakterystyczne dla Szwajcarii jest także to, iż konkurencyjność polityczną zachowuje się jedynie w fazie wyborów, natomiast podlega ona zawieszeniu w sferze rządzenia. Jest to więc dość zdumiewający przypadek demokracji konsensualnej. Rząd, czyli siedmioosobowa Rada Federalna, nie jest tworzony na podsta-

25 K.A. Wojtaszczyk, (red.), *Integracja europejska. Wstęp*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne Warszawa 2006, s. 178 – 180.

26 D. Popławski, *Szwajcarska polityka bezpieczeństwa*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2007, s. 31 – 33.

27 D. Popławski, *Neutralność Austrii i Szwajcarii a procesy integracji europejskiej [w:] Państwa niemieckojęzyczne w procesie integracji europejskiej: Austria, Liechtenstein, Szwajcaria*, red. D. Popławski, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2011, s. 289.

28 R.L. Frey, *Föderalismus – Zukunftstauglich?!*, NZZ Libro, Zürich 2005.

wie przetargów partyjnych. Rząd tworzony jest z uwzględnieniem czterech zasad: politycznej – omówionej uprzednio; kantonalnej, która zawsze zapewnia trzem największym kantonom (Zurich, Bazylea, Waadt) udział w rządzie; językowej – nakazuje ona, aby przynajmniej dwóch ministrów reprezentowało mniejszościowe języki, oraz religijnej, która każe zachować równowagę wyznaniową wśród ministrów. Zasady te nazywa się „magiczną formułą”²⁹. Formuła ta jest przestrzegana w Szwajcarii od 1959 r.³⁰

Tak wyłoniony rząd realizuje swe funkcje przez całą kadencję. Nie istnieje procedura wotum nieufności. Kontrola parlamentu nad gabinetem sprowadza się do kontroli poprzez komisje i składanie interpelacji. Decyzje w rządzie zapadają kolegialnie, natomiast ranga wszystkich ministrów jest identyczna. Co ciekawe, nie ma szefa rządu (premiera). Posiedzeniom gabinetu przewodniczy sam prezydent, lecz jego przewodnictwo ma znaczenie wyłącznie techniczno-organizacyjne. Nie jest on w żadnym wypadku zwierzchnikiem pozostałych ministrów, ponieważ nie ma żadnych możliwości politycznego bądź merytorycznego wpływania na ich pracę.³¹ Wypada też zaznaczyć, że prezydent – wbrew temu, czego można by oczekiwać po jego tytule – nie jest głową państwa. Funkcje głowy państwa pełni bowiem siedmioosobowy rząd. Prezydent ma roczną kadencję, bez możliwości reelekcji. O tym, kto będzie prezydentem, decyduje staż zasiadania w rządzie. Stanowisko to powierza się bowiem w cyklu rotacyjnym ministrom, którzy w gabinecie zasiadają najdłużej³².

Demokracja bezpośrednia w Szwajcarii realizowana jest za pomocą odpowiednich instrumentów. Głównymi z nich są inicjatywa ludowa oraz referendum. Instytucje te są realizowane zarówno na szczeblach lokalnych (tj. kantony, gminy) oraz związkowym. Mimo pewnych różnic w kwestii zakresu przedmiotowego czy warunków, omówienie tych instrumentów na szczeblu federalnym jest adekwatne do przedstawienia ich wpływu na proces władczy w systemie politycznym Szwajcarii.

Referendum

Kwestia głosowań referendalnych na ziemi szwajcarskiej ma swój historyczny początek w 1802 roku, kiedy to za czasów Napoleońskiej Republiki Helweckiej odbyło się pierwsze referendum w formie przypominającej instrument funkcjonujący współcześnie i dotyczyło zatwierdzenia konstytucji republiki. Powszechność referendum miała miejsce w latach późniejszych. Od 1830 roku kantony zaczęły poddawać swoje konstytucje pod głosowanie. Po raz pierwszy referendum we właściwej formie odbyło się w 1839 roku, w kantonie Valais. Wcześniej w 1831 roku, w kantonie St. Gallen odbyło się referendum jednak miało one postać weta ludowego. Kolejne lata to przyjmowanie instytucji referendum przez resztę kantonów³³.

29 W. Linder, *Demokracja szwajcarska*, Rzeszów 1996, s. 47.

30 W latach 1959-2003 w rządzie reprezentowane były cztery największe partie. Od 2003 dołączyła do nich Obywatelsko-Demokratyczna Partia (BDP), która powstała na skutek rozłamów w Szwajcarskiej Partii Ludowej (SVP/UDC), przyp. autora.

31 A. Baur, *Szwajcarski fenomen*, Warszawa 1992, s. 38 – 66.

32 Zob.; W. Linder, *Demokracja szwajcarska*, op. cit., s. 73 – 134; O. Sigg, *Instytucje polityczne Szwajcarii*, Warszawa 1990, s. 23 – 62.

33 B. Kaufmann, R. Büchi, N. Braun, *Guidebook to Direct Democracy in Switzerland and Beyond*, Initiative & Referendum Institute Europe 2010, s. 26.

Rozwój referendum federalnego można umieścić w sześciu etapach, zaczynając od wprowadzenia obligatoryjnego referendum konstytucyjnego w 1848 roku, a kończąc na roku 1977, w którym ustanowiono referendum obligatoryjne w sprawie ratyfikacji umów międzynarodowych dotyczących kwestii przystąpienia do organizacji ponadnarodowych. W okresie tym należy wyróżnić także takie etapy jak wprowadzenie fakultatywnego referendum ustawodawczego w 1874 roku dotyczącego ustaw i postanowień federalnych, późniejsze wprowadzenie w 1949 roku, referendum ustawodawczego o charakterze obligatoryjnym dla pozakonstytucyjnych postanowień federalnych wprowadzonych w trybie pilnym³⁴. Ciekawy i istotny jest fakt, iż mimo tego, że to konstytucja z 1848 roku wykreowała referendum jako instytucję prawną, właśnie na drodze tego instrumentu ją wprowadzono.

Współcześnie referendum ma oparcie prawne w obecnej konstytucji Konfederacji Szwajcarii. O referendum mówią artykuły 140,141 oraz 142. Ustawa zasadnicza rozdziela ten instrument na dwa rodzaje: referendum obligatoryjne oraz fakultatywne. Zasadnicza różnica, pomiędzy dwoma typami głosowań referendalnych leży w istocie konieczności ich przeprowadzenia. Głosowanie obligatoryjne można określić więc mianem obowiązkowego, a referendum fakultatywne nieobowiązkowego. Referendum obligatoryjne dzieli się ze względu na podmiot głosujący na dwa rodzaje. Pierwsze podlega głosowaniu przez naród i kantony. Dzieje się tak w przypadku kiedy przedmiot owego głosowania dotyczy takich kwestii jak: zmiana konstytucji, przystąpienie do organizacji ponadnarodowych, ustawy federalne, których podstawy nie leżą na płaszczyźnie konstytucyjnej. Ustawy te mają charakter pilny, a czas obowiązywania takiego aktu musi przekraczać jeden rok. Referendum obligatoryjne dotyczące wyżej wymienionych płaszczyzn, składających się na przedmiot głosowania wymaga więc tzw. podwójnej większości³⁵. Drugi rodzaj referendum o charakterze obligatoryjnym podlega głosowaniu przez naród. Na kwestie jakie są przedmiotem głosowania składa się inicjatywa ludowa dotycząca całkowitej zmiany ustawy zasadniczej, a także w sprawie jej częściowej zmiany w formie propozycji ogólnej, odrzuconej przez organ Zgromadzenia Federalnego.

Kolejny typ referendum- fakultatywne, odbywa się na wniosek 50 000 obywateli posiadających prawa wyborcze, lub 8 kantonów. Dotyczy ustaw i uchwał federalnych oraz bezterminowych umów międzynarodowych, zakładających przystąpienie do organizacji międzynarodowych³⁶. Ze względu na przedmiot głosowania w Konfederacji Szwajcarskiej, wyróżnić można referendum konstytucyjne oraz ustawodawcze. Wyróżnić można także referenda będące skutkiem inicjatywy ludowej³⁷.

Istnieją także inne przepisy regulujące postępowanie referendalne w Konfederacji Szwajcarskiej. Zasadą jest, iż referendum obligatoryjne zarządza Rada Federalna. Jest ono podawane przez Zgromadzenie Federalne do publicznej wiadomości. Kwestia referendum fakultatywnego jest bardziej złożona gdyż, ze względu na fakt, iż do odbycia się takiego głosowania może doprowadzić każdy poparty przez

34 E. Zieliński, I. Bokszczanin, J. Zieliński, Referendum w państwach Europy, op. cit., s. 276- 279.

35 T. Branecki, „Stop minaretom” – podstawa prawna, wyniki, skutki, „Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne”, nr 32/2011, s. 176.

36 Z. Czeszejko-Sochacki, System konstytucyjny Szwajcarii, Warszawa 2002, s. 32-33.

37 N. Braun, Direct Democracy in Switzerland. Case Study, [w:] Direct Democracy. The International IDEA Handbook, Stockholm 2008, s. 27 – 28.

odpowiednią liczbę ludzi obywatel, czy grupa obywateli towarzyszy temu wymóg spełnienia szeregu istotnych warunków. Składa się na nie m.in. dochowanie 100-dniowego terminu. Mowa tu o okresie od ogłoszenia danego aktu prawnego, do chwili złożenia żądania przeprowadzenia referendum. Kolejnym warunkiem jest wskazanie kantonu i gminy, w której podpisujący jest uprawniony do głosowania. Towarzyszy temu kontrola formalna Kancelarii Federalnej³⁸.

Na szczeblu gminnym, czy kantonalnym można spotkać się z praktykowaniem demokracji bezpośredniej w najczystszej postaci. W małych gminach występuje tzw. demokracja wiecowa. Istotą tego typu demokracji jest decydowanie zgromadzonych obywateli na temat ważnych spraw gminnych. Przedkładane są one przez samych obywateli danej jednostki terytorialnej oraz kompetentne do tego organy. Natomiast w pięciu małych kantonach istnieje instytucja „wspólnot krajowych”. Są one zgromadzeniami obywateli pod gołym niebem, podczas których wybiera się organy władzy lokalnej oraz dyskutuje i decyduje o najważniejszych dla społeczności sprawach³⁹. Kwestia konsultacji narodowych, ich istoty zamyka się w poza-konstytucyjnych ramach i jest czymś umownym. Organy przygotowujące dany akt ustawodawczy bardzo często konsultują się z obywatelami, grupami interesów na temat ich przemyśleń, ewentualnych zmian, które według nich powinny być wprowadzone. Bardzo często konsultacje takie odbywają się w wyniku obawy władz przed referendum, którym grożą dane grupy interesów. Organy „dogadują” się ze społeczeństwem dochodząc do kompromisu zadowolającego obie strony, aby uniknąć referendum. Te mogłoby całkowicie zamknąć drogę danej ustawie.⁴⁰

Referendum jest sztandarowym narzędziem demokracji bezpośredniej Szwajców. Świadczyć o tym może liczba przeprowadzanych referendów. Od 1848 roku w Szwajcarii miało miejsce 364 referendów (tabela 1). Należy w tym miejscu nadmienić, że liczba przeprowadzanych referendów systematycznie rośnie.

TABLA 1. Referenda w Konfederacji Szwajcarskiej (stan na 28.09.2014)

Okres	Łącznie	Referenda obligatoryjne		Referenda fakultatywne	
		Tak	Nie	Tak	Nie
1840-1899	51	13	13	8	17
1900-1949	55	24	4	12	15
1950-1999	207	96	27	48	36
2000-2014	51	12	4	30	9

ŹRÓDŁO: Opracowanie własne na podstawie: Center for Research on Direct Democracy, http://www.c2d.ch/inner.php?table=country_information&sublinkname=country_information&countrygeo=1&level=1&menuname=menu&continent=Europe, dostęp z 22.10.2014.

Inicjatywa powszechna (ludowa)

Instytucja inicjatywy ludowej po raz pierwszy została zawarta w konstytucji Szwajcarii z 1848 roku. Dotyczyła wówczas całkowitej zmiany konstytucji. W roku 1891 przedmiot inicjatywy został rozszerzony: wprowadzono inicjatywę ludową doty-

38 E. Zieliński, I. Bokszczanin, J. Zieliński, Referendum w państwach Europy, op. cit., s. 285-286.

39 Z. Czeszejko-Sochacki, System konstytucyjny Szwajcarii, op. cit., s. 41.

40 S. Grabowska, Formy demokracji bezpośredniej w wybranych państwach europejskich, Rzeszów 2009, s. 110 – 115.

czącą częściowej zmiany konstytucji⁴¹. Kolejne lata były okresem ewolucji omawianego instrumentu. Trzydzieści lat po noweli konstytucyjnej z 1891 roku, wprowadzającej inicjatywę ludową dotyczącą częściowej zmiany konstytucji, ustanowiono jej nowy zakres. Została wprowadzona inicjatywa dotycząca ratyfikacji umów międzynarodowych zawieranych na czas nieokreślony lub dłuższy niż 15 lat⁴².

Początkowo pod inicjatywę ludową podpisać się musiało minimum 50 000 obywateli. Jednakże w roku 1977 wymagana liczba została zwiększona dwukrotnie, a więc do 100 000 obywateli. Współcześnie instytucja inicjatywy ludowej istnieje na mocy Konstytucji Federalnej Konfederacji Szwajcarskiej z dnia 18 kwietnia 1999 roku. Artykuły 138, 139 mówią kolejno o inicjatywie dotyczącej całkowitej oraz częściowej zmiany konstytucji.

Zarówno pierwszy jak i drugi rodzaj inicjatywy musi być poparty liczbą 100 000 podpisów obywateli. Sygnatariusze muszą być osobami posiadającymi prawa wyborcze. Inicjatywa ludowa dotycząca całkowitej zmiany konstytucji jest poddawana pod głosowanie narodu, zaś drugi typ wymaga akceptacji narodu oraz poszczególnych kantonów. Jeśli chodzi o kwestie częściowej zmiany konstytucji, istnieje możliwość inicjatywy o ogólnym charakterze oraz tzw. konkretnego projektu. Jeśli inicjatywa narusza postanowienia prawa międzynarodowego Zgromadzenie Narodowe może uznać ją za całkowicie lub częściowo nieważną. Jeśli Zgromadzenie zgadza się z daną inicjatywą o charakterze ogólnym, opracowuje zmianę i poddaje ją pod głosowanie. W przypadku odrzucenia o dalszym biegu inicjatywy decyduje naród. Z kolei inicjatywa w formie konkretnego projektu otrzymuje od Zgromadzenia Federalnego zalecenie przyjęcia bądź odrzucenia. Co ciekawe w wypadku odrzucenia może przedstawić do głosowania swój kontrprojekt. Głosujący naród i kantony jako jednostki federacji mogą opowiedzieć się za dwoma projektami, sugerując pierwszeństwo jednego z nich w przypadku przyjęcia obu. Jednak jeśli jeden projekt wygra w głosowaniu narodu, a drugi kantonalnym- żaden nie wchodzi w życie⁴³.

Inicjatywa ludowa jest rzadziej stosowanym instrumentem demokracji bezpośredniej w Szwajcarii aniżeli referendum. Znalazła ona zastosowanie w 233 przypadkach – tabela 2.

TABLA 2. Inicjatywa ludowa w Konfederacji Szwajcarskiej (stan na 28.09.2014)

Okres	Łącznie	Referenda obligatoryjne		Referenda fakultatywne	
		Tak	Nie	Tak	Nie
1840-1899	4	1	3	0	0
1900-1949	41	6	27	6	2
1950-1999	112	5	86	13	8
2000 -2014	76	10	56	4	6

ŹRÓDŁO: Opracowanie własne na podstawie: Center for Research on Direct Democracy, http://www.c2d.ch/inner.php?table=country_information&sublinkname=country_information&country=1&level=1&menuname=menu&continent=Europe, dostęp z 22.10.2014.

41 Ibidem, s. 153 – 154.

42 N. Braun, *Direct Democracy in Switzerland...*, op. cit., s. 27.

43 Konstytucja Federalna Konfederacji Szwajcarskiej z dnia 18 kwietnia 1999 r., art. 138, 139.

FUNKCJONALNOŚĆ I DYSFUNKCJONALNOŚĆ DEMOKRACJI BEZPOŚREDNIEJ W SZWAJCARII

Funkcjonalność

Funkcjonalność systemu demokracji bezpośredniej związana jest przede wszystkim z szeroko rozumianą partycypacją obywateli i politycznych aktorów w procesie decyzyjnym państwa, kantonów i gmin.

Po pierwsze – demokracja bezpośrednia ułatwia obywatelom udział w bezpośrednim podejmowaniu decyzji politycznych. Nawet podmioty polityczne niewchodzące w struktury rządowe współdecydują w procesie politycznym⁴⁴.

Po drugie – każdy podmiot polityczny jest w stanie skutecznie artykułować swoje żądania polityczne. Podejmuje się nawet takie inicjatywy i przeprowadza się takie referenda, które od początku nie mają szans powodzenia. Stanowią jednak pewnego rodzaju input polityczny i oddziałują pośrednio na kształtowanie opinii publicznej⁴⁵.

Po trzecie – demokracja bezpośrednia charakteryzuje się silną tendencją do tworzenia kompromisów i liczenia się z opinią publiczną⁴⁶. Dla polityków oznacza to stały kontakt ze społeczeństwem w obawie przed nieprzewidzianym przeprowadzeniem inicjatywy ludowej; szczególnie dla mniejszości jest to szansa na przeformowanie ich sugestii i żądań politycznych.

Po czwarte – w systemie demokracji bezpośredniej występuje szeroka akceptacja podjętych decyzji politycznych przez wszystkich aktorów sceny politycznej, ekonomicznej i społecznej. Decyzja polityczna podjęta w referendum trafia bezsprzecznie na szersze echo społeczne niż decyzja forsowana przez elity polityczne.

Po piąte – demokracja bezpośrednia spełnia dwie ważne funkcje systemowe w procesie decyzyjnym: funkcję politycznej komunikacji i funkcję politycznej socjalizacji⁴⁷. Pierwsza funkcja wiąże się z wieloma zaangażowanymi podmiotami politycznymi w proces decyzyjny, co doprowadza do sytuacji, w której tzw. wiedza polityczna w społeczeństwie stoi na wyższym poziomie niż w systemach opartych na demokracji reprezentatywnej. Wiąże się też z usilnym dążeniem do osiągnięcia kompromisu i pociąga za sobą całą gamę politycznych i społecznych powiązań, w ramach których dochodzi do wymiany informacji.

Polityczna socjalizacja oznacza z kolei, że partycypacja w systemie demokracji bezpośredniej sprzyja ugruntowaniu w świadomości społecznej podstawowych praw demokratycznych, np. respektowania argumentów przeciwników politycznych.

44 S. Möckli, Funktionen und Dysfunktionen der direkten Demokratie, „Beiträge und Berichte” 1995, Nr 237, s. 9.

45 A. Vatter, Das politische System der Schweiz, Nomos, Baden-Baden 2014, s. 358 i n.

46 S. Möckli, Funktionen..., op.cit., s. 10.

47 Ibidem., s. 11.

Dysfunkcjonalność

Dysfunkcjonalność tej formy demokracji, podobnie jak jej funkcjonalność, jest zagadnieniem kompleksowym i wielowymiarowym.

Po pierwsze – system ten umożliwiłby wprowadzić szeroką partycypację obywateli w życiu politycznym państwa, jednak tylko nikła mniejszość społeczeństwa angażuje się w ten proces. Jest to taka mniejszość obywateli, która – abstrahując od systemu politycznego – przejmuje bądź przejmowałaby inicjatywę polityczną i aktywnie uczestniczyłaby w każdym procesie decyzyjnym państwa. Mniejszość tę stanowią elity polityczne, tzw. *classe politique*, z których zdaniem i poglądami liczy się większość społeczeństwa. Polityczne prądy o charakterze *input* w systemie politycznym nie są więc silniejsze w demokracji bezpośredniej niż w demokracji reprezentatywno-parlamentarnej⁴⁸.

Po drugie – demokracja bezpośrednia spowalnia proces decyzyjny, a przez to ogranicza i blokuje znalezienie pożądanego rozwiązania. Ze względu na to, że w procesie politycznym bierze udział wielu aktorów (partie polityczne, grupy interesów, społeczeństwo), to generuje to szukanie kompromisów. Natomiast celem elit politycznych nie jest wciąganie przedstawicieli społeczeństwa w proces podejmowania decyzji, lecz wręcz przeciwnie – elity dążą do ograniczenia liczby głosowań i referendum w obawie przed niepożądanymi decyzjami przy urnie.

Po trzecie – demokracja bezpośrednia osłabia pozycje ustabilizowanych aktorów politycznych, stwarza bowiem możliwość pominięcia kompetencji decyzyjnych organów państwowych. Tym samym system ten wzmacnia rolę opozycji i dopuszcza o wiele rzadziej niż w demokracji reprezentatywno-parlamentarnej proces negocjacji decyzji w postaci dyskusowania przeciwstawnych argumentów, szukania kompromisu, doradztwa i osobistej konfrontacji politycznych kontrahentów.

Grupy nacisku mogą w ten sposób eksponować tematy ważne dla ich partykularnych interesów, nie ponosząc żadnej odpowiedzialności politycznej. Z powodu takiej polityki grupy interesów stają między społeczeństwem i państwem jako konkurencja w stosunku do partii politycznych, co z kolei osłabia rolę partii.

Po czwarte – demokracja bezpośrednia ze swoją wielością i różnorodnością decyzji podejmowanych przez wyborców sprawia, że społeczeństwo staje się bierne politycznie. Wyborcy nie są w stanie informować się na bieżąco o wszystkich zmianach, wiązałoby się to ze zbyt wysokimi kosztami informacyjnymi, szczególnie przy podejmowaniu decyzji w sprawach złożonych i kompleksowych. W Szwajcarii zaledwie 1/6 wyborców jest w pełni doinformowana w przededniu referendum⁴⁹.

Po piąte – system demokracji bezpośredniej może doprowadzić do zaognienia konfliktów politycznych. Szczególnie łatwo może się to stać przy głosowaniach o wszystko albo nic. Istnieje wtedy ryzyko eskalacji walki politycznej, a niekiedy

48 Ibidem, s. 12.

49 Ibidem, s. 14.

dochodzi nawet do tyranizowania mniejszości przez większość⁵⁰.

Pytanie, czy system polityczny Szwajcarii ma więcej wad czy zalet, pociąga za sobą dyskusję ideologiczną, ponieważ brak jest bezpośrednich porównań z systemami politycznymi innych państw. Federalizm tego kraju w powiązaniu z demokracją bezpośrednią ma wiele uwarunkowań, które w zależności od punktu widzenia i sytuacji, można uznać za wady bądź zalety.

Ze względu na wielokulturowość Szwajcarii trudno byłoby osiągnąć społeczno-polityczny konsens bez federalizmu. Dzięki temu systemowi mniejszości narodowe, językowe czy religijne nie powinny się czuć pokrzywdzone lub gorzej traktowane⁵¹. Wiele decyzji podejmuje się na najniższym szczeblu politycznym, co chroni obywatela przed nieuzasadnioną lub nietrafioną ingerencją państwa⁵².

Federalizm hamuje napięcia międzykulturowe i etniczne oraz dopasowuje działalność państwa do różnic międzyregionalnych. Niskie regionalne napięcia czy znikome konflikty polityczne są najlepszym świadectwem tego, że państwo federalne w szwajcarskim wydaniu funkcjonuje prawidłowo i na wskroś demokratycznie. Wprawdzie proces negocjacji na płaszczyźnie międzykantonalnej i na szczeblu federacja – kantony jest niejednokrotnie długotrwały, co często jest niezrozumiałe zagranicą, to jednak w efekcie prowadzi do pozytywnych rezultatów⁵³.

Do wad systemu federalnego w ujęciu szwajcarskim zdecydowanie należą jego koszty. Każdy kanton ma własny rząd, administrację, uregulowania sądownicze itp., nawet uniwersytety finansowane są przez kantony. System federalny Szwajcarii, jak każdy system polityczny, nie jest idealny, biorąc jednak pod uwagę sytuację wewnętrzną i zewnętrzną tego kraju, Helweci nie wyobrażają sobie innego systemu, mimo globalizacji i mimo rozszerzającego się procesu integracji europejskiej. Kantonalne kompetencje i demokracja bezpośrednia bronione są w Szwajcarii konsekwentnie, a tam gdzie dochodzi do kontrowersji międzykantonalnych, szuka się pokojowych rozwiązań na zasadzie tzw. konkordatu, czyli umowy międzykantonalnej⁵⁴.

Także system rządów zgromadzenia nie jest też pozbawiony wad. Brak podziału władzy w oczywisty sposób jest sprzeczny z regułami demokracji, która wyklucza koncentrację władzy. W skrajnym przypadku może się tu pojawić niebezpieczeństwo urzeczywistnienia dyktatury parlamentu. A w swej praktyce ustrojowej system ten na pewno nie gwarantuje przejrzystych relacji pomiędzy parlamentem a rządem, które mając bardzo podobne uprawnienia, mogą sobie nawzajem prze-

50 Przykładem jest głosowanie z 2009 roku zabraniające budowy minaretów.

51 Por. M. Matyja, *Federalism and multiethnicity in Switzerland*, [w:] *Essays on Regionalisation. Collection of reports submitted at the International Conference. Regionalisation in Southeast Europe. Comparative Analysis and Perspectives*, ed. Agencija Lokalne Demokratije, Center – Agency of Local Democracy, Subotica 2001, s. 129–136.

52 J.G., Matsusaka, *The eclipse of legislatures. Direct democracy in the 21st century, "Public Choice" 2000*, vol. 124, s. 157–177.

53 R. Eichenberger, *Starke Föderalismus. Drei Reformvorschläge für fruchtbaren Föderalismus*, Orell Füssli, Zürich 2002.

54 Por. M. Fenner, R. Hadorn, R.H. Strahm, *Politszene Schweiz. Politik und Wirtschaft heute*, Verlag für Sozialwissenschaft, Basel 2000.

szkadzać. Brak odpowiedzialności politycznej rządu może też skutkować różnymi problemami, np. nie sposób odwołać źle działającego, ale nie dopuszczającego się prawa rządu, który tym samym musi być tolerowany przez całą kadencję. Rozbudowa procedur demokracji bezpośredniej i częste korzystanie z referendum daje wprawdzie ludziom jedyny w swoim rodzaju wpływ na kształtowanie polityki państwa, zarazem jednak skutkuje dezawuowaniem, kluczowej dla demokracji, instytucji przedstawicielstwa politycznego⁵⁵. Problemy jeszcze bardziej pogłębiają się, gdy rozstrzygnięcia referendalne mają słabą legitymizację na skutek niskiej frekwencji przy głosowaniu.

Demokracja bezpośrednia jako „wyższa” forma państwowości

Od wieków społeczeństwa poszukują „najlepszego możliwego” systemu zarządzania, ułożenia stosunków między jednostką a społecznością ustroju, który jednako wspierałby powodzenie i rozkwit wszystkich warstw społeczeństwa. Wiele przekonanych jest, że najlepszą dotychczas wypracowaną formą politycznego ustroju – chociaż z pewnością niedoskonałą – jest demokratyczna forma sprawowania rządów. Wątpliwe jest, by zadowalała ona wszystkich, aby była wolna od różnorodnych pułapek agresji czy konfliktów społecznych, czy realnie dawała równe szanse dla wszystkich warstw społecznych. Demokracja jawi się często jako problem narzucający wszystkim efekt dyskusji jako ostateczne rozwiązanie, wiąże się z nią nadzieje, jest wreszcie celem oczekiwań. Po **długich debatach nad demokracją, wielu stwierdza: „O ile w ogóle istnieje jakiś ustrój polityczny, który umożliwia wyrównanie istniejącego konfliktu w społeczeństwie na drodze do pokojowego i stopniowego rozwoju, na drodze bezkrwawej rewolucji, jest nim demokracja parlamentarna (...), której rzeczywista treścią jest pokój”**⁵⁶.

Ponieważ demokracja to „władza ludu”, nie można mówić o sprawnym i poprawnym jej funkcjonowaniu, gdy ów „lud” nie zawsze wykazuje zainteresowanie tym, co dzieje się dookoła. Każdy obywatel jest zobowiązany do odpowiedzialności za realizację zasad demokracji w tym miejscu, w którym przyszło mu żyć. Partycypacja demokratyczna, czyli aktywność obywatelska, wiąże się z kwestią kształtowania odpowiednich postaw i uzyskiwania doświadczenia społecznego, które sprzyja rozwojowi cnót obywatelskich i przełamaniu egoizmu i nadmiernego indywidualizmu. Proces partycypacji najpełniej realizowany jest niewątpliwie w demokracji bezpośredniej.

Analizując praktyczny wymiar głównych instrumentów demokracji bezpośredniej w Konfederacji Szwajcarskiej można wyprowadzić wniosek, iż są one bardzo ważnym instrumentem kształtowania woli narodu. Instrumenty te podejmowały i podejmują szeroki zakres tematyczny przedmiotu głosowań. W porównaniu z referendum, inicjatywa powszechna ma o wiele mniejszą skuteczność, a Szwajcarzy sięgają po ten instrument zdecydowanie rzadziej, aniżeli po referendum. Do czasów obecnych świat był świadkiem ponad pięciuset głosowań referendalnych dotyczących spraw szczebla federalnego, oraz niezliczonej liczby głosowań o charakterze lokalnym. Siłę referendum ukazują wyniki owych głosowań, które były wyrazem woli społeczeństwa. Można jednak rzec, że często owy wyraz woli doty-

55 W. Sadurski, Referendum nie jest dobre na wszystko. „Rzeczpospolita” 1998, nr 81.

56 H. Kelsen, O istocie i wartości demokracji, Warszawa ca1936, s. 90.

czy mniejszości o czym świadczą wyniki frekwencyjne poszczególnych głosowań. W przybliżeniu średnia partycypacyjna głosowań referendalnych w Szwajcarii, przy uwzględnieniu wyników od 1848 roku do dnia dzisiejszego, oscyluje w granicach 40 % uprawnionych do głosowania obywateli.

Doświadczenia szwajcarskich gmin, kantonów, jak i całej federacji wskazują na to, że demokracja bezpośrednia jest bardzo często wykorzystywanym, głęboko zakorzenionym, ale przede wszystkim niezmiernie efektywnym elementem systemu politycznego Szwajcarii, bez którego – wydaje się – Szwajcarzy nie wyobrażają sobie funkcjonowania federacji.

PODSUMOWANIE

Historia rozwoju instytucji demokracji bezpośredniej, funkcjonujących obecnie w Konfederacji Szwajcarskiej sięga początku XIX stulecia. Pierwsze przejawy użycia instrumentu referendum przypadają na napoleońską Republikę Helwecką, a konkretnie 1802 rok. Dalszy okres to rozwój demokracji bezpośredniej i etapy umacniania się przede wszystkim inicjatywy ludowej i referendum. Instrument referendum, początkowo używany w lokalnym wymiarze z czasem na mocy zmieniającego się prawodawstwa przybiera także charakter ogólnokrajowy, a liczba kwestii których może dotyczyć zwiększa się wraz z upływem lat. W szczególności są to referenda, które bez wątplenia można określić mianem instrumentalnego ambasadora demokracji bezpośredniej w Szwajcarii. Warunki jakie trzeba spełnić, aby dane głosowanie doszło do skutku i miało moc wiążącą, nie są dla Szwajcarów przeszkodą w korzystaniu z dobrodziejstwa istnienia tych instrumentów i możliwości ich użycia.

Zmieniająca się w zależności od głosowania około milionowa grupa obywateli, decyduje o sprawach różnej kategorii, dotyczących Konfederacji Szwajcarskiej. Jest to większość dotycząca uczestników danego głosowania, a nie ogółu Szwajcarów i stanowi zaledwie 12 % wszystkich mieszkańców. Jednakże ze względu na „tasowanie się” obywateli w zależności od przedmiotu głosowania oraz inne okoliczności, przy zaledwie 20% grupie obywateli, którzy nigdy nie brali udziału w procesie demokracji bezpośredniej oraz konstytucyjnej gwarancji narodu jako suwerena, można śmiało stwierdzić, że władzę w Konfederacji Szwajcarskiej sprawują w głównej mierze obywatele. Mają oni istotny wpływ na kształtowanie swojego państwa w różnych dziedzinach.

Poza oczywistymi zaletami szwajcarska demokracja bezpośrednia ma także wady, które jedni podkreślają, inni zaś bagatelizują. Ta dysfunkcjonalność i jej skutki jest nadal obszarem nie dość dobrze zgłębnionym, co wskazuje na potrzebę dalszych badań i próby odpowiedzi na pytanie: czy szwajcarska demokracja może być inspiracją do szczegółowych rozwiązań w systemach politycznych w innych krajach?

BIBLIOGRAFIA

1. Banaszak B., Porównawcze prawo konstytucyjne współczesnych państw demokratycznych, Kraków 2004.
2. Banaszak B., Preisner A., Prawo konstytucyjne. Wprowadzenie, Wrocław 1993.
3. Baur A., Szwajcarski fenomen, Warszawa 1992.
4. Bocheński J., Demokracja, „Razem” 1997, nr 1.
5. Branecki T., „Stop minaretom” – podstawa prawna, wyniki, skutki, „Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne”, nr 32/2011.
6. Braun N., Direct Democracy in Switzerland. Case Study, [w:] Direct Democracy. The International IDEA Handbook, Stockholm 2008.
7. Center for Research on Direct Democracy, http://www.c2d.ch/inner.php?table=country_information&sublinkname=country_information&country-geo=1&level=1&menuname=menu&continent=Europe, dostęp z 22.10.2014
8. Cronin T. E., Direct Democracy. The Politics of Initiative, Referendum, and Recall, Cambridge–Massachusetts–London 1989.
9. Czeszejko-Sochacki Z., System konstytucyjny Szwajcarii, Warszawa 2002.
10. Dahl R. A., Demokracja i jej krytycy, Kraków 1995.
11. Departament ds. Statystyki Konfederacji Szwajcarskiej w Neuchâtel, http://www.bfs.admin.ch/bfs/portal/de/index/infothek/nomenklaturen/blank/blank/gem_liste/03.html, (dostęp z 18.10.2014).
12. Eichenberger R., Starke Föderalismus. Drei Reformvorschläge für fruchtbaren Föderalismus, Orell Füssli, Zürich 2002.
13. Fenner M., Hadorn R., Strahm R.H., Politszene Schweiz. Politik und Wirtschaft heute, Verlag für Sozialwissenschaft, Basel 2000.
14. Frey R.L., Föderalismus – Zukunftstauglich?!, NZZ Libro, Zürich 2005.
15. Grabowska S., Formy demokracji bezpośredniej w wybranych państwach europejskich, Rzeszów 2009.
16. K.A. Wojtaszczyk, (red.), Integracja europejska. Wstęp, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne Warszawa 2006.
17. Kaufmann B., Büchi R., Braun N., Guidebook to Direct Democracy in Switzerland and Beyond, Initiative & Referendum Institute Europe 2010.
18. Kelsen H., O istocie i wartości demokracji, Warszawa ca1936.
19. Konstytucja Federalnej Konfederacji Szwajcarskiej z 18 kwietnia 1999 r., <http://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/19995395/index.html#a8>, (dostęp z 18.10.2014).
20. Król M., Słownik demokracji, Kraków 1989.
21. Linder W., Demokracja szwajcarska, Rzeszów 1996.
22. Lipset S. M., Homo politicus. Społeczne podstawy polityki, Warszawa 1998.
23. Marczevska-Rytko M., Demokracja bezpośrednia w teorii i w praktyce politycznej, Lublin 2001.
24. Matsusaka J.G., The eclipse of legislatures. Direct democracy in the 21st century, “Public Choice” 2000, vol. 124.
25. Matyja M., Federalism and multiethnicity in Switzerland, [w:] Essays on Regionalisation. Collection of reports submitted at the International Conference. Regionalisation in Southeast Europe. Comparative Analysis and Perspectives, ed. Agencija Lokalne Demokratije, Center – Agency of Local Democracy, Subotica 2001.
26. Matyja M., System polityczny Szwajcarii. Federalizm i demokracja bezpośrednia, „Kultura i Historia” 2009, t. 16; <http://www.kulturaihistoria.umcs.lublin.pl/archives/1484> (dostęp z 18.10.2014).

27. Möckli S., Funktionen und Dysfunktionen der direkten Demokratie, „Beiträge und Berichte”, Bern 1995, Nr 237.
28. Musiał-Karg M., Referenda w państwach europejskich: teoria, praktyka, perspektywy, Toruń 2008.
29. Ogonowski Z., Locke, Warszawa 1972.
30. Popławski D., Neutralność Austrii i Szwajcarii a procesy integracji europejskiej [w:] Państwa niemieckojęzyczne w procesie integracji europejskiej: Austria, Liechtenstein, Szwajcaria, red. D. Popławski, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2011.
31. Popławski D., Szwajcarska polityka bezpieczeństwa, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2007.
32. Sadurski W., Referendum nie jest dobre na wszystko. „Rzeczpospolita” 1998, nr 81.
33. Schumpeter J. A., Kapitalizm, socjalizm i demokracja, Warszawa 1995.
34. Sigg O., Instytucje polityczne Szwajcarii, Warszawa 1990.
35. Vatter A., Das politische System der Schweiz, Nomos, Baden-Baden 2014.
36. Wiszniowski R., Europejska przestrzeń polityczna, Wrocław 2008.
37. Wojtasik W., Rola systemów wyborczych i partycypacji wyborczej w procesach demokratyzacji, [w:] System międzynarodowy. Koncepcje, wyzwania, perspektywy, A. Wentkowska, M. Kaczmarczyk (red.), Sosnowiec 2005.
38. Zieliński E., Bokszzanin I., Zieliński J., Referendum w państwach Europy, Warszawa 2003.
39. Zieliński E., Referendum w świecie współczesnym, Wrocław–Warszawa–Kraków 1968.
40. Zwoliński A., Dylematy demokracji, Kraków 2010.
41. Żarnowski J., Współczesne systemy polityczne: zarys problematyki, Warszawa 2012.

Barbara Jasińska

Wydział filologiczny Uniwersytetu Wrocławskiego
E-mail: barb.jasinska@wp.pl

Narodowa myśl w działalności Komisji Edukacji Narodowej / *National idea in the activities of the National Education Committee*

Abstract

This article provides a short presentation of the activities of the National Education Committee on the plane of Polish educational spheres in the years 1773-1794. Providing an overview of the main directions for reform of the educational institution, the author tries to answer the question whether the decision on the appointment of the Committee was right. The aim of the study was to show the national idea underpinning the National Education Committee. The result of the Committee's activities was to educate active citizens, who have developed national consciousness and respect for the Polish language. Under the influence of the Committee took place fundamental changes in the structure and profile of the program Polish school. Committee should be regarded as a progressive institution which gave the rank of the Polish language in education, and her ideas are relevant today.

Key words: the National Education Committee, education, reforms, national idea, national consciousness, Polish language

W bogatej refleksji nad Komisją Edukacji Narodowej na pierwszy plan wysuwa się jej nowatorskie podejście do kwestii kształcenia w Rzeczypospolitej. Należy zgodzić się z tym, że działalność Komisji była niewspółmierna z wcześniejszymi osiągnięciami na polu edukacji polskiej. Sprawą zasadniczą jest pytanie o przydatność i użyteczność powołania instytucji oświatowej wtedy, gdy Polacy mieli, mimo wszystko, możliwość kształcenia. Aby w pełni zrozumieć wartość utworzenia nowej instytucji zajmującej się nauczaniem, trzeba rozważyć dwie kwestie: jaki był ogólny stan Rzeczypospolitej i szkolnictwa w czasie, gdy podjęto decyzję o utworzeniu Komisji? oraz: co Komisja zrobiła dla szkolnictwa polskiego?

Wiek XVII oraz pierwsze lata wieku XVIII nie sprzyjały rozwojowi Rzeczypospolitej, ponieważ ówczesny stan polityczny, gospodarczy i kulturowy wpływał niekorzystnie na poziom szkolnictwa Polaków. Kształcenie nie obejmowało wszystkich grup społecznych i nie umożliwiało wszechstronnej ich edukacji. Szkoły zarządzane były przez zakony (przede wszystkim jezuitów), a system oświaty nie był dostosowany do tamtejszej rzeczywistości. Zorganizowane w roku 1740 Collegium Nobilium, na czele którego stał Stanisław Konarski, oraz, założona przez Stanisła-

w Augusta Poniatowskiego, Szkoła Rycerska (1766 r.) miały służyć zmianie mentalności Polaków, gdyż zdominowanie obyczajowo-kulturowej sfery życia przez cudzoziemszczyznę i sarmatyzm, zacofanie Polaków i bardzo słabo rozwinięta ich świadomość językowa i narodowa powodowały negatywne skutki dla całego państwa. Aby przezwyciężyć ten stan, należało zreformować nie tylko system nauczania, ale także całe społeczeństwo, ponieważ w nim upatrywano siłę w walce o dobro narodu polskiego. W tym celu w roku 1773, 14 października, powołano Komisję Edukacji Narodowej – instytucję oświatową, która odegrała istotną rolę w dziejach Polski.

Przez cały okres swojej działalności Komisja zrzeszała wokół siebie „dostojników kościelnych i państwowych oraz polityków i mężów stanu najbystrzejszej inteligencji” (Suchodolski 1973: 12), wśród których znaleźli się między innymi (Suchodolski 1973: 12, Bartnicka 1973: 60, Suchodolski 1980: 314): Michał Poniatowski (biskup płocki), Ignacy Massalski (biskup wileński, przewodniczący KEN), August Sułkowski (wojewoda gnieźnieński), Joachim Chreptowicz (podkanclerzy litewski), Adam Czartoryski (generał ziem podolskich), Ignacy Potocki (marszałek wielki litewski), Andrzej Zamoyski (twórca nowego kodeksu prawa), Antoni Poniński (starosta kopanicki), także były jezuita Grzegorz Piramowicz. Wszyscy byli „gotowi oddać całą swą energię dla wychowania młodego pokolenia w duchu trzeźwego racjonalizmu” (Czapliński 1985: 361).

Dzięki światłości osób skupionych wokół Komisji, instytucja ta „stała się symbolem wielkości zamierzeń i skuteczności działań oświatowych” (Suchodolski 1973: 11). Komisja w sposób konsekwentny, mimo wielu przeszkód, urzeczywistniała swój reformatorski plan, którego głównym punktem było skoncentrowanie się na kształceniu, jako na najważniejszej sprawie dla narodu polskiego. Nietradycyjne prace Komisji powodowały sprzeciw w szeregach konserwatywnej szlachty oraz byłych członków zakonu jezuitów, pełniących dotąd rolę nauczycieli. Problemem na drodze do zmiany systemu kształcenia okazał się też brak podręczników, programów nauczania i świeckiej kadry dydaktycznej. Jednak entuzjazm działaczy Komisji był tak duży, że udało się pokonać wiele napotkanych trudności. Reforma oświaty i wykształcenie rozumnego, samodzielnego, twórczego społeczeństwa okazały się priorytetem w walce o dobro kraju, co podniesiono do rangi ogólnonarodowej mobilizacji, nawołując całe społeczeństwo do wspólnego szukania rozwiązań. Podjęto więc sukcesywną walkę z zacofaniem kulturowym, cudzoziemszczyzną i sarmatyzmem, dążąc do unarodowienia kultury polskiej. Komisja dążyła do odrodzenia ojczyzny, przyjmując przy tym „charakter demokratyczny” i obejmując swoją opieką wszystkie stany społeczne (Chrzanowski 1924: 6).

Niezaprzeczalnym obowiązkiem szkoły narodowej – a takimi miały być szkoły tworzone przez Komisję – było kształcenie młodego pokolenia w taki sposób, by zaszczepić „w umysłach młodzieży poczucie polskiego obywatelstwa” (Tync 1954: VIII). Służyła temu reforma szkolnictwa połączona ze zwiększeniem autorytetu języka ojczystego wśród Polaków – należało więc odejść od zakonnej konserwatywności w stronę wychowania patriotyczno-obywatelskiego. Stawiając sobie za cel odrodzenie narodu przez edukację, Komisja publikowała akty prawne, w któ-

rych prezentowała swoje idee. Tego rodzaju dokumentami były *Ustawy Komisji Edukacji Narodowej dla stanu akademickiego i na szkoły w krajach Rzeczypospolitej* (1783) (Mitera-Dobrowolska 1973: 213, Jobert 1979: 97-105), stanowiące „akt stabilizacji stosunków szkolnych” (Tync 1954: XX). Zawarto w nich między innymi strukturę systemu oświaty, który miał być trzystopniowy. Po przejściu szkół jezuickich i wykorzystaniu ich funduszy, Komisja przeprowadziła zmiany, których efektem było zeświecczenie szkolnictwa, co dotyczyło zarówno kadry nauczycielskiej, jak i programu nauczania. Udało się także stworzyć jednolity hierarchiczny system szkolnictwa.

Najniższy szczebel edukacji tworzyły – według planu Komisji – szkoły elementarne i miały one objąć największą grupę społeczeństwa. Starano się stwarzać równe szanse dla kształcenia wszystkich obywateli bez względu na to, którą warstwę społeczną reprezentowali, dlatego poziom ten miał być otwarty między innymi dla chłopskich dzieci. Na program nauczania składały się podstawowe umiejętności potrzebne każdemu obywatelowi, czyli nauka pisania, liczenia, czytania. Kolejnym szczeblem edukacji były szkoły średnie. Program kształcenia był w nich zdecydowanie szerszy niż na poziomie elementarnym i obejmował: geografę, historię Polski, naukę nowożytnych języków obcych, logikę, także religię i naukę moralności. Duży nacisk położono na naukę języka ojczystego, który dotąd traktowany był jedynie jako narzędzie pomocnicze dla dominującej łaciny. Poprzez naukę polszczyzny i dowartościowanie jej w toku edukacji, zaszczerpiono w młodzieży poczucie jedności z językiem narodowym i krajem, w którym żyła. Najwyżej w hierarchii szkolnictwa znajdowały się ośrodki akademickie – Akademia Wileńska i Akademia Krakowska. Obie uległy przeobrażeniom (Suchodolski 1973: 127-128). Dążono do tego, by stały się nowoczesnymi ośrodkami naukowymi na skalę europejską.

Mimo że stosunek społeczeństwa szlacheckiego do zmian porządku wychowawczego i edukacyjnego był, szczególnie w pierwszych latach działalności Komisji, negatywny (Mizia 1973b: 19-26), udało się nadać językowi ojczystemu „ważną funkcję polityczną czynnika cementującego społeczeństwo” (Mizia 1973a: 1), co miało przełomowe znaczenie w procesie odrodzenia narodowego. Podejmowano starania, by język polski rozwijał się nie tylko na płaszczyźnie naukowej, ale też literackiej (Majorek 1975: 72), czemu sprzyjała aktywność – w czasie trwania Komisji oraz po jej likwidacji – takich przedstawicieli kraju, jak: Franciszek Bohomolec, Jędrzej i Jan Śniadeccy, Ignacy Włodek, Józef Rogaliński, Julian Ursyn Niemcewicz, Samuel Bogumił Linde, Jan Nepomucen Kossakowski, Joachim Lelewel i inni. A ich patriotyczno-językowe ożywienie miało swoje odbicie w tekstach, które tworzyli.

Osiągnięciem Komisji Edukacji Narodowej było też podjęcie próby włączenia do nauczania dziewcząt (Tync 1954: XXI). Mimo że ostatecznie nie stworzono dla nich szkół, to wzbudziło ogólnospołeczne zainteresowanie tym tematem. Aby ukazać wagę problemu, opublikowano *Przepisy do Komisji Edukacji Narodowej pensjomistrzom i mistrzyniom dane* (Zachmacz 1953: 15), w których zapisano, że na osobach prowadzących pensje dla dziewcząt spoczywa obowiązek narodowego i obywatelskiego ich wychowania. Nad sposobem kształcenia dziewcząt czuwała

Komisja, dbająca o tworzenie zakładów wychowawczych, którym miała przyświecać myśl o nauczaniu patriotycznym i ukierunkowaniu panien na świadomość brania odpowiedzialności za losy Polski (Kurdybacha i Mitera-Dobrowolska 1973: 176-180).

7 marca 1775 roku Komisja powołała Towarzystwo do Ksiąg Elementarnych, odpowiedzialne za opracowanie podręczników niezbędnych w procesie edukacji (Suchodolski 1973: 131, Jobert 1979: 39-44). Przełomowym działaniem w przygotowywaniu podręczników było to, że miały być one napisane w języku polskim, a „przedmioty, które wymagały szczególnej orientacji w problemach kraju lub z którymi wiązano szczególne nadzieje w związku z ich walorami wychowawczymi (jak np. gramatyka języka polskiego, podręczniki wymowy czy nauka moralna) powierzono Polakom” (Bartnicka 1973: 107).

Na czele Towarzystwa stanął Ignacy Potocki. Wiedza i zaangażowanie w sprawę wychowania i oświaty osób współpracujących z Towarzystwem stały się przyczynkiem do rozszerzenia działalności Komisji poza granice Rzeczypospolitej. Wydano w tym celu *Obwieszczenie względem napisania książek elementarnych* (Zachmacz 1973: 9), na które składał się program reform szkolnictwa polskiego oraz jego założenia, i zwrócono się w nim z propozycją współpracy do zachodnich uczonych (Lang 1973: 41-60, Rudnicka 1973: 101-103). W konsekwencji Komisja Edukacji Narodowej spowodowała zainteresowanie szerokiego kręgu intelektualistów europejskich i obudziła w nich chęć współdziałania (Bartnicka 1973: 19, Chamcówna 1976: 35-55). Wybitni przedstawiciele kultury europejskiej, wśród których znaleźli się między innymi: Mikołaj Baudeau, Piotr Samuel Dupont de Nemours, Jan Baptysta Dubois, Etienne Bonnot de Condillac, Johann Heinrich Samuel Formey, Jan Filip Carosi, śledzili postępowość myśli wychowawczej Komisji i doceniali jej działalność (Lang 1973: 41-60, Kurdybacha i Mitera-Dobrowolska 1973: 291-293). Aby usprawnić nauczanie, rozpisano konkurs na najlepsze podręczniki, a następnie do programu nauczania wprowadzono książki do algebry, zoologii, logiki, historii (Bartnicka 1973: 102). Wśród autorów rozmaitych dzieł znaleźli się i Polacy, i obcokrajowcy (Lang 1973: 41-60, Gierowski 1976: 5-7). Wydano także kompendium metodyczne dla nauczycieli, zatytułowane *Powinności nauczyciela*, którego autorem był Grzegorz Piramowicz (Zachmacz 1973: 10, Chamcówna 1976: 35-55).

Przedstawienie zarysu głównego kierunku reform przeprowadzonych przez Komisję Edukacji Narodowej, nie wyczerpuje tematu jej działalności. Niemniej już na tej podstawie można wyrokować, że decyzja o powołaniu Komisji była słuszna, a jej konsekwencje – zauważalne. Stworzenie możliwości pobierania nauk w szkołach narodowych, przyczyniło się do wychowania aktywnych i światłych obywateli (wspomnieć można chociażby publicystę oświeceniowego Hugo Kołłątaja). Wartość Komisji zaznacza się przede wszystkim w tym, że zniosła zależność procesu edukacji od Kościoła, upaństwowiając szkolnictwo; rozpoczęła kształcenie świeckich nauczycieli; opracowała nowy program nauczania i przeorganizowała uniwersytety. Opublikowała nowe podręczniki, a wśród nich znajdowała się między innymi znakomita *Gramatyka dla szkół narodowych* Onufrego Kopczyńskiego. Pracując nad nowymi skryptami stworzono polską terminologię naukową takich

dziedzin, jak: logika, chemia, gramatyka, matematyka. Udostępniono naukę chłopom i poruszono problem kształcenia kobiet. Podkreślano narodowy charakter wychowania i wykształcenia, a wyrazem tego było wprowadzenie do szkół języka polskiego, który stał się instrumentem przekazywania wiedzy i kształcenia młodzieży. Głoszono, że nauka języka polskiego i w języku polskim powinna być celem każdego Polaka (Piramowicz 1889: 32). Na pierwszym miejscu Komisja stawiała ukształtowanie postawy patriotycznej, a jej cechą programową było wyznaczenie oświacie roli głównego czynnika odrodzenia narodu i państwa.

Komisja spełniła nałożone na nią zadanie, jakim było stworzenie nowej szkoły, starając się dostosować do aktualnych potrzeb kraju, i mimo że nie uratowała bytu państwowego Rzeczypospolitej, to wychowała nowoczesnie wykształconych Polaków. Zmieniła społeczeństwo pod względem umysłowym, wyciągając je z kulturowego zacofania. Patriotyczno-obywatelskie wychowanie zapoczątkowane przez Komisję rozbudziło w Polakach dumę narodową i umocniło ich w siłę potrzebną w walce o dobro kraju. Echa Komisji najbardziej odbiły się na mentalności społeczeństwa, rozbudzając w nim świadomość językową i narodową, bez tego, prawdopodobnie, nie byłaby możliwa walka z wrogami Polski i polskości. „Działacze i wychowankowie szkół KEN odegrali zasadniczą rolę w kształtowaniu inteligencji polskiej, podjęli dzieło zachowania i rozwijania kultury narodowej w kierunku wytyczonym przez oświecenie (...)” (Słownik literatury polskiego oświecenia 1977: 283).

Działania Komisji spowodowały, że szkolnictwo polskie było wiodące w kręgu europejskim, i stało się przyczynkiem do dalszego przekształcania szkół zgodnie z wcześniej nadanym przez nią kierunkiem reform oświatowych. Zapoczątkowana przez Komisję „Idea państwowości (...) organizowała sposób myślenia i postępowania Polaków. Nawet wówczas, gdy KEN już nie istniała, a kraj pozbawiony był samodzielnego bytu (...) wyrażała się ona w dążeniach kulturalnych i oświatowych do odrodzenia poczucia polskości” (Grabski 1984: 6). Na założeniach Komisji wzorowała się Izba Edukacji Publicznej Księstwa Warszawskiego oraz Kuratoria Wileńska, także Towarzystwo Przyjaciół Nauk (Słownik literatury polskiego oświecenia 1977: 283). Pod jej wpływem kolejne pokolenia Polaków wyrastały w duchu wychowania narodowego, z myślą o czynnym udziale w życiu kraju. Instytucja ta utwierdziła w społeczeństwie poczucie narodowej wspólnoty, „którego miało wystarczyć na sto dwadzieścia lat niewoli” (Słownik literatury polskiego oświecenia 1977: 283). Naśladowanie myśli narodowej Komisji „Szczególnie wyraźnie wystąpiło (...) po 1918 r. w Odrodzonym Państwie Polskim i po 1945 r. w Polsce Ludowej” (Grabski 1984: 7). Krótki, dwudziestoletni, okres działalności Komisji odmienił na zawsze cały naród, uświadamiając mu potrzeby państwa i ucząc go rozumnego szukania rozwiązań.

LITERATURA

1. Bartnicka H., *Wychowanie patriotyczne w szkołach Komisji Edukacji Narodowej*, Warszawa 1973.
2. Chamcówna M., *Programowo-organizacyjne podstawy działalności Komisji Edukacji Narodowej w: Komisja Edukacji Narodowej*, red. J. Trzynadłowski, Wrocław 1976, s. 29-67.
3. Chrzanowski I., *Komisja Edukacyjna i jej posiew*, Warszawa 1924.
4. Czapliński W., *Zarys dziejów Polski do roku 1864*, Kraków 1985.
5. Dutkowska R., *Komisja Edukacji Narodowej. Zarys działalności*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1973.
6. Grabski W., *U podstaw wielkiej reformy. Karta z dziejów Komisji Edukacji Narodowej*, Łódź 1984.
7. Jobert A., *Komisja Edukacji Narodowej (1773-1794). Jej dzieło wychowania obywatelskiego*, Warszawa 1979.
8. *Komisja Edukacji Narodowej (Pisma Komisji i o Komisji)*, oprac. S. Tync, Wrocław 1954.
9. Kurdybacha Ł., Mitera-Dobrowolska M., *Komisja Edukacji Narodowej*, Warszawa 1973.
10. Lang M. R., *Komisja Edukacji Narodowej a cudzoziemcy. „Przegląd Humanistyczny” nr 4, 1973, s. 41-60.*
11. Lubieniecka J., *Reforma Programu Szkolnego Komisji Edukacji Narodowej*, Warszawa 1962.
12. Majorek Cz., *Książki szkolne Komisji Edukacji Narodowej*, Warszawa 1975.
13. Mizia T., *Nauka języka ojczystego i łaciny w szkołach średnich Komisji Edukacji Narodowej. „Przegląd Humanistyczny” nr 3, 1973a, s. 1-14.*
14. Mizia T., *Szkoły średnie Komisji Edukacji Narodowej w Koronie a społeczeństwo. „Przegląd Humanistyczny” nr 4, 1973b, s. 19-40.*
15. Piramowicz G., *Mowy miane w Towarzystwie do Ksiąg Elementarnych*, Kraków 1889.
16. *Protokoły posiedzeń Komisji Edukacji Narodowej 1773-1785*, oprac. M. Mitera-Dobrowolska, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1973.
17. *Słownik literatury polskiego oświecenia*, red. T. Kostkiewiczowa, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1977.
18. Rudnicka J., *Instrukcja Komisji Edukacji Narodowej z 1779 roku dla Grzegorza Piramowicza podróżującego po Italii. „Przegląd Humanistyczny” nr 4, 1973, s. 101-103.*
19. Rzepka W. R., *Przyczynek do historii języka polskiego w dobie Oświecenia. „Pamiętnik Literacki” z 3, 1964, s. 119-131.*
20. Suchodolski B., *Dzieje kultury polskiej*, Warszawa 1980.
21. Suchodolski B., *Komisja Edukacji Narodowej*, Warszawa 1973.
22. Zachmacz Z. M., *Komisja Edukacji Narodowej na tle epoki. Informator wystawy*, Wrocław 1973.

Daniela Gandžalová

Právnická fakulta UMB v Banské Bystrici

Procesnoprávne účinky začatia občianskeho súdneho konania

Abstract

Civil proceedings begin on the basis of a qualified initiative, provided and regulated by law, which raises particular procedural and substantive effects. This qualified stimulus can be an initiative of a person (natural or legal) different from the court, which can result in the application for an initiation of a civil proceeding, and secondly, the very initiative of the court which will conduct its own order. In the first case we say that the proceeding is initiated at the request, in the second case, the procedure begins without petition. The start of proceeding is bound by law with important procedural and substantive effects. The article tries to focus on detailed explanation of basic procedural effects associated with the initiation of the civil procedure.

Key words: proceedings, methods of initiation of civil procedure, qualified initiation of civil proceedings, obstacle of litispensens, obstacle of rei indicatae, procedural conditions, duration of competency

I.

Začatie konania na súde je procesná skutočnosť, ktorá súvisí so základným právom na súdnu a inú právnu ochranu podľa čl. 46 ods. 1 Ústavy. Občianske súdne konanie sa začína na základe určitého kvalifikovaného podnetu, ktorý zákon predvída a upravuje a ktorý zároveň vyvoláva určité procesnoprávne a hmotnoprávne účinky. Týmto kvalifikovaným podnetom môže byť jednak iniciatíva nejakej osoby (fyzickej či právnickej) rozdielnej od súdu, ktorá vyústi do podania návrhu na začaté konania (žaloby), a jednak iniciatíva samého súdu, ktorý začal konanie vlastným uznesením. V prvom prípade hovoríme, že konanie začína na návrh, v druhom prípade sa začína bez návrhu. Začatie konania na návrh je pravidlom a je výrazným prejavom dispozičnej zásady. Zásadne platí, že každé občianske súdne konanie sa môže začať na návrh. Naproti tomu začatie konania bez návrhu, je skôr výnimkou, pretože súd tak môže urobiť len v prípadoch, keď mu to zákon vyslovene dovoľuje. Ak konaniu na súde predchádzalo konanie v rozhodcovskej komisii, konanie na súde sa začína dňom, keď postúpená vec došla súdu (§82 ods. 2 OSP).

Na okamih začatia konania viaže zákon dôležité procesnoprávne a hmotnoprávne účinky, ktoré trvajú dokiaľ sa konanie právoplatne neskončí. Začatie konania, bez ohľadu na to, ako sa začalo, má tak podstatný vplyv na procesný stav právnych vzťahov medzi účastníkmi a je súčasne dôležitým medzníkom, od ktorého sa posudzujú aj jeho účinky na procesné vzťahy, ktoré vznikajú medzi základnými subjektami civilného procesu.

Konanie na súde v základnom konaní sa teda začína:

- a) podaním žaloby (návrhu na začatie konania) bez ohľadu na to, či tento procesný úkon účastníka má nedostatky alebo je neúplný, prípadne aj nezrozumiteľný. Stačí, ak z jeho obsahu možno zistiť, že účastník chcel dosiahnuť začatie súdneho konania. Deň začatia konania sa však posudzuje v závislosti od formy a spôsobu podania žaloby. Ak sa žaloba podá osobne na súde, konanie sa začína týmto dňom. Ak sa žaloba podá na pošte alebo na inom orgáne, ktorý je povinný ju doručiť, konanie sa začína dňom, keď žaloba došla súdu. V ďalších prípadoch telegrafického alebo telefaxového podania deň začatia konania závisí od toho, či sa takto podaná žaloba doplnila predpísaným spôsobom a v lehote ustanovenej súdom (§ 42 ods. 1 OSP);
- b) dňom vydania uznesenia o začatí konania bez návrhu, v ktorom súd uvedie, ktoré konanie sa začína, pričom stačí, ak okrem účastníkov uvedie označenie konania legálnym termínom vo výroku uznesenia;
- c) dňom postúpenia veci rozhodcovským orgánom; vecou rozumieme spis rozhodcovského orgánu, ktorý v podstate obsahuje všetky náležitosti inak vyžadované pri žalobe (pri návrhu na začatie konania).

Začatie konania, bez ohľadu na to, ako sa začalo, má vplyv na predprocesný stav právnych vzťahov medzi účastníkmi a je súčasne medzníkom, od ktorého sa posudzujú aj jeho účinky na procesné vzťahy, ktoré vznikli medzi základnými subjektmi civilného procesu. Z toho sa vyvodzujú procesnoprávne a hmotnoprávne účinky začatia konania pred civilným súdom.¹

K procesnoprávnym účinkom začatia konania patrí:

- vznik prekážky začatého konania v tej istej veci na inom príslušnom orgáne (*litispendencia*),
- trvanie príslušnosti; zákonne založená vecná a miestna príslušnosť sa počas trvania konania nemení, hoci by sa zmenili okolnosti, ktoré boli pôvodne rozhodujúce pre ich určenie (zásada *perpetuatio fori*). Zásada nemennosti vecnej a miestnej príslušnosti má všeobecnú platnosť a výnimky sa uplatňujú len v zákonom výslovne uvedených prípadoch miestnej príslušnosti (§ 177 ods. 2, § 193 a § 252 ods. 5 OSP),
- zánik oprávnenia účastníka (navrhovateľa) voľiť medzi viacerými miestne príslušnými súdmi,
- povinnosť súdu z úradnej povinnosti preskúmať splnenie procesných pod-

1 MAZÁK, J. a kol.: *Základy občianskeho procesného práva*. Iura Edition, s. r. o., Bratislava, 2007, s. 172–173, ISBN 978-80-8078-145-3.

mienok (prípustnosť), žalovateľnosť, a napokon dôvodnosť uplatneného práva na súdnu ochranu a podľa výsledkov rozhodnutí procesným alebo meritorným rozhodnutím.

K hmotnoprávnym účinkom začatia konania patrí najmä:

- prerušenie plynutia hmotnoprávných lehôt ustanovených na uplatnenie nárokov podľa noriem hmotného práva, najmä podľa Občianskeho zákonníka, Obchodného zákonníka a Zákonníka práce,
- zastavenie plynutia prekluzívnych lehôt ustanovených hmotným právom na uplatnenie niektorých nárokov, najmä zo zodpovednosti za vady a škodu.

Tieto hmotnoprávne účinky začatia konania sa spravidla neuplatnia v nesporových konaniach, v ktorých k plynutiu týchto lehôt nedochádza.

S účinkami začatia konania sa v jednom prípade spája povinnosť súdu urobiť procesný úkon. Ide o notifikáciu, ktorou súd bezodkladne oznámi Protimonopolnému úradu SR začatie konania, v ktorom sa uplatňujú ustanovenia čl. 81 a 82 ZES (Ú. v. ES C 325, 24. 12. 2002).

Účinky začatia konania trvajú počas celého priebehu konania pred súdom.

II.

V ďalšom texte sa budeme podrobnejšie venovať procesnoprávnym účinkom spojeným so začatím občianskeho súdneho konania.

V prípade procesno-právnych účinkov začatia konania sú so začiatkom občianskeho súdneho konania spojené procesné účinky – inštitúty procesného práva, ktoré upravuje občianske právo procesné.

Ako už bolo uvedené vyššie, k procesnoprávnym účinkom začatia občianskeho súdneho konania patrí najmä:

- vznik povinnosti súdu kedykoľvek za konania prihliadať na to, či sú splnené procesné podmienky, za ktorých môže konať vo veci, tzv. podmienky konania,
- vznik prekážky litispendencie,
- vznik prekážky rei iudicatae,
- perpetuatio fori (trvanie príslušnosti),
- vykonanie práva navrhovateľa uskutočniť voľbu jedného z viacerých príslušných súdov v prípadoch, kde to Občiansky súdny poriadok umožňuje (§ 11 ods. 2, § 87),
- vznik povinnosti súdu postupovať v konaní i bez ďalších návrhov (§ 100 a nasl.),
- iné právne následky ustanovené zákonom,
- vznik povinnosti súdu kedykoľvek za konania prihliadať na to, či sú splnené procesné podmienky, za ktorých môže konať vo veci, tzv. podmienky konania.

Začatím súdneho konania v každom jednotlivom prípade vzniká povinnosť súdu skúmať procesné podmienky jeho začatia, pričom táto povinnosť trvá až do jeho právoplatného skončenia.

V zmysle § 103 OSP Kedykoľvek za konania prihliada súd na to, či sú splnené podmienky, za ktorých môže konať vo veci (podmienky konania).

Občiansky súdny poriadok dbá o to, aby súdne konanie prebiehalo podľa presne ustanovených pravidiel, ktorých dodržiavanie je predpokladom, aby súd mohol konať a vydať rozhodnutie. Tieto predpoklady sa nazývajú procesné podmienky konania. Ak v konkrétnej veci nie sú splnené procesné podmienky, takéto konanie vykazuje nedostatky, a tie môžu byť odstrániteľné a neodstrániteľné.²

Medzi neodstrániteľné nedostatky je možné zaradiť:

- nedostatok právomoci súdu (§ 7 a 8 OSP),
- prekážka litispendencie (§ 83 OSP),
- prekážka rei iudicatae (§ 159 ods. 3 OSP),
- nedostatok spôsobilosti byť účastníkom konania (§ 19 OSP).

V prípade existencie neodstrániteľné podmienky konania, súd nemôže vydať rozhodnutie vo veci samej, ale musí konanie zastaviť podľa § 104 ods. 1 OSP. Súď prípadne vydá rozhodnutie, ktorým vec postúpi inému orgánu.

Medzi odstrániteľné nedostatky je možné zaradiť:

- neúplnosť návrhu na začatie konania (§ 42, 79 OSP),
- nedostatok príslušnosti súdov – vecnej, miestnej v zmysle § 9 a nasl., § 84 a nasl. OSP),
- procesná nespôsobilosť účastníka (§ 20 OSP),
- nedostatok zastúpenia účastníka konania.

Ak súd zistí nedostatok podmienky konania, ktorý možno odstrániť, súd nevydáva o tom žiadne rozhodnutie, iba urobí vhodné opatrenia na jeho odstránenie, pričom v konaní môže spravidla ďalej pokračovať, avšak bez možnosti vydania rozhodnutia, ktorým sa konanie končí.

Odstrániteľné nedostatky prinášajú so sebou tie dôsledky, že súd sa musí pokúsiť tieto nedostatky odstrániť a to v súčinnosti s účastníkmi konania. Ak sa súdu nepodarí nedostatky odstrániť, uváži, či ide o také nedostatky, ktoré bránia, aby súd ďalej vo veci konal a rozhodol, alebo či aj napriek týmto nedostatkom môže v konaní pokračovať ďalej a prípadne i rozhodnúť.

Súd môže účastníka konania vyzvať i na odstránenie takej vady konania, ktorá pokračovaniu v konaní síce nebráni, ale pre ďalší priebeh konania je to účelné. Ak účastník takejto výzvy nevyhoví, konanie nemožno zastaviť, pretože nejde o vadu, pre ktorú nemožno v konaní pokračovať (Ro 47/2000).

2 Krajčo, J. a kol. Občiansky súdny poriadok, I.diel. EUROUNION, Bratislava 2006, str. 295.

Súd skôr, ako začne konať o veci samej, skúma svoju vecnú a miestnu príslušnosť v zmysle § 104a a § 105 OSP. K náležitostiam každého návrhu na začatie konania patrí, aby obsahoval uvedenie všetkých procesne významných skutočností, ktoré poukazujú na splnenie procesných podmienok. Navrhovateľ musí presne uviesť okolnosti, ktoré sa týkajú predovšetkým procesných podmienok na strane účastníkov konania, náležitostí návrhu, zaplataenia súdneho poplatku, tvrdení o vecnej a miestnej príslušnosti a napokon aj o riadnom zastúpení účastníka. Ostatné procesné podmienky musia z návrhu vyplynúť (právomoc, prekážka začatej veci a ďalšie).³

Súd skúma podmienky konania až do jeho právoplatného skončenia – výnimku v tomto prípade tvorí je skúmanie miestnej príslušnosti ako procesnej podmienky a to vzhľadom na ustanovenie § 105 ods. 1 OSP, v zmysle ktorého: Súd skúma miestnu príslušnosť iba podľa § 88. Ak však navrhovateľ vystupuje v rôznych veciach opätovne ako navrhovateľ alebo ak miestnu príslušnosť namieta odporca, súd skúma miestnu príslušnosť aj podľa § 84 až 87. Súd skúma miestnu príslušnosť prv, než začne konať o veci samej. Neskôr ju skúma len na námietku účastníka, ak ju uplatní najneskôr pri prvom úkone, ktorý účastníkovi patrí. Skúmanie tejto podmienky súdom je teda časovo obmedzené.

Súd skúma procesné podmienky z úradnej povinnosti (*ex officio*), a to hneď od začatia konania, už v rámci prípravy pojednávania. Od výsledku tohto skúmania závisí ďalší postup v konaní.

V priebehu preskúmania podmienok konania môže súd dospieť k dvom záverom a to buď zistiť, že podmienky konania sú splnené, pričom v tomto prípade nevydáva žiadne rozhodnutie o tom, že podmienky sú splnené, alebo súd zistí, že niektorá z podmienok konania nie je splnená. V druhom prípade súd postupuje podľa § 104 OSP, pričom je dôležité, či ide o odstrániteľnú alebo neodstrániteľnú vadu podmienky konania.

Zákon o súdnych poplatkoch upravuje i následky nezaplataenia súdneho poplatku v ustanovení § 10 tohto zákona, z ktorého vyplýva, že ak nebol zaplatený poplatok splatný podaním návrhu na začatie konania, súd vyzve poplatníka, aby poplatok zaplatil v lehote desiatich dní od doručenia výzvy; ak aj napriek výzve poplatok nebol zaplatený v lehote, súd konanie zastaví. Výzva na dodatočné zaplataenie súdneho poplatku podľa § 10 ods. 1 ZSP nemá charakter rozhodnutia. O následkoch nezaplataenia poplatku musí byť poplatník vo výzve poučený.

Príslušný súd zruší uznesenie o zastavení konania pre nezaplataenie súdneho poplatku, ak poplatník zaplatí súdny poplatok do konca lehoty na podanie odvolania (§ 10 ods. 3 z. č. 71/1992 Zb.). Ak teda účastník nezaplatí poplatok na základe výzvy do 10 dní, zostáva mu ešte lehota na zaplataenie 15 dní, ktorá je odvolacou lehotou, počítaná od doručenia uznesenia o zastavení konania pre nezaplataenie súdneho poplatku. Konanie podľa zákona o súdnych poplatkoch má na občianske súdne konanie svoj vplyv. Predovšetkým umožňuje súdu niektorých prípadoch,

3 Mazák, J. Základy občianskeho procesného práva. IURA EDITION, Bratislava 2002, str. 143.

ak nebola splnená poplatková povinnosť, zastaviť súdne konanie, nevykonať úkon podliehajúci poplatku, ak to osobitné ustanovenie cit. zákona o súdnych poplatkoch umožňuje.

Súd nemôže pre nezaplatenie súdneho poplatku zastaviť konanie skôr ako právoplatne rozhodol o žiadosti poplatníka na oslobodenie od súdneho poplatku. Konanie nemožno zastaviť ani v prípade, ak súd opomenul vyzvať poplatníka na zaplatenie poplatku a už začal konanie vo veci samej (§ 10 ods. 2 ZSP).

V rámci poučovacej povinnosti podľa § 43 OSP musí predseda senátu poučiť aj o tom, aké účinky sú spojené s tým, keď nezaplatí súdny poplatok v lehote na to zároveň určenej. K zaplateniu súdneho poplatku nemôže však navrhovateľ vyzvať skôr, kým sám nerozhodne o návrhu na oslobodenie od súdnych poplatkov (R 22/1971).

Povinnosť platiť súdny poplatok za podanie návrhu v súdnom konaní nevzniká:

- vo veciach oslobodených od platenia súdneho poplatku zo zákona (§ 4 ods. 1 ZSP)
- osobám priamo zo zákona oslobodeným od platenia súdneho poplatku (§ 4 ods. 2 ZSP)
- osobám oslobodeným od platenia súdneho poplatku na návrh v zmysle § 138 ods. 1 OSP (ak to odôvodňujú pomery účastníka a ak nejde o svojvoľné alebo zrejme bezúspešné uplatňovanie alebo bránenie práva).

Ak súd zastaví konanie pre nezaplatenie súdneho poplatku splatného podaním návrhu uznesenie o zastavení konania doručí iba navrhovateľovi. Ak nejde o konanie vecne oslobodené od súdneho poplatku doručí súd návrh na začatie konania ostatným účastníkom konania až po zaplatení súdneho poplatku navrhovateľom, ktorý nie je oslobodený od súdnych poplatkov (Rc 2/1989).

Ak je niekoľko účastníkov, ktorí sú povinní znášať trovy konania, platia ich podľa pomeru účasti na veci a na konaní (§ 140 ods. 1 OSP). Účastníci, ktorí sú nerozlučnými spoločníkmi (§ 91 ods. 2 OSP), platia síce iné než poplatkové trovy zásadne solidárne, ak si však ich procesné úkony odporujú alebo sa od seba odchyľujú, súd uloží platenie trov spojených s takými úkonmi iba tomu z nich, ktorý dal na ne podnet.⁴

Ak poplatník nezaplatí súdny poplatok za dovolanie, súd dovolacie konanie zastaví. Príslušným súdom na rozhodovanie vo veciach poplatkov za dovolanie je súd, ktorý rozhodoval v prvom stupni (§ 12 ods. 2 ZSP).

Pre nezaplatenie poplatku prvostupňový súd konanie nezastaví (§ 10 ods. 2 ZSP), v prípadoch, akl:

- a) už začal konať vo veci samej,
- b) vznikla poplatková povinnosť poplatníkovi, ktorému súd ustanovil opatrovníka, pretože nie je známy jeho pobyt, alebo sa mu nepodarilo doručiť na známu adresu v cudzine,

4 Steiner, V.: *Občianske procesné právo v teórii a praxi*, Obzor, Bratislava 1980, str. 480

- c) došlo k rozšíreniu návrhu alebo podaniu vzájomného návrhu v tej istej veci potom, ako začal konať vo veci samej,
- d) ide o opravný prostriedok proti rozhodnutiu správnych orgánov,
- e) žiada zaplatenie poplatku vo výške odporujúcej úprave podľa tohto zákona.

Po preskúmaní procesných podmienok, súd postupuje podľa zákona, a to tým spôsobom, že môže podanie odmietnuť, konanie preruší, zastaví alebo naopak nariaďuje pojednávanie. Skúmanie procesných podmienok nie je samostatným úsekom konania. S prihliadnutím na zásadu jednotnosti konania, súd kedykoľvek počas celého konania vo veci, so zreteľom aj na prednesy účastníkov konania, prihliada na existenciu procesných podmienok.

VZNIK PREKÁŽKY LITISPENDENCIE

Litispendencia je procesnou prekážkou konania, ktorú musí súd odstrániť *ex offio*, a to bez zreteľa na to, kedy túto prekážku zistí, alebo kedy táto prekážka vznikla. V takom prípade konanie vždy zastaví podľa § 104 ods. 1 OSP. Spravidla zastaví konanie o návrhu, ktorý bol podaný neskôr.⁵

Prekážku *litispendencia* upravuje ustanovenie § 83 OSP. Začatie konania bráni tomu, aby o tej istej veci prebiehalo na súde iné konanie. Táto prekážka vzniká, ak na ktoromkoľvek súde v SR je začaté konanie, ktoré má rovnakých:

- účastníkov (hoci aj v opačnom postavení),
- predmet konania,
- skutkové okolnosti, od ktorých sa odvodzuje právo.

Prekážkou *litispendencia* sa uplatňuje zásada *ne bis in idem*. Pokiaľ chýba čo i len jeden znak totožnosti vecí, nejde o prekážku *litispendencia*. Príkladom môže byť, ak v konaní vystupujú tí istí účastníci, ktorí sa sporia o rovnakú sumu v oboch prípadoch, ale skutkovým základom v prvom návrhu je napríklad vydanie bezdôvodného obohatenia a v druhom návrhu ide o náhradu škody. V tomto prípade nemožno hovoriť o totožnosti vecí a teda prekážka začatej veci tu nie je.

Prekážka *litispendencia* nie je daná ani v prípade fakultatívnej právomoci slovenského súdu a súdu iného štátu.

Táto prekážka nie je taktiež daná v prípade návrhu na obnovu konania. Konaniu totiž bráni prekážka rozsúdenej veci (*rei iudicatae*), pretože aj prípadné povolenie obnovy konania má za následok iba odklad vykonateľnosti rozhodnutia (§ 234 ods. 3 OSP), a nie jeho zrušenie. V prípade podaného dovolania prekážka *litispendencia* nastáva až po tom, čo súd právoplatne zrušil rozhodnutie napadnuté dovolaním. Do tých čias konaniu bráni prekážka *rei iudicatae*.

Otázne je, či sa uplatní prekážka *litispendencia* aj vo vzťahu trestno-právnom a občianskoprávnym navzájom. Na tomto mieste je možné poukázať na judikatúru,

⁵ Krajčo, J., Bajcura, A.: Občiansky súdny poriadok, i. diel EUROUNION, Bratislava, r. 2006, str. 295; publikovaný názor vydaný dňa 01.04.1963, ASPI, 9083.

z ktorej je zrejmé, ako sa uplatňuje v praxi vzťah trestného a občianskeho práva, pokiaľ ide o prekážku *litispendencie*.

Ak ide o tzv. adhézne konanie: „Riadne uplatnenie nároku na náhradu škody v trestnom konaní je z hľadiska § 82 OSP začatím konania a tvorí prekážku začatého konania, ak žaloba v občiansko-súdnom konaní bola podaná po tom, čo bol podaný návrh na prisúdenie náhrady škody v trestnom konaní. Ak je teda z návrhu na začatie konania zjavné, že protiprávnosť konania žalovaného spočívala v trestnej činnosti, musí súd so zreteľom na ustanovenie § 83 OSP skúmať, či rovnaký nárok nebol už skôr uplatňovaný v adhéznom konaní (R 22/1979).

Ak bol v adhéznom konaní uplatnený nárok na náhradu škody, o ktorom už prebieha skôr začaté občiansko-súdne konanie, nemožno občiansko-súdne konanie z tohto dôvodu zastaviť“ (Zborník IV, str. 714). Z vyššie uvedeného vyplýva, že neplatí žiadna zásada, ktorá by uprednostňovala konanie resp. rozhodovanie o nároku poškodeného v trestnom konaní, pred rozhodovaním o nároku poškodeného v občianskoprávnom konaní. Dôležité teda je, či sa začalo konanie najskôr pred civilným alebo trestným súdom.

Prekážka začatia konania v dôsledku podania návrh poškodeného na náhradu škody v trestnom konaní odpadne u toho z obžalovaných, proti ktorému bolo trestné stíhanie zastavené (R 8/1984).

Z vyššie uvedeného vyplýva, že pokiaľ sa už nerozhoduje o nároku poškodeného v trestnom konaní a to napr. v prípade – pokiaľ došlo k zastaveniu trestného stíhania, poškodenému nič nebráni, aby uplatňoval svoj nárok v civilnom konaní.

Postup súdu v prípade, ak zistí, že je daná prekážka začatého konania upravuje ustanovenie § 104 OSP. Súd v takom prípade konanie vždy zastaví podľa § 104 ods. 1. Spravidla zastaví konanie o návrhu, ktorý bol podaný neskôr. Nemožno teda jednoznačne povedať, že bude zastavené práve to konanie, ktoré začalo neskôr. Súd bude v tomto prípade prihliadať na účelnosť konania.

VZNIK PREKÁŽKY *REI IUDICATAE*

Súdy sú povinné prihliadať na podmienky konania kedykoľvek v priebehu konania. Prekážka veci rozsúdenej sa naplno uplatní vtedy, keď niekto podá návrh na začatie konania, resp. keď konanie začne bez návrhu. Táto prekážka je negatívnou procesnou podmienkou, pričom rovnako ako v prípade prekážky *litispendencie* sa tu uplatňuje zásada *ne bis in idem*, ktorá znamená zabrániť dvojitému prejednaniu a rozhodovaniu o tej istej veci – t. j. o totožnom predmete medzi tými istými účastníkmi.

Podstatou prekážky *res iudicatae* (právoplatne rozhodnutej veci) je, že táto vylučuje, aby súd tu istú vec znova prejednal. Zákonnú úpravu môžeme nájsť v ustanovení § 159 ods. 3 Občianskeho súdneho poriadku. Len čo sa vo veci právoplatne rozhodlo, nemôže sa prejednávať znova. V zmysle tohto ustanovenia platí, že k jej porušeniu dôjde vtedy, ak sú naplnené tieto tri podmienky:

1. Začne sa opätovne konať, hoci už bolo vo veci právoplatne rozhodnuté.
2. Totožnosť predmetu konania (tá istá vec).
3. Koná sa medzi tými istými účastníkmi.

Vo veci bolo právoplatne rozhodnuté

Vo veci už bolo právoplatné rozhodnuté vtedy, ak bolo vydané rozhodnutie, ktoré je právoplatné. Kedy sa stane rozhodnutie právoplatné upravuje ustanovenie § 159 ods. 1 OSP, pričom vychádza z dvoch nevyhnutných podmienok pre právoplatnosť rozsudku:

- rozsudok musí byť doručený,
- rozsudok nemožno napadnúť odvolaním.

Pri druhej podmienke ide o tieto prípady

- rozsudok prvostupňového súdu nadobúda právoplatnosť dňom uplynutia odvolacej lehoty,
- rozsudok súdu druhého stupňa a Najvyššieho súdu SR nadobúda právoplatnosť dňom doručenia,
- v prípade vzdania sa dovolania, sa rozsudok stáva právoplatným dňom vzdania sa dovolania, ak sa rozsudok už predtým doručil a doručením, ak sa oprávnený vzdal odvolania už pred doručením rozsudku.

TOTOŽNOSŤ PREDMETU KONANIA

Tá istá vec resp. totožnosť predmetu konania je daná vtedy, keď ten istý nárok alebo stav uvedený žalobným petitom vyplýva z rovnakých skutkových tvrdení, na základe ktorých bol uplatnený.

To znamená, že ide o nárok založený na rovnakom právnom dôvode a vyplývajúci z rovnakých skutkových okolností. Pre posúdenie, či je daná prekážka právoplatne rozhodnutej veci, nie je dôležité, ako bol skutok, ktorý bol predmetom konania, posúdený po právnej stránke. Prekážka veci právoplatne rozhodnutej je daná aj vtedy, keď bol skutok súdom posúdený po právnej stránke nesprávne alebo neúplne. Výnimkou z tejto zásady je súdny zmier § 99, ktorý má v zmysle § 99 ods. 3 OSP účinky právoplatného rozsudku. Súdny zmier možno totiž zrušiť rozsudkom, ak je zmier podľa hmotného práva neplatný. Návrh možno podať do troch rokov od právoplatnosti uznesenia o schválení zmiernu.

Podľa toho, v akom rozsahu sa o predmete konania rozhodlo, v takom rozsahu tvorí právoplatné rozhodnutie súdu prekážku rozsúdenej veci. Ak súd rozhodol len o časti uplatňovaného nároku, nadobúda len táto časť právoplatnosť a preto zvyšok nároku môže účastník uplatňovať a nehrozí mu nebezpečenstvo, že sa mu odmietne návrh pred prekážku *res iudicatae*.

Žalobu na vyslovenie povinnosti plnenia z toho istého právneho vzťahu, ktorý

podľa obsahu rozsudku o určovacej žalobe neexistuje, by bolo treba zamietnuť, lebo nie je dôvodná vzhľadom na to, že neexistuje právny vzťah alebo povinnosť, z ktorého sa vyvodzuje povinnosť plnenia. Tento rozsudok by mal zasa povahu konečného rozsudku vzhľadom na rozsudok o určovacej žalobe, ktorý je zasa v pomere k nemu „medzitýmny“ rozsudkom.⁶

Pojem „naliehavý právny záujem“: Navrhovateľ má naliehavý právny záujem na požadovanom určení vtedy, ak by bez tohto určenia bolo ohrozené jeho právo alebo právny vzťah, ktorého je účastníkom alebo ak by sa jeho právne postavenie bez tohto určenia stalo neistým.⁷ Naliehavý právny záujem je daný aj vtedy, ak takéto určenie môže predísť žalobe na plnenie (R 24/1995).

V prípade rozhodnutia o určovacej žalobe (§ 80 písm. c/ OSP) pre posúdenie toho, či zakladá prekážku rozsúdenej veci, bude rozhodujúci aj právny stav záväzne určený obsahom pôvodného rozhodnutia. Ak rozhodnutie vyznie tak, že podľa neho právo alebo právny vzťah, prípadne povinnosť existuje, je tým daná prekážka *res iudicata* pre novú určovaciu žalobu, či už kladnú alebo zápornú. Nie je však ním daná táto prekážka pre žalobu na plnenie, lebo v tomto prípade má výrok o určovacej žalobe povahu medzitímného rozhodnutia a výrok o žalobe na plnenie bude mať vzhľadom naň povahu konečného rozsudku.

Naopak, keď súd rozhoduje o určovacej žalobe a toto rozhodnutie vyznie tak, že podľa neho tvrdený právny vzťah alebo povinnosť neexistuje (či už sa tak stane výslovným rozhodnutím alebo tým, že určovacia žaloba so žiadosťou na vyslovenie ich existencie bola zamietnutá), je tým daná prekážka *res iudicata* pre novú určovaciu žalobu a to kladnú i zápornú. V tomto prípade by však výnimočne nemohla byť daná prekážka rozsúdenej veci, ak sa žaloba so žiadosťou na vyslovenie existencie právneho vzťahu alebo povinnosti medzi tými istými osobami opiera o nové skutkové tvrdenia, založené na skutočnostiach, ktoré nastali až po vynesení pôvodného rozhodnutia, a tým teda o nový právny dôvod. Určovacia žaloba je významným procesným nástrojom preventívnej ochrany práv tým, že umožňuje viesť istotu do neistých právnych vzťahov.⁸

TOTOŽNOSŤ ÚČASTNÍKOV KONANIA

Otázka totožnosti účastníkov konania nie je až taká jednoduchá, ako sa na prvý pohľad zdá. V tomto prípade je potrebné riešiť i otázky, či právnych nástupcov pôvodných účastníkov je možné považovať za totožné osoby z pohľadu procesného práva, resp. či ide o totožnosť účastníkov, ak títo vystupujú na opačných procesných stranách. Tieto otázky rieši právna teória:

Nárok sa týka tých istých osôb aj vtedy, ak ho v novom konaní uplatnili ich sukcesori (z dôvodu singularnej alebo univerzálnej sukcesie), lebo tí nastúpili len na miesta pôvodných účastníkov.⁹ Pokiaľ ide o totožnosť účastníkov, nie je samo ose-

6 Steiner, V.: *Občianske procesné právo v teórii a praxi*, Obzor, Bratislava 1980, str. 172.

7 Winterová, A.: *Civilní právo procesní*. Linde. Praha 1999, s. 198.

8 Handl, V. – Rubeš, J. a kol. *Občianský soudní řád. Komentář I. díl*. Panorama. Praha 1985, s. 359.

9 Steiner, V.: *Občianske procesné právo v teórii a praxi*, Obzor, Bratislava 1980, str. 171.

be významné, ak majú tí istí účastníci v rôznych konaniach rozdielne procesné postavenie (napr. ak v jednom konaní vystupujú ako žalovaní a v druhom ako žalobcovia) – to znamená, že prekážka *rei iudicatae* bude v tejto časti splnená aj vtedy ak budú osoby vystupovať v opačnom postavení (napríklad v konaní o zrušenie a vyporiadanie podielového spoluvlastníctva ako žalobca vystupuje ten spoluvlastník, ktorý bol v predchádzajúcom konaní žalovaným.)

O prekážku rozhodnutej veci však nejde v prípade, ak v predchádzajúcom súdnom konaní, v ktorom bolo právoplatne rozhodnuté o určení vlastnickeho práva k totožnej nehnuteľnosti, právna predchodkyňa navrhovateľa nemala v priebehu celého konania spôsobilosť byť účastníčkou konania.

KEDY NEPÔJDE O PREKÁŽKU *REI IUDICATAE*

V ďalšej časti sa budem snažiť bližšie rozobrať prípady, kedy nepôjde o prekážku veci rozsúdenej, ide o tzv. zásahy do právoplatnosti rozsudkov.

Občiansky súdny poriadok totiž len celkom vo výnimočných prípadoch dovoľuje opätovne konať vo veci a to napriek tomu, že vo veci sa už právoplatne rozhodlo. Ide o nasledovné prípady:

- rozsudok odsudzujúci na plnenie v budúcnosti zročných dávok alebo na plnenie v splátkach, ktorý možno na návrh zmeniť, ak sa podstatne zmenili okolnosti, ktoré sú rozhodujúce pre výšku a ďalšie trvanie dávok alebo splátok. Zmena rozsudku je prípustná od času, keď došlo k zmene pomerov (§ 163 ods. 1 OSP),
- rozhodnutie o predbežnom opatrení (§ 77 ods. 2 OSP), ktoré súd zruší, ak pominú dôvody, pre ktoré bolo opatrenie nariadené,
- rozhodnutie o osvojení (§ 185 OSP), ktoré súd môže zrušiť za splnenia zákonom stanovených podmienok,
- rozsudok vo veci pozbavenia, resp. obmedzenia spôsobilosti na právne úkony (§ 190 OSP), ktorý súd zruší, ak sa neskôr preukáže, že pre pozbavenie alebo obmedzenie spôsobilosti na právne úkony neboli splnené podmienky; ak však podmienky pre obmedzenie alebo pozbavenie spôsobilosti na právne úkony u fyzickej osoby pominuli, súd (na návrh alebo aj bez návrhu) zruší uložené obmedzenie alebo jej vráti spôsobilosti na právne úkony,
- rozhodnutie o vyhlásení za mŕtveho (§ 199 ods. 2 OSP), ktoré súd zruší, ak zistí, že ten, kto bol vyhlásený za mŕtveho, je nažive alebo žil v deň, od ktorého dosiaľ neuplynul čas primeraný na to, aby nezvestný mohol byť vyhlásený za mŕtveho. Rovnako súd môže opraviť takéto rozhodnutie (na návrh, ale aj bez návrhu), ak zistí, že ten, kto bol vyhlásený za mŕtveho, zomrel iného dňa, než ktorý je v rozhodnutí uvedený ako deň smrti alebo sa toho dňa nemohol dožiť alebo ho prežil (§ 199 ods. 2 OSP),
- v prípade mimoriadnych opravných prostriedkov.

O prekážku veci rozsúdenej podľa § 159 ods. 3 OSP nejde, ak predchádzajúcim

rozsudkom bola určujúca žaloba zamietnutá bez toho, aby súd záväzne posúdil existenciu právneho vzťahu medzi účastníkmi konania. O takýto prípad nejde ani vtedy, ak predchádzajúcim rozsudkom bola žaloba zamietnutá iba z dôvodu, že žalobcovia sa pôvodnou žalobou domáhali určenia spoluvlastníctva k nehnuteľnosti v iných podieloch, než ktoré im v skutočnosti patria (R 15/2005). V zmysle judikatúry musí súd v novom konaní skúmať, či predchádzajúcim rozsudkom bola záväzne posúdená existencia právneho vzťahu medzi účastníkmi

Tak sa rieši teda situáciu, ak bol návrh vzatý späť počas konania.

Prekážka veci právoplatne rozhodnutej nie je daná ani v tom prípade, ak ide síce v novom konaní o rovnaký právny vzťah medzi tými istými účastníkmi, avšak novoplatnený nárok sa opiera o iné skutočnosti, ktoré tu neboli v dobe pôvodného konania a ku ktorým došlo až neskôr (Rc 39/1988).

Ak súd zistí túto prekážku, je povinný uznesením zastaviť konanie (§ 104 ods. 1 OSP), lebo tu ide o nedostatok podmienky konania, ktorý nemožno odstrániť.

Za súdne rozhodnutie, ktoré záväzne rieši otázky daného konania, musíme pokladať tak rozsudok, ako aj platobný rozkaz a uznesenie. Pokiaľ ide o uznesenia, ktorými sa riešia otázky procedurálnej povahy, takže ani súd nie je nimi viazaný (§ 170 ods. 2 OSP), nebránia súdu znovu rozhodovať o veciach, o ktorých sa už rozhodlo.

PERPETUATIO FORI (TRVANIE PRÍSLUŠNOSTI)

V zmysle ustanovenia § 11 ods. 1 O. s. p.: „Konanie sa uskutočňuje na tom súde, ktorý je vecne a miestne príslušný. Príslušnosť sa určuje podľa okolností, ktoré tu sú v čase začatia konania, a trvá až do jeho skončenia.“

Uvedené ustanovenie nadväzuje na ustanovenia o vecnej príslušnosti upravenej v § 9 a miestnej príslušnosti (§ 84 a nasl.). V druhej vete tohto ustanovenia je upravená civilno-procesná zásada trvania príslušnosti (tzv. *perpetuatio fori*), ktorá je motivovaná ekonomickými dôvodmi.

Ak je po začatí konania (bez ohľadu na spôsob jeho začatia) zákonne založená miestna a vecná príslušnosť, táto sa počas trvania konania nezmení, aj keby sa zmenili okolnosti, ktoré boli pôvodne rozhodujúce pri jej určení.

Táto zásada má všeobecnú platnosť v tom zmysle, že sa vzťahuje na konania začaté na návrh, ako aj na konania začaté bez návrhu, na prvostupňové i opravné konanie. Výnimky z tejto zásady sa uplatňujú len v zákonom výslovne uvedených prípadoch. K zmene príslušnosti súdu môže dôjsť aj z dôvodu vzájomného návrhu odporcu v zmysle § 97 OSP, kedy súd vzájomný návrh vylúči na samostatné konanie, ak by tu neboli podmienky pre spojenie vecí, pričom vecná a miestna príslušnosť sa určí podľa okolností, ktoré tu sú v čase podania vzájomného návrhu. Výnimkou zo zásady *perpetuatio fori* je i ustanovenie § 12 OSP „Ak nemôže príslušný súd o veci konať, pretože jeho sudcovia sú vylúčení, musí byť vec prikázaná inému súdu toho istého stupňa. Vec možno prikázať inému súdu toho istého stupňa aj z dôvodu vhodnosti.“

V tejto súvislosti je vhodné poukázať na novelu OSP zákonom č. 273/2007 Z. z., ktorá zmenila ustanovenia týkajúce sa miestnej príslušnosti, a to § 105 OSP. V zmysle tohto ustanovenia „*súd skúma miestnu príslušnosť iba podľa § 88. Ak však navrhovateľ vystupuje v rôznych veciach opätovne ako navrhovateľ alebo ak miestnu príslušnosť namieta odporca, súd skúma miestnu príslušnosť aj podľa § 84 až 87. Súd skúma miestnu príslušnosť prv, než začne konať o veci samej. Neskôr ju skúma len na námietku účastníka, ak ju uplatní najneskôr pri prvom úkone, ktorý účastníkovi patrí.*“ Na rozdiel od predchádzajúcej úpravy Občiansky súdny poriadok sa odklonil od striktného zákonného určovania miestnej príslušnosti súdu. V zmysle tohto ustanovenia žalobca/navrhovateľ môže podať svoj návrh na začatie konania na ktorýkoľvek súd, pričom súd skúma zo zákona len tzv. výlučnú príslušnosť. Pokiaľ nie sú porušené ustanovenia výlučnej príslušnosti, ale nepríslušný súd zistí, že nie je príslušný na rozhodovanie, už nepostupuje vec na príslušný súd, ako tomu bolo v minulosti. Učiní tak len v prípade ak navrhovateľ vystupuje v rôznych veciach opätovne ako navrhovateľ alebo ak túto príslušnosť namieta odporca. Zámerom zákonodarcu bolo jednoznačne urýchliť konanie na súdoch, avšak je otázne, či sa toto ustanovenie nebude zneužívať, následkom čoho sa môže celé konanie len predĺžiť.

Ak súd začne konať vo veci samej, miestnu príslušnosť môže skúmať len na námietku účastníka, ak je uplatnená pri prvom úkone, ktorý účastníkovi patrí. Za začatie konania vo veci samej sa spravidla považuje otvorenie pojednávania vo veci samej a výzva súdu na prednesenie návrhu (žaloby). Prvým úkonom účastníka v zmysle § 105 ods. 1 je ten úkon, ktorým účastník po prvý krát mal možnosť v konaní procesným spôsobom reagovať (napr. vyjadrenie k návrhu, odvolanie proti uzneseniu o nariadení výkonu rozhodnutia, podanie odporu).

Ak súd, ktorý nebol miestne príslušný, nepostúpil vec inému súdu a začal konať vo veci samej a ani účastník túto nepríslušnosť nenamietal pri svojom prvom úkone, ktorý mu patril, nedostatok tejto podmienky konania (miestnej príslušnosti) je odstránený. Súd, ktorému bola vec postúpená, nie je postúpením veci viazaný. Má možnosť bez toho, aby vydával osobitné rozhodnutie, vec predložiť na rozhodnutie krajskému súdu, ak ide o súd v obvode toho istého krajského súdu, inak vec predloží na rozhodnutie o príslušnosti Najvyššiemu súdu Slovenskej republiky.

Trvanie príslušnosti je odôvodnené tým, že príslušný súd by mal vec, ktorú začal pojednávať, aj rozhodnúť, bez toho, aby na to mali vplyv náhodné javy (napr. zmena bydliska žalovaného).

Zásada nemennosti príslušnosti má všeobecnú platnosť. Vztahuje sa tak na základné konanie, sporové i nesorové, na prvostupňové i opravné konanie, na výkon rozhodnutia i exekučné konanie.

Medzi výnimky z uvedenej zásady tvoria nasledujúce inštitúty:

- a) prenesenia príslušnosti súdu,
- b) prikázania veci inému súdu toho istého stupňa, právne účinky spojené so začatím konania zostávajú aj v takomto prípade zachované.

Napríklad aj na konanie o dedičstve novoobjaveného majetku poručiteľa ostáva miestne príslušný okresný súd, ktorý vydal pôvodné rozhodnutie o jeho skončení (R 44/1997). Taktiež miestna príslušnosť všeobecného súdu vo veciach starostlivosti o maloleté dieťa sa určuje podľa okolností, ktoré tu boli v čase prvého rozhodnutia súdu a trvá počas celého konania. Zmena takto určenej príslušnosti je (vo veciach starostlivosti o maloletých) zásadne možná len postupom podľa ustanovenia § 177 ods. 2 (R 45/1997), t. j. pri zmene okolností, podľa ktorých sa posudzuje príslušnosť, môže príslušný súd preniesť svoju príslušnosť na iný súd, ak je to v záujme maloletého.

Vykonanie práva navrhovateľa uskutočniť voľbu jedného z viacerých príslušných súdov v prípadoch, kde to Občiansky súdny poriadok umožňuje (§ 11 ods.2, § 87)

V zmysle § 11 ods. 2 OSP „ak je miestne príslušných niekoľko súdov, môže sa konať na ktoromkoľvek z nich“. V niektorých prípadoch zákon umožňuje, aby sa konanie uskutočnilo na viacerých súdoch. Je to mu tak napríklad v prípade príslušnosti danej na výber. V takomto prípade je to žalobca, ktorý podaním žaloby na miestne príslušný súd uskutočňuje výber z viacerých miestne príslušných súdov, na ktorom sa konanie uskutoční. Treba uviesť, že podaním žaloby uskutočnený výber súdu už nemožno meniť. Úprava odseku 2 sa vzťahuje na miestnu príslušnosť a v praxi prichádza do úvahy najmä v návrhovom konaní. Podanie návrhu na začatie konania (žaloby) na niektorý zo súdov daných na výber [§ 87 písm. a) až e) OSP] je procesným úkonom, ktorým sa uskutočňuje voľba súdu príslušného na konanie o veci. Možnosť voľby súdu ako príslušného, samozrejme, neprichádza do úvahy vo veciach, pre ktoré je konkrétne ustanovená miestna príslušnosť (konanie vo veciach obchodného registra, v § 250z pre konanie v o veciach zoznamov voličov a zoznamov oprávnených osôb na hlasovanie v referende, v § 250ze ods. 3 pre konanie vo veciach združovania v politických stranách a politických hnutiach) a vo veciach, pre ktoré je ustanovená výlučná miestna príslušnosť (§ 88).

V zmysle § 87 OSP „popri všeobecnom súde odporcu je na konanie príslušný aj súd, v obvode ktorého

- a) má odporcu svoje stále pracovisko;
- b) došlo ku skutočnosti, ktorá zakladá právo na náhradu škody;
- c) je umiestnená organizačná zložka právnickej osoby, ktorá je odporcom, ak sa spor týka tejto zložky;
- d) je platobné miesto, ak sa uplatňuje právo zo zmenky alebo šeku;
- e) je sídlo burzy, ak ide o spor z burzového obchodu.“

Navrhovateľ má v tomto prípade právo voľby, ktorý súd vec prejedná. K vykonaniu tohto práva dôjde až začatím konania a preto ho možno zaradiť medzi procesnoprávne účinky začatia konania.

Vznik povinnosti súdu postupovať v konaní i bez ďalších návrhov tak, aby vec bola čo najrýchlejšie prejednaná a rozhodnutý (§ 100 a nasl.)

V zmysle § 100 ods. 1 OSP „len čo sa konanie začalo, postupuje v ňom súd i bez ďalších návrhov tak, aby vec bola čo najrýchlejšie prejednaná a rozhodnutá. Pritom sa usiluje predovšetkým o to, aby sa spor vyriešil zmierne a aby konanie pôsobilo výchovne.“

Vyššie uvedené ustanovenie vyjadruje zásadu oficiality, hospodárnosti a jednotnosti konania. Je v záujme štátu ako i účastníkov konania, aby bola vec čo najrýchlejšie prejednaná a rozhodnutá. Tento účel civilného konania môže byť naplno uplatnený pri aktívnej spolupráci účastníkov konania. V súčasnosti sa presadzujú trend čo najrýchlejšieho prejednaní veci, na ktorý sa kladie veľký dôraz, ale takýto spôsob „zrýchleného konania“ by nemal byť na úkor riadneho, zákonného a dostatočne odôvodneného prejednaní veci.

III.

Iné právne následky ustanovené zákonom

Zákon môže stanoviť iné právne následky, pričom pod zákonom so nerozumieme iba Občiansky súdny poriadok, ale aj iné právne predpisy, dokonca aj Ústava SR.

Začatím občianskeho súdneho konania má účastník napríklad právo, aby sa jeho vec riadne prejedнала, aby sa rozhodlo na základe zákona a spravodlivosti, pred nezávislým a nestranným súdom a iné práva. Okrem práv ktoré vzniknú začatím konania, vznikajú účastníkom i rôzne povinnosti, napríklad povinnosť doplniť návrh, dôkazná povinnosť atď. V zmysle iných právnych predpisov, je to napríklad vznik povinnosti účastníka zaplatiť súdny poplatok za podaný návrh.

Ďalším konkrétnym právnym následkom môže byť zabránenie účinkom schváleného súdneho zmiernu, ktorý je podľa hmotného práva neplatný, ak v lehote troch rokov od právoplatnosti uznesenia o schválení zmiernu bol podaný návrh na začatie konania o zrušenie tohto uznesenia, samozrejme pod podmienkou, ak je návrh dôvodný.

Tak ako už bolo uvedené, začatie občianskeho súdneho konania je spojené s určitými právnymi účinkami a to ako hmotnoprávnymi tak i procesnoprávnymi. Účinky začatia konania sú teda neoddeliteľnou súčasťou začatia konania.

POZNÁMKY:

1. Bureš, J.–Drápal, L.–Mazanec, M.: Občianský soudní řád. Komentář. 4. vydání. C. H. Beck, Praha 2000.
2. Češka, Z. a kol.: Občianske procesné právo. Obzor, Bratislava 1990.
3. Ficová, S. a kol.: Občianske právo procesné. Základné konanie. Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta, Vydavateľské oddelenie, Bratislava 2005.
4. Hlavsa, P.: Ľudia, spory, paragrafy. Obzor, Bratislava 1988.
5. Krajčo, J. a kol.: Občiansky súdny poriadok. I. diel, Komentár. EUROUNION, Bratislava 2006.
6. Lazár, J. a kol.: Základy občianskeho hmotného práva. 1. zväzok, IURA EDITION, Bratislava 2000.

7. Mazák, J.: *Základy občianskeho procesného práva*. IURA EDITION, Bratislava 2002.
8. Molčan, T.: *Občianskoprávne procesné vzťahy*. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava, 1971;
9. Steiner, V.: *Základní otázky občianského práva procesního*. Academia, Praha 1981
10. Steiner, V.: *Občianske procesné právo v teórii a praxi*. Obzor, Bratislava 1980.

Mariia lashchenko
Uniwersytet Opolski
E-mail: yashchenko_mariia@ukr.net

Korupcja polityczna – przegląd definicji zjawiska w myśli zachodnich i wschodnich badaczy i politologów / *Political corruption – a review of the phenomenon definition in the approach of western and eastern scholars*

Abstract

Presence of corruption in the structures of political authority is very disadvantageous for the state. Despite this political corruption is still very common. It is difficult to define the concept of corruption accurately, especially in the political field. The problem of political corruption is studied all over the world. Researchers do not agree on the definition of corruption, each of them describes this phenomenon in a different perspective. This article focuses on the phenomenon of political corruption. Here are presented different approaches to the definition of political corruption in western and eastern researchers and scholars.

Key words: political corruption, lobbying, bribery, political authority, political influence

WPROWADZENIE

Władza i korupcja są ze sobą często ściśle powiązane. W warunkach kiedy polityka zaczyna przekształcać się w przynoszący pieniądze biznes, zachowanie posiadających władzę i ich stosunek do rządu stają się kwestią kluczową dla procesów sprawowania władzy politycznej i dla funkcjonowania państwa w ogóle.

Zjawisko korupcji politycznej dotyczy politycznych klanów, elit, grup czy też poszczególnych osób pełniących obowiązki publiczne. Obecność korupcji i jej powszechne występowanie na wyższych szczeblach władzy państwowej sprawia, iż problem ten jest niezwykle niebezpieczny, zwłaszcza dla prawidłowego funkcjonowania państwa i społeczeństwa.

Formy korupcji politycznej mogą być różne, począwszy od lobbingu, po protekcjonizm czy handel państwowymi posadami. Do przejawów korupcji politycznej zaliczyć można także nepotyzm, różne formy przestępczości obecne w strukturach

władzy, jak np. kupowanie politycznych wpływów i głosów wyborców, nadużycia podczas kampanii wyborczych, bezprawne podejmowanie politycznych i ekonomicznych decyzji na korzyść poszczególnych grup, itp. (Niewmieżycki 2008: 123).

Priorytet w stawianiu interesów poszczególnych grup nad interesami ogółu społeczeństwa, realizacja określonych interesów przez podejmowanie politycznych decyzji, wysoki wskaźnik korupcji wśród urzędników – wszystko to w sposób poważny wpływa na osłabienie powagi państwa, co z kolei powoduje obniżenie poziomu konkurencyjności kraju na arenie międzynarodowej, a także zanikanie umiejętności odpowiedniego reagowania, zarówno na wewnętrzne, jak i zewnętrzne wyzwania.

KORUPCJA POLITYCZNA I JEJ UWARUNKOWANIA SPOŁECZNO-POLITYCZNE

Temat korupcji, zarówno rozumianej ogólnie, jak i dotyczącej sceny politycznej, w międzynarodowym dyskursie niezwykle żywy był pod koniec XX wieku. Wynikało to z faktu, iż właśnie w tym czasie częste stały się przypadki skandali korupcyjnych na najwyższych szczeblach struktur państwowych w wielu krajach świata¹. Warto więc w tym miejscu zastanowić się dlaczego korupcja jako narzędzie politycznego wpływu, pojawiła się na wyższych poziomach struktur rządowych właśnie na przełomie lat 80. i 90. XX wieku? Odpowiedź na to pytanie wydaje się być ściśle związana z powszechną tezą, iż we współczesnym świecie pojęcie władzy nie odnosi się już do siły czy potęgi militarnej, bowiem obecnie władza związana jest ściśle z potęgą finansową (Niewmieżycki 2008:124). W dobie rosnącego znaczenia zasobów finansowych dla uzyskania przewagi politycznej, punkt ciężkości z poszanowania wartości przenosi się coraz bardziej w stronę dążenia do osiągnięcia zysku.

Generalnie uważa się, że korupcja polityczna najwyższy poziom osiąga w krajach rozwijających się dlatego że społeczeństwa takich krajów mają bardzo słabe tradycje demokratyczne, brak w nich społecznej kontroli nad instytucjami władzy, co sprzyja rozprzestrzenianiu i upowszechnianiu się korupcji politycznej.

Jednak część teoretyków krytycznie odnosi się do takiego postrzegania zjawiska korupcji, sądząc, że jest ono zbyt powierzchowne (Kotkin i Szajo 2004:22). Znany ukraiński politolog G. Kochan w swoim artykule poświęconym zagadnieniu korupcji uważa, iż korupcja nie jest jak "choroba", na którą może zachorować zdrowe społeczeństwo. Należy bowiem mieć na uwadze fakt, że jest ona konsekwencją zjawisk i tendencji stale obecnych w polityce czy gospodarce, a także różnego rodzaju okoliczności związanych z procesami rozwoju państwa. W ten sposób, żadne państwo nie jest od niej zupełnie wolne (Kochan 2010:107). Zgodnie z tym podejściem kraje rozwinięte nie są wcale odporne na korupcję polityczną. Jedyne co w tej kwestii może odróżniać je od krajów rozwijających się to skala zjawisk o charakterze korupcyjnym, jak i poszczególne jej formy, które to wyznaczają stosunek państwa i społeczeństwa do zaistniałej sytuacji.

¹ W szczególności chodzi tutaj np. o wydarzenia, które doprowadziły do rewolt politycznych w Ghanie w 1981 roku i w Nigerii w 1983. Korupcja polityczna niezaprzeczalnie była także jedną z przyczyn spadku popularności rządu Filipin w 1986 r. Temat korupcji był poruszany również podczas wyborów prezydenckich w Meksyku w 1982 roku. Znany korupcyjny skandal (Mani pulite) miał miejsce również w 1992 roku we Włoszech.

Przy analizowaniu korupcji politycznej uwaga teoretyków zwykle skierowana jest na zagrożenie, jakie stanowi ona dla funkcjonowania państw demokratycznych lub dla rozwoju demokracji w państwach o słabych instytucjach demokratycznych. Rozszerzanie się korupcji politycznej stymuluje bowiem nihilizm prawny w społeczeństwie, spadek zaufania do systemu demokratycznego i wartości prawa. Korupcja prowadzi do degradacji państwowości, niszczy zaufanie do władzy i stawia pod znakiem zapytania legitymizację istniejącego rządu. Korupcja zagraża również stabilności prawnej, zasadom demokracji oraz prawom człowieka, osłabia zaufanie do władzy, przeszkadza w tworzeniu warunków uczciwej konkurencji, krępuje rozwój ekonomiczny, zagraża stabilności instytucji demokratycznych i moralnym zasadom światowej społeczności, zniekształca państwowy aparat władzy, narusza zasadę równości obywateli wobec prawa i wspiera finansowo przestępczość zorganizowaną (Malar 2011:107).

Wyżej wspomniany problem zdecydowanie dyskredytuje więc władzę państwową. Dlatego też instytucje państwowe i naukowe powinny w sposób szczególny skupić się na badaniu tej problematyki, gdyż może to pomóc nie tylko lepiej zrozumieć istotę korupcji politycznej, ale także przedsięwziąć odpowiednie środki potrzebne do zniwelowania przyczyn jej powstania.

DEFINICJA KORUPCJI POLITYCZNEJ W MYŚLI ZACHODNICH TEORETYKÓW

Przy definiowaniu korupcji politycznej w pierwszej kolejności należy odwołać się do doświadczenia zachodniej politologii, która osiągnęła wysokie wyniki w analizie zjawiska korupcji politycznej. Zagraniczni specjaliści już na początku XX wieku zgłębiali problematykę korupcji politycznej i sposoby jej przeciwdziałania, choć pierwsze badania nad korupcją nie były poświęcone bezpośrednio zjawisku korupcji politycznej, a jedynie rozważaniom nad różnymi aspektami korupcyjnej działalności w świecie polityki.

Warto w tym miejscu zaznaczyć, iż na początku problem korupcji, jak i korupcji politycznej w szczególności rozpatrywany był w ramach podejścia moralistycznego, z założeniem, że korupcja polityczna w swej istocie jest zjawiskiem o charakterze negatywnym dotyczącym sfery społeczno-politycznej.

Bazą dla dalszych badań nad korupcją polityczną stały się prace amerykańskich politologów, twórców głównych koncepcji korupcji politycznej, tj. A. Heidenheimer, M. Johnston, V. Le Vine (Heidenheimer, Johnston i Le Vine 1989:449), C. Friederic (1989: 17-22), M. Philp (2002:42-43), a także włoskiej teoretyczki, która również jest badaczką korupcji – D. della Porta (Della Porta i Vannucci 2006:28), także ekonomisty D. Kaufmanna (1999: 1-60) oraz profesora jurysprudence S. Rose-Ackermana (2004: 296) i innych.

W tym miejscu warto szczególnie skupić się na definicji korupcji politycznej autorstwa amerykańskiego profesora nauk politycznych A. Heidenheimera (Heidenheimer i Johnston 2009:1100), który zauważył, że wszystkie definicje korupcji po-

litycznej można podzielić na trzy podstawowe bloki:

- definicje związane ze służbą państwową;
- definicje, których podstawą jest rynek;
- definicje, których podstawą jest interes publiczny.

Prace zwolenników pierwszej grupy definicji², które zdecydowanie przeważają, dotyczą koncepcji służby państwowej i społecznych odchyłeń od norm prawnych, które są związane z zajmowaniem pewnych stanowisk publicznych.

Korupcja polityczna częściowo związana jest z aktem przyjęcia łapówki. W takim ujęciu pojęcie korupcji zawiera w sobie niewłaściwe wykorzystanie władzy jako skutek nastawienia na zysk własny, który określa się ekwiwalentem pieniężnym (Kochan 2008:176-177).

W opinii amerykańskiego politologa J. Nye, pod pojęciem korupcji politycznej rozumieć należy takie zachowanie danej osoby, która swoje oficjalne obowiązki, związane z pełnieniem funkcji państwowej (uzyskanej z wyboru, bądź z nadania) stawia na drugim planie i pracuje z nastawieniem na osiągnięcie korzyści własnej (osobistej, własnej rodziny, własnych znajomych) w celu wzbogacenia się bądź otrzymania korzystnej (dla jej osobistego interesu) przewagi w określonych sprawach (Kochan 2008: 176-177).

Koncepcja korupcji rozpatrywanej w kategoriach rynkowych tzw. podaży i popytu w korupcyjnej wymianie przewiduje z kolei definicje, których podstawą są zasady ekonomiczne. Przedstawiciele drugiej definicji, która powiązana jest z sytuacją na rynku, uważają że korupcja polityczna pojawia się wtedy, kiedy posada urzędników pozwala im bezpośrednio na zwielokrotnienie własnych zysków, albo też umożliwienie osiągnięcia zysków innym zainteresowanym. Za uwzględnieniem tych ostatnich opowiada się V. Klaveren – emerytowany profesor historii gospodarki na Uniwersytecie Frankfurckim – akcentując tym samym, że: „skorumpowany pracownik państwowy traktuje swoje miejsce pracy jako biznes lub możliwość dochodu, który będzie próbował maksymalizować... Rozmiar zysku jest w tym przypadku zależny od sytuacji na rynku” (Kochan 2008: 176-177).

Najmniejsza, trzecia grupa teoretyków twierdzi, że to *interes publiczny* jest niezbędny do tego, aby móc określić sedno pojęcia korupcji. Według C. Friedericha, amerykańskiego politologa korupcja polityczna ma miejsce wówczas, kiedy osoba będąca w posiadaniu władzy, dopuszcza się pewnych niedozwolonych (z punktu widzenia interesu państwowego) działań: np. funkcjonariusze publiczni otrzymują (w sposób nielegalny) pieniądze lub inne wynagrodzenie, w odpowiedzi na co udzielają pomocy w realizacji określonej usługi temu, kto dokonał „zapłaty”, wyrządzając w ten sposób szkodę państwowym i prywatnym interesom (C. Friederic 2009: 15-24).

2 Klasycznymi wyznawcami pierwszej definicji, która oparta jest na wiodącej roli państwowej w podejściu do procesów o charakterze korupcyjnym, są specjaliści z zakresu międzynarodowego prawa karnego oraz polityki, tacy jak: D. Bayley, M. Johnston oraz amerykański politolog i pracownik administracji J. Nye.

W badaniach zachodnich spotkać można jeszcze inną definicję korupcji politycznej, zgodnie z którą jest to: „każda transakcja pomiędzy podmiotami prywatnego i publicznego sektora, w której dobra wspólne, w sposób bezprawny przekształcone zostają w korzyści prywatne” (*Polityczna korupcja...* 2009:3). Międzynarodowa organizacja zajmująca się problemami nadużyć o charakterze korupcyjnym, Transparency International, definiuje natomiast korupcję polityczną jako: „nadużycie władzy dla własnych potrzeb” (*Polityczna korupcja...* 2009:3).

Dokonując syntezy powyższych podejść można dojść do wniosku, że elementem wspólnym dla każdej z przytoczonych definicji korupcji jest kwestia korzyści osoby dopuszczającej się pewnych nadużyć (a także do owych nadużyć nakłaniającej), jak również wynikające z tego straty dla osób, mających związek z tą sytuacją.

Korupcja polityczna w badaniach rosyjskich

Korupcja polityczna jako niezależne zjawisko o charakterze polityczno-prawnym i społecznym analizowana jest również przez badaczy rosyjskich. Przy czym warto zwrócić uwagę na fakt, że rosyjskie badania w zakresie analizy działań korupcyjnych są mało precyzyjne ponieważ przez wiele lat analizowanie tego rodzaju przestępczości było w Rosji zabronione. Dość znamienny jest tu chociażby fakt, że samo pojęcie korupcji w środowisku badaczy rosyjskich pojawiło się dopiero w 1993 roku. Co prawda, ilość publikacji dotyczących korupcji na przestrzeni ostatnich kilkunastu lat znacznie się zwiększyła, lecz mimo to sam problem korupcji został przy tym stosunkowo słabo zbadany i podejście do korupcji jako takiej w większości nadal opiera się na doświadczeniu zachodnich politologów.

Rosyjski specjalista z dziedziny politologii S. Pszyzowa wiąże rozumienie korupcji politycznej z finansowaniem działalności partii politycznych (w tym także ich kampanii wyborczych) przez osoby prywatne i podmioty prowadzące działalność ekonomiczną (np. korporacje). Zależni od takiego rodzaju finansowania, aktorzy polityczni chcąc się odplacić swoim sponsorom, świadczą im różnego rodzaju przysługi, na co mogą sobie pozwolić dzięki swojemu położeniu w organach władzy (Przyzowa 2003:34).

Rosyjski politolog S. Denisow rozpatrując problem kontroli władzy państwowej nad redukcją korupcji wysuwa twierdzenie, iż korupcja polityczna jest jednym z przejawów rozgraniczania aparatu władzy od społeczeństwa. Pozwala ona bowiem wykorzystywać mechanizmy państwowe przy realizacji interesów służbowych osób prywatnych, a także interesów pewnych grup. Badacz ten zwraca także uwagę na skutki bezprawnego finansowania partii przez przedsiębiorców i grupy przestępcze, co skutkuje uzyskiwaniem posad w strukturach państwowego aparatu władzy. Urzędnicy przestają więc pracować dla ogółu społeczeństwa, a zaczynają wspierać te gałęzie gospodarki czy przedsiębiorstwa, które pozwalają im na dalsze czerpanie korzyści finansowych (Denisow 2002:11).

Przedstawione powyżej definicje korupcji politycznej są często przywoływane przez zachodnich badaczy poruszających kwestię tzw. pieniądza politycznego czy kartelizacji państwa przez partię rządzącą. Jednak wadą we wszystkich tych podej-

ściach jest nadmiar badań empirycznych nad konceptualizacją i opisem zjawiska korupcji politycznej, a także zawężenie pola badawczego wyłącznie do analizy korupcji podczas kampanii wyborczej.

Znany rosyjski politolog P. Kabanow opracował własną autorską koncepcję korupcji politycznej, którą badacz ten rozumie jako odrębne zjawisko społeczne. Jego zdaniem jest to szczególnie rodzaj nadużywania władzy dla osiągnięcia politycznych celów. Kabanow uważa, że korupcja polityczna powiązana jest z dokonywaniem przez osoby dysponujące władzą państwową działań o charakterze kryminalno-karnym, skierowanych przeciw politycznym konkurentom, w celu wstrzymania czy zmiany kierunku ich politycznej działalności, albo też utrzymania dla siebie czy grupy swoich zwolenników stanowisk państwowych. Wiąże się to także z udzieleniem finansowej, materialnej czy innej pomocy, przy wykorzystaniu swojego stanowiska służbowego, co stoi w sprzeczności z interesem społeczeństwa jako ogółu (Kabanow 1998:74).

Inny specjalista z dziedziny prawa W. Szabalin rozumienie korupcji politycznej sprowadza do tego, że jej podstawą jest nieoficjalna wymiana zasobów (na przykład umożliwianie kontroli gospodarki państwowej, uchwalanie prawa na korzyść innych struktur w zamian za udzielenie politycznego wsparcia albo nadanie osobistych dóbr materialnych) między władzą i innymi zainteresowanymi strukturami społecznymi, które są wykorzystywane przez elity do osiągnięcia partykularnych politycznych celów (Szabalin 1994:46).

Znany rosyjski kryminolog profesor D. Szestakow określa natomiast korupcję polityczną jako rodzaj działalności przestępczej, powstałej w wyniku nielegalnego nabywania, umacniania, podziału i utraty władzy państwowej, spowodowanych łapówkarstwem i przekupstwem poszczególnych podmiotów władzy, dokonywanymi w celu osiągnięcia określonych politycznych celów, nadużycia władzy np. w celu finansowego wspierania politycznej działalności (Szestakow 2001:18).

Z kolei inny badacz polityki profesor W. Luneew wniosku dochodzi do wniosku, że polityczna (elitarna) korupcja cechuje się wysokim społecznym położeniem podmiotów jej się dopuszczających, wyrafinowanym sposobem ich działań, ogromną materialną, fizyczną i moralną stratą, a także pobłażliwym stosunkiem władz do tej grupy przestępców (Luneew 2000:99).

Współczesny specjalista z dziedziny politologii R. Otinaszwili dzieli korupcję na dużą (np. korupcja polityczna) i małą (drobna korupcja). Korupcja polityczna jest według niego związana z wielkimi pieniędzmi i dużym ryzykiem, przez co odbywa się w specyficznych, można rzec – poufnych warunkach. Charakteryzuje się ona wysokim położeniem społecznym podmiotu naruszającego prawo, i różni się od zjawiska ogólnie rozumianego jedynie poziomem sprzedajności – gdyż dotyczy wyższych szczebli władzy (Otinaszwili 2001:188).

Widać zatem, że choć w ostatnim czasie przeprowadzane są szczegółowe badania problemu korupcji politycznej, to jednak badacze wciąż nie są zgodni co do celów owych badań, jak również charakterystycznych cech czy kryteriów samego pojęcia.

Korupcja polityczna w myśli badaczy ukraińskich

Opisując studia nad problematyką korupcji politycznej na Ukrainie można dojść do konstatacji, iż zakres badań empirycznych nad korupcją polityczną znacznie przeważa nad studiami teoretycznymi, a czasem nawet brak zupełnie podejścia teoretycznego czy uzasadnienia dla przeprowadzanych badań. Przy czym, biorąc pod uwagę fakt, iż zagraniczni teoretycy badają korupcję już od wielu dziesięcioleci, dojść można także do wniosku, że skupienie uwagi ukraińskich naukowców na problemie korupcji politycznej jest zjawiskiem stosunkowo nowym.

Na Ukrainie termin *korupcja polityczna* trafił do leksykonu politologicznego w latach 2006-2009, które to charakteryzowały się nasileniem konfliktów politycznych na wyższych szczeblach władzy, a także ostrymi kryzysami politycznymi. Ukraiński polityk S. Miszczenko charakteryzuje korupcję polityczną jako specyficzną formę walki o władzę, w której dominują nie polityczne interesy wszystkich grup społecznych, lecz wielomilionowe łapówki i inne formy sprzedajności niektórych polityków czy partii. Według jego określenia korupcja polityczna to proces zamiany zasobów administracyjnych w polityczny i ekonomiczny kapitał, a ten z kolei we władzę. Przy czym elity, otrzymując wsparcie polityczne, świadomie nie pozwalają na kształtowanie się instytucji zapewniania politycznej konkurencji, co doprowadza do sytuacji, kiedy korupcja zaczyna stawać się mechanizmem realnie wpływającym na regulację interesów politycznych różnych grup społecznych (Miszczenko 2007:4-5).

Wielu ukraińskich teoretyków większą uwagę przywiązuje do komponentu politycznego, traktując korupcję polityczną jako całokształt czynników, różniących się charakterem i poziomem społecznego niebezpieczeństwa, które przyczyniają się do osiągnięcia partykularnych politycznych celów (aby można było mówić o korupcji, owe osobiste cele powinny mieć priorytet nad innymi) (Grynczak 2011:15-19). Młody ukraiński badacz w dziedzinie prawa, M. Melnik, doszedł do wniosku, że: „polityczna korupcja – nadużywanie osób posiadających władzę polityczną (takich jak polityczni i państwowi przywódcy, publiczni pracownicy wyższego poziomu) zorientowana jest na osiągnięcie politycznych wpływów (takich jak utrzymanie i umocnienie władzy, zwiększenie uprawnień) w celu wzbogacenia się” (Melnik 2004:67-72). Przy czym Melnik zaznaczył, że definiowanie politycznej korupcji ma sens tylko z punktu widzenia rozumienia jej jako zjawiska społeczno-politycznego szczególnego rodzaju.

Pracownicy Ukraińskiego Centrum Ekonomicznych i Politycznych Badań im. Razumkova wystąpili z własnym tłumaczeniem terminu *korupcja polityczna* stwierdzając z kolei, że: „jest ona nielegalnym wykorzystaniem przez uczestników procesu politycznego ich możliwości prawnych, w celu realizacji grupowych bądź partykularnych zysków”. Przy czym, zyski te mogą mieć różnorodny charakter – poczynając od materialnych, a kończąc na symbolicznych (władza dla władzy, prestiż społeczny itd.) (*Polityczna korupcja...* 2009:7).

Widać zatem, że istnieje przepaść pomiędzy stanem badań nad korupcją polityczną w badaniach ukraińskich, a zagranicznych. Opóźnienie ukraińskiej nauki w tym zakresie wymaga rzetelnej uwagi, jak również pogłębionej analizy i systematyzacji badań naukowych.

PODSUMOWANIE

Na Zachodzie badania problematyki związanej z korupcją polityczną są zdecydowanie bardziej rozpowszechnione aniżeli na terenie krajów WNP, które to opierają się głównie na doświadczeniu swoich zachodnich kolegów. Przedstawione w niniejszej pracy propozycje badaczy z różnych krajów odnoszące się do pojęcia korupcji politycznej, to jednak tylko część poglądów i rozważań w tym temacie.

Analiza różnorodnych podejść do korupcji politycznej pokazuje, że teoretycy wyrażają niezwykle szeroką gamę przemyśleń i twierdzeń odnoszących się do sedna tego zjawiska. Przy czym, opisy te są niekiedy niezwykle ogólne, nie dość wyraźnie sformułowane i nie oddają właściwie istoty problemu. Korupcja polityczna jest pojęciem na tyle wieloznacznym, że spory pomiędzy różnymi teoretykami, a także przedstawicielami różnych narodowości czy dyscyplin naukowych odnośnie tego co należy przyjąć za jej podstawę trwają niezmiennie od wielu lat.

W literaturze spotykamy rozmaite terminy stosowane dla opisu zjawiska korupcji politycznej albo poszczególnych jej przejawów, jak na przykład – polityczny aspekt korupcji, korupcja w polityce, korupcja podczas podejmowania politycznych decyzji, korupcja podczas kampanii wyborczych i tym podobne. Wynikiem niezgodności przy tworzeniu tych klasyfikacji jest mnogość definicji korupcji politycznej, a także stałe pojawianie się nowych ujęć.

Nie zważając na rozbieżności w definicjach korupcji politycznej, wszyscy badacze zgadzają się jednak co do tego, że korupcja polityczna w swej istocie jest działalnością o charakterze przestępczym, istniejącą w obrębie polityki albo władzy państwowej, polegającą na nadużywaniu przez funkcjonariuszy publicznych powierzonych im uprawnień i możliwości, w celu osiągnięcia osobistych albo grupowych interesów (korzyści finansowych, itp.).

Wydaje się zatem, że generalnie terminu korupcja polityczna używa się, aby określić nieuprawnioną działalność osób, związaną z władzą polityczną, która jest skierowana na osiągnięcie politycznych i osobistych celów (zarówno materialnych, jak i niematerialnych), a także korzyści, przy wykorzystaniu swojego służbowego stanowiska.

Biorąc pod uwagę permanentną transformację zjawiska, jakim jest korupcja polityczna, pojawianie się jej nowych form i rodzajów, należy także podkreślić, iż istnieje potrzeba stałej aktualizacji badań w zakresie tej problematyki. Pogłębione analizowanie tego problemu powinno zatem leżeć w powszechnym interesie. Analiza istniejących definicji, a także poszerzanie wiedzy o poszczególnych elementach składowych pojęcia korupcji powinno mieć przy tym wymiar zarówno teoretyczny, jak i praktyczny.

W wymiarze teoretycznym należy dążyć do opracowania precyzyjnego opisu dotyczącego mechanizmów korupcji politycznej, w praktycznym z kolei – do uzyskania możliwości wypracowania nowych rozwiązań, które stać się mogą podstawą strategii antykorupcyjnej. Ten ostatni jest szczególnie ważny, ponieważ przy braku odpowiednich rozwiązań praktycznych, walka z korupcją polityczną będzie mieć jedynie charakter deklaracyjny. Zrozumienie problemu, i zdefiniowanie pojęcia korupcji politycznej pozwala natomiast, jeśli nawet nie całkowicie ją zlikwidować,

to przynajmniej maksymalnie zmniejszyć jej przejawy i szkodliwość, a także stworzyć skuteczne mechanizmy jej zwalczania.

LITERATURA:

1. Della Porta D., Vannucci A., Brudni oborudky: uczasnyky, resursy ta mechanizmy politycznoi korupciji, Kijów 2006.
2. Denisow S., Formirowanie kontrolnoj wetwi gosudarstwennoj vlasti i ograniczenie korrupcii, „Gosudarstwo i prawo”, nr 3, 2002, s.11.
3. Grynczak O., Ukrainśka polityczna korupcija: charakterni osoblywosti, „Derżawa ta regiony”, nr 3, 2011, s.15-19.
4. Friederich C., Corruption Concepts in Historical Perspective, w: Political Corruption: A Handbook, red., A. Heidenheimer, M. Johnston, V. Le Vine, New Jersey, New Brunswick 1989.
5. Friedrich C., Corruption Concepts in Historical Perspective, Political Corruption: Concepts and Contexts, New Jersey 2009.
6. Heidenheimer A., Johnston M., Le Vine V., Political Corruption: A Handbook, New Jersey, New Brunswick, 1989.
7. Heidenheimer A., Johnston M., Political Corruption: Concepts and Contexts, New Jersey 2009.
8. Kabanow P., Politiczeskaja korrupcyja w Rosii: kriminologiczeskaja charakteristika i mery sderżanija, Niżnekamsk 1998.
9. Kaufmann D. Governance Matters, „World Bank Policy Research Working Paper”, nr 2196, 1999, s. 1–60.
10. Kochan G., Polityczna korupcija jak naslidok konfliktu miz derżawoju ta suspilstwom, „Naukowi zapyski”, nr 42, 2008, s.173-181.
11. Kochan G., Teoretyko-metodologiczni pidchody do wywczennia politycznoi korupcii, „Suczasná ukraińśka polityka. Polityka i politology pro nei”, nr 19, 2010, s.104-113.
12. Kotkin S., Szajo A., Polityczna korupcija perechidnoi doby. Skeptycznyj poglad, Kijów 2004.
13. Luneew W., Korrupcija: politiczeskije, ekonomiczeskije, organizacionnyje i prawowyje problemy, „Gosudarstwo i prawo”, nr 4, 2000, s.99-111.
14. Malar G., Polityczna korupcija jak samostijnyj wyd korupcijnych prawoporuszeń, „Mytna sprawa”, nr 5, 2011, s.106-111.
15. Melnyk M., Polityczna korupcija: sutniśt, czynnnyky, zasoby protydii, „Nacionalna bezpeka i oborona”, nr 7, 2009, s.67-72.
16. Miszczenko S., Polityczna korupcija: ukraińśki diagnoz, „Prawowyj tyżdeń”, nr 7, 2007, s.4-5.
17. Niewmieżycki E., Polityczna korupcija: sutniśt, zmist, mechanizmy protydii, „Prawo Ukrainy”, nr 7, 2008, s.123-130.
18. Otinaszwili R., Dwa puti, dwa wybora, „Obszczestwennyje nauki i sobremennost”, nr 3, 2001, s.188-191.
19. Polityczna korupcija w Ukraini: subjekty, projawy, problemy protydii, „Nacionalna bezpeka i oborona”, nr 7, 2009, s.1-67.
20. Przyzowa S., Finanskirowanie politiczeskogo rynku: teoreticzeskije aspekty prakticzeskich problem, „Gosudarstwo i prawo”, nr 2, 2003, s.34.
21. Rose-Ackerman S., Korupcija ta uriaduwannia: pryčyny, naslodky, zminy, Kijów 2004.
22. Szabalin W., Politika i prestupnośt, „Gosudarstwo i prawo”, nr 4, 1994, s.43-47.
23. Szestakow D., Politiczeskaja kriminologia – formirujuszczaja otrasl znanij, (w:) Politiczeskij režim i prestupnośt, pod red. Burlakowa W., SPb 2001, s.18-21.

Martin Vološin

Vysoká škola medzinárodného podnikania ISM Slovakia
Prešov, Slovenská republika
email: volosin@ismpo.sk

Inovačné procesy v prostredí globalizovanej ekonomiky / *Innovation Processes in the Conditions of Globalized Economy*

Abstract

The impact of innovations and great inventions, let us say in narrowed understanding, the impact of new technologies represents the object of examination of eminent authors since the nineteenth century. In present time this role of the accelerator of economic development play especially the new information technologies, automation, biotechnology, genetics, new energy concepts including the use of renewable resources, and the development and application of new material technologies. The original Schumpeter's idea of innovation processes was completed by further aspects – fiscal, legal, marketing, systemic. The world economic crisis caused by the detaching of financial system and real economy suggests that the significant innovations are needed also in this area. In general, the conclusions of many analytical works agree with the opinion that the meaning of innovations in globalized world is increasing, and the innovations represent an important factor able to change the character of global economy. Our contribution focuses to the study of contemporary trends and changes in innovation processes under the impact of globalization, as well as their influence on the competitiveness of Europe in the global economy.

Key words: globalization, innovations, research and development, global economy

JEL classification: D4, F01, O31

ÚVOD

Pojem globalizácie je úzko spojený predovšetkým s medzinárodným obchodom, zahraničnými investíciami, vývozom kapitálu, ale aj s migráciou obyvateľstva, rýchlym šírením nových technológií, prepojením ekonomických, vojensko-politických a ďalších záujmov. Globalizácia je ako celok spôsobená kombináciou veľkého počtu ekonomických, technologických, sociokultúrnych, politických aj biologických faktorov, kde hrá rozhodujúcu úlohu nielen cirkulácia kapitálu, tovarov, ľudských zdrojov, ale stále viac aj cirkulácia ideí a nových poznatkov. Tento záver je v súlade s tým, že vyspelé ekonomiky v súčasnosti prechádzajú do štádia poznatkovej, resp. informačnej spoločnosti. Zrýchleným tempom sa k nim približujú aj tzv. nové, tranzitívne a konvergujúce ekonomiky, nachádzajúce sa v súčasnosti vo fáze prechodu od industriálnej k postindustriálnej spoločnosti.

Podľa slovníka Oxford English Dictionary bol pojem globalizácia prvýkrát použitý v publikácii *Towards New Education* v roku 1930 na označenie celostného pohľadu na proces zdieľania skúseností vo vzdelávaní. Najstarší popis procesu globalizácie sa pripisuje C. T. Russellovi (1879). Termín globalizácia sa začal široko používať v ekonomických a sociálnych vedách koncom 60. rokov minulého storočia. Späť sa potom začal skúmať a aplikovať na procesy, prebiehajúce vo svete už od staroveku (helenistické obdobie, vznik a expanzia starého Ríma, objavenie Ameriky v roku 1492). Obdobie staroveku je dnes označované ako *archaická globalizácia*. Grécko-románsky svet už vtedy obchodoval s Perziou, Čínou a Indiou, vznikla prvá poštová služba, objavili sa aj prvé pandémie.

Ďalšia fáza, označovaná ako *protoglobalizácia* bola charakterizovaná objavením Ameriky a rastom európskych námorných mocností – Portugalska, Španielska, Holandska a Británie v 16. a 17. storočí. Jej začiatok spadá už do konca 15. storočia, v roku 1600 bola založená prvá súkromná „nadnárodná“ spoločnosť – Britská východoindická spoločnosť. Táto éra priniesla európsku kolonizáciu kontinentov, intenzívnu ekonomickú, kultúrnu a biologickú výmenu s Novým svetom a významný rast ekonomiky a svetovej populácie. V 19. storočí sa Británia stala prvou svetovou supervelmocou vďaka svojim technológiám. Industrializácia začala prinášať významné úspory z rozsahu, vyspelé krajiny sa koncentrovali na export priemyselných produktov, dovoz surovín a kolonizovali zvyšok sveta.

Prvá fáza modernej globalizácie sa začala vypuknutím prvej svetovej vojny, kedy sa začal rúcať zabehaný svetový poriadok. Súčasnú podobu nadobudla po druhej svetovej vojne, čiastočne ako výsledok plánovitej snahy politikov vytvoriť nový rámec pre medzinárodný obchod a financie, čiastočne ako výsledok expanzie nadnárodných korporácií, celosvetovej výmeny tovarov, nových technológií a vedeckých poznatkov. Významným medzníkom bola Bretton-woodska konferencia, spojená so vznikom MME, GATT a Svetovej banky, ako aj vznik OSN v roku 1945. V tomto období vznikla tiež organizácia NATO, sovietsky blok a začal sa proces západoeurópskej integrácie. Svetové rozšírenie tzv. západnej kultúry zabezpečili nové masovokomunikačné prostriedky: film, rádio, televízia, audiovizuálne prostriedky a nosiče informácií, rozvoj počítačov, moderné telekomunikácie a doprava.

Termín „globalizácie“ významne ovplyvnil najmä Theodor Levitt. Je všeobecne uznávaný ako autor, ktorý spopularizoval pojem globalizácia a uviedol ho do hlavného prúdu ekonómie vďaka svojmu článku *Globalization of Markets*, ktorý vyšiel Harvard Business Review v roku 1983.

Proces globalizácie možno konkrétne dokumentovať na ekonomických dátach. Napríklad štatistika OECD sleduje globalizáciu podľa nasledovných ukazovateľov:

- rozsah aktivít multinacionálnych spoločností (MNE) v jednotlivých krajinách
- priame zahraničné investície (FDI) – celkový stav, prílev, odlev
- medzinárodný obchod – objemy dovozu a vývozu
- doprava.

Medzi ďalšie parametre globalizácie možno zaradiť :

- stupeň zapojenia krajín do medzinárodných zoskupení
- napojenie na Internet, informatizácia, komunikácie
- migrácia, turizmus
- socio-kultúrne fenomény a zmeny v nich.

Všetky uvedené ukazovatele vykazujú stúpajúcu tendenciu. Stupeň otvorenosti ekonomík sa zvyšuje, pribúda počet firiem zameraných na globálne stratégie, globalizujú sa trhy, objavujú sa stále nové produkty, unifikované celosvetovo. Zvyšuje sa migrácia obyvateľstva, prehľbuje sa miešanie kultúr, zmenšujú sa kultúrne rozdiely a postupne vznikajú prvky novej, globalizovanej kultúry. Napriek rastu sily nadnárodných spoločností sa však jednoznačne nepotvrzuje, že by pod vplyvom globalizácie dochádzalo k vyššej koncentrácii odvetví a ich monopolizácii. Popri veľkých podnikoch koexistujú malé a stredné firmy, ktoré sú významné z hľadiska udržiavania konkurenčného prostredia, zamestnanosti a tempa inovácií.

SÚČASNÉ TRENDY V PROCESE GLOBALIZÁCIE

Proces globalizácie v súčasnosti vstúpil do novej kvalitatívnej roviny, ale podstatne sa zvýšila aj úroveň prepojenia jednotlivých procesov. Zásadnú úlohu v procese globalizácie zohrávajú predovšetkým nadnárodné korporácie. Pozícia nadnárodných korporácií sa začala výrazným spôsobom meniť približne od polovice 60. rokov 20. storočia. V tomto období dochádza k výraznému nárastu počtu fúzií a akvizícií, ktoré posilňujú úlohu jednotlivých korporácií v jednotlivých priemyselných odvetviach. Odhaduje sa, že v 80. rokoch pôsobilo v svetovej ekonomike zhruba 20-tisíc kľúčových nadnárodných korporácií a 200-tisíc ich afiliácií. Proces fúzií a akvizícií však postupne smeruje k znižovaniu počtu kľúčových nadnárodných korporácií. V súčasnosti o vývoji svetovej ekonomiky vo veľkom rozsahu rozhoduje približne 7-tisíc kľúčových nadnárodných korporácií a asi 40-tisíc ich afiliácií.

S postavením a úlohou nadnárodných korporácií sa priamo spája niekoľko ďalších procesov. Zaoberajú sa už nielen tzv. „core“ biznisom, ale berú pod strechu daného nadnárodného komplexu postupne stále ďalšie a ďalšie odvetvia. Takto sa postupne k základnému technologickému procesu výroby pripája komplex ďalších služieb v oblasti dopravy, logistiky, výskumu, financovania, predaja, marketingu, atď. Vznikajú obrovské nadnárodné korporácie obsahujúce širokú škálu činností, často vôbec nesúvisiacich s hlavným výrobným odborom.

Ďalším významným aspektom je, že nadnárodné korporácie dosiahli pri individualizácii výrobku enormnú ziskovú maržu. Služby spojené s hmotnými výrobkami a s procesom ich individualizácie v prospech zákazníka začali postupne nadobúdať stále väčší význam pri dosahovanej výslednej cene. Možno konštatovať, že v súčasnosti až 60 % finálnej ceny výrobku predstavujú služby spojené s výrobkom a jeho individualizáciou. Snahu o masovú výrobu unifikovaných nízkonákladových produktov postupne nahradil nový prístup, zameraný na individualizáciu

výrobku a individualizáciu služieb s ním spojených. To ale vyžadovalo úplne novú logistiku a nové marketingové a predajné metódy. Postupne sa rozširuje nielen predaj na úver a na lízing, ale dochádza aj k novému prístupu k financovaniu všetkých vnútropodnikových procesov. Od 70. rokov min. storočia sa postupne vo väčšine nadnárodných korporácií objavujú vnútrofirčné finančné a bankové inštitúcie, ktoré úverujú expanziu danej korporácie. Zároveň s tým od polovice 90. rokov dochádza aj k významnému posilňovaniu vedeckovýskumného potenciálu spojeného priamo s výrobným zázemím. To vedie k vytváraniu obrovských výrobo-výskumných parkov, ktoré zakladajú predovšetkým firmy v oblasti automobilového priemyslu a v oblasti vojensko-priemyselného komplexu.

Narastajúca moc dostáva nadnárodné korporácie do stále väčšieho konfliktu s národnými vládami. Zostrujúca sa rivalita medzi korporáciami vedie k zosilňovaniu konkurencie. Už nejde len o prevzatie prípadného protivníka, ale o jeho úplnú likvidáciu. Dochádza k nárastu finančných potrieb a s tým spojených problémov. Ukázalo sa, že revolúcia, spojená s robotizáciou výroby, ktorá sa začala v 80. rokoch, vyžaduje obrovské investície. Cena jedného pracovného miesta sa postupne zdvihla až na 12-násobok oproti pôvodným hodnotám a predstavovala rádovo milióny USD na tvorbu jedného pracovného miesta¹.

Napriek všetkým snahám o robotizáciu, ľudská práca nestráca na význame. Práve naopak, je nevyhnutná predovšetkým v oblasti prípravnej činnosti, ako aj v oblasti kontrolnej. Treba ďalej investovať do komunikačných a informačných technológií. Zhruba v rokoch 1993 až 2000 väčšina podnikov vychádzala z predpokladu, že je nutné zaviesť informačné a počítačové technológie predovšetkým preto, aby sa zásadným spôsobom zefektívnila činnosť v oblasti riadenia a posilnila konkurencieschopnosť podniku voči ostatným konkurentom. V skutočnosti sa však ukázalo, že investície do výpočtovej techniky zásadným spôsobom nezvýšili produktivitu. Logickým dôsledkom takéhoto vývoja bolo, že popri obrovských investíciách (v období rokov 1990 až 2000 korporácie investovali do oblasti výpočtovej techniky viac ako 30 % zarobených ziskov) došlo na jednej strane k obrovskej nákladovej záťaži väčšiny korporácií, a na druhej strane produktivita a hlavne zisková marža nerástli očakávaným spôsobom.

Ďalší významný fenomén sa objavuje zhruba v 90. rokoch 20. storočia. Vzhľadom na nárast úspešnosti akcií počítačových firiem sa postupne začína vytvárať bublina akciového trhu (zhruba od roku 1993), ktorá predstavovala neodhadnuteľné zisky práve z nakupovania akcií informačných technológií. Hoci v období rokov 1995 až 2000 sa rozmachom informačných firiem dosiahol niekoľkokotísíc násobný nárast zisku, ukázalo sa, že ide o klasickú kapitálovú bublinu. V tomto období mnohé podniky riešili svoju vlastnú finančnú situáciu emitovaním vlastných akcií a v rade prípadov aj svojmu manažmentu, ako aj zamestnancom časť mzdy vyplácali v akciách vlastných podnikov. Pokiaľ tieto akcie prinášali rastúce dividendy, systém sa javil ako úplne funkčný. Keď sa však podniky dostávali do hospodárskych problémov a hodnota akcií klesala, ukázalo sa to ako slabina väčšiny firiem spojených

1 Pozri: STANĚK, P.: *Fakty a mýty globalizácie*. Bratislava : Ekonomický ústav SAV, 2005. ISBN 80-225-2016-0.

s informačným a počítačovým priemyslom. Keď po marci 2000 došlo k výraznému poklesu akcií na všetkých technologických trhoch, možno konštatovať, že bublina technologických kapitálových trhov praskla.

Veľké nadnárodné korporácie počas tohto technologického rozmachu zostali bokom. Na jednej strane sa považovali za tzv. tradičné „kamenné“ spoločnosti, ktoré budú prekryté obrovským nárastom finančnej a hospodárskej sily nových počítačových kolosov. Na druhej strane však mali tieto nadnárodné korporácie iné ciele rozvoja a nezameriavali sa natoľko iba na spätosť s bublinou informačných a výpočtových technológií. Nadnárodné spoločnosti využili informačné technológie predovšetkým v oblasti riadenia a posilnenia globálnych operácií v rámci svetovej globálnej ekonomiky. To uchránilo tieto spoločnosti od dôsledkov krachu akciového technologického trhu a v konečnom dôsledku im pripravilo šancu na to, aby tieto tzv. „tradičné“ spoločnosti po krachu v marci 2000 začali preberať počítačové a informačné firmy za relatívne nízke ceny a zároveň ponúklo možnosť využiť tieto firmy ako ďalší zdroj budúcich ziskov.

Preto koncom 90. rokov 20. storočia došlo k novému preskupovaniu štruktúry nadnárodných firiem. Dochádza k zoštiehlovaniu týchto firiem, pričom sa znova pozornosť koncentruje na oblasť tzv. základného „core“ biznisu. Tento základný biznis sa väčšinou koncentruje na dva až tri kľúčové technologické procesy a výrobky, ktoré sa stávajú základom portfólia a činnosti nadnárodných korporácií. Ostatné, často úplne odlišné technológie a výrobné skupiny sú postupne uvoľňované. Od polovice 90. rokov sa postupne rozširuje proces outsourcingu a dochádza k tomu, že na jednej strane rast ziskovej marže dosahuje 19 až 25 % ročne, no na druhej strane dochádza k neustálemu prepúšťaniu pracovníkov vo výške 6 až 10 % ročne. To vedie k zoštiehlovaniu kooperácií z hľadiska zamestnanosti, ale i k posilňovaniu ich finančnej a marketingovej pozície v rámci globálneho trhu (štúdia McKinsey Global Institute: Offshoring, 2003).

Výsledkom zoštiehlovania bolo predovšetkým rušenie tých činností, ktoré boli logistického alebo zabezpečovacieho typu. Na základe výrazného tlaku na zoštiehlenie a zníženie nákladov základné firmy uvoľňujú tieto firmy ponúkajúce služby do samostatnej hospodárskej činnosti, od ktorej si objednávajú tieto služby iba na obdobie stanovené pre potreby vlastného technologického procesu. Výsledkom tohto procesu je posilnenie malých a stredných firiem, špecializovaných na logistiku a služby pre potreby veľkých korporácií a, na druhej strane, postupný proces nutného „vyčistenia poľa“ týchto malých technologických firiem zabezpečujúcich logistiku pre veľké nadnárodné koncerny.

Vznik novej filozofie spolupráce medzi veľkými základnými firmami a samostatnými malými subdodávateľskými firmami sa stáva novým významným fenoménom vývoja od konca 20. storočia. S tým súvisí aj ďalší významný fenomén, tzv. systém štíhlejšej výroby („lean production“), ktorý je zameraný na minimalizáciu nákladov na technologické zásoby. V súčasnosti sme svedkami výrazného posunu v schopnosti zabezpečovať dodávky technologických celkov, surovín a komponentov v reálnom čase, čo dovoľuje technicky realizovať výrobu bez zásob.

Nadnárodné korporácie stále častejšie prechádzajú na dvojkoľajný spôsob výroby, pri ktorom montážne výroby sú umiestňované v krajinách s nízkymi nákladmi na pracovné sily, kým výroba komponentov sa vzhľadom na nutnosť vysokej kvality práce sústreďuje v krajinách s vyspelým technickým zázemím. Logistika je pritom riešená aj prostredníctvom tlaku týchto korporácií na národné vlády, aby tieto vybudovali na svoje náklady infraštruktúrne systavy umožňujúce pohyb tovarov, surovín a komponentov v reálnom čase.

Do pozície nadnárodných korporácií zásadným spôsobom zasiahol ešte jeden významný fenomén. Nadnárodné korporácie síce postupne znižujú celkový rozsah zamestnanosti súvisiacej s týmito firmami, na druhej strane sú však významným nositeľom zahraničných investícií tvoriacich nové pracovné miesta. Vzhľadom na pretrvávajúcu stagnáciu tvorby nových pracovných miest sa národné vlády dostávajú stále pod väčší tlak problému nezamestnanosti. Toto utvára na jednej strane nerovnoprávny vzťah medzi nadnárodnou korporáciou a národnou vládou, pretože nadnárodné korporácie diktujú vládam, ktoré sa snažia o tvorbu nových pracovných miest, stále nové podmienky, ktoré národné vlády musia splniť, aby sa tieto korporácie nielen rozhodli prísť do ich krajín a rozvinúť spoluprácu s domácimi subdodávateľskými firmami. V období rokov 2000 až 2003 postupne došlo k poklesu celkového objemu zahraničných investícií z 1 400 miliárd USD na 580 miliárd USD, pričom v krajinách západnej Európy došlo k poklesu objemu zahraničných investícií o viac ako 21 %. V krajinách strednej a východnej Európy sa však v tom istom období zvýšil objem zahraničných investícií o 12 %. Súvisí to s tým, že mnohé nadnárodné korporácie, hlavne v oblasti automobilového, chemického a farmaceutického priemyslu, presunuli svoje výrobné závody do krajín východnej a strednej Európy, v ktorých vzhľadom na nízku mzdovú úroveň sú náklady na pracovnú silu a na výrobu minimálne.

Zdá sa, že nadnárodné korporácie budú aj v budúcnosti zohrávať rozhodujúcu úlohu v svetovej ekonomike. Proces koncentrácie v jednotlivých odvetviach by sa mal stabilizovať v horizonte 10 až 15 rokov. Nové nadnárodné korporácie budú pravdepodobne vznikáť v závislosti od nových služieb a odvetví, ako napríklad oblasť nanotechnológií, nových dopravných systémov alebo niektorých ďalších nových komplexov služieb. Je však zatiaľ otáznne, či takto vytvárané nové odvetvia (ktoré by opätovne záviseli od rozvoja kapitálového trhu) nespľasnú ako bublina – teda skúpia ich klasické nadnárodné korporácie, a či tieto nové nadnárodné korporácie získajú právo na existenciu v rámci novej globálnej ekonomiky..

V súčasnosti trhová pozícia, finančné zázemie a reálna hospodárska sila tradičných korporácií v rámci globálnej ekonomiky je taká silná, že nové odvetvia a nové podniky doteraz neboli schopné z dlhodobého hľadiska konkurovať týmto gigantom. To v konečnom dôsledku znamená, že sa pravdepodobne posilní proces fúzií a akvizícií v rámci celosvetového vývojového procesu. Ak sa dnes prevažná väčšina svetového obchodu, investícií a celosvetovej ponuky pracovných miest viaže na stále sa zmenšujúci počet nadnárodných korporácií, je zrejme, že toto je výzva nielen pre národné vlády, ale aj pre samotné nadnárodné zoskupenia.

ZMENA STRATÉGIE NADNÁRODNÝCH KORPORÁCIÍ

So zmenou globálneho charakteru svetovej ekonomiky súvisí aj zmena stratégie nadnárodných firiem. Súčasnosť je charakteristická nielen presunom výrobných kapacít, ale aj presunom riadiacich centrál, logistiky a výskumu mimo materskej krajiny. Ukazuje sa, že v súčasnosti stále viac firiem z rôznych odvetví presúva svoje výskumné, organizačné, finančné a riadiace centrá do vybraných častí sveta. Táto etapa je charakteristická predovšetkým pre koniec 20. storočia (Pralhad a Lieberhall: O konci imperialismu nadnárodných spoločností. Harvard Business Review, 1998), ale aj pre súčasnosť. Tento proces sa v súčasnosti mimoriadne zintenzívňuje, pričom najintenzívnejší je v oblasti informačných technológií a v oblasti automobilového priemyslu. Zakladanie takýchto lokálnych, riadiacich a logistických centier možno sledovať už aj na Slovensku. Napríklad firma Dell zriadila na Slovensku riadiace, logistické a servisné centrum pre celú strednú a východnú Európu.

Zakladanie týchto riadiacich centier je vlastne prejavom procesu sieťovania firiem. Pôvodne sa predpokladalo, že sa veľké nadnárodné korporácie rozbijú na menšie firmy, ktoré vytvoria siete pôsobiace v jednotlivých teritóriách. V skutočnosti sa však vytvorila relatívne voľná sieť regionálnych centrál, ktoré usmerňujú výrobu, logistiku, služby, predaj a marketing, majú značnú mieru autonómie a finančnej nezávislosti, na druhej strane však v prípade hospodárskych a finančných problémov strácajú ochranný štít centrálnej firmy. Súčasne dochádza k zvýšeniu neistoty, týkajúcej sa zotrvania riadiacich, výrobných a prevádzkových centier v danej krajine. Ak doteraz bolo typickým znakom, že rozsiahlejšie investície zostávali na pôvodnom mieste 10 až 15 rokov, v súčasnosti návratnosť veľkých projektov je 5 až 7 rokov. V prípade zmien podmienok na podnikanie v danej krajine dochádza spravidla k presunu takejto investície do iných teritórií. A sú to práve informačné technológie, ktoré dovolili osamostatniť riadiace procesy, dovolili decentralizovať rozhodovacie procesy, ale zároveň zabezpečili udržanie pevnej siete spojení medzi pôvodnou centrárou a novými lokálnymi centrárami, umiestnenými v jednotlivých teritóriách.

Ďalšou líniou, ktorá s tým súvisí, je vnútorná stratifikácia firiem v spojení s jednotlivými skupinami zákazníkov. Dochádza k segmentácii klientov a orientácii predovšetkým na tie vrstvy klientov, ktoré sú schopné poskytnúť požadovanú mieru výnosov a zabezpečiť rast ziskovosti. Ukazuje sa, že orientácia na konkrétnych bonitných klientov prináša zo strednodobého hľadiska vyššie efekty ako plošná orientácia na anonymného zákazníka.

V rámci finančného sektora dochádza k stále výraznejšiemu presunu orientácie bánk od úverovania podnikovej sféry na úverovanie obyvateľstva alebo na činnosti v špecifických formách finančného podnikania (ako sú penzijné fondy, uzavreté a otvorené podielové fondy, rôzne akcionárske nákupy atď.). Ukazuje sa, že klasické bankové úverovanie podnikov vo väčšine prípadov neprináša dostatočný zisk. Výskumy potvrdili, že značná nestabilita vývoja, skrátenie priemernej životnosti predovšetkým malých a stredných firiem, nárast problémov s hľadaním solventnej

klientely a s vlastnou realizáciou projektov vyústili do potreby vytvorenia špecifickej marketingovej stratégie bánk. Dnes sa už táto stratégia nezacieluje na abstraktného individuálneho zákazníka, ale stále viac sa sústreďuje na dve skupiny klientov: na bohatú klientelu, pre ktorú cena nie je rozhodujúca, a na klientelu zo strednej triedy.

ZMENY GLOBÁLNEJ EKONOMIKY Z POHĽADU EURÓPY

Európska únia čelí v súčasnosti viacerým výzvam, najmä z hľadiska zvýšenia jej konkurencieschopnosti, stability a rastu. Proces vnútornej segmentácie v rámci Európskej únie (štáty eurozóny, západoeurópske členské štáty, štáty strednej a východnej Európy) bude pravdepodobne pokračovať. Únia musí predovšetkým vyriešiť problém narastajúcej zadlženosti verejného sektora. V nadväznosti na globálnu stratégiu a zmeny globálnej ekonomiky vystupuje do popredia aj význam systémovej infraštruktúry. Súčasný vývoj energetického zabezpečenia v krajinách Európskej únie proti kolapsom a výpadkom energií (k akým došlo napríklad v lete 2003) ukazuje na nutnosť zásadného prehodnotenia celej energetickej politiky a vytvorenia novej generácie energetických zdrojov. Aj alternatívne zdroje energie (na ktoré stavila napríklad nemecká vláda) narážajú stále viac na odpor ekológov. Preto sa kľúčovou otázkou pre Európsku úniu stávajú nielen nové generácie jadrových reaktorov (tak, ako ich spoločne pripravujú Francúzsko a Holandsko), ale aj úsporné programy. A práve oblasť úsporných programov v oblasti spotreby energií a celková ekologizácia ekonomiky sa objavuje ako úplne nový odbytový priestor dlhodobého charakteru, so zabezpečením využívania verejného obstarávania a so súhlasom obyvateľstva Európskej únie. Zároveň je to priestor, v ktorom nie je taká výrazná konkurencia ako v iných sektoroch svetovej ekonomiky. Z tohto hľadiska sa aj ekologizácia hospodárstva jednotlivých krajín Európskej únie stáva dlhodobým odbytovým priestorom. Keďže vo väčšine prípadov v týchto oblastiach je jedným z významných obstarávateľov práve verejný sektor (buď na úrovni štátnej, samosprávnej, alebo regionálnej), je zrejmé, že v ďalšom období bude táto oblasť podnikania mimoriadne významná.

Určitý odbytový priestor je spojený aj s udržiavaním a rekonštrukciou existujúcich systémov, napríklad dopravných infraštruktúrnych systémov, priemyselných a obytných zón atď. Pokiaľ ide o automobilový priemysel, bude v budúcnosti pravdepodobne veľmi významnú úlohu zohrávať výskumno-vývojové zabezpečenie inovácií a skvalitnenie nových druhov pohonných systémov. A tu je opätovne priestor pre nové členské krajiny únie na to, aby sa utvorili vhodné podmienky a zázemie na výskum. Tým by sa ponúkla príležitosť, aby hlavným stimulačným nástrojom príchodu investorov na založenie regionálnej riadiacej centrály neboli náklady na pracovnú silu, ale výskumno-vývojové zázemie, spolupráca s vysokými školami, zabezpečenie logistiky a informačného zázemia. Práve takáto ponuka nadnárodným korporáciám, môže byť hlavným stimulačným nástrojom príchodu investorov, globálnych nadnárodných firiem na územie strednej a východnej Európy.

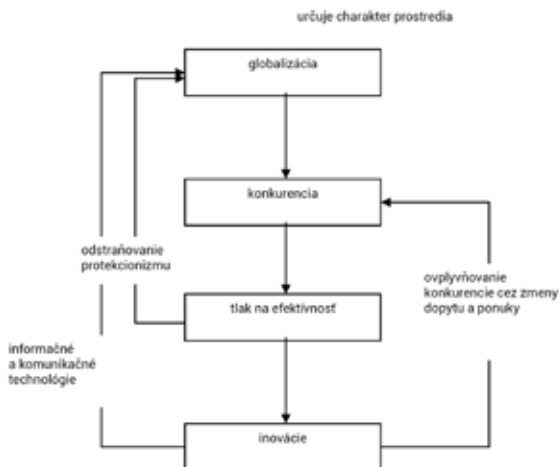
Pri tejto stratégii je ale nutné spolupracovať s veľkými nadnárodnými firmami a počítat s ich strategickými zámermi, ktoré majú v tomto teritóriu, ale aj v ďal-

ších teritóriách. Ak zoberieme do úvahy, že oblasť strednej a východnej Ázie bude potrebovať v budúcich 20 rokoch približne 120 miliónov vysokoškolsky vzdelaných odborníkov a nie je schopná takýto počet odborníkov sama pripraviť, možno uvažovať o tom, že by sa aj také krajiny ako Slovensko mohli zúčastniť na príprave kvalifikovaných pracovných síl pre prebiehajúcu rozsiahlu technologickú prestavbu globálnej ekonomiky. Tu možno využiť výskumné a vývojové zázemie, ako aj zázemie vedecko-pedagogických pracovísk, a tak prispieť k rozvoju globálnych firiem, pretože práve príprava odborníkov aj v spolupráci s nadnárodnými firmami môže byť jedným z významných exportných odvetví. V tomto kontexte teda možno konštatovať, že globalizácia je nielen výzvou na vytvorenie globálnej infraštruktúry a nákladovej výhody lacnej pracovnej sily, ale je predovšetkým výzvou pre malé krajiny, aby sa orientovali na tie oblasti služieb a činností, ktoré sa stávajú základným predpokladom budúcej expanzie – výskumu, vzdelávania, riadenia a logistiky.

VPLYV GLOBALIZÁCIE NA KONKURENCIU A INOVÁCIE

Ako vyplýva z predchádzajúcich úvah, vzťah globalizácie, konkurencie a inovácií je kľúčový pre vývoj svetovej ekonomiky. V hrubých rysoch môže byť vzťah medzi týmito fenoménmi určený schémou, ktorá je uvedená na obr. 1. Globalizácia ovplyvňuje a určuje celkové podnikateľské prostredie a v zásade pôsobí ako zosilňovač konkurencie. Konkurencia núti podniky inovovať, inovácie ovplyvňujú úroveň konkurencieschopnosti a konkurenčnú pozíciu, niektoré inovácie, najmä v oblasti informačných a komunikačných technológií ďalej podporujú globalizáciu.

OBR. 1: Základné vzťahy v triáde – globalizácia, konkurencia, inovácie

ZDROJ: Vlastné spracovanie

Z podstaty uvedených fenoménov vyplýva, že všetky spätné väzby v tomto systéme sú kladné. Zároveň z toho jasne vyplýva, že proces globalizácie je v podstate nevratný. Globálnu konkurenciu charakterizujú v podstate dve rozličné úrovne konkurenčného boja:

1. Veľkí globálni „hráči“ medzi sebou – monopolistická konkurencia, homogénny alebo heterogénny oligopol – priamo vytvárajú globalizáciu a profitujú z nej
2. Malé podniky hľadajúce trhové niky – takmer dokonalá konkurencia (väčšina malých podnikov je v defenzíve práve kvôli globalizácii).

Positívnu správou pre malé a stredné podniky je to, že klesajúce náklady na spracovanie informácií a nové technológie, ktoré často rušia úspory z rozsahu, umožňujú efektívnosť aj celkom malých výrobných jednotiek (napríklad efektívnosť mini-hutí).

Stratégia inovácie je pravdepodobne jednou z firemných stratégií, ktorých externé prejavy sú najvýraznejšie. V prvom rade inovácia umožňuje naštartovanie rastu podniku a potom aj celého sektora. Inovácia však môže aj zabrzdiť rast určitého sektora. Napríklad zavedenie výroby radiálnych pneumatík firmou Michelin bolo síce veľkým úspechom firmy, ale spôsobilo aj spomalenie rastu trhu automobilových plášťov, nakoľko nová konštrukcia zabezpečovala týmto plášťom až o 150% vyššiu životnosť.

Inovácia má taktiež vplyv na štruktúru a intenzitu konkurencie tým, že vyraduje z trhu konkurenčné podniky, ktoré nestačia jej tempu. To je prípad dominácie štandardu VHS firmy Matsushita v oblasti domáceho videa, ktorý postupne eliminoval svojich veľkých konkurentov, používajúcich odlišný štandard: V 2000 firmy Philips a Betamax firmy Sony. V tejto súvislosti je zaujímavé, že počas vývoja techniky kompaktných diskov sa posledné dve menované firmy spojili, aby presadili svoj štandard a nedopadli podobne, ako v prípade videa.

Posledným typickým efektom inovácie je jej vplyv na konkurenčnú pozíciu samotného inovátora². Zvládnutá inovácia vo výrobnej a technologickej oblasti poskytuje podniku súčasne diferenciacnú aj nákladovú výhodu. Inovácia výrobkov a služieb posilňuje jeho postavenie v oblasti dopytu po jeho produkcii. Vynálezy nylonu firmou Dupont, okamžitej fotografie firmou Polaroid, lepiacej pásky firmou 3M, chránené patentmi, poskytli týmto podnikom veľkú konkurenčnú výhodu vďaka výnimočnosti ich výrobkov, ktorá mala počas viacerých rokov podobu faktického monopolu v danej oblasti a umožnila im dosahovať mimoriadny zisk.

V druhej polovici 20. storočia došlo k významným zmenám vo vývoji ekonomiky, ktoré výrazne ovplyvnili postavenie a štruktúru konkurencie v hospodársky vyspelých krajinách a v celosvetovom meradle. Preto je dôležité správne identifikovať faktory týchto zmien v ekonomickom vývoji, v konkurenčnej schopnosti hospodársky vyspelých krajín a v štruktúre pracovnej sily v dôsledku narastania podielu duševnej práce na úkor fyzickej, ako aj vplyv nástupu informačnej a komunikačnej techniky, ktorá podstatne zvýšila výkonnosť a efektívnosť duševnej práce. Pod vplyvom týchto zmien stal sa vzdelanostný a vedeckovýskumný potenciál kľúčovým faktorom rozvoja ekonomiky a vyššej kvality hospodárskeho rastu a konkurenčnej schopnosti.

2 VOLOŠIN, M.: Ekonomické aspekty inovačných stratégií podnikov a ich modelovanie. In: Podniková revue No. 1, Vol. 1, Košice : PHF EU 2002, s. 52 – 68, ISSN 1335-9746.

Po druhej svetovej vojne začali pod vplyvom globalizácie pôsobiť v hospodársky vyspelých krajinách faktory, ktoré zvýšili význam vzdelania, vedy a výskumu v rozvoji ekonomiky a spoločnosti. Na prvom mieste to boli faktory, ktoré viedli k postupnému znižovaniu konkurenčnej schopnosti odvetví a odborov náročných na lacnejšiu pracovnú silu. Rýchly rast ekonomík po druhej svetovej vojne, ktorý umožnil zvyšovanie životnej a vzdelanostnej úrovne, viedol k rýchlejšiemu zdražovaniu pracovnej sily, než bol rast produktivity práce. Ako uvádza A. Klas³, v rokoch 1960–1972 priemerné ročné tempo rastu hodinovej mzdy v priemysle v Nemecku bolo 12,4 %, zatiaľ čo tempo rastu hodinovej produktivity práce iba 5,8 %, vo Francúzsku to bolo 9,4 % oproti 5,8 %, vo Veľkej Británii 7,3 % oproti 3,9 %, v USA 4,9 % oproti 3,3 %, v Japonsku 16,2 % oproti 9,9 % .

Ďalším faktorom, ktorý začal pôsobiť v 70. rokoch a významne ovplyvnil konkurenciu a štruktúru vyspelých ekonomík, bol prudký nárast cien surovín a energie. V období rokov 1970–1980 vzrástli ceny palív a surovín 6-krát a ropy dokonca 16-krát. K znižovaniu konkurenčnej schopnosti odvetví náročných na lacnú pracovnú silu pribudli tak aj odvetvia náročné na suroviny a energiu. Súbežne s týmto vývojom začali vytvárať ostrú konkurenciu na svetovom trhu novo industrializované rozvojové krajiny, najmä juhovýchodnej Ázie, ktoré sa začali presadzovať lacnou pracovnou silou a výhodnejšími prírodnými podmienkami. V dôsledku tohto vývoja došlo k výrazným posunom v medzinárodnej delbe práce, pri ktorých pracovne, surovinovo a energeticky náročné odvetvia začali odchádzať do novo industrializovaných krajín. Išlo najmä o presuny takých odvetví, ako je čierna metalurgia, základná petrochémia, stavba lodí, osobné automobily s vyššou kubatúrou, ťažké strojárské výrobky, ale aj pracovne náročné výroby z oblasti textilného, odevného, kožiarskeho a obuvníckeho priemyslu.

Táto strata konkurenčnej schopnosti spôsobila, že v priebehu 10 rokov došlo vo vyspelých krajinách k úpadku celého radu odvetví, ktorý je porovnateľný s úpadkom zaznamenaným počas veľkej hospodárskej krízy v 30. rokoch. Tak napríklad zamestnanosť vo výrobe železa poklesla v priemere o 37 %, v stavbe lodí o 61 % a v textilnej výrobe o 39 %. Pod vplyvom týchto presunov došlo k zásadným štruktúrnym zmenám v exporte novo industrializovaných rozvojových krajín. Napríklad Južná Kórea sa v roku 1975 podieľala na svetovom exporte lodí iba 1,1 %, v roku 1983 to už bolo 19,3 %. Podľa údajov OECD podiel importu produktov pracovne náročných odvetví krajín OECD z novo industrializovaných krajín predstavoval v roku 1962 3,8 %, v roku 1973 10,5 % a v roku 1985 19,6 %.

Napriek protekcionistickým opatreniam prijímaným západoeurópskymi krajinami na záchranu tzv. národných šampiónov a odvetví s vysokým podielom na tvorbe HDP, sa nepodarilo úpadok uvedených odvetví zastaviť. Situácia si vyžadovala hľadanie nových ciest a spôsobov riešenia jednak úspornejších na suroviny a energiu, jednak schopných nahradiť existujúce zdroje energie a materiálov novými. Cenový rast vyplývajúci zo zdraženia pracovnej sily, energie a surovín takéto zmeny umožňoval, vytváral priestor pre efektívnejšie investície, ktoré boli síce drahšie,

3 KLAS, A.: Vzdelanie, veda a výskum – nové faktory v hospodárskom vývoji po druhej svetovej vojne. Bratislava : Štatistika č. 1/2008.

ale schopné zaplatiť drahšiu kvalifikovanú pracovnú silu a využiť vo väčšej miere výsledky vedy a výskumu. Zavádzanie nových technológií, najmä masový nástup informačnej techniky menili nielen štruktúru a kvalitu produkcie, ale zásadne ovplyvňovali aj povahu komparatívnych výhod. Pod vplyvom vedecko-technického pokroku sa podstatne skracoval výrobný cyklus výrobkov, zvyšovala frekvencia inovácií, vzrastala diverzifikácia výrobkov a tým aj schopnosť individuálnejšieho uspokojovania potrieb zákazníkov. K cenovej konkurencii pribudla tak konkurencia založená na inováciách, na základe zvyšovania kvality a úžitkových parametrov výrobkov.

Rastúca potreba inovácií zvyšuje závislosť výroby na výskume a na kvalifikovanej práci. Hospodársky vyspelé krajiny v podstate prešli na nový zdroj komparatívnych výhod, ktorý je síce drahší, ale v ktorom majú nad rozvojovými krajinami výraznú prevahu. Týmto novým zdrojom je ľudský kapitál – tvorivý potenciál vzdelanej pracovnej sily. Dôležitým faktorom, ktorý tento smer vývoja urýchlil, boli aj preteky v zbrojení najmä medzi USA a ZSSR. Vypustenie prvej orbitálnej družice v roku 1957 následne zvýšilo rivalitu v oblasti vojenského súťaženia a výdavky na vojenský a kozmický výskum. Výsledky tohto výskumu veľmi významne ovplyvnili celú ekonomiku. Príkladom je nákup celej produkcie prvých generácií mikroprocesorov IBM zo strany vlády USA, čím sa výrazne urýchlil a podporil vývoj počítačovej techniky aj pre potreby súkromného sektora.

Priemyselne vyspelé krajiny si uvedomujú, že ak si chcú udržať svoje prvenstvo v medzinárodnej konkurencii, nemôžu svoj rozvoj zakladať len na faktoroch industriálnej éry, ale na znalostných faktoroch. Tento trend ilustrujú údaje o výdavkoch na priemyselný výskum. Napríklad, v rokoch 1975 až 1983 zvýšili západoeurópske krajiny svoje celkové (vládne aj súkromné) výdavky na výskum a vývoj takmer o 40 %, USA o 50 % a Japonsko až o 85 %. Paralelne s týmto vývojom prebiehala aj reštrukturalizácia priemyslu v prospech odvetví náročných na vedu. Tento trend sa následne prejavil v posune konkurenčných výhod v prospech výskumne intenzívnych výrobkov. Podiel týchto výrobkov na celkovom exporte uvedených krajín sa výrazne zvýšil. K podobnému vývoju došlo aj v importe. Dôsledkom tohto vývoja bola aj zmena v posudzovaní výdavkov na vedu a výskum, ktoré sa začali chápať ako investície, a nie ako nákladové položky, ktoré treba limitovať.⁴

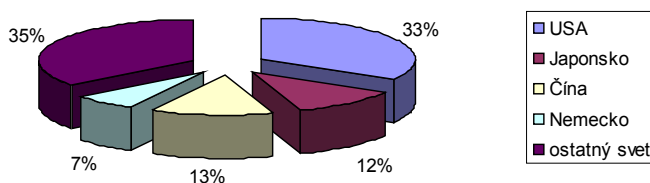
Intelektuálny potenciál príslušnej krajiny začal byť zaujímavý aj pre zahraničných investorov. Svedčí o tom aj skutočnosť, že z celkového počtu výskumných pracovníkov umiestnených v zahraničí, je vyše 50 % v USA, a to práve z dôvodu, že táto krajina disponuje najväčším inovačným potenciálom, na ktorom chcú ostatné krajiny taktiež participovať. USA sú súčasne krajinou, ktorá má najviac výskumných kapacít v zahraničí, to znamená, že má tiež záujem participovať na intelektuálnom bohatstve ostatných krajín. Tradičná medzinárodná delba práce sa tak posunula na vyššiu úroveň – na medzinárodnú delbu duševnej práce. Z nášho hľadiska je preto dôležité, aby sme „nevypadli z hry“ a nestali sa krajinou, ktorá bude len dodávateľom duševných pracovníkov pre zahraničné firmy a pracoviská.

Podľa správy ČTK zo dňa 15.11.2011 v inováciách naďalej dominujú firmy z vy-

4 KLAS, A. (2008), *tamtiež*.

spelých krajín, ktoré sa na globálnych výdavkoch na výskum a vývoj podieľajú cca 70 %. Ich podiel však za posledné dve desaťročia klesal v prospech Číny, ktorá sa z hľadiska výdavkov firiem na inovácie dostala na druhé miesto vo svete. Vyplýva to z prvej výročnej správy Svetovej organizácie pre duševné vlastníctvo (WIPO) pri OSN. Podiel čínskych firiem na globálnych firemných výdavkoch na výskum a vývoj vzrástol z 2,2 % v roku 1993 na 12,8 % v roku 2009. Podiel výdavkov amerických firiem v tomto období klesol o viac ako tri percentuálne body na 33,4%. Podiel Japonska sa znížil o päť bodov na 11,5 % a v prípade Nemecka klesol o dva body na 6,7 % (pozri graf 1).

GRAF. 1: Podiel vybraných krajín na globálnych výdavkoch na výskum a vývoj (2009)

ZDROJ: Vlastné spracovanie na základe údajov ČTK

Takýto posun v povahe delby práce sa musí zákonite prejavovať aj v oblasti komparatívnych výhod. V industriálnej ekonomike boli komparatívne výhody viazané na prírodné podmienky, vytvorenú profesijnú tradíciu a na získané schopnosti pri výrobe určitých komodít. Každá výroba mala vo svetovej ekonomike určité geografické miesto. Inteligentné odbory založené na vzdelaní, vede a výskume, ako je elektronika, softvér, nové materiály, biotechnológie, nemajú nikde svoj prirodzený domov. Môžu sa etablovať kdekoľvek na zemeguli, ak je tam potrebná intelektuálna kapacita. Práve táto skutočnosť spôsobuje, že výmena sofistikovaných výrobkov a služieb prebieha hlavne medzi krajinami, ktoré disponujú príslušným vzdelanostným a tvorivým potenciálom.

Úlohu znalostí ako faktora hospodárskeho rastu potvrdili aj práce viacerých ekonómov. R. M. Solow dospel už v roku 1957 k poznatku, že na priemernom raste hrubého národného produktu USA participovala akumulácia fyzického kapitálu 11 %, prírastok zamestnanosti 37,6 % a vedecko-technický pokrok 51,4 %. K podobným záverom dospel aj E. Dennison (1986), ktorý zistil, že až dve tretiny príspevku technického pokroku k ekonomickému rastu možno vysvetliť znalosťami.

Výrazný vplyv moderných technológií na ekonomiku a spoločnosť nemohol zostať bokom pozornosti vlád vyspelých krajín Európy. Už aj preto, že čas začal hrať pri získavaní a udržaní dosiahnutých pozícií na trhu kľúčovú úlohu. Konkurenčné tlaky na medzinárodnom trhu sa stále zvyšovali, doba inovačných cyklov sa skracovala a náklady a riziká spojené s takýmto vývojom prerastali možnosti podnikovej sféry. Nások, ktorý v tomto vývoji dosiahli USA a Japonsko pred krajinami Európskej únie, primäl aj orgány EÚ, aby sa touto situáciou zaoberali. Stalo sa tak na zasadnutí Európskej rady v Lisabone v marci roku 2000, na ktorom sa prijal politický a strategický dokument, známy ako Lisabonská stratégia.

Tento dokument určil ako základný cieľ pre nasledujúce desaťročie vybudovať konkurencieschopnú a dynamickú ekonomiku založenú na znalostiach, s väčšou sociálnou súdržnosťou a s plnou mierou zamestnanosti. V oblasti vedy a výskumu Európska rada súčasne prijala odporúčanie zo zasadnutia Európskej komisie z 18. januára 2000 vytvoriť Európsky výskumný priestor ako kľúčový komponent realizácie prijatej stratégie. Jeho cieľom bolo zlepšiť využitie výsledkov vedeckého výskumu, vytvoriť podmienky pre dynamickejšie súkromné investovanie do výskumu a vývoja, stimulovať inovácie ako hlavnú hnaciu silu ekonomického rastu, podporiť rozvoj ľudských zdrojov, vytvoriť priestor pre voľný pohyb znalostí, výskumníkov a technológií s cieľom zvýšiť kooperáciu, stimulovať súťaživosť a zlepšiť alokáciu zdrojov. Idea Európskej výskumného priestoru vznikla aj z potreby odstrániť slabé stránky európskeho výskumu: nedostatočné financovanie, absencia podmienok stimulujúcich výskum a využitie jeho výsledkov, fragmentácia výskumných aktivít a rozptyl zdrojov.

Zatiaľ čo Európska únia vynakladala v tom čase na výskum a vývoj len 1,9 % HDP, USA vynakladali pri rastúcom trende 2,7 % a Japonsko 3 %. Zvlášť veľký rozdiel vykazovali investície súkromného sektora, pričom až 80 % tohto rozdielu spôsobovalo zaostávanie investícií do informačných a komunikačných technológií. Európa sa síce podieľala jednou tretinou na svetovej produkcii vedeckých publikácií, ale zaostávala za svojimi konkurentmi v počte patentových prihlášok a jej obchodná bilancia vo výrobkoch vysokej technológie vykazovala deficit.

Na odstránenie týchto nedostatkov sa v Lisabonskej stratégii stanovilo, aby sa do roku 2010 celkové výdavky na výskum v EÚ zvýšili na 3 % HDP, pričom dve tretiny mali byť kryté z podnikových zdrojov. Ďalej, aby sa zvýšil podiel výskum v oblasti informačných a komunikačných technológií a podporil ich rozvoj, zvýšil význam vzdelania ako integrálnej súčasťi ekonomickej a sociálnej politiky, základnej podmienky posilnenia konkurencieschopnosti, zabezpečenia súdržnosti krajín EÚ a plného rozvoja života občanov. Všetky uvedené iniciatívy naštartované Lisabonskou stratégiou, Bolonskou deklaráciou a na ne nadväzujúce zasadnutia orgánov EÚ uviedli vzdelanie, vedu, výskum a inovácie do pozície kľúčových faktorov ekonomického rozvoja a zvyšovania konkurenčnej schopnosti ekonomiky. Lisabonský summit súčasne zdôraznil, že inovácie s príslušným vedeckovýskumným zázemím sa musia stať súčasťou tak politiky podnikov a národných vlád, ako aj Európskej únie ako celku. Týka sa to aj nových členských štátov EÚ.

Aj keď predseda Európskej komisie J. Barosso na jarnom zasadnutí Európskej rady v roku 2005 na základe správy W. Koka z novembra 2004 o zaostávaní plnenia Lisabonskej stratégie zúžil jej zacielenie na najaktuálnejšie problémy EÚ, zamestnanosť a hospodársky rast, označil znalosti, vedu, výskum a inovácie za „tlčúce srdce európskeho hospodárskeho rastu“. Súčasne zdôraznil význam šírenia vedomostí a celoživotného vzdelávania prostredníctvom vysokokvalitného vzdelávacieho systému. Európske univerzity by mali konkurovať najlepším univerzitám vo svete. Navrhol preto založiť Európsky inštitút technológií⁵ podľa vzoru amerického

5 EIT, plným názvom European Institute of Innovation and Technology bol založený v marci roku 2008.

MIT (Massachusetts Institute of Technology), posilniť a podporiť inovačné centrá (BIC), európske technologické iniciatívy a partnerstvo univerzít s priemyslom. Všetky uvedené skutočnosti dokazujú strategický význam vedeckovýskumného a znalostného potenciálu, ktorý sa stáva zdrojom nového typu rozvoja nielen v rámci národných ekonomík a ich zoskupení, ale aj v rámci globalizujúceho sa sveta. Inštitúcie znalostného charakteru prerastajú rámec akademického sveta, stále viac ovplyvňujú hospodársky rast a spolu s podnikmi sa podieľajú na ekonomickom a sociálnom rozvoji spoločnosti.

S uvedeným kontrastuje situácia na Slovensku, kde podiel výdavkov na výskum a vývoj od konca 90. rokov klesal, a v súčasnosti stagnuje na úrovni 0,5 % HDP. Samozrejme, v malých krajinách ako je Slovensko má domáci výskum obvykle menší podiel na celkovom rozvoji než vo veľkých krajinách s väčšou kapacitou výskumu. Importovaná technológia a transfer výsledkov zahraničného výskumu a vývoja do domáceho prostredia má v týchto krajinách obvykle vyšší vplyv na produktivitu než technológia vytvorená doma. Osobitne sa to týka postsocialistických krajín, ktoré zdedili výrazné technologické zaostávanie. Podľa M. Šikulu a kol.⁶ až do roku 2003 bol príspevok technologického pokroku meraný súhrnnou produktivitou faktorov (TFP) záporný. Pod vplyvom rastúceho podielu zásob priamych zahraničných investícií (PZI) na HDP sa zaostávanie stále znižovalo a od roku 2004 začal technologický pokrok prispievať k rastu HDP kladnými prírastkami. Do roku 2007 dosiahol prakticky rovnakú úroveň ako príspevok fyzického kapitálu. Závislosť TFP na PZI je síce vysoká, situácia však jasne ukazuje, že samotná importovaná technológia pri klesajúcich výdavkoch na výskum a vývoj nestačí. Bez výrazného impulzu domáceho výskumu a inovačných aktivít nemožno dosiahnuť udržateľný technologický pokrok. Príliš nízke investície do domáceho výskumu a vývoja majú negatívne dôsledky na hospodársky vývoj, pretože znižujú efektívnosť využitia importovanej technológie v domácom prostredí a možnosti jej ďalšieho zdokonaľovania potrebného na udržanie konkurenčnej schopnosti. Nedostatočne rozvinutá výskumná základňa znižuje tiež atraktivnosť krajiny pre zahraničných investorov orientovaných na vyspelejšie technológie a na využívanie domácej výskumnej základne.

INOVAČNÝ POTENCIÁL KRAJÍN STREDNEJ A VÝCHODNEJ EURÓPY

Vzdelanostná úroveň je pre inovačný rozvoj kľúčová. Krajiny strednej a východnej Európy (SVE) majú v tomto smere osobitné charakteristiky. Niektoré sociálno-ekonomické parametre majú horšie ako rad rozvojových krajín, zatiaľ čo iné majú porovnateľné s rozvinutými. Tak napríklad v zdravotnej starostlivosti ČSFR a Maďarsko mali 280 – 310 obyvateľov na lekára, zatiaľ čo rozvojové krajiny v hornej polovici stredného príjmu mali 1220 obyvateľov na lekára. Taktiež úmrtnosť novorodencov bola tretinová. Trochu podobná situácia je v nákladoch vynaložených na výskum a vývoj a vo vzdelanosti obyvateľstva. Tieto parametre sú

6 ŠIKULA, M. a kol.: Stratégia rozvoja slovenskej spoločnosti. Bratislava : Ekonomický ústav SAV, 2010.

veľmi dôležité pre odhad porovnateľnej absorpčnej schopnosti nových technológií a inovácií.

Podrobnejšie údaje ukazujú, že v krajinách SVE je podiel stredoškôľakov v mladej populácii nižší o 10 – 20 % ako v rozvinutých krajinách a rovnakým dielom je vyšší ako v chudobných krajinách Ázie alebo Latinskej Ameriky. Južná Kórea má však vyšší podiel stredoškôľakov než majú krajiny SVE (okrem Rumunska). Táto globálna pozícia sa v 80-tych rokoch zhoršila, pretože rozvojové krajiny výrazne zvyšujú vzdelanosť svojho obyvateľstva.

Na univerzitnej úrovni je pozícia krajín strednej a východnej Európy horšia. Podiel vysokoškôľakov v mladých ročníkoch zaostáva prakticky za väčšinou krajín, je horší ako v Latinskej Amerike a v menej vyvinutých častiach Európy (Portugalsko, Írsko, Španielsko). Posledných 20 rokov krajiny SVE mali najnižšie prírastky podielu vysokoškôľakov a pozoruhodné je, že najnižší prírastok podielu vysokoškôľakov bol zaznamenaný v Maďarsku, ČSFR a v Poľsku. Možno povedať, že na začiatku 70-tych rokov SVE vychádzala so svetového porovnania lepšie ako na konci 80-tych rokov. Čo sa týka stredoškôľovky vzdelaných ľudí, je teraz SVE na lepšej úrovni ako Latinská Amerika a v podiele vysokoškôľovky vzdelaných je na úrovni Latinskej Ameriky. Vzdelanosť je pritom pokladaná za kľúčový ukazovateľ schopnosti spoločnosti absorbovať spoločenské a priemyselné inovácie.

Krajiny strednej a východnej Európy dlhodobo stagnujú pri budovaní vedecko-výskumného potenciálu a jeho zhodnocovaní. Ako sme už uviedli v predchádzajúcej časti príspevku, najmä z pohľadu Slovenska je táto situácia značne nepriaznivá. Slovenská republika síce má vypracované dokumenty, týkajúce sa vedeckovýskumnej a inovačnej politiky, ale stále zostáva prevažne montážnou ekonomikou. Pokiaľ ide o inovačné programy SR, podľa štúdie Ekonomického ústavu SAV⁷ sa v porovnaní s ostatnými členskými krajinami EÚ Slovensko zameriava v oblasti inovačnej politiky na problémové okruhy, z ktorých väčšina bola obsiahnutá v Národnom rozvojovom pláne a Sektorových operačných programoch pre priemysel a služby a ľudské zdroje. Väčšina zámerov inovačnej politiky sa prelínala s vedecko-technickou politikou, vypracovanou Ministerstvom školstva a politikou podpory malých a stredných podnikov, vypracovanou Národnou agentúrou pre rozvoj malého a stredného podnikania a Slovenskou inovačnou a energetickou agentúrou. Tieto politiky sa orientovali predovšetkým na financovanie inovácií v sektore malých a stredných podnikov.

Pravdepodobne najúspešnejším programom (z hľadiska záujmu podnikov a počtu udelených projektov) bola „Schéma podpory nákupu inovatívnych technológií a zavádzania systémov kvality riadenia“. Schéma v súčasnej podobe vznikla v roku 2003, keď nahradila schému Kvalita (implementácia systémov kvality riadenia) a schému technologického transferu, ktoré sa uplatňovali už od roku 1999. Schémy uhrádzali časť nákladov spojených s nákupmi nových technológií, ako aj náklady na certifikáty kvality riadenia ISO 9000 a ISO 9001. Ich nespornými výhodami boli jednoduchosť a veľký počet podporených subjektov. Rôzne schémy zárodoč-

⁷ ŠIKULA, M. a kol.: *Stratégia rozvoja slovenskej spoločnosti*. Bratislava : Ekonomický ústav SAV, 2010.

ného a rozvojového kapitálu, ako napríklad SISME, Seed Capital Company, s.r.o. a INTEG, poskytovali pomoc malým a stredným podnikom formou minoritných účasí v novo založených podnikoch, úverov a pod. Hoci vo svete ide o štandardný spôsob podpory v danom sektore, na Slovensku boli jeho výsledky limitované malým počtom podporených podnikov a nie vždy preukázanou inovatívnosťou podporených projektov. Schéma Research-based Spin-offs sa snažila podporovať nové, technologicky orientované firmy prostredníctvom siete tzv. start-up inkubátorov a technologických inkubátorov. Ako problém tejto schémy sa ukázal obmedzený počet podnikov, spĺňajúcich kritériá spin-off. S podobnými problémami v oblasti malého počtu kvalitných projektov sa borili aj schémy podporované zo Štrukturálnych fondov, ako „Podnikateľské inkubátory, technologické parky, výskumno-vývojové centrá“ a „Podpora priemyselného výskumu a predšúťažného vývoja“.

Jednotlivé slovenské vlády síce deklarovali podporu rozvoja znalostnej ekonomiky, ale pri formulácii konkrétnych nástrojov zväčša odkazovali na fondy EÚ. Tie pre rozvoj inovácií nakoniec priniesli len málo, vzhľadom na administratívne problémy, spojené s ich čerpaním, formálnosť kritérií a korupciu. Stratégie sektorových operačných plánov boli formulované pomerne vágne a možno ich označiť za premárnenú šancu. Z celkovej sumy 2,782 mld. € sa na voľne definované projekty výskumu, technického rozvoju a inovácií minulo 3,82 % vrátane celoživotného vzdelávania, preškolovacích kurzov pre nezamestnaných, pracovného poradenstva a pod.

Podobné konštatovanie platí aj pre štruktúru výdavkov štátnej pomoci. Inovácie, veda a výskum neboli rozvojovými prioritami štátu. V roku 2006 išlo len 1,92 % štátnej pomoci na projekty podporujúce výskum a vývoj. Najviac štátnej pomoci dostalo poľnohospodárstvo (61,8 %) a regionálny rozvoj (9,2 %). Typické inovačné schémy boli orientované na malé a stredné podniky a veľký počet podporených žiadateľov s nízkou úrovňou podpory na jeden projekt. Takýto prístup zvyšoval režijné náklady a znižoval atraktivitu schém, najmä pre veľké podniky, pre ktoré majú význam iba väčšie programy umožňujúce komplexnejšie pokrývať problematiku inovácií. Slovensko neuspelo doteraz v presune aspoň niektorých útvarov výskumu a vývoja nadnárodných firiem na svoje územie. Neexistovalo ani zameranie inovačnej politiky podporujúce spoločné výskumné projekty s globálnymi firmami.

Malá pozornosť sa venovala aj schémam zameraným na podporu mobility výskumných pracovníkov medzi akademickým a podnikovým sektorom. Pokusy posilniť prepojenie medzi verejným a podnikovým výskumom priniesli slabé výsledky. Transfer poznatkov z výskumu do praxe sa uskutočňoval len vo veľmi malej miere. Nevyužívali sa aktivity, ktoré tieto prepojenia posilnia, napríklad siete podnikateľských anjelov, burzy inovatívnych riešení a pod. Rovnako chýbala podpora klastrov založených na spolupráci veľkých priemyselných firiem a malých technologicky orientovaných podnikov. Nízke boli aj počty slovenských patentov registrovaných Európskym a Americkým patentovým úradom, ktoré okrem iných skutočností boli zapríčinené aj vysokými nákladmi a komplikovanosťou patentového procesu. Doterajší vývoj ukazuje, že smerovanie Slovenska k znalostnej eko-

nomike a spoločnosti nepostupuje spôsobom a tempom porovnateľným s vyspelými ekonomikami EÚ. Napriek zložitému krízovému obdobiu by bolo strategickou chybou, keby sa pri riešení aktuálnych krízových problémov zanedbali strednodobé a dlhodobé priority. V záujme odstránenia uvedeného zaostávania je preto potrebné prijať zásadné opatrenia, v súlade s potrebou rýchlejšieho smerovania k znalostnej ekonomike.

ZÁVER

Vývoj ekonomík v najbližšom časovom horizonte bude vystavený stúpajúcemu vplyvu globálnych problémov. Identifikácia týchto vplyvov nie je ľahkou úlohou, pretože ešte prebiehajú prechodové javy vyvolané historickým kolapsom Sovietskeho bloku, ktorý zásadne zmenil rámec väčšiny úvah o dlhodobom vývoji. V súvislosti s týmito zmenami sa očakávalo, že ukončenie pretekov v zbrojení prinesie veľký „mierový bonus“, ktorý vyplynie zo zníženia vojenských výdavkov. V politickej oblasti sa dokonca predpovedal „koniec dejín“, pretože zvíťazí s konečnou platnosťou racionálny liberálny demokratický prúd. Po dvadsiatich rokoch zmien nie je ľahké nájsť tento bonus ani na západe ani na východe. Odozva ekonomík nebola vždy v súlade s očakávaniami a predpoveďami hlavných prúdov ekonomickej vedy. Ako ilustráciu možno uviesť, že hlavy vlád G-7 predpovedali v roku 1992 koniec svetovej recesie na polovicu roku 1993. Keď sa zišli v roku 1998, konštatovali, že svetové hospodárstvo nezačalo rásť podľa očakávania. Veľmi pravdepodobne preto sa veľká časť ekonómov uzatvára do výskumov, zameraných len na modelovanie parciálnych javov, ktoré ale nič neprinášajú pre zlepšenie svetovej ekonomiky.

V tomto smere aj inovácie ponúkajú len parciálne riešenia. Napríklad ich vplyv na rast zamestnanosti je rozporuplný. Pri zachovaní súčasného ekonomického systému a súčasných ročných prírastkoch produkcie a produktivity, by zásadné zníženie nezamestnanosti bolo možné dosiahnuť len hlboko v 21. storočí. Na základe týchto údajov prichádzajú niektorí ekonómovia k záveru, že je nutné zmeniť charakter ekonomického vývoja, inak nie je šanca eliminovať nezamestnanosť. Ako ekonomický vývoj zmeniť však nie je doteraz jasné.

Pre Európu ako celok sú predpovede nejednoznačné. Na jednej strane panuje zhoda, že Európa má potenciálne väčšie predpoklady stať sa partnerom USA čo do ekonomickej moci, ako Japonsko. Aj keď vďaka svojej kultúrnej a etnickej heterogenite Európa má a bude mať problémy s integráciou, alebo keď použijeme obľúbený výraz EÚ, problémy s dosiahnutím „kohézie“. Globálne úvahy odкрývajú ďalšie problémy. Starnúce a ubúdajúce blahobytné obyvateľstvo Európy je obkľúčené „svetovým proleteriatom“ od Maroka až po Filipíny a bude zdrojom migračných tlakov. Obavy vzbudzuje narastajúca hegemonia Číny vo svetovom obchode.

V súčasnej dobe dochádza k zlomu trendov v Európe a rozkladu predchádzajúcich optimistických výhľadov, čo vedie k vzniku alternatívnych scenárov vývoja európskej integrácie. Tzv. Maastrichtský scenár je založený na spoločnej mene. Môže zahŕňať aj postupné prvky, napr. keby silné ekonomiky (Nemecko, Francúz-

sko) plne aplikovali Maastricht a využívali by voľný obchod s ostatnými krajinami, vznikla by situácia „viacrýchlostného“ ekonomického rozvoja v Európe, ktorá by však mohla skomplikovať možnosť rýchlejšieho postupu k zjednoteniu.

Ďalší možný scenár spočíva v pokračovaní jednotného trhu, ktorého statický vplyv na HDP Európy bol odhadovaný na 4,5 % ročného rastu a dynamický vplyv na dvojnásobok. Predpokladá sa tiché opustenie prechodných opatrení maastrichtských dohôd (monetárnej únie) a prenechanie ekonomického zjednotenia mechanizmom trhu a sociálnemu zjednoteniu, ktoré eventuálne vyústi v monetárnej únii. Tento scenár je podobný predošlému, ale počíta s podstatne dlhším obdobím.

Tretí scenár počíta s vytvorením „rozvojového pásu“, ktorý by bol vytvorený prepojením južnej a východnej Európy do spoločného ekonomického priestoru, ktorý by z juhu obopínal nové centrum predstavované Nemeckom (prípadne Francúzskom). Predpokladom tohto scenára je podpora rozvojového pásu základnými dohodami v kľúčových oblastiach týkajúcich sa obehu primárnych faktorov výroby a služieb, ako aj politiky difúzie technológií a priemyslu z centra na periférii EÚ.

Scenár diverzity, pluralitnej kultúry, rôznosti životného štýlu a inštitúcií má v Európe historické korene a mohol by jej pomôcť získať dominantnú pozíciu vo svete, získať schopnosť riešiť svetové problémy a ponúknuť svetu multikultúrne hodnoty. Scenár nie je vyjadrením súčasných tendencií v Európe, kde naopak dochádza k postupnej strate diverzity v spotrebe, výrobe a v systémoch ovládajúcich ekonomický a sociálny rozvoj (energetika, doprava, zdravotníctvo, atď.)

Celkove možno povedať, že Európska únia by sa mohla stať prototypom integrovanej poznatkovej ekonomiky s fungujúcim trhom tovarov, služieb a výrobných faktorov a pravidlami demokratickej vlády, ktorý by mohol slúžiť ako vzor pre celé svetové spoločenstvo. Pre uskutočnenie tejto vízie je však potrebné prijať opatrenia na upevnenie existujúcej Európskej menovej únie, doriešiť proces voľného pripojenia menej vyvinutých krajín Európy k jednotnému trhu, ktorý by bol spravádzaný cielavedomou politikou spoločného rozvoja za súčasného rastu variability produkcie, spotreby a systémov, ako nositeľa súťaživosti európskych území (regiónov, nie nevyhnutne štátov).

Dá sa očakávať, že v rámci týchto stratégií založených na podpore trhu, inovácií a konkurencieschopnosti, jednotlivé ekonomiky dokážu nájsť odpovede na súčasné výzvy globalizácie.

LITERATÚRA

1. BAROSSO, J. M.: Nový začiatok Lisabonskej stratégie. Bruxelles: (COM/2005)24, 2005.
2. GABRIELOVÁ, H.: Technologická úroveň ekonomiky Slovenska v komparácii s členskými štátmi EÚ. In: KLAS, A. a kol.: Technologický a inovačný rozvoj v Slovenskej republike. Bratislava: Ústav slovenskej a svetovej ekonomiky SAV 2005, s. 37-72.
3. KLAS, A.: Vzdelanie, veda a výskum – nové faktory v hospodárskom vývoji po druhej svetovej vojne. Bratislava : Štatistika č. 1/2008.

4. STANĚK, P.: *Technológie a konkurencieschopnosť*. Bratislava: Ekonomický ústav SAV, Working Papers č. 13, 2008. 19 s. ISSN 1337-5598.
5. STANĚK, P.: *Fakty a mýty globalizácie*. Bratislava : Ekonomický ústav SAV, 2005. ISBN 80-225-2016-0.
6. ŠIKULA, M. a kol.: *Stratégia rozvoja slovenskej spoločnosti*. Bratislava : Ekonomický ústav SAV, 2010.
7. ŠIKULA, M.: *Kritická miera rozporov civilizácie a globálna ekonomická kríza*. In: *Ekonomický časopis*, roč. 57, č. 8/2009. s. 732 – 755, ISSN 0013-3035.
8. VOLOŠIN, M.: *Ekonomické aspekty inovačných stratégií podnikov a ich modelovanie*. In: *Podniková revue* No. 1, Vol. 1, Košice : PHF EU 2002, s. 52 – 68, ISSN 1335-9746.
9. WORKIET. MENBERE: *Vývoj a perspektívy svetovej ekonomiky: Globálna finančná a hospodárska kríza – príčiny – náklady – východiská*. Bratislava: Ekonomický ústav, Repro-Print, 2009. 280 s. ISBN 978-80-7144-175-5.
10. ZAJAC, Š.: *Veda v informačnej spoločnosti*. Bratislava: *Ekonomický časopis* 54, 2006, č. 3.

Eva Hvizdová

Religiózny marketing a jeho vplyv na rozvoj podnikateľských aktivít v cestovnom ruchu / *Institutional sexual education of persons with intellectual disabilities in Slovakia*

Abstract

Authors of the report focus on the analysis of the current situation and problems in implementing institutional sex education in the Slovak school system. Particular attention to the sexual socialization of students with intellectual disabilities in special primary schools with a focus on content analysis and methodological issues of sex education. Emphasize the need for education on sexual and reproductive health, which should be according to the authors compulsory part of the school curriculum not only for students with intellectual disabilities.

Key words: sex education, special school, mental disability, methodology, sexual and reproductive health

Religiózny marketing sa stáva v súčasnosti populárnym aspektom v rámci rozvoja náboženského druhu cestovného ruchu a zároveň sa zaradzuje medzi jeden z najrozšírenejších druhov cestovného ruchu. Jednou z možností, ako uspokojiť potreby náboženského cestovného ruchu, je navštíviť sakrálne stavby – drevené kostolíky, ktoré sa nachádzajú na strednom, no prevažne na východnom Slovensku. Týka sa to predovšetkým kultúrnych skvostov, ktoré sú národnou pamiatkou a veľkým bohatstvom celého Slovenska. Veľký význam týchto religióznych a kultúrnych pamiatok potvrdzuje aj fakt, že niektoré z týchto chrámov boli nominované a 8. júla 2008 aj zapísané v zozname Svetového kultúrneho dedičstva – UNESCO.

Religiózny cestovný ruch „je súčasťou kultúrno-poznávacieho cestovného ruchu spojenou s tradíciami svetových náboženstiev. Od kultúrneho cestovného ruchu sa líši náboženskými motívmi a odmietaním označenia jeho návštevníkov ako turistov. Je možné ho posudzovať v užšom a širšom zmysle“¹.

1 J. Oriška, Služby cestovného ruchu. Bratislava:Mladé letá, s. r. o. 2010. s. 150.

Religiózný marketing rešpektuje obsahové vymedzenie vyššie uvedenej definície religiózneho cestovného ruchu avšak ide ešte ďalej a zameriava sa na implementáciu marketingových nástrojov v skúmanej oblasti.

V užšom zmysle predstavuje účasť na pútiach, ktorých základom sú účastníci púte, náboženský obrad a pútnické miesto. Pútnickým miestom rozumieme obec, mesto, osada alebo krajinný prvok. V širšom zmysle rozumieme formu cestovného ruchu, ktorého účastníci sú motivovanú návštevami a prehliadkami religióznymi pamiatok – kostolov, cintorínov, katedrál. Okrem pojmu religiózný cestovný ruch sa používa aj pojem náboženský cestovný ruch, náboženská turistika alebo púťovná turistika. Religiózný cestovný ruch je tiež súčasťou incentívneho cestovného ruchu. V rámci širšieho ponímania religiózneho cestovného ruchu zohráva marketing a podpora marketingového inštrumentária nezastupiteľnú úlohu v podnikateľských aktivitách miest a obcí ako aj súkromných podnikateľov.

SAKRÁLNE STAVBY AKO ZAUJÍMAVÝ PRODUKT RELIGIÓZNEHO MARKETINGU

Sakrálne stavby predstavujú predovšetkým chrámy z rôznych dôb, kultúr a náboženstiev. Sú to klenoty, na ktorých sa mimoriadnym spôsobom prejavili výkony jedincov i vyspelosť spoločnosti. Predstavujú komplexné svedectvo vývoja duchovnej kultúry. V dobách spoločenského úpadku sa chrámy nestavali a v obdobiach ideologických alebo politických režimov sa kostoly väčšinou rušili alebo rúcali. V celosvetovom meradle sa sakrálne architektúra považuje za veľmi zaujímavú oblasť tvorby, ktorá predstavuje komplexný dôkaz vývoja duchovnej kultúry ľudí. Ďalším všeobecným znakom sakrálnej architektúry je voľba materiálov, najmä prírodných, tradičných a nakoniec novodobých².

Drevené kostolíky patria medzi klenoty kultúrnych pamiatok Slovenska. Sú to sakrálne stavby, ktoré slúžili a dodnes slúžia na vykonávanie náboženských obradov a zároveň patria k pozoruhodným prejavom ľudovej tvorby. Tieto kostolíky majú anonymných tvorcov a nachádzame ich v oblastiach bohatých na lesy, teda na území stredného, severného no najmä severovýchodného Slovenska.

Ľudoví staviteľia v kostolíkoch vyjadrili harmóniu duše človeka s prírodou a snahu odpútať sa od všedného života³.

- Najstaršie zachované drevené kostoly pochádzajú z druhej polovice 15. Storočia a predstavujú typické sakrálne stavby západnej – rímskokatolíckej cirkvi,
- osobitný a jedinečný typ kostolíkov predstavujú protestantské, ktoré pochádzajú z konca 17. a zo začiatku 18 storočia,
- gréckokatolícke kostolíky boli postavené v 17. až 19. storočí na severovýchodnom Slovensku, v juhovýchodnom Poľsku a na západnej Ukrajine.

2 E. Lukáčová, M. Bašo, J. Krivošíková, B. Dohnány, a kol. Sakrálne architektúra na Slovensku. Komárno: Vydavateľstvo KT Komárno. 1996. 7-15s.

3 Sacr, Drevene kostoly. In Slovakia travel. [online]. 2011[2013-01-15]. Dostupné na internete: <<http://www.slovakia.travel/portal.aspx?l=1&smi=8040&cps=10&pr=empty&pn=2>>

Na základe historických záznamov sa na Slovensku nachádzalo viac ako 300 drevených kostolíkov a do dnešných dní sa zachovalo do 50.

TABLE 1. Zoznam drevených kostolíkov

1. Matisová (skan. SL)	15. Nová Polianka	29. Hrabová Rostoka
2. Hraničné	16. Ladomírová	30. Ruská Bystrá
3. Lukov – Venécia	17. Potoky	31. Inovec
4. Frička	18. Krajný Čierno	32. Nová Sedlica
5. Krivé	19. Bodružal	33. Kožany
6. Hervartov	20. Vyšný Komárnik	34. Tročany
7. Mikulášová (skan. BK)	21. Nižný Komárnik	35. Brežany
8. Zboj (skanz. Bard. kúpele)	22. Príkra	36. Kožuchovce
9. Jedlinka	23. Mirofa	37. Kežmarok
10. Varadka	24. Jalová	38. Vyšná Polianka
11. Hutka	25. Topľa	39. Šemetkovce
12. Korejovce	26. Kalná Rostoka	40. Kurimka
13. Dobroslava	27. Ruský Potok	41. Tvrdošín
14. Hunkovce	28. Uličné Krivé	42. Hronsek

ZDROJ: http://www.cabyzant.sk/files/editor/file/dreven%C3%A9%20chr%C3%A1my/dch_sl.pdf

O zaradení drevených kostolíkov do zoznamu Svetového kultúrneho a prírodného dedičstva rozhodol Výbor Organizácie OSN pre výchovu, vedu a kultúru (UNESCO) na zasadnutí 7. júla 2008 v kanadskom Quebecu.

TABLE 2. Drevené kostolíky zapísané do zoznamu UNESCO

Rímskokatolícke	Pravoslávne evanjelické	Gréckokatolícke
Kostol sv. Františka z Assisi (Hervartov)	Kostol v obci Hronsek,	Chrám svätého biskupa Mikuláša (Bodružal)
Kostol Všetkých Svätých (Tvrdošín)	Kostol v Kežmarku	Chrám prenesenia ostatkov sv. biskupa Mikuláša v (Ruská Bystrá)
	Kostol v obci Leštiny	Chrám svätého archanjela Michala (Ladomírová)

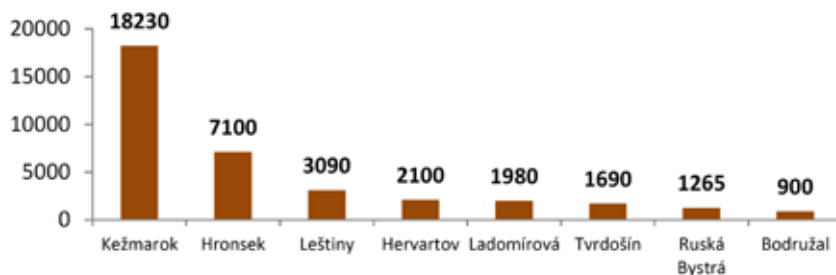
ZDROJ: <http://www.muzeum.sk/dostol/>, spracovanie vlastné

SPRÁVANIE SPOTREBITEĽA VO VZŤAHU K PRODUKTU SAKRÁLNYCH STAVIEB – DIMENZIA NÁVŠTEVNOSTI

Na základe dostupných sekundárnych údajov sme podrobili analýze vybrané sakrálne stavby na Slovensku, išlo predovšetkým o nižšie uvedené sakrálne stavby (drevené kostolíky). Získanie presných údajov o návštevnosti nebolo možné, pretože sa v prevažnej väčšine kostolov nevedie presná evidencia návštev, ale na základe predaných vstupeniiek bolo možné analýzu vykonať. V niektorých kos-

tolíkoch je príspevok dobrovoľný, takže odhad návštev je na základe poverených sprievodcov.

OBR. 1: Návštevnosť kostolíkov patriacich do zoznamu UNESCO za rok 2012

ZDROJ: Obecné, farské úrady jednotlivých kostolíkov, spracovanie vlastné

Z Obr.1 vyplýva, že najväčšiu návštevnosť z pomedzi drevených kostolíkov zapísaných v UNESCO za rok 2012 dosiahol evanjelický drevený kostolík v Kežmarku. Dôvodom násobne vyššej návštevnosti je, že sa kostolík nachádza priamo v historickom meste Kežmarok, kde každoročne prichádza mnoho turistov, ktorí okrem kostolíka navštívia aj iné pamiatky, ako múzeum, Kežmarský hrad a iné. Tieto pamiatky taktiež navštívia stovky turistov, ktorí prichádzajú do Vysokých Tatier, ktoré sú od Kežmarku vzdialené necelých 20 km. Kostolík je možné pozrieť si vo virtuálnej podobe na internetovej stránke mesta. Druhým kostolíkom s najväčšou návštevnosťou za rok 2012 je evanjelický kostolík nachádzajúci sa v obci Hronsek. Benefitom obce Hronsek je dobrá prístupnosť. Kostolík prichádzajú navštíviť veriaci no aj turisti, ktorých primárnym cieľom je navštíviť ďalšie významné pamiatky ako Soosovsko-Géczyovský barokový kaštieľ a vodný hrad. Obec Hronsek má taktiež internetovú stránku, kde si návštevníci môžu pozrieť všetky tri pamiatky vo virtuálnej podobe. Kostolík v Leštínach v okrese Dolný Kubín je v poradí tretím evanjelickým najviac navštevovaným chrámom spomedzi chrámov zapísaných do zoznamu UNESCO. Podľa slov sprievodkyne kostolíka, návštevnosť kostolíka sa zvýšila v porovnaní z predchádzajúcimi rokmi, kedy do roku 2008 navštívilo kostolík približne 2000 návštevníkov, za rok 2010 navštívilo kostolík 2500 veriacich a turistov a v roku 2012 bola návštevnosť 3090. Štvrtým v poradí je rímskokatolícky kostolík v obci Hervartov, ktorý je vzdialený od historického mesta Bardejova len 11 km, ktorý je tiež zapísaný do svetového kultúrneho dedičstva UNESCO. Nasledujú ďalšie – gréckokatolícky sv. Michala archaniela v Ladomírovej s počtom návštevníkov 1980. Ďalším kostolíkom je rímskokatolícky kostolík v Tvrdošine s počtom návštev 1690. Nasleduje kostolík v Ruskej Bystrej v okrese Michalovce, kostolík navštívilo 1468 veriacich a turistov, z toho 180 tvorili zahraniční návštevníci. V obci Bodružal pri Svidníku sa nachádza jeden z najstarších gréckokatolíckych kostolíkov, ktorý mal za rok 2012 najnižšiu návštevnosť spomedzi kostolíkov zapísaných do zoznamu UNESCO, dôvodom nízkej návštevnosti podľa slov sprievodkyne bola zlá dostupnosť.

OBR. 2: Analýza sekundárnych údajov návštevnosti evanjelického artikulárneho dreveného kostola v Kežmarku (2006-2012)

ZDROJ: Spracovanie vlastné

Z údajov, ktoré sú zobrazené na Obr. 2 vyplýva, že v roku 2006 dosiahol kostolík v Kežmarku najvyššiu návštevnosť – 26 790 domácich aj zahraničných návštevníkov. O rok neskôr klesla na 22 730 návštevníkov. Paradoxne sa návštevnosť kostolíka znížila aj v roku 2008, kedy bol zapísaný do Svetového kultúrneho dedičstva – UNESCO na 20 930 návštev. Recesia nasledovala aj v nasledujúcom roku 2009, kedy kostolík prišlo navštíviť najmenej návštevníkov – 17 450. Predpokladáme, že nízka návštevnosť kostolíka bola vo veľkej miere ovplyvnená aj finančnou krízou. Za rok 2012 kostolík zaznamenal najvyššiu návštevnosť od roku 2009 – 18 230 návštevníkov. Na základe výsledkov analýzy návštevnosti kostolíka v Kežmarku za jednotlivé roky môžeme vidieť, že návštevnosť kostolíka zápisom do Svetového kultúrneho dedičstva UNESCO nevzrástol, aj keď sa po tomto zápise kostolík viac zviditeľnil doma aj v zahraničí.

V okolí Bardejova v obciach Varadka, Frička a Krivé sa ročná návštevnosť domácich aj zahraničných návštevníkov pohybuje v rozmedzí 400 – 500 návštevníkov. V ďalších obciach ako Lukov – Venecia, Jedlinka a Nižná Polianka kostolíky ročne navštívi približne 500 – 600 domácich aj zahraničných návštevníkov. A do obcí Hervartov a Tročany prichádza viac než 600 návštevníkov ročne. Kostolíky z obce Mikulášová a z obce Zboj boli premiestnené a momentálne sú súčasťou skanzénu v Bardejovských Kúpeľoch. Skanzén a taktiež aj umiestnené kostolíky v ňom, navštívilo v roku 2012 18 212 návštevníkov.

OBR. 3: Počet a národnosť návštevníkov kostolíka v Tročanoch za rok 2012

ZDROJ: Spracovanie vlastné

Z Obr. 3 vyplýva, že najviac návštevníkov bolo Slovenskej národnosti, nasledujú Česi, Nemci, Rakúšania, Poliaci, Francúzi, Angličania, Maďari a Holanďania. Tieto percentuálne hodnoty sú aplikované na konkrétny kostolík v Tročanoch, ale podľa slov správcov kostolíkov, približne takúto zostavu krajín návštevníkov majú všetky kostolíky.

Pre zlepšenie podnikateľského prostredia v oblasti cestovného ruchu (drevené kostolíky) navrhujeme opatrenia týkajúce sa predovšetkým oblasti religiózneho marketingu:

- vyčleniť finančné prostriedky získané od ministerstva kultúry a z európskych fondov, na reštauračnú činnosť a propagáciu,
- umiestniť krátky televízny spot v televízii, ktorý by dopomohol k zvýšeniu povedomia o drevených kostolíkoch,
- motivovať redakcie, aby venovali články dreveným kostolíkom a poskytovali čitateľom viac informácií,
- vytvoriť samostatnú internetovú stránku zameranú na podrobnú charakteristiku týchto chrámov s aktuálnym kontaktom na kompetentných správcov kostolíkov, prípadne uviesť ponuku organizovaných ciest po jednotlivých kostolíkoch,
- vytvoriť reklamu na internetových stránkach, ktorá by bola súčasťou iných stránok,
- v mestách a okresoch, v ktorých blízkosti sa kostolíky nachádzajú, umiestniť informačné tabule dostatočnej veľkosti s mapou týchto pamiatok a s ich opisom,
- vytvoriť propagačné materiály a umiestniť ich v sieti turistických informačných kancelárií po celom Slovensku,
- propagačné materiály o drevených kostolíkoch umiestniť aj v cestovných agentúrach a motivovať ich k tomu, aby vytvárali produkty (púte) – drevené cesty pre domácich aj zahraničných návštevníkov.
- iniciovať zapracovanie informácií o kostolíkoch do školských učebných osnov a tiež do samostatných knižných publikácií,
- pozývať školy z celého Slovenska na návštevu chrámov,
- propagovať možnosť netradičných sobášov v drevených kostolíkoch,
- usporadúvať slávnostné sväté omše,
- organizovať koncerty – folklórne, jazzové,
- organizovať tematické predstavenia k jednotlivým cirkevným sviatkom,
- usporadúvať v kostolíkoch duchovné cvičenia a stretnutia mladých, ktoré budú spojené s turistikou, vzhľadom na to, že väčšina kostolíkov sa nachádza v prírode.

ZÁVER

V minulosti bolo cestovanie ľudí podmienené najmä náboženskými motívmi. Prvými cestovateľmi boli pútnici, ktorí cestovali na putovné miesta s cieľom duchovného vyžitia.⁴ Pri svojich cestách málo využívali služby cestovného ruchu. Dnes je táto situácia opačná. Podnikanie v oblasti cestovného ruchu nie je jednoduché, ale Slovensko má všetky predpoklady pre jeho rozvoj, hlavne z pohľadu primárnej ponuky. Sekundárna ponuka je v kompetencii podnikateľskej sféry. Sklbením daností krajiny, čerpanie možných finančných príspevkov z európskych fondov ako aj ministerstva kultúry, správne využívanie nástrojov religiózneho marketingového mixu a kvalitným riadením ľudských zdrojov v oblasti cestovného ruchu, je možné obstáť v domácej a medzinárodnej konkurencii.

Cieľom príspevku bolo poukázať na vzrastajúci záujem novodobého fenoménu podnikateľských aktivít pre oblasť marketingu vo vzťahu k religionistike.

4 D. Jakubíková, Marketing v cestovním ruchu. 2. vyd. Praha: Grada Publishing. 2012. s.

Piotr Mikołajczyk

Rechtlicher Status des Sozialarbeiters

I.

Das Berufsbild des Sozialarbeiters wird in den einzelnen europäischen Ländern¹ ein bisschen unterschiedlich wahrgenommen, weil es keine einheitliche, von allen Ländern anerkannte Definition der sozialen Arbeit gibt. Hierzu werden mehrere Tätigkeitsfelder gezählt und es werden voneinander abweichende Konzepte des Berufs des Sozialarbeiters erarbeitet. Trotz Differenzen kann man jedoch feststellen, dass die Entwicklungsrichtungen der sozialen Arbeit das ähnliche Ziel verfolgen, nämlich die Ausarbeitung der kohärenten und harmonisierten Aus- und Weiterbildungsstandards für Sozialarbeiter sowie effektive und professionelle Leistung der Sozialhilfe. Die Ausbildung zum Beruf des Sozialarbeiters findet in Europa auf verschiedenen Niveaus und an verschiedenen Hochschulen statt. Die Bildungsinhalte werden sowohl an Oberschulen als auch an Fachhochschulen und Universitäten² vermittelt.

Die soziale Arbeit³ ist eine der prinzipiellen Leistungen, die im Rahmen der weit verstandenen Sozialhilfe erbracht werden. Es sieht so aus, dass die soziale Arbeit ihren Status mit der Ablösung der Sozialfürsorge durch die Sozialhilfe erlangt hat. Mit der sozialen Arbeit wird das Ziel verfolgt, das Leben von Personen und Familien in ihrem sozialen Umfeld zu verbessern. Die soziale Arbeit kann sowohl im Rahmen der häuslichen als auch in verschiedenen Formen der institutionellen Hilfe geleistet werden⁴.

Der Beruf des Sozialarbeiters gehört zu den Berufen, die von den Bediensteten der weit verstandenen öffentlichen Verwaltung und zum Teil auch der Justiz ausgeübt werden⁵. Er gilt als Beruf des öffentlichen Vertrauens. Die Sozialarbeiter nehmen

- 1 Siehe: *Polityka społeczna, służby socjalne i kształcenie pracowników socjalnych w Europie* (Red. poln. Ausg.) Maria Kolankiewicz, Anna Zielińska, Übersetzung: E. Orlecka, Warszawa 1998.
- 2 K. Łangowska-Marcinowska: *Krótkie spojrzenie na pomoc społeczną i pracę socjalną dawniej i dziś [in:] Nowe wymiary i nowe perspektywy pracy socjalnej w kontekście programu operacyjnego kapitał ludzki*, Z. Markiewicz (Red.), Opole 2010, S. 16.
- 3 Siehe mehr D. A. Rybczyńska, B. Olszak-Krzyżanowska: *Aksjologia pracy socjalnej – wybrane zagadnienia: pracownik socjalny wobec problemów i kwestii społecznych*, Katowice 1999.
- 4 S. Nitecki: *Prawo do pomocy społecznej w polskim systemie prawnym*, Warszawa 2008, S. 202.
- 5 Siehe mehr A. Olech: *Etos zawodowy pracowników socjalnych: wartości, normy, dylematy etyczne*, Katowice 2006.

die ihnen übertragenen, öffentlichen Aufgaben wahr, wobei sie diese für die Organe der öffentlichen Gewalt und zugleich auch in ihrem eigenen Namen erfüllen. Aus diesen Gründen werden von ihnen hohe ethische Qualifikationen, professionelle Vorbereitung und Ausübung des Berufs im Rahmen eines formalisierten Aufsichts- und Aufstiegsystems verlangt⁶.

Bemerkenswert ist, dass die Institution des Sozialarbeiters in polnischem Recht relativ jung ist und keine reiche Tradition hat⁷. Im sozialistischen System wurde kein großer Wert auf die Berufsvorbereitung der Sozialarbeiter gelegt. Dies war auf die Marginalisierung der sozialen Arbeit zurückzuführen. Die Folge dieser Politik war ein niedriges Niveau der Sozialdienstleistungen und deren niedriges Arbeitsentgelt. Man kann feststellen, dass die Folgen der polnischen Systemveränderungen an der Wende der 80-er und 90-er Jahre, nämlich die wachsende Arbeitslosigkeit⁸, Obdachlosigkeit und der fortschreitende Pauperismus der Gesellschaft, und somit die Suche einer immer größeren Zahl der polnischen Staatsbürger nach Sozialhilfe, der direkte Grund für die Änderung der Rolle der Sozialhilfe in Polen, folglich für die Änderung der Betrachtungsweise der Stellung des Sozialarbeiters und somit auch für die Änderung des rechtlichen Status des Sozialarbeiters waren⁹.

Die Entwicklung der Bildungstätigkeit auf dem Gebiet der Ausbildung zum Sozialarbeiter ist grundsätzlich mit der Entstehung des privaten Schulwesens erfolgt. Der Bedarf an Bildung in diesem Bereich ergab sich und ergibt sich immer noch aus der Rolle der Sozialhilfe in unserem Staat. Infolgedessen begannen sich die Rechtsstellung und das gesellschaftliche Berufsbild des Sozialarbeiters zu verändern¹⁰.

II.

Der rechtliche Status des Sozialarbeiters wurde in erster Linie in den Vorschriften der Abteilung III des Gesetzes über die Sozialhilfe¹¹ geregelt. Sozialarbeiter kann nach Art. 116 Abs. 1 dieses Gesetzes eine Person werden, die mindestens eine der nachstehenden Bedingungen erfüllt:

1. sie hat ein Abschlussdiplom des Kollegs für Sozialdienstleistungen;
2. sie hat ein Hochschulstudium im Studiengang Soziale Arbeit absolviert;
3. sie hat bis zum 31. Dezember 2013 ein für die Ausübung des Berufs Sozialarbeiter vorbereitendes Hochschulstudium in einem der folgenden Studiengänge absolviert: Pädagogik, Sonderpädagogik, Politologie, Sozialpolitik, Psychologie, Soziologie oder Familienwissenschaften.

6 W. Maciejko, P. Zaborniak: Ustawa o pomocy społecznej. Komentarz, Warszawa 2010, Kommentar zu art. 116, LexPolonica/el. 2010.

7 Zur Evolution des Berufs des Sozialarbeiters vgl. A. Zasada-Chorab: Kształtowanie się zawodu pracownika socjalnego w Polsce, Ośrodek Kształcenia Służb Publicznych i Socjalnych Centrum AV, Częstochowa 2004.

8 Siehe I. Czaplicka-Kozłowska: Pomoc społeczna dla osób bezrobotnych realizowana przez gminy. Prawo i Administracja Band 2, 2003, S. 125-144; M. Barański: Ewolucja kompetencji i zadań gminy w zakresie pomocy społecznej w latach 1990-1995 [in:] Socjalne aspekty społecznej gospodarki rynkowej, E. Okoń-Horodyńska (Red.), Katowice 1996.

9 Mehr dazu J. Brągiel, A. Kurcz, Pracownik socjalny. Wybrane problemy zawodu w okresie transformacji społecznej, Opole 2002.

10 I. Sierpowska: Komentarz do art.116 ustawy o pomocy społecznej, LEX/el 2009.

11 GBl. 2013, Pos. 182 m.Ä.

Wie es aus dem Obigen hervorgeht, haben die Möglichkeit, den Beruf des Sozialarbeiters auszuüben, sowohl Personen mit der Hochschulreife, wobei der Gesetzgeber für diese Kategorie eine Voraussetzung, nämlich den Besitz des Abschlusses des Kollegs für Sozialdienstleister eingeführt hat, als auch Personen mit dem Hochschulabschluss. Bei Personen, die sich mit dem Hochschulabschluss ausweisen können, wurde ein zusätzliches Erfordernis, nämlich die Absolvierung des entsprechenden Studiengangs im entsprechenden Fachbereich, eingeführt. Der Gesetzgeber hat dabei nicht präzisiert, um Studium welches Grades es sich handelt. Deshalb ist anzunehmen, dass es sich auch um Personen mit dem abgeschlossenen Studium ersten Grades handelt. Ein zusätzliches Argument für die Richtigkeit dieser Annahme ist die Tatsache, dass zur Ausübung dieses Berufs auch Personen mit der Hochschulreife zugelassen sind.

In Bezug auf Personen mit dem Hochschulabschluss ist zu bemerken, dass nach der Vorschrift des Art. 9f Abs. 1 des Gesetzes vom 7. September 1991 über das Bildungssystem¹² Hörer des Kollegs für Sozialdienstleister nur eine Person sein darf, die ein Reifezeugnis besitzt.

Der Gesetzgeber hat im Beruf des Sozialarbeiters 2 Spezialisierungsgrade eingeführt. Die ausführliche Regelung zu diesem Bereich ist in den Vorschriften der Verordnung des Ministers für Sozialpolitik vom 17. April 2012 über die Spezialisierung im Beruf Sozialarbeiter¹³ enthalten. Die Möglichkeit, die Spezialisierungsgrade I oder II zu erlangen, wurde den Personen gewährt, die die im Gesetz über die Sozialhilfe genannten Aufgaben erfüllen. Der Zweck der Erlangung des I. Spezialisierungsgrades ist die Ergänzung der Kenntnisse und die berufliche Weiterbildung der Sozialarbeiter. Für den Erwerb dieser Spezialisierung muss der Sozialarbeiter eine Zulassung zur Berufsausübung als Sozialarbeiter besitzen und diese aufgrund der Vorschriften des Gesetzes bzw. des Art. 5 des Gesetzes vom 16. Februar 2007 zur Änderung des Gesetzes über die Sozialhilfe¹⁴ erworben haben, oder über einen Bescheid über die Anerkennung von Qualifikationen im reglementierten Beruf des Sozialarbeiters aufgrund der Vorschriften des Gesetzes vom 18. März 2008 über die Grundsätze der Anerkennung von in Mitgliedstaaten der Europäischen Union¹⁵ erworbenen Berufsqualifikationen verfügen, eine zumindest 2-jährige berufliche Vorerfahrung im Beruf des Sozialarbeiters haben, die Schulung im Bereich des I. Spezialisierungsgrades im Beruf Sozialarbeiter absolvieren sowie eine Prüfung vor dem regionalen Prüfungsausschuss¹⁶ bestehen. Voraussetzung für die Zulassung zur Schulung ist die Erfüllung der zwei ersten von den oben aufgeführten Anforderungen.

Der II. Grad der beruflichen Spezialisierung im Bereich der sozialen Arbeit hat als Ziel, vorhandene Kenntnisse zu vertiefen und die Fähigkeit zu vervollkommen, mit ausgewählten Gruppen der Sozialhilfeempfänger zu arbeiten. Voraussetzungen für den Erwerb des II. Spezialisierungsgrades sind der Besitz der Zulassung

12 GBl. 2004, Nr. 256, Pos. 2572 m.Ä.

13 GBl. 2012, Pos. 486.

14 GBl. Nr. 48, Pos. 320.

15 GBl. Nr. 63, Pos 394.

16 Zu den zuvor geltenden Anforderungen siehe: A. Miruć: Kształcenie w zawodzie „pracownik socjalny” w wymiarze europejskim, *Administracja* 2010 Nr. 3, S. 104-127.

zur Berufsausübung als Sozialarbeiter, erworben aufgrund der Vorschriften des Gesetzes bzw. des Art. 5 des Gesetzes vom 16. Februar 2007 zur Änderung des Gesetzes über die Sozialhilfe, oder eines Bescheids über die Anerkennung von Qualifikationen im reglementierten Beruf des Sozialarbeiters aufgrund der Vorschriften des Gesetzes vom 18. März 2008 über die Grundsätze der Anerkennung von in Mitgliedstaaten der Europäischen Union erworbenen Berufsqualifikationen, der Besitz des I. Spezialisierungsgrades im Beruf Sozialarbeiter, eine zumindest 5-jährige berufliche Vorerfahrung im Beruf des Sozialarbeiters, die Absolvierung der Schulung im Bereich des II. Spezialisierungsgrades im Beruf Sozialarbeiter und die Ablegung der Prüfung vor dem Prüfungsausschuss. Der Gesetzgeber führt hier aber gewisse Ausnahmen und zwar, die vorstehende Anforderung über den Besitz der Spezialisierung betrifft nicht die Personen, die ein Hochschulstudium im Studiengang Soziale Arbeit oder ein Hochschulstudium im Fachbereich Soziale Arbeit in einem der Studiengänge, von denen die Rede in Art. 5 Abs. 3 des Gesetzes vom 16. Februar 2007 zur Änderung des Gesetzes über die Sozialhilfe ist, oder ein Hochschulstudium an einer Fachhochschule im Fachbereich Soziale Arbeit, von dem die Rede in Art. 5 Abs. 1 des Gesetzes vom 16. Februar 2007 zur Änderung des Gesetzes über die Sozialhilfe ist, oder ein Hochschulstudium in einem der Studiengänge, von denen die Rede in Art. 116 Abs. 1 Nr. 3 des Gesetzes ist, und zwar im Fachbereich, der für die Ausübung des Berufs des Sozialarbeiters vorbereitet und in Art. 116 Abs. 1 Nr. 3 und Art. 1a des Gesetzes aufgeführt ist, abgeschlossen haben. Die Voraussetzung für die Zulassung zur Schulung im Falle des II. Spezialisierungsgrades ist die Erfüllung der ersten drei Anforderungen.

Die oben genannte Verordnung regelt auch die Grundsätze für die Organisation von Schulungen. Die Schulungen im Bereich der Spezialisierung im Beruf des Sozialarbeiters können durch Einrichtungen durchgeführt werden, die die berufliche Aus- und Fortbildung mit Genehmigung des zuständigen Ministers für die Sozialversorgung bieten. Die oben genannten Einrichtungen unterliegen der Kontrolle durch den Zentralen Prüfungsausschuss für Berufsspezialisierung der Sozialarbeiter.

Das Programmminimum für den I. Spezialisierungsgrad umfasst folgende Ausbildungsinhalte: Arbeitswerkstatt des Sozialarbeiters, Berufsethik und Menschenrechte, ausgewählte Fragen zum Familienrecht, Zivilrecht, Verwaltungsrecht, Strafrecht, Arbeits- und Sozialversorgungsrecht, ausgewählte Fragen zur Sozialhilferecht, zwischenmenschliche Fähigkeiten in der sozialen Arbeit, Unterstützungsnetz für lokale Gemeinschaft sowie Methoden und Techniken für die Bildung der Sozialprojekte. In den Vorschriften der oben genannten Verordnung wurde die genaue Zahl der Stunden angegeben, die den einzelnen Inhalten gewidmet sind. Diese Lösung hat als Ziel, eine einheitliche Bildung zu gewährleisten.

Kraft der in Art. 9f Abs. 4 des Gesetzes über das Bildungssystem vorgesehenen Übertragung der Gesetzgebung wurde die Verordnung des Ministers für Sozialpolitik vom 24. März 2005 über die Kollegs für Sozialdienstleister¹⁷ angenommen. Die Vorschriften dieser Verordnung bestimmen die detaillierten Regeln und Bedingungen für die Gründung, Umwandlung und Liquidation der Kollegs für Sozialdienstleister, die Organisation und Tätigkeit der Kollegs, darunter die Regelun-

17 GBl. Nr. 61, Pos. 544.

gen zur Besetzung der leitenden Stellungen und zur Führung der wissenschaftlichen und didaktischen Betreuung, sowie zur Führung der Aufsicht über die Kollegs. Die Kollegs bilden im Beruf Sozialarbeiter im Direkt-, Abend- oder Fernsystem. Die Kollegs können spezialisierende Schulungen im Bereich Organisation der Sozialhilfe und im Beruf Sozialarbeiter nach den in den Vorschriften des Gesetzes über die Sozialhilfe bestimmten Grundsätzen durchführen. Die Kollegs werden als öffentliche und nicht öffentliche Kollegs gegründet. Träger, die die Kollegs gründen und führen sind entsprechend die Selbstverwaltung der Woiwodschaft bei öffentlichen Kollegs oder juristische Personen, unter Ausschluss von Gebietskörperschaften, und natürliche Personen – bei nicht öffentlichen Kollegs. Die öffentlichen Kollegs führen den Status einer von der öffentlichen Hand finanzierten Anstalt. Einem nicht öffentlichen Kolleg, das gemäß Vorschriften der Verordnung gegründet und geführt wird, stehen die Berechtigungen eines öffentlichen Kollegs, mit Ausnahme der Finanzberechtigungen, zu. Das Kolleg wird aufgrund eines Gründungsaktes errichtet, der seinen Namen, Sitz und Träger bestimmt. Die Gründung des Kollegs und die Aufnahme der Tätigkeit in jedem Bildungssystem bedürfen der positiven Stellungnahme des zuständigen Ministers für Sozialversorgung im Falle eines öffentlichen Kollegs und der Genehmigung des zuständigen Ministers für Sozialversorgung, erteilt im Wege eines Verwaltungsaktes, im Falle eines nicht öffentlichen Kollegs. Das Kolleg selbst ist aufgrund einschlägiger Vorschriften und der Satzung tätig. Organe des Kollegs sind der Leiter und der Programmrat. Die Ausbildung im Kolleg dauert 3 Jahre. Hörer des Kollegs kann eine Person sein, die ein Reifezeugnis besitzt und das Bewerbungsverfahren mit einer positiven Note abgeschlossen hat. Das Kolleg endet mit einer Diplomprüfung vor dem Prüfungsausschuss, der vom Leiter des Kollegs berufen wird. Die pädagogische Aufsicht über das Kolleg wird vom Leiter der zuständigen Schulaufsichtsbehörde ausgeübt.

In Ausführung der in Art. 9f Abs. 5 des Bildungsgesetzes vorgesehenen Übertragung der Gesetzgebung wurde die Verordnung des Ministers für Sozialpolitik vom 7. April 2005 über die Bildungsanforderungen in Kollegs für Sozialdienstleister¹⁸ erlassen. In den Vorschriften dieser Verordnung wurden Bildungsanforderungen in Kollegs für Sozialdienstleister bestimmt, welche die Anforderungen in Bezug auf geführte Lehrpläne, Bildungsfächer, Umfang und Ausmaß des Berufspraktikums, Lerninhalte und erforderliche Fähigkeiten enthalten.

III.

Der rechtliche Status des Sozialarbeiters wird auch durch den Bereich seiner Rechte und Pflichten definiert. Aus den geltenden Rechtsvorschriften ist aber ein allgemeiner Katalog solcher Rechte und Pflichten gar nicht herzuleiten, weil im Grunde genommen die Anforderungen der anstellenden Einrichtung und die Spezifik der vom Sozialarbeiter geleisteten Arbeit darüber entscheiden, welcher Aufgabenbereich auf dem jeweiligen Mitarbeiter¹⁹ lastet.

Es steht außer Zweifel, dass eine Person, die den Beruf des Sozialarbeiters ausübt, sich durch Fähigkeiten im Bereich richtiger Erkundung der Lage der Sozialhilfe-

¹⁸ GBl. Nr. 62, Pos. 555.

¹⁹ Mehr dazu M. Mrozowska: Pracownicy socjalni – prawa i obowiązki, Prawo Pracy 2005 Nr. 10, S. 7-15.

empfänger, Planung von für diese Lage geeigneten Hilfsmaßnahmen sowie Beaufsichtigung und Evaluierung der vorgenommenen Handlungen auszeichnen soll. Zu den Aufgaben der Sozialarbeiter gehört die Fachberatung, insbesondere im Bereich Lösung der Lebensprobleme, die als Ziel hat, schwierige Lebenssituationen selbständig zu lösen und zu bewältigen. Aus diesem Grunde soll der Sozialarbeiter auch über bestimmte Rechtskenntnisse verfügen bzw. sagen können, an welche Einrichtungen sich die seine Hilfe beanspruchende Person wenden soll, um ihre Probleme zu beseitigen.

Auf dem Sozialarbeiter lastet auch die Pflicht, die gesellschaftliche Aktivität anzuregen und die Handlungen zur Befriedigung lebensnotwendiger Bedürfnisse zu inspirieren, wobei er hierzu die Zusammenarbeit mit anderen Spezialisten aufnehmen kann, um sozialen Missständen vorzubeugen oder negative Folgen bestimmter sozialer Phänomene zu vermeiden. Zu den Aufgaben des Sozialarbeiters gehört auch, neue Formen der Hilfestellung an Personen und Familien in einer schwierigen Lebenslage zu initiieren, die Errichtung von Institutionen zu inspirieren, die Leistungen zur Verbesserung der Lage solcher Personen und Familien erbringen, sowie an Anregung, Erarbeitung, Umsetzung und Entwicklung von regionalen und lokalen Sozialhilfeprogrammen zur Erhöhung der Lebensqualität mitzuwirken.

Der Sozialarbeiter sollte sich durch bestimmte charakterologische Veranlagungen, darunter durch eine besondere Empfindlichkeit gegenüber sozialer Ungerechtigkeit auszeichnen. Aus diesem Grunde muss die Person, die diesen Beruf ausübt, freundlich, fürsorglich und uneigennützig in ihrer Handlungen sein²⁰. Bei der Arbeit hat der Sozialarbeiter bestimmte Berufsgrundsätze, insbesondere die Grundsätze der Berufsethik²¹ zu beachten, Informationen, die ihm im Zusammenhang mit seiner beruflichen Tätigkeit bekannt geworden sind (Vertraulichkeitsprinzip), darunter insbesondere im Bereich Datenschutz von Personen, für die er handelt, geheim zu halten, das Prinzip, sich von dem Wohl der Personen und Familien, denen er dient, treiben zu lassen, die Würde und das Recht dieser Personen auf Selbstbestimmung zu achten. Ferner soll der Sozialarbeiter den menschenunwürdigen und diskriminierenden Praktiken gegenüber Person, Familie oder Menschengruppe entgegenwirken und den sich bei ihm meldenden Personen vollständige Informationen über die ihnen zustehenden Leistungen und verfügbare Hilfsformen erteilen. Der Sozialarbeiter ist zugleich verpflichtet, seine Qualifikationen stets zu erhöhen²².

Im Aspekt der besprochenen Problematik ist auch das Rechtsinstitut des Sozialvertrages zu erwähnen. Der Sozialvertrag ist nach Art. 6 Abs. 6) des Gesetzes über die Sozialhilfe ein schriftlicher Vertrag mit einer die Hilfe beantragenden Person, in dem die Rechte und Pflichten der Vertragsparteien im Rahmen der gemeinsam unternommenen Handlungen zur Bewältigung der schwierigen Lebenslage der Person oder Familie fixiert sind. Der Zweck dieser Sozialverträge ist es, den Sozialhilfeträgern zu ermöglichen, den Ausführlichkeitsumfang und -grad der Abrechnung mit dem je-

20 Siehe I. Sierpowska: *Prawo pomocy społecznej*, Warszawa 2011, S. 200.

21 Mehr dazu G. Grzybek: *Etyczne podstawy pracy socjalnej*, Bielsko-Biała 2007; ebender: *Podstawy pracy socjalnej. Ujęcie antropologiczno-etyczne*, Bielsko-Biała 2006.

22 Art. 119 des Gesetzes über die Sozialhilfe.

weiligen Leistungsempfänger zu präzisieren²³. Wie aus dem Obigen hervorgeht, ist der Sozialhilfeträger einer der Vertragspartner und ein derartiger Vertrag stellt eine seiner rechtlichen Tätigkeitsformen im Bereich Bewilligung der Sozialhilfeleistungen dar. Der Sozialhilfeträger kann einen Sozialvertrag mit einer oder mehreren Personen, die sich um Sozialhilfeleistungen bewerben, abschließen. Der Sozialvertrag soll daher in der Weise ausgelegt werden, dass die Rechte und Pflichten des Sozialhilfeträgers und der Person, die sich um die Leistungen bewirbt, aus dem Inhalt des Vertrages hervorgehen. Die Inanspruchnahme der Sozialhilfeleistungen soll dabei der Bewältigung der schwierigen Lebenslage der Person oder Familie dienen²⁴.

IV.

Dem Sozialarbeiter stehen bestimmte Rechte im Zusammenhang mit dem ausgeübten Beruf zu. Diese kann man in zwei Gruppen teilen: Rechte, die der Erleichterung der Berufsausübung dienen und Sonderrechte, die mit dem ausgeübten Beruf verbunden sind. Zu der ersten Gruppe zählt der Gesetzgeber selbst die Ausübung des Vorrechts bei Erledigung seiner Aufgaben bei Behörden, Institutionen und sonstigen Einrichtungen. Die Organe sind verpflichtet, dem Sozialarbeiter Hilfe bei der Erledigung dieser Tätigkeiten zu leisten. Dem Sozialarbeiter, der eine Familienbefragung durchführt, steht das Recht zu, von der Person oder Familie, die sich um die Sozialhilfe bewirbt, zu verlangen, eine Erklärung über die Einkommens- und die Vermögensverhältnisse abzugeben. Die Verweigerung dieser Erklärung gilt als Grundlage für den Erlass eines Bescheids über die Ablehnung von Leistungen.

Zu den Sonderrechten im Zusammenhang mit der Berufsausübung gehören ein zusätzlicher Erholungsurlaub und eine monatliche Vergütungszulage. Dem Sozialarbeiter, der bei einem Sozialhilfezentrum oder Kreiszentrum für Familienunterstützung beschäftigt ist, zu dessen Aufgaben die soziale Arbeit und Durchführung von Familienbefragungen gehört, sofern er ununterbrochen und tatsächlich mindestens 5 Jahre durchgearbeitet hat, steht einmal für zwei Jahre ein zusätzlicher Erholungsurlaub im Ausmaß von 10 Werktagen zu²⁵. Dem Sozialarbeiter, der auf einer Vollzeitstelle bei einer kommunalen Sozialhilfeeinrichtung beschäftigt ist und zu dessen Hauptaufgaben die Leistung der sozialen Arbeit im Außendienst, darunter die Durchführung von Familienbefragungen außerhalb der Einrichtung gehört, steht eine monatliche Vergütungszulage in Höhe von 250 Zloty zu. Bei Teilzeitbeschäftigung steht eine Vergütungszulage im Verhältnis zur Beschäftigungsbruchzahl zu. Darüber hinaus hat der Sozialarbeiter Anspruch auf Erstattung der Kosten seiner Teilnahme an Schulungen im Bereich Spezialisierung im Beruf des Sozialarbeiters in einer Quote von mindestens 50 % der Schulungskosten. Der Sozialarbeiter, zu dessen Aufgaben die Leistung der sozialen Arbeit im Außendienst gehört, hat Anspruch auf Erstattung der Fahrtkosten von der Arbeitsstätte zum Einsatzort, falls die Inanspruchnahme der zur Verfügung des Arbeitgebers stehenden Transportmittel nicht in Frage kommt. Die oben genannten Berechtigungen werden durch die Möglichkeit der Erlangung von verschiedenen Belohnungen ergänzt.

23 W. Maciejko, P. Zaborniak: Ustawa o pomocy społecznej. Komentarz, Warszawa 2010, Komentarz do art. 108, LexPolonica/el. 2010.

24 Ebenda.

25 A. Martuszewicz, K. Piecyk: Pracownicy socjalni [in:] Urlopy pracownicze i inne zwolnienia od pracy, ABC/el. 2010.

Im engen Zusammenhang mit den Berechtigungen des Sozialarbeiters steht die Frage des dem Sozialarbeiter zustehenden Rechtsschutzes, der für öffentliche Funktionäre vorgesehen ist. Die Definition des öffentlichen Funktionärs ist in der Vorschrift des Art. 115 § 13 des Strafgesetzbuches vom 6. Juni 1997²⁶ enthalten. Diese Definition enthält zwar in ihrem Wortlaut keinen direkten Bezug auf den Sozialarbeiter, aber sie erstreckt sich auf Personen, die Bedienstete der Regierungsverwaltung oder eines anderen staatlichen Organs oder eines Organs der kommunalen Selbstverwaltung sind, es sei denn, sie erbringen ausschließlich Dienstleistungen, und andere Personen für den Bereich, in dem sie berechtigt sind, Verwaltungsakte zu erlassen²⁷. In diesem Aspekt erstreckt die Vorschrift des Art. 121 Abs. 2 des Gesetzes über die Sozialhilfe auf den Schutz, der den öffentlichen Funktionären zusteht, auf die Sozialarbeiter. Man kann sagen, dass der Sozialarbeiter in bestimmten Sachlagen einerseits die strafrechtliche Verantwortung wie ein öffentlicher Funktionär tragen, andererseits aber dem durch die Vorschriften des Strafgesetzbuches für öffentliche Funktionäre vorgesehenen Schutz unterliegen kann. Im ersten der oben erwähnten Aspekte kann der Sozialarbeiter die strafrechtliche Verantwortung wegen Begehung der Straftat der Bestechung, der entgeltlichen Protektion, des Missbrauchs von Befugnissen oder Nichterfüllung dienstlicher Pflichten tragen. Im zweiten Aspekt ist anzugeben, dass dem Sozialarbeiter Schutz vor direkten Angriffen seitens Dritter zusteht. Dies gilt insbesondere für den Schutz vor Körperverletzung, tätlichem Angriff (Art. 223 § 1 StGB), Ausübung des Einflusses auf die Amtshandlungen (Art. 224 StGB) und vor Verunglimpfung. An dieser Stelle ist zu bemerken, dass der oben erwähnte Schutz zwar dem Sozialarbeiter zusteht, aber eine solche Regelung in einer weiteren Perspektive die Achtung der Institution, in deren Namen der Sozialarbeiter tätig ist, und die Achtung der Autorität des Staates bezweckt.

Der rechtliche Status des Sozialarbeiters ist auch in den Vorschriften des Zivilrechts zur Regelung der Schadenersatzhaftung definiert. Nach Art. 417 § 1 des Zivilgesetzbuches²⁸ vom 23. April 1964, haftet für einen Schaden, der infolge einer rechtswidrigen Handlung oder Unterlassung bei der Ausübung der öffentlichen Gewalt angerichtet wurde, der Fiskus oder eine Gebietskörperschaft oder eine diese Gewalt kraft Gesetzes ausübende Person. Diese Vorschrift erfordert, dass der Schaden bei der Ausübung der „öffentlichen Gewalt“ angerichtet wird. Daraus resultiert, dass es sich hier ausschließlich um die Folgen des Funktionierens des Staates und der Gebietskörperschaften in dem als Imperium bezeichneten Bereich handelt, also um Handlungen und Unterlassungen, die in Erfüllung von Funktionen und Aufgaben der öffentlichen Gewalt bestehen. Für den Schaden, der infolge einer rechtswidrigen Handlung oder Unterlassung bei der Ausübung der öffentlichen Gewalt angerichtet wurde, haftet der Fiskus oder eine Gebietskörperschaft oder eine diese Gewalt kraft Gesetzes ausübende Person²⁹. Im Zusammenhang mit den Handlungen, die vom Sozialarbeiter vorgenommen werden, ist auf die Möglichkeit hinzuweisen, individuelle Angelegenheiten durch Verwaltungsakte und eventuelle Untätigkeit zu erledigen. Es kann passieren, dass ein fehlerhaft er-

26 GBl. Nr. 97, Pos. 553 m.Ä.

27 Vgl. M. Budyn-Kulik: Komentarz do art. 115 [in:] Kodeks karny. Praktyczny komentarz, M. Mozgawa (Red.), Oficyna 2010, LEX/el 2010.

28 GBl. 2014, Pos. 121.

29 So A. Rzetecka-Gil: Komentarz do art. 417 Kodeksu cywilnego, LEX/el. 2010.

lassener Verwaltungsakt³⁰ die Schadenersatzhaftung nach sich ziehen kann. Hier ist über die Vorschriften des Gesetzes vom 20. Januar 2011 über die vermögensrechtliche Haftung der öffentlichen Funktionäre für grobe Rechtsverletzungen³¹ zu erwähnen. Das Gesetz bestimmt die Grundsätze für die vermögensrechtliche Haftung der öffentlichen Funktionäre gegenüber dem Fiskus, den Gebietskörperschaften oder anderen Trägern, die für Schäden bei der Ausübung der öffentlichen Gewalt und für Handlungen oder Unterlassungen, die zur groben Rechtsverletzung führen, haften sowie für das Vorgehensweise bei der vermögensrechtlichen Haftung. Für den Bedarf dieses Gesetzes wurde der Begriff des öffentlichen Funktionärs definiert. Darunter ist eine Person zu verstehen, die in ihrer Eigenschaft als Organ der öffentlichen Verwaltung oder in dessen Vollmacht oder als Mitglied eines kollegialen Organs der öffentlichen Verwaltung handelt oder auch eine Person, die in einer Behörde des Organs der öffentlichen Verwaltung Arbeit im Rahmen eines Arbeitsverhältnisses, Dienstverhältnisses oder eines zivilrechtlichen Vertrages leistet und die an der Bearbeitung einer Sache teilnimmt, die durch Bescheid oder Beschluss eines solchen Organs erledigt wird. Im subjektiven Bereich dieser Definition kann sich in bestimmten Situationen auch ein Sozialarbeiter finden und wird dann die Verantwortung nach den in diesem Rechtsakt bestimmten Grundsätzen tragen.

V.

Einfluss auf den rechtlichen Status des Sozialarbeiters hat auch die Frage seiner Beschäftigung sowie seiner Rechte und Pflichten aus dem Arbeitsverhältnis³². Die Aufgaben der weit verstandenen Sozialhilfe werden im überwiegenden Maße durch Gebietskörperschaften, aber auch durch die Regierungsverwaltung sowie durch andere öffentliche und private Träger³³ wahrgenommen. Aus diesem Grunde finden, je nach dem Beschäftigungsort des jeweiligen Sozialarbeiters, abweichende Vorschriften zur Regelung der Beschäftigung Anwendung. Dies ist auf den Mangel an einer umfassenden Regelung des Berufs des Sozialarbeiters in einem Rechtsakt zurückzuführen.

Nach Maßgabe des Art. 123 des Gesetzes über die Sozialhilfe werden die Gesetze und Pflichten der bei den kommunalen Sozialhilfeeinrichtungen beschäftigten Mitarbeiter durch die Vorschriften über kommunale Bedienstete und in Bezug auf Erzieher und sonstige pädagogische Arbeitskräfte der öffentlichen Betreuungs- und Erziehungseinrichtungen sowie der Adoptiv- und Betreuungszentren, die aufgrund der Lehrercharta vom 26. Januar 1982 beschäftigt sind, durch die Vorschriften der Lehrercharta³⁴ geregelt.

Wie aus der oben angeführten Vorschrift hervorgeht, finden im Falle der Sozialarbeiter, die bei den Gebietskörperschaften beschäftigt sind, die Vorschriften des

30 Vgl. S. Nitecki: Fakultatywne formy weryfikacji decyzji administracyjnej w sferze pomocy społecznej, Samorząd Terytorialny 2003 Nr. 11; ebender: Obligatoryjne formy weryfikacji decyzji administracyjnej w sferze pomocy społecznej, Samorząd Terytorialny 2003 Nr. 5.

31 GBl. Nr. 34, Pos. 173.

32 B.M. Ćwiertniak: Reżymy prawne stosunków pracy pracowników socjalnych (charakterystyka ogólna), Praca i Zabezpieczenie Społeczne 2000 Nr. 7/8, S. 9-15.

33 Mehr dazu B.M. Ćwiertniak, W. Koczur W.: Status zawodowy pracowników socjalnych w przepisach ustawy o pomocy społecznej, Praca i Zabezpieczenie Społeczne 2000 Nr. 6.

34 GBl. 2014, Pos. 191.

Gesetzes vom 21. November 2008 über kommunale Bedienstete³⁵ Anwendung. Der sachliche Umfang dieses Gesetzes umfasst u.a. die Regelungen zur Begründung des Arbeitsverhältnisses einschließlich dessen Änderung und Auflösung, Verantwortung für die geleistete Arbeit, zum Umfang der Pflichten und Rechte des kommunalen Bediensteten sowie die Grundsätze dessen Vergütung³⁶. Nur in dem Bereich, der in diesem Gesetz nicht geregelt ist, finden die einschlägigen Vorschriften des Arbeitsgesetzbuches vom 26. Juni 1974³⁷ Anwendung. Die Vorschriften des Gesetzes finden auf kommunale Bedienstete Anwendung, die u.a. bei den Marschallämtern und kommunalen Organisationseinheiten der Woiwodschaften, den Landratsämtern und kommunalen Organisationseinheiten der Kreise sowie den Gemeindeämtern und kommunalen Hilfseinrichtungen und Budgetbetrieben der Gemeinden beschäftigt sind. Analog werden die Mitarbeiter in den Organisationseinheiten der vorstehend angeführten Träger behandelt. Zu diesen Einheiten gehören Sozialhilfezentren, Kreiszentren für Familienunterstützung, Regionalzentren der Sozialpolitik, Sozialhilfeheime³⁸ sowie Gesundheits- und Bildungseinrichtungen. Bemerkenswert ist, dass diese Einrichtungen auch die Sozialarbeiter beschäftigen können.

Zu den Hauptaufgaben des kommunalen Bediensteten gehört die Sorge um die Erfüllung der öffentlichen Aufgaben und um öffentliche Mittel, unter Berücksichtigung des öffentlichen Interesses und der öffentlichen Interessen der Bürger. Der kommunale Bedienstete hat u.a. seine Aufgaben sorgfältig, reibungslos und sachlich auszuüben, gesetzlich geschützte Geheimnisse zu wahren, höflich und freundlich gegenüber den Bürgern, Vorgesetzten, Untergeordneten und Mitarbeitern zu sein, sich mit Würde am Arbeitsplatz und beim Außeneinsatz zu verhalten sowie seine beruflichen Fähigkeiten und Qualifikationen ständig zu erhöhen. Es ist auch zu bemerken, dass ein kommunaler Bediensteter, der auf einer Beamtenstelle, darunter auf einer leitenden Beamtenstelle beschäftigt ist, einer regelmäßigen Kontrolle unterliegt, die auszuweisen hat, ob der kommunale Bedienstete seinen Pflichten aus dem Aufgabenbereich des bekleideten Amtes nachkommt. Der Sozialarbeiter, der zugleich kommunaler Bediensteter ist, ist verpflichtet, die auf ihm lastenden Pflichten zu erfüllen und wird einer regelmäßigen Kontrolle unterzogen.

Im Falle der Sozialarbeiter, die bei den Organen der weit verstandenen Regierungsverwaltung beschäftigt sind (auch wenn die große Mehrheit der Sozialarbeiter bei der kommunalen Selbstverwaltung beschäftigt ist³⁹), finden die Vorschriften des Gesetzes vom 21. November 2008 über den Zivildienst⁴⁰ oder des Gesetzes vom 16. September 1982 über Bedienstete der staatlichen Behörden⁴¹ entsprechend Anwendung.

35 GBl. Nr. 223, Pos. 1458 m.Ä.

36 Detaillierte Grundsätze der Vergütung wurden in den Vorschriften der Verordnung des Ministerrates vom 18. März 2009 über die Vergütung der kommunalen Bediensteten bestimmt (GBl. 2013, Pos. 1050 m.Ä.).

37 GBl. 1998 Nr. 21, Pos. 94 m.Ä.

38 Vgl. M. Barczyk: Domy pomocy społecznej, Służba Pracownicza 2006 Nr. 2 S. 27-30.

39 Siehe P. Błędowski, P. Kubicki: Pomoc społeczna – główna instytucja socjalna na szczeblu lokalnym, Polityka Społeczna 2009 Nr. 11/12, S. 40-44.

40 GBl. Nr. 227, Pos. 1505 m.Ä.

41 GBl. 2013, Pos. 269 m.Ä.

VI.

Die Analyse des rechtlichen Status des Sozialarbeiters erlaubt eine These aufzustellen, dass dieser Status im polnischen Rechtssystem den langjährigen Umwandlungen unterlag und es sieht so aus, dass diese Veränderungen noch nicht definitiv abgeschlossen sind. Der jetzige rechtliche Status des Sozialarbeiters, der die Folge dieser Umwandlungen ist, scheint immer besser an die Erwartungen angepasst zu sein, und zwar sowohl an die Vorstellungen der Sozialhilfeempfänger, als auch derer, die diesen Beruf ausüben. Nichtsdestoweniger scheint eine umfassende Regelung der Rechtslage des Sozialarbeiters hinsichtlich der Anforderungen an die Ausbildung, charakterologische Veranlagungen sowie Rechte und Pflichten in einem Rechtsakt, notwendig zu sein. Auf den jetzigen rechtlichen Status des Sozialarbeiters hat eine relativ große Zahl der rechtlichen Regelungen Einfluss. Dies hat zu Folge, dass eine klare Bestimmung der Rechtslage des Sozialarbeiters und eine einheitliche Behandlung dieses Berufs fehlen. Darüber hinaus ist zu bemerken, dass dieser Beruf, der eine ungeheure Bedeutung aus Sicht des armen Teils der Gesellschaft hat, mehr Achtung und Würdigung verdient und den Personen, die diesen Beruf ausüben, mehr Zufriedenheit auf finanzieller Ebene bringen soll.

Darina Vološinová

VŠMP ISM Slovakia v Prešove, Slovenská republika
E-mail: volosinova@ismpo.sk

Teoretické aspekty a problémy financovania inovácií / *Theoretical Aspects and Problems of Financing of Innovations*

Abstract

The financing of innovations is an extensive problem which is theoretically greatly developed and elaborated. This problem represents an important topic of the economic research viewed from diverse angles in last decades. The contribution focuses to the development of theoretical views on the financing of innovations, together with different accompanying problems. It summarizes the possibilities and sources of the innovations financing with accent on the role of banks, financial markets, venture capital and government agencies. In the conclusion we are attempting to review and evaluate the described possibilities of innovation financing.

Key words: financing, innovations, venture capital

ÚVOD

Významným problémom v riadení výroby je financovanie technologického rozvoja a inovácií. V každej veľkej firme výrobní manažéri často hovoria, že majú viac projektov ktoré by radi realizovali ako fondy, ktoré môžu použiť. Dôvody tohto stavu sú: nízka predpokladaná návratnosť, nespoľahlivosť a riziko spojené s projektom a nadmerný optimizmus skupiny manažérov.

Pomerne dlhé obdobie ekonómovia pozorovali, že inovatívne aktivity je ťažké financovať na voľne konkurenčnom trhu. Podporu tohto názoru vo forme ekonomicko-teoretického modelovania je možné nájsť v klasickým prácach Nelsona (1959) a Arrowa (1962) a tiež táto myšlienka súvisí s názormi Schumpetera (1942). Argumenty boli nasledovné: primárnym výstupom inovatívnej investície je poznatok ako vyrobiť nový tovar alebo ponúknuť službu, a tento poznatok je jedinečný; jeho použitie jednou firmou ale nemôže zabrániť inej firme v jeho použití. Rozsah tohto poznatku nie je možné udržať v tajnosti, takto návratnosť investície nie je zaručená a tak firma nie je ochotná investovať, čo vedie k situácii, že financovanie výskumu a vývoja a inovácií nie sú v ekonomike zabezpečené.

VÝVOJ TEORETICKÝCH NÁZOROV NA FINANCOVANIE INOVÁCIÍ

Od obdobia, keď tento názor vyslovil Arrow nastal ďalší vývoj, testovanie, modelovanie a boli naznačené mnohé cesty. Napr. Levin a kol. (1987) a Mansfield a kol. (1981) dokázali, že imitácia novej myšlienky nie je úplne bez nákladov, ale náklady sú len 50 -70 % ako sú náklady originálneho vynálezu, originálnej invencie. Tento fakt mohol uspokojiť ale nie eliminovať problém neochoty investovať. Empirická podpora základného faktu týkajúceho sa pozitívnych externalít potvrdila, že výskum Arrowa bol rozsiahly, väčšinou vo forme štúdií sociálnej návratnosti výskumu a vývoja, ktorá je vyššia ako súkromná úroveň (Griliches, 1992; Hall 1996).

Tento smer výskumu je už značne využívaný politikmi na ospravedlnenie takých intervencií ako sú systém duševného vlastníctva, vládna podpora inovatívnych aktivít, daňová stimulácia výskumu a vývoja a podpora spolupráce výskumu rôzneho druhu. Vo všeobecnosti, takto podporované programy môžu zaručiť rovnako pre firmu aj pre individuálny výskum rovnaké financovanie. Avšak Arrowova významná práca obsahuje tiež iný argument, ktorého predchodcom bol opäť Schumpeter a ktorý je odkazom pre ďalších výskumníkov v ekonómii a financiách: je to argument, že existuje ďalší rozdiel medzi súkromnou mierou návratnosti a nákladmi kapitálu, keď inovatívny investor a financujúci subjekt sú rozličné jednotky.

Je potrebné sa zaujímať aj o iný aspekt zlyhania trhu pri inovatívnom investovaní: vždy ak vzniknú problémy nedostatočnej návratnosti výskumu a vývoja, sú riešené použitím systému duševného vlastníctva, podporami, alebo daňovými stimulmi. To vedie k zložitému a nákladnému financovaniu výskumu a vývoja a rôznych inovatívnych aktivít s využívaním externých zdrojov financovania. Tak vznikne veľký rozdiel medzi očakávanou mierou návratnosti podnikateľov investujúcich do inovácií vlastné zdroje a externými investormi. S jednou výnimkou, ak je investor už bohatý a firma je už zisková, niektoré inovácie môžu úplne zlyhať čisto preto, že náklady externého financovania sú príliš vysoké, hoci by aj prešli cez prekážku návratnosti, ak by finančné prostriedky boli k dispozícii za „normálnu“ teda bežnú úrokovú mieru.

Z modernej investičnej teórie vyplýva, že investície do inovácií majú početné charakteristiky, ktoré ich odlišujú od bežných investícií. Prvou a najdôležitejšou je to, že v praxi 50 % a viac investícií na výskum a vývoj tvoria mzdy a náklady na vyššie vzdelanie vedcov a inžinierov. Ich úsilie vytvára nehmotný „účet“, podnikovú poznatkovú bázu, ktorá v budúcich rokoch bude generovať zisky. Čo sa týka ich objemu, poznatky sú „tiché“ kodifikátory vložené do ľudského kapitálu, ktoré sa stratia ak títo zamestnanci opustia firmu alebo sa „vybijú“, čiže stratia invenciu.

Tieto fakty sú dôležitým aspektom riadenia investícií do výskumu a vývoja. Pretože časť výskumnej bázy firiem sa stráca keď pracovníci odchádzajú alebo „vyhoria“, firmy majú tendenciu zmierniť výskum a vývoj, aby nemuseli prepúšťať vedeckých pracovníkov. To znamená, že náklady na výskum a vývoj na úrovni jednotlivých podnikov sa chovajú typicky ako by to boli vysoké adaptačné náklady (Hall, Griliches a Hausman, 1986; Lach a Schankerman, 1988) s dvoma dôsledkami: jeden je vecný a druhý ten, ktorý ovplyvňuje empirický výskum v tejto oblasti. Po prvé,

rovnováha požadovanej miery návratnosti investície do výskumu a vývoja môže byť pomerne vysoká kvôli pokrytiu adaptačných nákladov. Po druhé, ale v súvislosti s prvým záverom je, že bude ťažké merať v empirických štúdiách zameraných na vplyv zmien nákladov kapitálu dopad na tieto investície, pretože tieto efekty môžu byť slabé v krátkodobom horizonte v dôsledku stagnujúcej reakcie investícií do výskumu a vývoja na akékoľvek zmeny nákladov.

Druhou významnou črtou výskumu a vývoja je miera neistoty spojená s výstupom z neho. Táto neistota býva najväčšia na začiatku výskumného programu alebo projektu, čo znamená že optimálna stratégia výskumu a vývoja nemá mať statický charakter. V projektoch s malou pravdepodobnosťou ale veľkého úspechu v budúcnosti sa odporúča pokračovať, aj keď neprejdú testami výnosnosti. Neistota tu môže byť extrémna a nie je jednoduché správne špecifikovať priemerný, realistický a ďalšie varianty. Existujú dôkazy o tom, (Scherer, 1998), že rozdeľovanie ziskov z inovácie má niekedy podobu Paretovho rozdelenia, kde varianty neexistujú. Ak dôjde k tejto situácii, štandardné metódy nastavenia rizík nefungujú dobre.

Dôležitou charakteristikou neistoty vo financovaní investícií do inovácií je skutočnosť, že investícia prebieha v čase, a keď príde nová informácia, táto môže znížiť alebo zmeniť mieru rizika. Dôsledkom tejto skutočnosti je, že rozhodnutie investovať do projektu nemusí byť konečné, ale musí sa prehodnocovať po celú dobu životnosti projektu. Okrem toho pri realizácii takejto investície postupnosť rozhodnutí sa komplikuje zavádzaním dynamických prvkov do interakcie medzi investorom a inovujúcim subjektom.

FAKTORY OVPLYVŇUJÚCE FINANCOVANIE INOVÁCIÍ

Prirodzený východiskový bod pre analýzu akéhokoľvek typu financovania inovácií je neoklasická podmienka hraničného zisku primerane upravenej na osobitné črty výskumu a vývoja. Táto podmienka stanovuje rovnosť hraničného produktu kapitálu a miery výnosu z investovania tohto kapitálu pred zdanením. Financovanie inovácií a výskumu a vývoja ovplyvňujú nasledovné faktory:

- daňová úprava ako sú daňové úľavy, ktoré sú zásahmi politikov,
- ekonomický pokles, ktorý v prípade výskumu a vývoja je vhodnejšie nazývať zastarávanie. Počet inovácií je citlivý na mieru realizovaných technologických zmien v priemysle, ktoré sú zas determinované štruktúrou trhu a mierou napodobňovania.
- marginálne náklady nastavenia úrovne výskumných a vývojových programov,
- investormi požadovaná miera návratnosti.

Posledný faktor je predmetom značného teoretického a empirického záujmu jednak priemyselných organizácií a tiež podnikových finančných ekonómov. Možno pozorovať dve oblasti výskumného záujmu: jeden sa zameriava na úlohu asymetrických informácií a morálny hazard pri zvyšovaní požadovanej miery návratnosti nad normálnu, používanú pri bežnej investícii a druhý na problém rôznych zdrojov financovania a ich rozdielne daňové úpravy pre mieru návratnosti.

Jedným z dôsledkov známeho Modigliani – Millerovho teorému (1958, 1961) je že firma pri voľbe optimálnej úrovne investovania by mala byť indiferentná k svojej kapitálovej štruktúre a navonok by ceny všetkých investícií (vrátane investícií do nových produktov a procesov) mali byť rovnaké. Posledná peňažná jednotka investovaná pri všetkých typoch investícií by mala mať rovnaký očakávaný výnos (pri nediverzifikovateľnom riziku). Veľké teoretické a empirické práce spochybnili základy tohto teorému, ale napriek tomu dodnes zostal užitočným východiskovým bodom.

Existuje niekoľko dôvodov, prečo teorém v praxi nemusí platiť.

1. neistota v spojení s nedokonalosťami trhu môže ovplyvniť reálne rozhodnutie investícií do výskumu a vývoja,
2. kapitálové náklady podľa ich zdrojov financovania sa môžu líšiť z nedaňových dôvodov,
3. náklady na kapitál sa môžu líšiť podľa zdrojov ich financovania z daňových dôvodov,
4. náklady na kapitál sa môžu líšiť pre rôzne typy investícií (hmotné a nehmotné) z daňových a iných dôvodov.

Pokiaľ ide i investície do inovácií, ekonomická teória nachádza veľa dôvodov, prečo môže existovať rozdiel medzi nákladmi na externý a interný kapitál; tieto dôvody môžu byť rozdelené do troch hlavných typov:

- asymetria informácií medzi investorom a inovujúcim subjektom,
- morálny hazard na strane inovujúceho subjektu, ktoré vyplýva z oddelenia vlastníctva a riadenia,
- daňové aspekty, ktoré predstavujú „klin“ medzi externé financovanie a financovanie prostredníctvom nerozdeleného zisku.

PROBLÉM ASYMETRIE INFORMÁCIÍ

V oblasti výskumu a vývoja problém asymetrie informácií vyplýva z toho, že inovujúci subjekt má často lepšie informácie o pravdepodobnosti úspechu a o povahe predkladaného inovačného projektu ako potenciálny investor. Ide o príklad trhu keď „predávajúci vie viac ako kupujúci“ („lemon market“ ako model Akerlofa, 1970). Očakáva sa, že „lemon“ prémia bude vyššia ako u bežnej investície aj preto, lebo projekty výskumu a vývoja majú dlhodobý charakter na rozdiel od krátkodobých a nízko-rizikových projektov (Leland a Pyle, 1977).

V najextrémnejšej verzii „lemon“ modelu by sa mohol trh pre výskumné a vývojové projekty úplne stratiť, ak bude problém asymetrie informácií príliš veľký. Neformálne dôkazy svedčia o tom, že inovujúce subjekty veria, že sa to v skutočnosti môže stať. Systémy rizikového kapitálu sa považujú za riešenie tohto problému „strateného“ trhu. Zníženie informačnej asymetrie má zase obmedzujúcu účinnosť kvôli jednoduchosti napodobňovania tvorivých myšlienok. Firmy preto nechcú úplne odhaliť svoje inovatívne nápady na trhu. Tento fakt zase značne zvy-

šuje náklady konkurencie na získanie týchto informácií, ale v konečnom dôsledku zároveň redukuje aj kvalitu informačného signálu na trhu pre potenciálneho investora projektu (Bhattacharya a Ritter, 1983; Anton a Yao, 1998).

Krátky záver z tejto analýzy by bol nasledovný: v dôsledku existencie asymetrických informácií a zvýšeným nákladom, firmy a inovujúce subjekty sa musia uspokojiť s tým, že čelia vyšším nákladom na externý ako interný kapitál pre výskum a vývoj v dôsledku existencie „lemon“ prémie. Empirickou oporou pre toto tvrdenie sú štúdie, ktoré merajú reakciu trhu na oznámenia o emisii nových dlhov a akcií. Alam a Walton (1995) a Zantout (1997) našli viac abnormálne vysokých výnosov na akcie firiem, kde bola vysoká intenzita výskumu a vývoja. Argumentom je, že získavanie nových zdrojov financovania je dobrou správou, keď firma má problém s asymetriou informácií, pretože to je stratégia výskumu a vývoja. Podobne Szewczyk, Tsetsekos, a Zantout (1996) vysvetlili, že výskum a vývoj prinášajúci so sebou abnormálne vysoké výnosy, ktoré sú tým vyššie, čím má firma viac špekulatívny charakter, znamená zároveň vyššiu požadovanú mieru návratnosti pre dlhové financovanie.

PROBLÉM MORÁLNEHO HAZARDU

Morálny hazard v oblasti investovania do výskumu a vývoja vzniká ako dôsledok oddelenia vlastníkov a manažmentu. To vedie k problému známemu ako „principal-agent problem“, keď ciele oboch strán sú konfliktné, čo vyústí do investičnej stratégie, ktorá nevedie k maximalizácii trhovej hodnoty firmy. Výsledkom sú dva možné scenáre: jeden je tendencia manažmentu financovať vlastné benefity; druhým je neochota rizikovo averzných manažérov investovať do neistých projektov výskumu a vývoja.

Prvému scenáru sa dá vyhnúť znížením voľného cash – flow, ktorým disponuje manažment, čo ale zase núti firmu využívať drahší externý kapitál na financovanie výskumu a vývoja (Jensen a Meckling, 1976). Druhý scenár vychádza z princípu, že manažéri sú riziko averznejší ako akcionári a bránia sa inovačným projektom, ktoré zvyšujú rizikovosť firmy. Teória argumentuje, že takto sa nerealizujú dlhodobé investície. Optimálnym riešením v tomto prípade je zvýšiť dlhodobé stimuly, ktoré manažment prijíma radšej ako obmedzenie voľného cash – flow. Oba scenáre vyvolávajú vo firme dodatočné náklady vyplývajúce z asymetrie informácií a morálneho hazardu známe ako agency-costs.

V období neistoty a pravdepodobnosti úspechu inovácie v čase, možnosť asymetrických informácií a morálneho hazardu vo vzťahu investor – inovujúci subjekt vytvára ďalšie problémy v spolupráci. Napríklad bolo pozorované (Cornelli a Yosha 2003), že podnikatelia a manažéri výskumu a vývoja chcú pokračovať v projektoch, ktoré by investori radi ukončili pravdepodobne preto, že dosiahnutie konečných benefitov je už blízko a už nemusia čeliť ďalším investičným nákladom spojenými s možnými zlyhaniami.

Asymetrické informácie vyvolávajú to, že investor má relatívne väčšie ťažkosti pri

stanovení pravdepodobnosti úspechu projektu ako inovátor. Kombinácia informácií o ziskoch a dodatočných nákladoch vedie k neefektívnemu financovaniu projektov v priebehu času a rovnako tiež k neefektívnej, resp. príliš nízkej úrovni financovania.

Bergemann a Hege (2005) analyzovali kompromisy viacstupňového investičného rozhodnutia v prostredí neistoty. Sledovali výber finančného vzťahu (ak investor je schopný sledovať pokrok projektu) a obvyklú dĺžku financovania (ak sa investor musí spoliehať na informácie od inovátora). Investor je schopný zrýchliť alebo spomaliť tempo financovania v závislosti od toho, aké sú jeho očakávania pre dosiahnutie úspechu. Vo všeobecnosti Bergemann a Hege zistili, že pod vplyvom existencie agency-costs nie sú projekty ukončené optimálne, ale rýchlejšie ako je priemer.

PROBLÉM VZŤAHU CASH-FLOW A INOVÁCIÍ

Podľa názoru ekonómov (Blair a Litan, 1990), vlna odkúpení podnikov, ktorá vznikla v roku 1980 v Spojenom kráľovstve a USA vznikla čiastočne kvôli vysokým úrokovým mieram, čo znamenalo, že sa vytvorili silné tlaky na voľný cash-flow vo vnútri firiem. Pre firmy v priemyselných odvetviach, kde výskum a vývoj je dôležitá forma investície, bola nižšia potreba redukcie interných zdrojov a Hall (1993, 1994) a Opler a Titman (1993) zistili, že pre firmy s vysokou intenzitou výskumu a vývoja je oveľa menej pravdepodobné odkúpenie. Opler a Titman (1994) zistili, že výskum a vývoj v spoločnostiach, ktoré boli zadlžené utrpel viac ako v ostatných firmách v období ekonomickej krízy pravdepodobne preto, že kvôli redukcii cash-flow sa im nepodarilo udržať výskumno-vývojové programy.

Poznatky, ktoré sú výsledkom výskumu a vývoja sú nehmotného charakteru, sú čiastočne vložené do ľudského kapitálu a spravidla sú úzko špecializované na konkrétnu firmu v ktorej sa nachádzajú. Preto kapitálová štruktúra firiem s intenzívnym programom výskumu a vývoja vykazuje podstatne menší multiplikačný efekt ako u iných firiem. Banky a ďalší držiteľia dlhov uprednostňujú použitie hmotného majetku na zabezpečenie úverov a nie sú preto ochotní požičiavať na projekty zahŕňajúce značné výdavky na výskum a vývoj.

Okrem toho, dlhová služba vyžaduje zvyčajne stabilné zdroje cash-flow, čo je ťažšie nájsť u firiem s intenzívnym výskumno – vývojovým programom, ktorý aby bol produktívny musí byť udržiavaný na určitej úrovni. Z týchto dôvodov, firmy sú buď neschopné alebo nechotné využívať dlh na financovanie výskumu a vývoja, ktorý môže zvyšovať ich náklady na kapitál.

DANE AKO ZDROJ FINANCOVANIA INOVÁCIÍ

Daňové aspekty, ktoré ovplyvňujú náklady kapitálu ako zdroja financovania inovácií bol popísaný Auerbachom (1984) a ďalšími. Argumentoval, že v rámci daňového systému v USA počas historicky dlhého obdobia, boli náklady na financovanie nových investícií prostredníctvom dlhu nižšie ako financovanie prostredníctvom nerozdeleného zisku, čo ale je zase lacnejšie ako emisia akcií. Ak sú dividendy

zdaňované, financovanie prostredníctvom nových akcií je nákladnejšie ako financovanie z nerozdeleného zisku. Okrem toho je nepravdepodobné, aby sadzba dane z príjmov fyzických osôb bola oveľa vyššia ako suma kapitálu a podnikových príjmov, takto bude dlhové financovanie najlacnejším zdrojom financovania, pretože je odpočítateľnou položkou na podnikovej úrovni. Akcionári platia zvyčajne vyššiu sadzbu dane z nerozdeleného zisku ako keď zadržaný zisk investujú. To implicitne predpokladá, že výnosy z investície budú zadržané vo firme a v konečnom dôsledku zdanené ako kapitálový príjem výhodnejšie ako by boli zdanené ako bežný príjem.

Je tiež pravdou, že postup zdanenia výskumu a vývoja a ďalších investícií do inovácií je vo väčšine krajín OECD veľmi rozdielny. Náklady na výskum a vývoj, marketingové náklady, náklady na školenia atď. sú vynaložené náklady a efektívna daňová sadzba na zodpovedajúce aktíva ako sú stroje a zariadenia je nižšia, čo je pomerne časté v mnohých krajinách bez ohľadu na to, či ide o miesto daňovo zvýhodňujúce výskum a vývoj alebo nie. Samozrejme, ak sú daňové sadzby na oba druhy príjmov rovnaké, tento efekt sa ruší. To v skutočnosti znamená, že ekonomické opotrebenie inovačných aktív je podstatne menšie ako povolené daňové odpisy – čo je 100 % – tak, aby požadovaná miera návratnosti takejto investície bola nižšia. Okrem toho, niektoré krajiny ponúkajú daňový zápočet alebo dotácie na výskum a vývoj, čo ďalej znižuje náklady kapitálu po zdanení.

Možno teda konštatovať, že prítomnosť buď asymetrických informácií alebo „principal – agent konflikt“ znamená, že nové dlhové alebo rizikové financovanie bude relatívne drahšie ako bežné financovanie, a že tieto okolnosti spôsobujú obmedzenie možností využívania dlhového financovania.

Spoločne tieto argumenty naznačujú, že vo výskume a vývoji ako signál budúcej ziskovosti hrá dôležitú úlohu pri investičných rozhodnutiach **nerozdelený zisk** bez ohľadu na jeho cenu. Tieto argumenty je možné nájsť v prácach Halla (1992), Himmelberg a Petersen (1994), ktorí zdôvodňujú, že pozitívny cash-flow môže byť dôležitejší pre financovanie investícií do výskumu a vývoja ako pre financovanie bežnej investície.

Hall B., H. v svojej empirickej práci *The Financing of Innovation* (2005) skúmal počas obdobia piatich rokov dáta o investíciách do výskumu a vývoja firmiem v USA, UK, Francúzska, Nemecka, Írska a Japonska. Išlo o väčšie firmy, ktoré mali významnú pozíciu v svojich domácich ekonomikách. Predložil niektoré solídne dôkazy o financovaní inovácií:

1. dlh nie je obľúbený zdroj financovania výskumu a vývoja;
2. „anglosaské“ ekonomiky so svojimi silnými a vysoko rozvinutými akciovými trhmi a pomerne transparentnými vlastníckymi štruktúrami, vykazujú vyššiu vnímavosť a citlivosť na vzťah cash-flow a výskum & vývoj ako kontinentálne ekonomiky;
3. špekulatívne sa možno domnievať že táto vyššia vnímavosť môže vzniknúť kvôli obmedzeným zdrojom financovania, že externé zdroje sú oveľa náklad-

nejšie ako interné a preto sú požadované až hraničné miery výnosu investícií, keď sa použijú tieto zdroje;

4. je rovnako pravdepodobné, že sa táto vnímavosť objaví, pretože firmy sú citlivé na zmeny sily dopytu vo financovaní akciových trhov.

Definitívne vysvetlenie tejto nadmernej citlivosti je ešte potrebné preskúmať. Okrem týchto výsledkov, dôkazy z Nemecka a ďalších naznačujú, že malé firmy sa dokážu skôr vysporiadať s touto ťažkosťou ako veľké etablované firmy.

Z politického hľadiska, tieto výsledky podporujú ďalší dôvod, prečo môže byť spoločensky prospešné ponúknuť daňové stimuly podnikom; cieľom je zníženie nákladov na kapitál určený pre financovanie výskumu a vývoja, a to najmä pre malé a nové firmy. Mnoho vlád, vrátane v USA a UK v súčasnom období majú takéto programy. Takýto politický postoj si jednoducho všíma, že náklady kapitálu sú relatívne vyššie pri financovaní inovácií a snaží sa vyplniť medzeru prostredníctvom daňových zvýhodnení. Avšak tu existuje aj alternatívny prístup, ktorý sa opiera o súkromný sektor a pokúša sa o preklopenie tejto finančnej medzery, znížením stupňa asymetrie informácií a morálneho hazardu.

MODELY FINANCOVANIA INOVÁCIÍ

Súčasné teoretické prístupy k financovaniu inovácií klasifikujú nasledovné modely¹ financovania inovácií: trhový, korporatívno-štátny, klastrový (sieťový) a tzv. mezo-korporatívny.

Z hľadiska klasifikácie modelov sú významné faktory, ktoré ovplyvňujú využitie spomínaných modelov financovania. Jedným z nich je použitý model inovačného procesu. Kým tradičný lineárny inovačný model sa sústredil na explicitné inovácie a každá úroveň v lineárnom modeli vytvárala výstupy, ktoré sa prenášali do nasledujúcej úrovne ako vstupy a tok znalostí bol neriadený, v súčasnosti inovácie sú výsledkom nelineárnych procesov ukotvených ako proces interaktívneho učenia medzi firmami a ich prostredím (Lundvall, 1992). V nelineárnych inovačných procesoch sa vytvárajú zložité mechanizmy spätných väzieb a interaktívne vzťahy a väzby prepájajúce vedu, výskum, technológie, výrobu, ale aj dopyt na trhu. Druhým je šírka okruhu priemyselných odvetví, ktoré sú zapojené do inovácií a posledným aká je intenzita radikálnych inovácií a úvodných štádií výskumov.

Trhový model financovania využívajú najmä anglosaské krajiny, orientuje sa na financovanie lineárneho inovačného modelu v širokom okruhu priemyselných odvetví. Tento model umožňuje financovanie radikálnych aj udržiavacích inovácií, aktívne využíva spillover efekt. Ako subjekty sa v rámci tohto modelu pohybujú malé firmy, veľké inovatívne orientované korporácie, venture kapitál a business angels. Významným spojovacím článkom systému sú funkčné a transparentné finančné trhy.

Korporatívno – štátny model je charakteristický pre kontinentálnu Európu. Je orientovaný na financovanie lineárneho inovačného modelu s umiernenou in-

¹ BAČIŠIN, V.: Základné modely financovania inovácií. http://www.derivat.sk/files/2010caso-pis/2010_Feb_3BacisinModelyFinInovacii.doc (9.11.2011)

tenzitou inovácií. Kľúčovými subjektmi inovačného procesu sú veľké stabilné firmy a inštitúcie ako korporácie, banky, výskumné inštitúcie. Dôležitú úlohu hrajú štátne a verejné inštitúcie, ktoré sú zodpovedné za vedecko-technickú politiku. Venture firmy a malé inovačné firmy majú podriadenú pozíciu. Inovačné impulzy vychádzajú zo štátnej iniciatívy alebo od veľkých korporácií, využívajú sa aj projekty súkromno – verejného partnerstva.

Klastrový (sieťový) systém financovania je charakteristický pre financovanie škanadinávskych krajín. Systém je vhodný pre inovačné stratégie, ktorými sa dosahuje prevaha v určitom trhom priestore. Je vhodná pre diverzifikované ekonomiky s odvetvami, ktoré majú dobrú východiskovú úroveň technologickej konkurencieschopnosti. Rozhodujúcimi subjektmi inovačného procesu v tomto modeli sú nezávislí trhový agenti: malé inovačné firmy, veľké firmy, vedecké a výskumné ústavy, univerzity, ktoré sú združené do odvetvových a územných klastrov. Kľúčovým prvkom, ktorý zabezpečuje spojenie medzi účastníkmi sú stabilné partnerské vzťahy, ktoré sa vytvárajú na základe technologickej, alebo vedecko-výskumnej spolupráce a vďaka územnej lokalizácii. Štát hrá dôležitú úlohu pri financovaní fundamentálnych a vyhľadávacích výskumov, preto sa vyžaduje vysoká kvalita štátnej administrácie. Predpokladom je aj vysoká úroveň rozvoja ľudského kapitálu a vysoká úroveň fundamentálneho vedeckého vzdelávania.

Mezo – korporatívny model financovania inovácií je charakteristický pre krajiny východnej Ázie, kde sa využívajú simulácie a imitácie ako stratégia rýchleho inovačného rozvoja. Kľúčovými subjektmi sú veľké mnohoozvetvové firmy (mezo – korporácie), ktoré pozostávajú z mnohých výrobných podnikov z rôznych odvetví, finančných korporácií, vedecko-výskumných organizácií a pod. Malé inovačné podniky a venture fondy sú inkorporované do štruktúry tej – ktorej mezo – korporácie. Inovačný cyklus je veľmi krátky a je orientovaný na zavedenie technologických novinek do výroby. Zvyčajne, východiskovým bodom cyklu je prevzatie východiskovej myšlienky a jej zdokonalenie, alebo nového technologického riešenia, a výsledkom sú zdokonaľujúce inovácie. Pre rozvoj týmto smerom je potrebný silný finančný systém, ktorý sa opiera na silné banky, ďalej vysoký stupeň rozvoja korporatívnej kultúry, ktorá presne určuje činnosť ekonomických agentov, čím sa kompenzujú nerozvinuté trhové inštitúcie. Významnou podmienkou je vysoká kvalita pracovnej sily pri jej relatívne nízkej cene.

MOŽNOSTI FINANCOVANIA INOVÁCIÍ

Vo všeobecnosti finančné zdroje pre inovácie pochádzajú z verejného sektora, bánk alebo zo súkromných zdrojov. Ktorý z nich je potrebné použiť, závisí od viacerých faktorov napr. fáza vývoja projektu, veľkosť inovatívnej spoločnosti, objem potrebných peňažných zdrojov.

Banky môžu poskytovať úvery. Venture kapitál, tiež známy ako rizikový kapitál alebo private equity investície spravidla poskytujú kapitál prostredníctvom nákupov akcií spoločností. Je pravidlom, že veľké podniky pri financovaní inovatívnych projektov využívajú bankové produkty. Alternatívou pre uvedené spoločnosti, ak

sú kótované na burze môže byť kapitál, získaný z emisie nových akcií. Tento posledný spôsob nie je reálne použiteľný pre firmy založené na báze nových technológií, ktoré zvyčajne nemajú históriu a sú vnímané ako rizikové investície. Tzv. „nové trhy“ ako EASDAQ, AIM (Alternative Investment Market) alebo Nouveau Marché majú síce menej prísne pravidlá ako burzy, ale stále ešte nie sú celkom vhodné pre novú spoločnosť. Príprava spoločnosti pre obchodovanie na verejných trhoch je finančne aj časovo nákladná.

Pre väčšinu podnikateľov je charakteristický nedostatok zdrojov, obvykle začnú podnikáť len s vlastnými zdrojmi, ktoré môžu byť rozšírené o pôžičky alebo investície od rodiny a priateľov, a navyše môžu ešte využiť financie z regionálnych alebo národných grantov a z cien za technologický pokrok.

Častým javom je aj to, že náklady od vývoja produktu po úspešný marketingový program sú oveľa nákladnejšie ako sa predpokladalo. Zovšeobecnene platí, že každé euro vynaložené na výskum a vývoj vyvolá náklady desať euro na uvedenie do výroby a ďalších sto euro na umiestnenie na trhu.

Pokiaľ chceme systematizovať zdroje, ktoré slúžia na financovanie inovácií prvým faktorom, ktorý je potrebné vziať do úvahy je v akej fáze vývoja sa nachádza projekt, proces, alebo firma.²

Vo fáze výskumu je možné použiť zdroje vo forme nenávratných grantov jednak:

- z verejného sektora – to sú vlády jednotlivých štátov, regionálne autority alebo Európska komisia,
- firemné zdroje – priemyselných alebo komerčných spoločností, prostriedky priemyselných výskumných združení, charitatívne zdroje (v prípade, že ide o výskum zameraný na sociálne dávky, alebo zdravotníctvo).

Je pravdepodobné, že ani banky, ani akákoľvek forma vlastného kapitálu nebudú mať záujem o financovanie v tejto fáze.

Vo fáze vývoja, ak sa projekt dostane do fázy demonštrácie poloprevádzkovania prototypu a preukáže sa jeho realizovateľnosť, sa situácia začína meniť. Verejný a firemný sektor ostávajú ako možnosť financovania už z fázy výskumu a ďalší záujem môže prejavíť:

- počiatočný (SEED) kapitál – sú to rizikové fondy, ktoré sú pripravené na financovanie počiatočných investícií do technológií tak, aby mohli nasledovať ďalšie investície v prípade, že projekt dosahuje výsledky v rámci podniku; počiatočné financovanie môže mať formu pôžičiek alebo konverzie do vlastného imania ak je spoločnosť ustálená,
- venture kapitál – môže prejavíť záujem ak je spoločnosť etablovaná a hľadá ďalšie finančné prostriedky pre konkrétny projekt.
Fáza spustenia projektu ostáva v niektorých ohľadoch najťažšou fázou financovania, hoci veľmi záleží na veľkosti a type príslušného projektu.

2 EUROPEAN COMMUNITIES: Guide Financing Innovation. http://www.uniban.org/UPLOAD/File/Guide_Financing_Innovation.pdf (9.11.2011)

- business angels – môžu poskytnúť štartovací základný kapitál a poskytnúť pomoc a poradenstvo pre nové spoločnosti; tento zdroj je najvhodnejší tam, kde sú potrebné relatívne malé sumy a keď sa projekt netýka high-tech odvetvia,
- venture kapitál – aj keď sa väčšina fondov rizikového kapitálu sústreďuje na financovanie inovácií vo veľkých firmách, niektorí sú ochotní poskytnúť aj štartovací kapitál; vlastníci venture kapitálu sú veľmi skúsení a sú schopní poskytnúť podporu v riadení spoločnosti,
- verejný sektor – môže poskytovať granty a iné nenávratné finančné prostriedky na pokrytie štartovacích a kapitálových výdavkov; výrazne sa môže finančne angažovať v prípade možnosti vytvorenia významných pracovných príležitostí,
- firemné financie môžu byť k dispozícii od priemyselných alebo obchodných spoločností, ktoré si takýmto spôsobom chcú zabezpečiť vstup do odvetvia, sú to potenciálni kupci nových firiem.

Vo fáze využitia projektu, keď ide o plne komerčnú prevádzku, môžu mať záujem o financovanie banky a všetky druhy fondov rizikového kapitálu, je to fáza v ktorej by manažment mohol zvážiť aktivity na akciovom trhu ako možnosti na zvýšenie dodatočného kapitálu. Mohlo by ísť o „nové trhy“: AIM, Nouveau Marché, Neuer Markt, atď., ktoré nie sú tak prísne regulované ako hlavné burzy. V mnohých prípadoch si európske spoločnosti vytvoria americké prepojenia, čo im umožňuje vstúpiť na americký NASDAQ, pričom v USA je väčšia ochota investovať do nových technologických firiem. Relatívne nový EASDAQ (European Association of Securities Dealers – Automated Quotation system) je založený na americkom modeli a poskytuje podobné služby pre európske spoločnosti.

MOŽNOSTI FINANCOVANIA Z POHLADU SUBJEKTOV FINANCOVANIA INOVÁCIÍ

Zakladatelia a podnikatelia, pokiaľ si to môžu dovoliť, vložia do podniku svoje finančné prostriedky, rovnako ako aj nefinančné prostriedky ako napr. malý alebo žiadny plat, práca z domu (bez odmeny) a pod. Ocenenie týchto nefinančných príspevkov môže zvýšiť ich efektívne vlastníctvo akcií. Od nových investorov sa očakáva, že poskytnú významný príspevok, čím potvrdia angažovanosť v projekte.

Priatelia a príbuzní poskytujú skôr „pomocnú ruku“ než zásadné investície, nemožno sa spoliehať od nich na prílev ďalších investícií, nemusia mať užitočné obchodné kontakty, všeobecne investujú menej ako 10 000 euro.

Neformálni investori a business angels sú jednotlivci, ktorí disponujú vysokým imaním, až 75 % investícií, ktoré financujú sa pohybujú v intervale 15 000-150 000 euro a až 250 000 pri spolufinancovaní resp. združenom financovaní, obvykle investujú na lokálnej úrovni a o investícii majú perfektné znalosti, sú schopnú vykonávať rýchle rozhodnutia a pravdepodobne budú chcieť mať „dosah“ na svoju investíciu.

Venture kapitál je typický tým, že vyhľadáva investície s vysokými rastovými možnosťami. Neinvestujú do projektov, ktoré si vyžadujú zdroje menšie ako 250 000

euro. Vykonávajú pomalé, ale veľmi dôkladné rozhodnutia, neposkytujú len finančnú podporu ale aj „pridanú hodnotu“ v podobe poradenstva, kontaktov a pod. Pre podporovanú firmu je dôležité, že nevyberajú zisky, úroky alebo dividendy, ani „neodlievajú“ hotovosť pred ukončením spolupráce s firmou.

Banky pri financovaní inovácií poskytujú bežné bankové služby, a čiastky, ktoré sú dostupné v podobe úverov alebo úverových záruk sa pohybujú v tisícoch aj miliónoch euro, inovujúcim subjektom poskytujú aj investičné služby a realizujú pomerne rýchle rozhodnutia.

Verejný sektor financuje inovácie prostredníctvom grantov, ocenení, schém na podporu investícií a Európskeho investičného fondu, ktorý poskytuje záruky na úvery a investuje v rizikových fondoch.

Z vyššie uvedeného prehľadu je vidieť, že niektoré zdroje sú vhodnejšie a iné menej v závislosti od charakteru inovatívneho projektu. Vlastné zdroje podnikateľov a tiež priateľov a rodiny je možné hľadať pomerne jednoducho. Zdroje business angels sú veľmi významné, odhaduje sa, že u počiatkových investícií je dostupnosť kapitálu z tohto zdroja podstatne lepšia ako z formálneho rizikového kapitálu, ale je ich ťažké nájsť. Majú svoje vlastné siete a každý, kto hľadá kapitál z tohto zdroja by sa mal pokúsiť využiť služby finančných poradcov, bánk a pod.

Malé a stredné podniky a ďalší, ktorí disponujú projektmi financovanými v rámci Európskej komisie, môžu byť atraktívni pre rôzne zdroje kapitálu, vrátane sektora business angels (najmä vtedy, keď individuálni investori vytvoria syndikát na financovanie), ale s najväčšou pravdepodobnosťou by sa mohli uchádzať o viaceré formálne zdroje.

Po vyššie uvedenom prehľade možností financovania inovácií je vhodné vymedziť presnejšie úlohy bankového sektora a finančných trhov vo financovaní inovatívnych projektov.

ÚLOHA BÁNK VO FINANCOVANÍ INOVÁCIÍ

Bankári sú averzní voči riziku a vyžadujú skutočné garancie pred poskytnutím úveru. Avšak v prípade inovatívnych projektov takéto garancie nie sú. V skutočnosti existuje vysoká pravdepodobnosť nesplatenia dlhu z dôvodu technologického a komerčného rizika. Banky sú preto stále menej ochotné financovať rizikovejšie podnikateľské projekty, ako je štartovacie financovanie, inovácie a dokonca aj podnikateľské prevody prostredníctvom tradičného úveru. Z pohľadu úloh bankového sektora pri financovaní inovácií prichádzajú do úvahy investičné a retailové banky.

Investičné banky sú firmy aktívne ako upisovatelia alebo ako sprostredkovatelia, vstupujúci medzi emitentov cenných papierov (akcií alebo dlhopisov) a investorov všeobecne. Investičný bankár, buď ako manažér alebo ako člen – účastník syndikátu, vykonáva priame nákupy nových cenných papierov od emitentov a distribuuje ich ku dealerom alebo investorom. Profituje z rozpätia medzi nákupnou a predajnou cenou v rámci verejnej ponuky. Investiční bankári môžu byť zapojení ako

poradcovia alebo sprostredkovatelia, keď sa spoločnosť rozhodne pre aktivity na akciovom trhu. Investičné banky sa normálne nezameriavajú na malé obchodné prípady alebo na podniky v počiatočných fázach vývoja.

Retailové banky disponujú širokou sieťou pobočiek, poskytujú všeobecné bankové služby pre širokú verejnosť a na podnikanie, vrátane úverov, sporiacich účtov, finančných služieb a pod. Keďže poskytujú služby aj pre začínajúcich podnikateľov, nové podniky a pod. prichádzajú do úvahy tradičné bankové produkty ako vkladové účty, kontokorent a pod. Ale nie je vhodné pokúsiť sa o financovanie spoločnosti výlučne prostredníctvom kontokorentu. Úroková sadzba je vysoká a je pravdepodobné, že banka úver odvolá, ak nebude spokojná s perspektívou podnikania. Keďže banky sa vyznačujú vysokou averziou k riziku je nepravdepodobné, že investujú do vlastného imania novej spoločnosti.

Financovanie inovatívnych projektov je vo väčšine európskych krajín založené na silnej tradícii úverového financovania, ktoré predstavuje v súčasnosti pre podniky stále väčšie ťažkosti. Pre malé a vysoko špecializované inovatívne firmy, ktoré sa vyznačujú vysokou mierou rizika nie je tradičné úverové financovanie prostredníctvom bánk prispôsobené ich potrebám. Tieto problémy je potrebné riešiť adresným novými schémami, ktoré idú nad rámec tradičným foriem úverov a pôžičiek a pomáhajú vytvoriť nové zdroje (vrátane fondov rizikového financovania a obchodných anjelov) a kvázi – kapitálových (mezanínových) nástrojov.

Celkovo možno zhrnúť, že malé a tradičné podniky, pokiaľ ide o financovanie, sú a budú aj v budúcnosti závislé na úveroch a pôžičkách. Stále rizikovo citlivejší bankový sektor žiada vyššie zabezpečenie úverov a vyššie rizikové prémie, čo má za následok nedostatočné financovanie a stratu podnikateľských a pracovných príležitostí v tejto skupine podnikov. Navyše malé a stredné podniky (MSP) s vysokou mierou dlhového financovania sú oveľa zraniteľnejšie v čase krízy alebo keď sa ich riskantnejšie projekty dostanú do krízy.

NASDAQ A „NOVÉ EURÓPSKE TRHY“ EURO – NM

Vo fáze plne komerčnej prevádzky, by manažment mohol zväziť aktivity na akciovom trhu ako možnosti na zvýšenie dodatočného kapitálu. Mohlo by ísť o „nové trhy“ v Európe: AIM, EURO – NM, atď., ktoré nie sú tak prísne regulované ako hlavné burzy. Členovia EURO – NM sú: France's Nouveau Marché založený 1996, Germany's Neuer Markt založený 1997, Italy's Nuovo Mercato založený 1999, Euro-NM Brussels v Belgicku založený 1996 a Euro-NM Amsterdam v Holandsku založený 1996. AIM (Alternative Investment Market) je ekvivalentný akciový trh Veľkej Británie a patrí do EURO – NM.

Trhy EURO – NM sú veľmi heterogénne, pozoruhodné sú rozdiely medzi dvomi najväčšími z nich francúzskym Nouveau Marché a nemeckým Neuer Markt (štúdia Bottazzi a Da Rin (2000)). V porovnaní s nemeckým trhom sú spoločnosti, kótované na Nouveau Marché väčšie a staršie, priemerný vek spoločností na francúzskom trhu je 12 rokov, na nemeckom 8, ale priemerná výška kapitálu firmi

v Nemecku je vyššia ako vo Francúzsku. Celková trhovú kapitalizácia na Neuer Markt je asi päťkrát vyššia. Spoločnosti, kótované na Neuer Markt sa koncentrujú do piatich sektorov: internet, IT služby, médiá & zábavný priemysel, softvér a technológie. Na Nouveau Marché sú viac kótované spoločnosti, ktoré sa nespájajú s high – tech, nemecký trh láka viac aj zahraničné spoločnosti, ktoré majú aj duálnu kotáciu na americkom NASDAQ.

V mnohých prípadoch si európske spoločnosti vytvoria americké prepojenia, čo im umožňuje vstúpiť na americký NASDAQ, pričom v USA je väčšia ochota investovať do nových technologických firiem. Relatívne nový EASDAQ (založený r. 1996) (European Association of Securities Dealers – Automated Quotation system) je založený na americkom modeli a poskytuje podobné služby pre európske spoločnosti. Napriek celoeurópskym ambíciám sa stretol s neúspechom, ako o tom svedčia počty kótovaných spoločností na NASDAQ v porovnaní s EASDAQ.

Ak ide o inovačné spoločnosti, ktorým ich rastový potenciál umožňuje očakávať produkciu v medzinárodnom meradle, snažia sa o kotáciu na NASDAQ. Ak sa to nepodarí, usilujú sa spoločnosti o kotáciu najmä na nemeckom Neuer Markt, ktorý sa zdá byť najviac inovačne orientovaný, nielen v porovnaní s francúzskym ale aj britským AIM. Investori na AIM sú viac rizikovo averzní investujú viac do expanzívnych fáz firiem než do financovania ranných fáz. Na Neuer Markt sa sústreďuje veľká časť investícií do ranných fáz a tiež, ako už bolo spomenuté, do špičkových technológií. Riziká pre investorov sú tu teda vyššie.

Hoci je počet kótovaných spoločností na NASDAQ (založený 1971) asi desaťkrát väčší ako jeho európske ekvivalenty, nedá sa odporúčať jednoznačne ako cieľ pre inovačné firmy kotáciu na americkom trhu. Nie je totiž preukázateľné, koľko z už kótovaných spoločností sú inovačné, aby bolo možné študovať úlohu týchto akciových trhov vo financovaní inovácií.

RIZIKOVÉ FONDY VO FINANCOVANÍ INOVÁCIÍ – VENTURE KAPITÁL

Inovácie sú zdrojom mnohých rizík, ktoré siahajú od ich financovania až po ich realizáciu. Tieto riziká sa spájajú predovšetkým so samotnou inováciou ako činnosťou, ktorá sa týka:

- vytvorenia nového produktu alebo služby,
- procesu ako spôsobu výroby, ponuky alebo distribúcie,
- zmien v manažmente alebo v organizácii práce,
- vytvorenia nových prístupov k použitiu alebo spotrebe, ktoré sú vzdialené od pôvodných prístupov.

Metrick (2007) identifikoval tri typy rizík, ktoré sa spájajú s inováciami. Prvé sú technologické riziká, charakterizované ako neistota technologického úspechu vynálezu, potom obchodné riziko spojené s trhom a vnímaním nového produktu alebo procesu spotrebiteľmi a nakoniec riziko konkurencie, ktoré je spojené

s reakciou konkurencie na nový produkt. Tieto riziká, ako aj špecializácia podnikateľov a povaha malých a stredných podnikov znížila ich možnosti prístupu k tradičnému financovaniu prostredníctvom bankových úverov (Ferrary a Granovetter, 2009). Je tiež zrejme, že existuje pozitívny vzťah medzi tokom kapitálom a veľkosťou firmy.

Nedostatok kapitálu môže podnikateľom brániť v spustení alebo rozvíjaní inovácií. Preto sú nútení vyhľadávať finančníkov, ktorí sú ochotní a často vo veľkej miere, investovať do neistých projektov. Tiež obmedzené záručky, ktoré môžu poskytnúť malí špecializovaní podnikatelia znižujú ich možnosti získavania finančných zdrojov. Takéto firmy teda potrebujú alternatívne zdroje financovania, aby sa udržala motivácia k inováciám. Akademická literatúra ponúka rôzne riešenia ako je interné financovanie, úvery, spolupráca s vysokými školami a inými inštitúciami a tiež dotácie. Prax ukazuje, že všetky tieto možnosti sú prístupné veľkým podnikom, ale MSP nemajú ani také možnosti spolupráce s inštitúciami (Colombo, 1995 a Negassi, 2004) a štatistiky a štúdie dokazujú, že tiež dotácie sú zriedka poskytované malým podnikom. Venture kapitál (VC) sa teda zdá byť vhodným riešením, pretože znižujú úroveň rizika inovácii (Metrick, 2007).

Ueda a Hirukawa (2003) udávajú, že akademická literatúra často považuje rizikový kapitál za hnaciu silu inovácií. Avšak tento vzťah môže byť aj reverzný, pretože nástup nových technológií môže zvýšiť dopyt po rizikovom kapitáli, čo môže mať za následok zvýšenie počtu nových začínajúcich podnikov. Títo autori sa zamerali na výrobné odvetvia v USA a skúmali príčinnú súvislosť medzi inováciami a venture kapitálom. Ich výsledky ukazujú, že rast celkovej produktivity výrobných faktorov (ako meradlo inovácií) má pozitívny vzťah s VC investíciami. Avšak ich výsledok merania reverzného vzťahu je menší a závisí od odvetvia (v odvetví IT a komunikácií sú dôsledky inovácií na VC pozitívne).

VÝZNAM RIZIKOVÝCH FONDŮ PRE FINANCOVANIE INOVATÍVNYCH FIRIEM

Fondy venture kapitálu majú za úlohu zmierniť problémy rizikového financovania a sú prispôbosené pre inovatívne firmy. VS sú finanční sprostredkovatelia, ktorí získavajú finančné prostriedky od ďalších investorov ako sú penzijné fondy, banky, poisťovne atď. a ďalej ich investujú do mladých a inovatívnych spoločností s vysokým potenciálom rastu. Z tohto dôvodu „venture kapitalisti“ venujú veľkú pozornosť výberu firiem a investujú do sektorov s vysokým inovačným potenciálom, v ktorých majú zručnosti a technické znalosti. Poskytujú im tiež poradenstvo a know-how počas obdobia financovania, čím zdieľajú riziká podnikania. VC sú odmenení z predaja nimi alokovaného kapitálu v čase ukončenia financovania. V prípade ak spoločnosť zlyhá, dôjde k strate investovaných prostriedkov (čiasťočne alebo úplne). Ak je financovanie firmy úspešné, VC dosiahne veľmi vysoký výnos. V dôsledku toho sú venture kapitalisti silne zainteresovaní na úspechu spoločnosti. V priebehu inovačného procesu musí podnikateľ s financiami pracovať tak, aby rozbehol prevádzkovú fázu inovácie a uviedol produkt na trh.

Spoločnosti VC sú tiež prezentované ako finančníci, ktorí pomáhajú MSP podporovať ich rast a poskytujú im prevádzkovú podporu. Úspech je podmienený ich technologickou podporou a trhovou vnímavosťou. Mnohé mladé firmy nevedia dosiahnuť svoj bod zvratu kvôli nedostatku finančných prostriedkov. V tom prípade im VC spoločnosti ponúknu alokáciu finančných prostriedkov do majetku spoločnosti a na oplátku za prevzatie rizika získajú ocenenú hodnotu majetku firmy v peniazoch.

Mnoho pozornosti vzbudil vznik priemyslu „venture kapitálu“ najmä v USA, kde vznikol „voľný trh“ na riešenie problémov financovania inovácií. Tiež mnoho európskych programov si dali za cieľ poskytovanie počiatočného kapitálu a povzbudenie priemyslu rizikového kapitálu, ktorý sa zameriava na naštartovanie potrieb v oblasti high technológií.

V USA sa priemysel VC skladá z veľmi špecializovaných syndikátov fondov (fondy fondov) obvykle pochádzajúcich od súkromných investorov, ktorí riadia a investujú do spoločností ako znalci odvetvia. Takto v princípe platí, že „lemon premium“ je redukovaná, pretože investiční manažéri sú lepšie informovaní a morálny hazard je minimalizovaný, pretože je úroveň kontroly je vyššia než aká je normou pri bežných trhových investíciách.

Situácia je zložitejšia v tom, že ide o kombináciu vysokej miery rizika, asymetrických informácií a skutočnosti, že investície do výskumu a vývoja obvykle neprinášajú okamžité výsledky. To všetko ovplyvňuje výber pri investičnom rozhodnutí a má vplyv na formu VC zmluvy. To znamená, že existujú situácie, v ktorých je optimálne pre investora VC mať právo ukončiť projekt a vyskytujú sa tiež iné situácie, v ktorých sa dosiahne optimálne plnenie zmluvy keď je inovátor pod kontrolou.

Viacere štúdie sa zamerali na vlastnosti a výkonnosť priemyslu VC v USA. Najpodrobnejší prehľad poskytli Kaplan a Stromberg (2000), ktorí skúmali 200 VC kontraktov a porovnávali ich klauzuly s finančnými kontraktmi uvádzanými v ekonomickej teórii v rámci neurčitosti. Zistili, že zmluvy často obsahujú oddelenia práv alokácie cash-flow, práv kontroly, hlasovacích práv, postavenia predstavenstva, práv likvidácie a že tieto práva sú často podmienené meradlami výkonnosti. Ak je výkonnosť nízka, VC kapitál často získa úplnú kontrolu nad firmou. Jednoducho povedané, typický VC kontrakt je komplex zmiešaného zadĺženia vlastného imania (a v skutočnosti často obsahuje konvertibilné prioritné cenné papiere a im podobné nástroje), čo vyzerá skôr ako zadĺženie firmy v „zlých časoch“ (odovzdá riadenie investorovi) a v „dobrých časoch“ ako rovnosť (kontrola je odovzdaná podnikateľovi, inovátorovi).

V sérii článkov Lerner (1992, 1995) študoval detailne vzorku začínajúcich firiem financovaných VC a zdôrazňoval dôležitú úlohu skúseností. Zistil, že výška poskytnutých finančných prostriedkov a zadržaný podiel na zisku manažérmi sú citlivé na skúsenosti a schopnosti poskytovateľov kapitálu a na ukončenie životnosti financovania. Firmy podporované VC finančníkmi majú väčšiu šancu vstúpiť na verejný finančný trh a získať najvýznamnejších upisovateľov.

Z makroekonomického hľadiska VC financovanie pôsobí proticyklicky, ale je ťažké oddeliť, či ponuka financovania vyvolá rast produktivity, alebo rast produktivity povzbudí financovanie. Tento problém je veľmi podobný problému identifikácie investície do výskumu a vývoja všeobecne.

INVESTÍCIE DO KMEŇOVÉHO MAJETKU A ÚLOHA VENTURE KAPITÁLU

Venture kapitál poskytuje finančnú podporu spoločnosti v podobe účasti na jeho základom kapitáli alebo možnosti previesť úver na vlastné imanie. Relatívne vysoké riziká sú kompenzované možnosťou vysokých výnosov. Má vysoko rizikový charakter, je zameraný na odvetvia s vysokým rastovým potenciálom.

Pri zvažovaní zapojenia takéhoto špekulatívneho kapitálu je dôležité pochopiť, že niektoré rizikové fondy sa špecializujú na určité aspekty investovania a je zbytočné osloviť ten, ktorý nie je zameraný na konkrétny typ trhovej príležitosti. Najdôležitejšie v tomto smere je pravdepodobne štádium vývoja projektu, resp. firmy. V nasledujúcom texte sú zhrnuté rôzne štádiá vnímané investormi³:

Seed finance (zárodočné financovanie) – finančné prostriedky sú poskytnuté na výskum, hodnotenie a vytvorenie počiatočnej koncepcie predtým, ako podnikanie dosiahne start-up štádium.

Start-up (štartovací kapitál) – finančné prostriedky sú poskytované spoločnostiam na vývoj výrobku alebo úvodný marketing. Spoločnosti môžu byť vo fáze založenia alebo môžu byť v podnikaní po krátku dobu, ale ešte nepredávajú svoje produkty komerčne.

Ostatné skoré štádiá – ide o financovanie spoločností, ktoré ukončili fázu vývoja produktu a vyžadujú ďalšie finančné prostriedky na začatie komerčnej výroby a predaja. Nebudú ešte generovať zisk.

Expanzia (alebo rozvoj) – finančné prostriedky budú poskytnuté na rast a expanziu spoločnosti, ktorá prechádza bodom zvratu alebo už predáva so ziskom. Kapitál môže byť použitý na financovanie zvýšenia výrobných kapacít, rozvoj trhu alebo výrobkov vývoj a/alebo poskytnutie ďalšieho prevádzkového kapitálu.

Mezanínové financovanie (Bridge Finance) – ide o financie, ktoré sú poskytované spoločnosti v období transformácie privátnej spoločnosti na verejne obchodovateľnú spoločnosť, ktorej akcie sú kótované. Ide o financovanie prostredníctvom subordinovaného (podriadeného) dlhu.

Management buy-out – financie sú poskytnuté manažérom a investorom podniku na odkúpenie existujúceho výrobného radu alebo celého podnikania.

Management buy-in – finančné prostriedky sú poskytnuté na to, aby manažér alebo skupina manažérov z okolia firmy mohli kúpiť akcie firmy s podporou vlastníkov rizikového kapitálu.

3 Zdroj: EVCA ročenka 2011

POSKYTOVATELIA RIZIKOVÉHO KAPITÁLU

Vo všeobecnosti možno poskytovateľov rizikového kapitálu rozdeliť do troch skupín, z ktorých každá je vhodná pre určitú škálu investícií. Môžu sa špecializovať na jedno alebo viac investičných štádií a môžu tiež koncentrovať svoju pozornosť na špecifické priemyslové alebo geografické oblasti.

Súkromní investori – sú označovaní aj ako «business angels». Sú to bohatí jednotlivci, ktorí sú schopní poskytnúť vlastné finančné zdroje na rizikové investície založené na ich vlastných skúsenostiach a záujme. Sú to často bývalí vyšší manažéri veľkých podnikov, alebo ľudia, ktorí predali svoje firmy a teraz chcú využiť získané peniaze. Môžu to byť aj prepustení manažéri, ktorí chcú investovať odstupné. Ich motivácie sú rôzne a môžu investovať samostatne alebo v malých skupinách. Obvyčajne sa «business angels» snažia investovať lokálne do sektorov, v ktorých majú nejaké skúsenosti. Ich jednotlivé investície môžu byť celkom malé – okolo 50 000 EUR – ale pri spojení s ďalšími môžu dosiahnuť výrazne vyššie sumy. Robia rýchle rozhodnutia. Odhaduje sa, že len v Spojenom kráľovstve sú dostupné asi 2 miliardy EUR investícií od súkromných osôb. Je to podstatne viac ako možno získať pre sektor začínajúceho podnikania z formálnych zdrojov rizikového kapitálu. Preto je zrejmé, že súkromné osoby sú dôležitým potenciálnym zdrojom financií. Aj keď v tomto smere neexistuje veľa výskumov uskutočnených v ostatných európskych krajinách, zdá sa byť pravdepodobné, že v mnohých krajinách je situácia podobná.

Spoločnosti správy fondov – ide o konvenčný, formálny sektor rizikového kapitálu. Tzv. Venture Capital Fund Management Company je spoločnosť, ktorá spravuje peniaze svojich investorov (akcionárov) a v príslušnom čase im vypláca výnosy, po odrátaní výdavkov a poplatkov. Niektoré z týchto spoločností spravujú celkom malé sumy – niekoľko miliónov EUR – zatiaľ čo najväčšie z nich narábajú s mnohými miliardami EUR. Všetky majú svoje presné investičné zameranie, ako napríklad zameranie na management buy-out, financovanie rozvoja alebo zárodočný a štartovací kapitál. Väčšina z týchto fondov sa zakladá na dobu určitú, obvyčajne desať rokov, po ktorej je fond uzatvorený a rozdelia sa výnosy.

Fondy verejného sektora – problémy spojené s financovaním inovácií sa v rozhodujúcej miere týkajú začínajúcich firiem, pričom práve z tohto dôvodu mnoho vlád umožňuje poskytovanie pomoci pre tieto firmy. Existujú rozsiahle dôkazy o účinnosti a „doplnkovosti“ vládnych programov. Vo väčšine prípadov je však ťažké hodnotiť úspešnosť týchto programov, pretože neexistuje „kontrolná“ skupina podobných firiem, ktoré neboli takýmto spôsobom financované. Výnimkou je štúdia Lerner (1999), ktorý porovnáva 1435 firiem ocenených US Small Business Innovation Research (SBIR) programom so zodpovedajúcou vzorkou firiem, ktoré nezískali takéto ocenenie. Keďže väčšina firiem je v súkromnom vlastníctve, Lerner nie je schopný analyzovať zhodnotenie alebo ziskovosť firiem, ale zistil, že väčšina firiem po obdržaní dotácie rastie rýchlejšie ako ostatné firmy. Hodnotí tento efekt ako „certifikát kvality“ od vlády, ktorý umožňuje firme získať následne tiež súkromné zdroje.

Rad štúdií sa zaoberal dvojicou otázok, či poskytnuté dotácie zvyšujú investície do výskumu a vývoja, ktoré by bolo potrebné tak či tak urobiť a či vedú k vyšším inováciám vo výrobe. Tieto štúdie vykonali David a kol. (2000) a neskôr Hall (2005).

Aj keď boli výsledky zmiešané, najčastejšie zistenie bolo, že firmy, ktoré získali dotácie na realizáciu viacerých programov inovácií, neuskutočnili inovácie v takom rozsahu, v akom im bola poskytnutá dotácia a patentov bolo len nepatrne viac.

Fondy verejného sektora sú financované z regionálnych alebo národných (vládných) zdrojov, niekedy aj zo súkromných zdrojov a ich účel je často neziskový. Ich ciele sú zamerané na regionálny rozvoj a tvorbu pracovných miest. Všetky prebytky sa reinvestujú do fondu. Verejné fondy možno obvyčajne nájsť v menej rozvinutých oblastiach. Primárnym cieľom každého fondu rizikového kapitálu by mala byť tvorba zisku. Môžu však mať aj iné zameranie, ako je napr. životné prostredie alebo regionálny rozvoj, ale pokiaľ ich politikou nie je investovať do spoločností produkujúcich udržateľný rast a teda uspokojivú návratnosť investícií, ide o plytvanie peniazmi.

Meradlom životaschopnosti investície je vnútorná miera výnosu – Internal Rate of Return (IRR). Obyčajne samotná ziskovosť projektu nepostačuje, ale každý rizikový fond si stanovuje minimálnu mieru výnosnosti, pod ktorú nebude investovať. Je to dané inherentným rizikom nekótovaných venture investícií, ktoré môže spôsobiť kolaps niektorej zo spoločností v investičnom portfóliu. Počíta sa s tým, že dobré investície budú musieť kompenzovať straty zo zlých investícií, a preto sa určuje taká vysoká miera IRR, že do portfólia sú zahrnuté len potenciálne „hviezdy“. Minimálna miera výnosnosti sa líši fond od fondu, ale obvyčajne je to medzi 40-60 % ročne. Môže sa zdať, že je to príliš veľa, ale treba pamätať na to, že rizikový fond bežne nevyberá tento výnos z danej spoločnosti v hotovosti, ale ide o zvýšenie hodnoty akcie (podielu investora) danej spoločnosti v dôsledku realizácie investície, buď prostredníctvom zvýšenia kurzu akcií na burze alebo pri ich predaji.

Iný dôvod použitia IRR ako ukazovateľa hodnoty investície je ten, že umožňuje investorovi určiť poradie významnosti disponibilných investičných príležitostí na základe potenciálneho výnosu. V tomto zmysle aj dobrý projekt nemusí byť nutne financovaný, ak sú k dispozícii lepšie investičné príležitosti. Hlavným faktorom je však objem investície, lebo aj veľmi vysoká miera výnosu neposkytne významné zisky, ak je investovaný kapitál veľmi malý. Čo je však ešte dôležitejšie, náklady na malé investície sú rovnaké, alebo proporcionálne vyššie, ako náklady spojené s veľkými investíciami. To je čiastočne spôsobené fixnými nákladmi (odborní poradenia, poplatky, audity, due diligence prieskumy) a čiastočne aj väčšou spotrebou času na manažment danej investície. Z tohto dôvodu mnohé rizikové fondy nepracujú s investíciami menšími ako napr. 500 tis. EUR – niekedy aj oveľa viac – a sústreďujú svoju pozornosť na veľké investície, zahrnujúce aj tzv. management buy-outs.

ZHODNOTENIE MOŽNOSTÍ FINANCOVANIA INOVÁCIÍ A ZÁVERY

Z príspevku vyplynulo niekoľko záverov, ktoré sú sumarizované nasledovne. Na základe teórie, prieskumov a empirických odhadov sú k dispozícii celkom jasné dôkazy, že malé a začínajúce firmy v oblasti výskumu a vývoja inovácií a v odvetví high technológií čelia vyšším kapitálovým nákladom ako ich väčší konkurenti a tiež ako firmy v iných odvetviach. Aj napriek značným vkladom do venture priemyslu návratnosť ostáva vysoká, čo podnecuje aj vysokú požadovanú mieru návratnosti v čase (Upside, 2001).

Dôkazy o nedostatku finančných prostriedkov pre veľké a zavedené firmy vo výskume a vývoji je ťažšie presadiť. Je pravdou, že tieto firmy preferujú využívanie interne vytvorených zdrojov na financovanie inovatívnych investícií, ale je menej jasné, aké existujú dôvody na intervenciu v priaznivých daňových úpravách, ktoré existujú v súčasnosti v mnohých krajinách (Hall, 2005).

Významnými faktormi, ktoré ovplyvňujú financovanie inovácií a boli identifikované ako problémy sú:

- asymetria informácií, jej existencia vyvoláva vyššie náklady externého financovania,
- morálny hazard, ktorý vzniká ako dôsledok oddelenia vlastníkov a manažmentu,
- vzťah cash-flow a inovácií, kde u intenzívne inovačných firiem je problém nájsť stabilné zdroje pre cash-flow,
- daňové aspekty v podobe rôznych systémov zdanenia a daňových sadzieb.

Ďalšie teoretické problémy v príspevku sa týkali modelov financovania inovácií, kde vzhľadom k dosiahnutým výsledkom v praxi sa ukazuje ako veľmi efektívny klastrový model financovania, ktorý aplikujú v rozhodujúcej miere škandinávske krajiny, ktoré sú európskymi lídrami v inováciách (Švédsko, Nórsko, Fínsko). Trhový model je dominantou anglosaských krajín, korporatívno-štátny model preferuje najmä Nemecko. Vo východnej Ázii funguje úspešne mezo-korporatívny model.

Banky, ako rizikovo averzní investori vstupujú do financovania inovácií až v neskorších fázach, keď už projekty generujú preukázateľne zisky. V súčasnej fáze finančnej a hospodárskej krízy sa ich podiel na financovaní private equity významne znížil, vzhľadom k zvýšeniu kreditného rizika najmä v Európe. Podobne ustupujú z financovania aj ďalší inštitucionálni investori, s výnimkou podielových fondov.

Riešenie problému financovania inovácií venture kapitálom má svoje obmedzenia. Po prvé – venture kapitál má tendenciu sústrediť sa iba na niekoľko sektorov v čase a vytvoriť investíciu s minimálnou veľkosťou, ktorá je ale príliš veľká pre štart v niektorých odboroch. Po druhé – dobrá výkonnosť sektora rizikového kapitálu vyžaduje silný trh pre akcie malých a nových firiem, s cieľom zabezpečiť stratégiu ústupu pre skorších investorov. Finančné trhy, na ktoré môžu spoločnosti vstúpiť ako kótované sú najmä americký NASDAQ a nemecký Neuer Markt. Pri porovnaní oboch akciových trhov, resp. amerického a európskych sme zistili významnú dominanciu amerického trhu, ktorí je menej rizikovo citlivý a generuje väčší potenciál pre financovanie inovácií ako európsky trh. Konštatujeme tiež, že nie je možné presne výskumne potvrdiť úlohu finančných trhov vo financovaní inovácií, keďže nie všetky kótované spoločnosti na spomínaných trhoch musia byť nutne inovatívne.

V súčasnej finančnej a hospodárskej kríze významnými subjektmi financovania rizikového kapitálu a tým čiastočne aj inovácií sa stali vládne agentúry. Efektívnosť vládnych inkubátorov, zárodočného financovania, poskytovanie úverových záruk a podobných politík pre financovanie výskumu a vývoja si ale vyžaduje ďalšie výskumy. Najmä by bolo žiaduce skúmať tieto programy z hľadiska cezhraničných

rozdielov vo výkonnosti, pretože výsledky do značnej miery závisia od inštitucionálnych faktorov, ktoré je ťažké kontrolovať využitím dát v rámci jednej krajiny.

Európska komisia v svojom dokumente Next generation of European SME finance and Innovation Programmes konštatuje, že začínajúce a inovatívne podniky by mali mať lepší prístup ku kapitálu a ku kvázi podobným finančným nástrojom, ktoré trh neposkytuje.

Záruky pre financovanie inovácií poskytuje Competitiveness and Innovation Programme (CIP) a Štrukturálne programy (JEREMIE), ktorých cieľom je podporiť národné garančné schémy. CIP je kritizovaný pre nedostatočný objem prostriedkov a pre príliš úzke pokrytie a CIP aj JEREMIE pre príliš zaťažujúcu administratívu.

Budúce programy financovania MSP (CIP nástupca) by sa mali viac zamerať na rozvoj mezanínových finančných nástrojov, ktorých cieľom je financovanie takýchto rizikovejších projektov a mali by im pomôcť vyrovnávať straty v kritických situáciách. Vzhľadom k existujúcim rozdielom v štruktúrach finančných trhov tieto mezanínové nástroje sa budú líšiť medzi členskými štátmi únie a mali by byť podporované z fondov zdieľania rizík a facilit.

Vysoko inovatívne a rýchlo rastúce spoločnosti sú kľúčové pre budúcu konkurencieschopnosť európskych ekonomík a musia mať prístup ku rizikovému kapitálu a dlhopisovým trhom, ktorý na reálnom európskom trhu chýba. Budúci program financovania MSP (CIP nástupca) by mal zahŕňať iniciatívy s cieľom odstrániť prekážky pre európsky trh rizikového kapitálu, rozšíriť nástroje pre rozdelenie rizík pri investovaní do majetku a podporiť vydávanie pool podnikových dlhopisov.

Okrem programov podporujúcich financovania MSP by si európske inštitúcie a členské štáty mali byť vedomé, že súčasná štruktúra financovania inovácií je v mnohých krajinách na strane ponuky a dopytu ovplyvňovaná daňovým systémom, ktorý predstavuje silnú motiváciu pre dlhové financovanie a naopak demotivuje rovnosť financovania. Preto je potrebné zvýšiť iniciatívu a povedomie o nesprávnom motivovaní s cieľom, aby členské štáty uskutočnili potrebné reformy.

V závere je možné dodať, že firmy založené na báze nových technológií sú v súčasnosti preukázateľne hlavnými zdrojmi inovácií. Sú to klasické inovatívne organizácie, ich primárnym zdrojom rozvoja sú technológie a sú schopné vysokého rastu. Sú exportne resp. medzinárodne orientované, ponúkajú produkty s vysokou pridanou hodnotou, disponujú kvalitnými zamestnancami. Sú vysoko adaptívne, šíria nové technológie a v prípade úspechu vykazujú vysokú návratnosť investície. Na druhej strane bývajú ohrozené nedostatkom kapitálu, sú závislé na základnom imaní, majú nepravidelné peňažné toky a obmedzené zdroje na výskum a vývoj. V prípade vysokého rastu sú náročné na riadenie, pohybujú sa v dlhých investičných cykloch (viac ako 5 rokov) a často sa spoliehajú na vládnú politiku.

Všetky tieto charakteristiky sú dôležité z hľadiska záujmu investorov o podporu financovania takýchto subjektov, pričom paleta rizík vnímaná investormi je veľmi široká.

LITERATÚRA

1. Mansfield, Edwin. „Imitation costs and patents:an empirical study.“ *Management Science*, Vol. 32. No. 2. pp. 173 – 181 Sept. 1981. 30 Oct. 2012 <http://www.lu.se/upload/CIRCLE/INN005/Mansfield_Patents_and_Innovation.pdf>.
2. Hall, Bronwyn and Lerner, Josh. „The financing of R&D and Innovation.“ *Handbook of the Economics of Innovation*. Aug. 2009. 20 Oct. 2012 <http://elsa.berkeley.edu/~bhhall/papers/HallLerner09_rndfin_chapter_draft.pdf>.
3. Hall, Bronwyn. „The private and social returns to research and development.“ 1996. 20 Oct. 2012 <http://www.rifi-project.eu/wp-content/uploads/public_doc_private_social_returns_to_RandD.pdf>.
4. Hall, Bronwyn and Griliches, Zvi and Hausman, Jerry. „Patents and R&D: Is There A Lag?“ *National Bureau of Economic Research Cambridge, Working Paper No. 1454* Sept. 1984. 11 Oct. 2012 <<http://www.nber.org/papers/w1454.pdf>>.
5. Lach, Saul and Schankerman, Mark. „Dynamics of R&D and investment in the scientific sector.“ *The Journal of Political Economy*, Vol. 97, Issue 4 Aug. 1989. 9 Oct. 2012 <<http://atar.mssc.huji.ac.il/~economics/faculty/saul/jpe89.pdf>>.
6. Scherer, Frederic. „The size distribution of profits from innovation.“ *ZEW* 13 Aug. 1996. 9 Oct. 2012 <<http://ftp.zew.de/pub/zew-docs/dp/dp9613.pdf>>.
7. Akerlof, George. „The market for lemons: Quality uncertainty and the market mechanism.“ *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 84, No. 3. pp. 488-500 Aug. 1970. 9 Oct. 2012 <[http://economics.sas.upenn.edu/~hfang/teaching/socialinsurance/readings/fudan_hsbcc/Akerlof70\(2.1\).pdf](http://economics.sas.upenn.edu/~hfang/teaching/socialinsurance/readings/fudan_hsbcc/Akerlof70(2.1).pdf)>.
8. Dubocage, Emmanuelle. „The Financing of Innovation by Venture Capital in Europe and in the USA: A Comparative and Sectorial Approach“. *Working Paper ESSY*. 2000. 10 Oct. 2012 <<http://www2.cespri.unibocconi.it/essy/wp/dubocage.pdf>>.
9. Bačišin, Vladimír. „Základné modely financovania inovácií“. Feb. 2010. 10 Oct. 2012 <http://www.derivat.sk/files/2010casopis/2010_Feb_3BacisinModelyFinInovacii.doc>.
10. EVCA. „Central and Eastern Europe Statistics 2011“. July 2012.
11. UEAPME Brussels: Next generation of European SME finance and Innovation Programmes. 25 Jan 2012. 9 Oct. 2012 <http://www.ueapme.com/IMG/pdf/110125_CIP_SMEfinanceInnovation.pdf>

Peter Molnár

Univerzita P.J. Šafárika v Košiciach

Bytová náhrada a vypratanie bytu v Slovenskej republike / *Flat replacement and eviction in Slovak Republic*

Abstrakt

Author of the paper discusses the flat replacement, in particular on procedural aspects of the issue at the stage of execution – eviction in Slovak republic. Concludes the inadequacy and lack of clarity of the legislation, especially in addressing the possible expiration of right of substitute housing. Author sets out the requirement for a clear division of responsibilities between the general court and execution authorities.

Key words: termination of residential lease, substitution of flat, eviction

ZÁKLADNÁ CHARAKTERISTIKA

Hmotné právo Slovenskej republiky (§ 119 ods. 2 zákona č. 40/1964 Zb. Občiansky zákonník v znení neskorších predpisov, ďalej aj „ObčZ“) definuje nehnuteľnosť dvojakým spôsobom, a to ako pozemok, alebo stavbu spojenú so zemou pevným základom. Za osobitný druh nehnuteľnosti právo (§ 118 ods. 2 ObčZ, zákon č. 182/1993 Z.z. o vlastníctve bytov a nebytových priestorov v znení neskorších predpisov) považuje byty a nebytové priestory.

Exekúcia vypratáním nehnuteľnosti je svojou podstatou nútené ukončenie užívania nehnuteľnosti. Ide o procesný postup štátom určenej a splnomocnenej osoby (súdny exekútor), upravený zákonom č. 233/1995 Z.z. o súdnych exekútoroch a exekučnej činnosti (Exekučný poriadok) v znení neskorších predpisov (ďalej aj „ExPor“).

Prichádza do úvahy predovšetkým v prípadoch, kedy došlo k protiprávnemu obmedzeniu práva vlastníka užívať nehnuteľnosť, a toto obmedzenie trvá. K vyprataniu však môže dôjsť aj z odlišného, osobitného dôvodu¹ na základe administratívneho rozhodnutia.

Právo užívať nehnuteľnosť (*ius utendi*) je zložkou práva vlastníckeho (§ 123 ObčZ). Toto svoje právo môže vlastník nehnuteľnosti dobrovoľne obmedziť tým, že pre-

¹ Nebezpečný technický stav nehnuteľnosti.

nechá nehnuteľnosť alebo jej časť na užívanie inej osobe (prenajatím na základe zmluvy o nájme).² Protiprávne obmedzenie práva vlastníka užívať vec prichádza do úvahy pri pozemkoch, stavbách, ako aj (a dokonca najčastejšie) pri bytoch a nebytových priestoroch.

Ak pominieme vypratanie z dôvodu technického stavu nehnuteľnosti, vypratanie nehnuteľnosti predstavuje reálne umožnenie užívania nehnuteľnosti jej vlastníkovi. Vypratanie preto pojmovo predpokladá obmedzenie vlastníka nehnuteľnosti formou jej protiprávneho užívania (*occupatio*). Toto užívanie môže byť protiprávnym *ab initio* (napr. *squatting*), alebo následne (napr. skončenie nájmu bytu, či strata vlastníckeho práva k nehnuteľnosti bez jej následného uvoľnenia v prospech vlastníka). Obmedzenie práva užívať nehnuteľnosť inej povahy (bránenie v prístupe na nehnuteľnosť a pod.) nie je dôvodom na nútené vypratanie nehnuteľnosti, ale iný spôsob exekúcie.³

Právna úprava exekúcie vypratáním nehnuteľnosti vykazuje určité odlišnosti pri vypratání bytu. Tieto odlišnosti sa prejavujú najmä v prípade, kedy je povinnosť vypratať byť viazaná na poskytnutie bytovej náhrady.

Exekučné konanie na vypratanie nehnuteľnosti začína výlučne na návrh oprávneného, ktorým je vlastník nehnuteľnosti, alebo na návrh administratívneho orgánu, ktorý vydal exekučný titul znejúci na vypratanie⁴.

Keďže aktívna vecná legitímácia patrí v základnom aj vykonávacom konaní vlastníkovi vypratať sa majúcej nehnuteľnosti (tu neuvažujeme o rozhodnutiach stavebného úradu), v prípade zmeny v osobe vlastníka predmetnej nehnuteľnosti je treba konštatovať, že nový vlastník sukcedoval aj do postavenia oprávneného z exekučného titulu. Prípadnú zmenu v osobe oprávneného, ku ktorej došlo pred podaním návrhu na vykonanie exekúcie, preukáže oprávnený v podanom návrhu na vykonanie exekúcie. Exekučný súd túto zmenu zohľadní bez osobitného rozhodnutia pri udelení poverenia na vykonanie exekúcie. Ak k zmene v osobe vlastníka nehnuteľnosti dôjde v priebehu exekučného konania, exekučný súd rozhodne uznesením o pripustení zmeny účastníka konania postupom podľa § 37 ExPor.

Pasívne vecne legitimovaným v základnom konaní bola osoba, okupujúca nehnuteľnosť bez právneho dôvodu. Exekučný titul sa vzťahuje na osobu povinného (čiže osobu, voči ktorej exekučný titul smeruje) a na osoby, ktoré odvodzujú svoju prítomnosť v (na) vypratávanej nehnuteľnosti od povinného (§ 181 ods. 4 písm. b/ ExPor).⁵ Na jednej strane to znamená, že žalobca nemusí poznať identitu všetkých

2 Je namieste podotknúť, že v prípade porušenia práv nájomcu treťou osobou je na podanie žaloby stále vlastník nehnuteľnosti. Nájomca je v právnom vzťahu k prenajímateľovi, nie k tretej osobe. Bezproblémové užívanie predmetu nájmu má nájomcovi zabezpečiť prenajímateľ.

3 V takomto prípade (podľa konkrétnej povahy protiprávneho konania) prichádza do úvahy uloženie povinnosti zdržať sa obmedzujúceho konania, alebo uloženia povinnosti uskutočniť práce alebo výkony (napr. povinnosť odstrániť prekážku). Vynútenie takýchto povinností sa uskutoční inými spôsobmi vykonania exekúcie (exekúcia uskutočnením prác a výkonov).

4 V prípade rozhodnutia obce podľa § 5 ObčZ bude návrh na vykonanie exekúcie vypratáním podávať vlastník nehnuteľnosti, a nie obec, pretože právomoc obce je v zmysle tohto ustanovenia obmedzená len na vydanie rozhodnutia

5 Exekučný poriadok tu nepresne formuluje odvodzovanie prítomnosti tretích osôb od „práva povinného“. Právo povinného užívať predmetnú nehnuteľnosť, samozrejme, v čase prebiehajúcej exekúcie neexistuje (a možno nikdy neexistovalo).

osôb, okupujúcich jeho nehnuteľnosť (naviac, tento okruh osôb potenciálne podlieha zmenám tak v priebehu základného, ako aj exekučného konania). Na strane druhej sa však v nehnuteľnosti v čase vykonania exekúcie vypratáním môžu nachádzať aj osoby, neodvodzujúce svoju prítomnosť od povinného, ale „na základe vlastného práva“. Ak má oprávnený záujem na vykázaní takýchto osôb, je treba konštatovať, že nevyhnutne potrebuje ďalší exekučný titul.

Osoby odlišné od povinného, nachádzajúce sa v (na) vypratávanej nehnuteľnosti, majú zvláštnu pozíciu – zákon ich neoznačuje za účastníkov konania ani priamo, ani nepriamo (t.j. nepriznáva im procesné práva, ani neukladá procesné povinnosti ani pre určitý úsek konania).⁶ Nedoručujú sa im žiadne úradné písomnosti, súvisiace s konaním.

2. PREUKÁZANIE BYTOVEJ NÁHRADY

Právo na poskytnutie bytovej náhrady (a z toho vyplývajúca odkladacia podmienka pre splnenie povinnosti uvoľniť a odovzdať byt) prichádza do úvahy v súvislosti so skončením nájmu bytu, uzavretého na dobu neurčitú, resp. výnimočne⁷ aj pri skončení nájmu na dobu určitú. Toto právo nevzniká v iných situáciách (strata vlastníckeho práva k nehnuteľnosti, užívanie bytu bez právneho dôvodu od počiatku a pod.).

Občiansky zákonník (§ 712) rozoznáva tri kategórie bytových náhrad: náhradný byt, náhradné ubytovanie a prístrešie.

Podľa § 712 ods. 2 ObčZ náhradným bytom je byt, ktorý svojou veľkosťou a vybavením zabezpečuje ľudsky dôstojné bývanie nájomcu a členov jeho domácnosti. Zároveň však zákon pre určité prípady špecifikuje tzv. primeraný náhradný byt (§ 712a ods. 1 – náhradný byt, ktorý je veľkosťou obytnej plochy, vybavením, umiestnením a výškou nájomného primeraný bytu, ktorý má nájomca vypratať, a to s prihliadnutím na jeho životné a pracovné potreby, pričom nájomca má tiež právo na úhradu nevyhnutných výdavkov spojených so sťahovaním) a pre inú situáciu (§ 712a ods. 4) byt nižšej kvality, výmery a umiestnenia.

Podľa § 712 ods. 3 ObčZ náhradným ubytovaním je byt s jednou obytnou miestnosťou alebo obytná miestnosť v slobodárni, ubytovni alebo v iných zariadeniach určených na trvalé bývanie alebo podnájom v zariadenej alebo nezariadenej časti bytu u iného nájomcu. Byt alebo obytnú miestnosť môžu užívať viacerí nájomcovia.

Podľa § 712 ods. 4 ObčZ prístreším je prechodné ubytovanie, najmä v spoločnej nočláhárni alebo v iných zariadeniach na to určených, a priestor na uskladnenie bytového zariadenia a ostatných vecí domácej a osobnej potreby.

6 Účastníctvo v exekučnom konaní sa spravuje druhou definíciou účastníka konania, t.j. účastníkom konania je ten, koho za účastníka označuje zákon

7 V zmysle § 4 zákona č. 189/1992 Zb. – o úprave pomerov súvisiacich s nájmom bytov a s bytovými náhradami v znení neskorších má nájomca pri zániku nájmu dohodnutého na dobu určitú právo na bytovú náhradu v prípade, ak nájom bytu skončil pred uplynutím dohodnutej doby z dôvodu, že byt bez zavinenia nájomcu nie je možné ďalej užívať alebo ak ide o služobný byt alebo o byt osobitného určenia a nájomca pred jeho užívaním ukončil užívanie iného bytu.

Skutočnosť, či právo na bytovú náhradu nájomcovi patrí, závisí v prvom rade od dôvodu zániku nájmu, ale môže byť modifikovaná okolnosťami na strane nájomcu.

Právo na bytovú náhradu vo svojej podstate pomáha realizovať skutočnosť, že bytový nájom je chráneným nájmom. Je však treba si uvedomiť, že prípadná existencia práva nájomcu na bytovú náhradu nie je autoritatívne riešená (a garantovaná) v každom prípade skončenia nájmu,⁸ ale len v prípade, kedy bývalý nájomca byt neuvolnil a prenajímateľ sa domáha uloženia povinnosti vypratať byt súdnou cestou. Ak nájomca byt dobrovoľne uvoľní bez poskytnutia bytovej náhrady, hoci hmotnoprávne toto právo má, nedochádza k porušeniu zákona (nájomca bez poskytnutia zodpovedajúcej bytovej náhrady nie je povinný byt vypratať, ale zákon mu to nezakazuje, a, *vice versa*, prenajímateľovi zákon nezakazuje prevziať uvoľnený byt bez poskytnutej a využitej bytovej náhrady). Ak však dôjde k tomu, že táto dôležitá hmotnoprávna kategória je predmetom posudzovania súdu, ktorý ju v základnom konaní o žalobe na vypratanie nehnuteľnosti judikuje, je splnenie povinnosti poskytnúť zodpovedajúcu bytovú náhradu podmienkou formálnej vykonateľnosti exekučného titulu. Rozhodnutie sa stáva formálne vykonateľným až po márnom uplynutí paričnej lehoty. Napriek pravidelnému zneniu enunciátu exekučného titulu, ktorý viaže začatie plynutia lehoty pre (dobrovoľné) vypratanie na zabezpečenie bytovej náhrady, je treba uviesť, že začatie plynutia lehoty na plnenie zo strany povinného nemôže byť spravodlivo viazané už na objektívnu skutočnosť samotného zabezpečenia bytovej náhrady (napríklad získanie vyhlásenia vlastníka bytu o jeho ochote uzavrieť so žalovaným nájomnú zmluvu), ale až na preukázanie splnenia tejto odkladacej podmienky žalovanému. Až uplynutím lehoty na vypratanie končí povinnému právo bývania, ktoré nadväzovalo na nájomný vzťah.⁹ Taktiež lehota na uzavretie zmluvy o bytovej náhrade začína povinnému plynúť od doručenia písomného oznámenia o bytovej náhrade (§ 712c ods. 3 ObčZ).

Správne teda prenajímateľ musí preukázať skončenie práva bývania povinného (t.j. nielen samotné zabezpečenie priznanej bytovej náhrady, ale aj oznámenie tejto skutočnosti žalovanému a márne uplynutie lehoty na vypratanie bytu) už pri snahe o vyznačenie doložky vykonateľnosti na exekučnom titule. Problematika hmotnoprávneho doručovania nie je v právnych normách náležite upravená. Súdna prax však k účinnosti doručenia písomného oznámenia o zabezpečení bytovej náhrady zaujala stanovisko, podľa ktorého je za splnenia predpokladov (povinný sa nachádzal v situácii, kedy zásielku mohol prevziať a o jej uložení bol poštou riadne upovedomený) možné považovať za doručenie aj zásielku, ktorú povinný neprevzal.¹⁰ Je otázne, či v tomto štádiu je otázka adekvátnosti bytovej náhrady zo strany súdu náležite posudzovaná. Posúdenie deklarovanej bytovej náhrady je len formálne (len druhové posúdenie náhrady a prípadná zjavná nedostatočnosť)

8 Hodno podotknúť, že do 31. augusta 2001 (novela Občianskeho zákonníka, vykonaná zákonom č. 261/2001 Z.z.) bolo možné zo strany prenajímateľa vypovedať nájom len s predchádzajúcim prívolením súdu k výpovedi.

9 pozri napríklad Rozsudok Najvyššieho súdu SR sp. zn. 5 Cdo 232/2009 zo dňa 23. júna 2010

10 R 27/2011: „Ak sa nájomca, ktorý má byt vypratať, nachádzal v situácii objektívne mu umožňujúcej prevziať jemu adresovanú zásielku obsahujúcu vyhlásenie o zabezpečení bytovej náhrady v zmysle § 712c ods. 3 Občianskeho zákonníka, o uložení ktorej bol poštou riadne upovedomený, nastali účinky doručenia tohto vyhlásenia v okamihu, kedy nevyužil možnosť oboznámiť sa s obsahom uloženej zásielky.“

s tým, že povinná osoba bude mať možnosť namietať prípadnú neadekvátnosť náhrady pred realizáciou vypratania v exekučnom konaní.

Preukázanie priznanej bytovej náhrady je, samozrejme, zároveň predpokladom vykonania exekúcie. Hoci zo znenia § 43 ods. 1 a § 185 ods. 1 ExPor by bolo možné vyvodiť, že preukázanie adekvátnej bytovej náhrady je podmienkou (až) pre uskutočnenie samotného vypratania bytu, vzhľadom na znenie § 43 ods. 2 ExPor je treba uzavrieť, že preukázanie zabezpečenia bytovej náhrady je obsahovou náležitosťou návrhu na vykonanie exekúcie. Splnenie vzájomnej povinnosti oprávnený preukazuje listinou vydanou alebo overenou oprávneným orgánom (do úvahy prichádza napríklad potvrdenie obce o zabezpečení bytovej náhrady v prípadoch, kedy bytovú náhradu zabezpečuje obec¹¹, notárska zápisnica o vyhlásení budúceho prenajímateľa, ktorým môže byť aj sám oprávnený, vyhlásenie budúceho prenajímateľa s jeho úradne osvedčeným podpisom). Splnenie povinnosti skúma súdny exekútor pri posudzovaní kvality návrhu na vykonanie exekúcie. Ak oprávnený zabezpečenie bytovej náhrady nepreukáže, súdny exekútor ho vyzve na doplnenie návrhu (§ 40 ExPor). Nesplnenie tejto povinnosti oprávneného ani v dodatočne poskytnutej lehote by bolo dôvodom pre zastavenie exekučného konania.

Napriek skutočnosti, že účastníci konania budú mať príležitosť namietať proti bytovej náhrade v ďalšom priebehu konania, exekučný súd pri posudzovaní predpokladov pre udelenie poverenia na vykonanie exekúcie preskúma splnenie povinnosti zabezpečenia bytovej náhrady materiálne (§ 43 ods. 1 ExPor).

Predmetom skúmania bude v prvom rade samotná bytová náhrada (druh bytovej náhrady, a v prípade náhradného bytu parametre vyplývajúce z odôvodnenia exekučného titulu – umiestnenie, obytná plocha, kvalita, vybavenie, výška nájomného a pod.).

Rovnako dôležitý je však aj spôsob zabezpečenia bytovej náhrady. Právo povinného na zabezpečenie bytovej náhrady znamená právo na zabezpečenie možnosti povinného (a členov jeho rodiny) užívať zodpovedajúcu bytovú náhradu po neurčitý čas¹². Oprávnený (resp. v ten, v koho prospech sa má byť vypratať) však sám neuzatvára v prospech povinného nájomnú zmluvu. Splnenie povinnosti zabezpečiť bytovú náhradu povinnému preukazuje zabezpečením možnosti povinného uzavrieť zmluvu o nájme konkrétnej bytovej náhrady. Bezdôvodné nevyužitie tejto možnosti povinným môže mať pre neho závažné následky (pozri ďalší výklad). Za zabezpečenie bytovej náhrady sa však nepovažuje zabezpečenie zmluvy o prevode členského podielu v bytovom družstve, nakoľko uzatvorením takejto zmluvy by povinný vstupoval do právneho vzťahu, obsahom ktorého sú celkom iné práva a povinnosti.¹³

11 § 5 ods. 2 zákona č. 189/1992 Zb. o úprave niektorých pomerov súvisiacich s nájmom bytov a s bytovými náhradami v znení neskorších predpisov

12 Rozsudok Najvyššieho súdu SR sp. zn. 2 Cdo 83/2001 (citované podľa Zo súdnej praxe 1/2002): „Za zodpovedajúcu bytovú náhradu vo forme náhradného bytu v zmysle § 712c ods. 1 Občianskeho zákonníka nemožno považovať zabezpečenie náhradného bytu s nájmom na určitý čas.“

13 Rozsudok Najvyššieho súdu Slovenskej republiky sp.zn. 5 Cdo 12/2000 zo dňa 28. septembra 2000

Ak by podľa názoru súdu bola oprávneným deklarovaná zabezpečená bytová náhrada zjavne neadekvátne, súd žiadosť o udelenie poverenia na vykonanie exekúcie zamietne.

Po právoplatnosti uznesenia o zamietnutí žiadosti o udelenie poverenia súd exekučné konanie zastaví. Bez zmeny zabezpečenej bytovej náhrady bude uznesenie o zastavení exekučného konania predstavovať prekážku rozsúdenej veci.

PROSTRIEDKY PROCESNEJ OCHRANY A OBRANY

Po doručení poverenia na vykonanie exekúcie poverený súdny exekútor vydá upovedomenie o začatí exekúcie vypratáním nehnuteľnosti, v ktorom účastníkov konania upovedomí o začatí exekučného konania a povinného vyzve na splnenie povinnosti vypratať nehnuteľnosť. Ak bolo povinnému exekučným titulom priznané právo na bytovú náhradu, súčasťou upovedomenia je aj označenie zabezpečenej bytovej náhrady.

Okrem štandardných prostriedkov procesnej obrany a ochrany (námietky proti exekúcii, námietky proti predbežným trovám exekúcie, námietka zaujatosti povereného súdneho exekútora) majú účastníci konania v prípade exekúcie vypratáním bytu s priznanou bytovou náhradou k dispozícii aj námietky proti bytovej náhrade. Procesná legitimácia na podanie týchto námietok patrí oprávnenému aj povinnému. Lehota na vznesenie námietky proti bytovej náhrade je trojdňová a plynie každému účastníkovi samostatne od doručenia upovedomenia o začatí exekúcie.

Dôvodom vznesenia námietky proti bytovej náhrade zo strany povinného bude jeho nesúhlas s bytovou náhradou, ktorej zabezpečenie preukázal oprávnený, a to hlavne pokiaľ ide o kvalitu náhradného bytu (poloha, obytná plocha, vybavenie, výška nájomného a podobne), alebo náhradného ubytovania.

Vznesenie námietky proti bytovej náhrade zo strany oprávneného však vzbudzuje viaceré otázky. Právo povinného na zodpovedajúcu bytovú náhradu vyplýva z exekučného titulu a keby oprávnený nepreukázal zabezpečenie bytovej náhrady, ktorá vyhovuje kritériám, vyplývajúcim z exekučného titulu, už pri podaní návrhu na vykonanie exekúcie (resp. formálne už pri opatrovaní exekučného titulu doložkou vykonateľnosti), nedošlo by vôbec k udeleniu poverenia na vykonanie exekúcie. Námietky, ktoré vznáša oprávnený s odstupom času od preukázania bytovej náhrady, sa preto budú logicky týkať zmeny okolností, týkajúcich sa buď už zabezpečenej bytovej náhrady, alebo samotného práva povinného na bytovú náhradu. V opačnom prípade by nemala aktívna procesná legitimácia oprávneného na podávanie takýchto námietok zmysel.

Námietky oprávneného proti ním poskytnutej bytovej náhrade môžu mať napríklad podobu oznámenia o dodatočnej prekážke uzavretia nájomnej zmluvy (deklarovaná bytová náhrada už z akýchkoľvek dôvodov nie je k dispozícii).

Najzávažnejšou námietkou oprávneného však bude ním tvrdený zánik práva povinného na bytovú náhradu.

Pokiaľ by dôvodom zániku práva na priznanú bytovú náhradu mala byť zmena pomerov (či už na strane povinného – napríklad získanie práva užívať iný byt alebo nehnuteľnosť, alebo na strane oprávneného – napríklad zhoršenie jeho osobných alebo majetkových pomerov), stojí proti právu priznanému právoplatným a vykonateľným rozsudkom súdu otázka jeho spravodlivého ďalšieho trvania. Otázku zániku práva na bytovú náhradu z takéhoto dôvodu právna úprava nerieši. Preto je treba konštatovať, že o zániku (ďalšom netrvaní) judikovaného práva musí v tomto prípade rozhodnúť súd určovacím rozsudkom v osobitnom konaní (pozri R 27/1984).

K zániku práva povinného na bytovú náhradu však môže dôjsť aj preklúziou, reglementovanou v § 712c ods. 3 ObčZ. Podľa uvedeného ustanovenia je nájomca, ktorý má byt vypratať, povinný uzavrieť zmluvu o bytovej náhrade do 30 dní od doručenia písomného vyhlásenia o zabezpečení bytovej náhrady; ak nájomnú zmluvu bezdôvodne neuzavrie, jeho nárok na bytovú náhradu zanikne. Pri splnení hypotézy tejto normy teda právo povinného na bytovú náhradu zaniká *ex lege*. Keďže na prípadnú preklúziu prihliada súd z úradnej povinnosti (§ 583 ObčZ), vyvstáva otázka, či pre vyvolanie procesných následkov preklúzie postačí, že do sféry poznania exekučného súdu alebo súdneho exekútora sa dostanú relevantné skutočnosti a exekučné orgány ich po vykonanom dokazovaní budú považovať za preukázané, alebo bude (podobne ako pri zmene pomerov) nevyhnutné určenie zániku práva na bytovú náhradu rozhodnutím súdu v konaní o určovacej žalobe. Preklúzia, t.j. zákonom explicitne stanovený zánik konkrétneho práva ako následok uplynutia času a neuplatnenia tohto práva, je jednoznačným následkom splnenia zákonných predpokladov. To znamená, že v prípade, ak boli pozitívne naplnené predpoklady preklúzie, neexistuje priestor na úvahy o tom, či došlo alebo nedošlo k zániku práva. Otáznym preto zostáva len to, či požiadavkám práva na spravodlivý proces vyhovuje, aby platformou pre dokazovanie splnenia predpokladov tejto preklúzie bolo exekučné konanie, alebo to musí byť osobitný incidenčný spor. Podľa nášho názoru postačuje vyhodnotenie otázky dôvodnosti neuzavretia zmluvy o bytovej náhrade exekučnými orgánmi.¹⁴

Najvyšší súd SR¹⁵ vyslovil odlišný názor, podľa ktorého posúdenie zániku práva povinného na bytovú náhradu nie je možné riešiť v exekučnom konaní ako predbežnú otázku ani v prípade preklúzie, argumentujúc podobnosťou zmeny pomerov a preklúzie.¹⁶

14 Pozri napríklad MOLNÁR, P. in MAZÁK, J., MOLNÁR, P., JÁNOŠÍKOVÁ, M.: Učebnica občianskeho procesného práva 2. Bratislava: Iuris Libri, 2012, s. 171; KOTRECOVÁ, A. in ŠTEVČEK, M., FICOVÁ, S. a kol.: Exekučný poriadok. Komentár. 1. vydanie. Praha: C.H. Beck, 2011, s. 431

15 Rozsudok Najvyššieho súdu Slovenskej republiky sp. zn. 5Cdo 12/2000 z 28. septembra 2000

16 „Zánik práva na bytovú náhradu v dôsledku nesplnenia povinnosti povinného uzavrieť v určenej lehote zmluvu o bytovej náhrade možno porovnať s prípadmi, ktoré už súdna prax riešila, a ktoré sa týkali podstatnej zmeny pomerov v porovnaní s pomermi, z ktorých vychádzal súd v základnom konaní pri rozhodovaní o bytovej náhrade. Súdna prax zaujala stanovisko, že súd uskutočňujúci výkon rozhodnutia vypratáním bytu, nemôže brať zreteľ na zmenu pomerov, ku ktorej došlo od vydania vykonávaného rozhodnutia a ktorá by mala rozhodujúci vplyv na priznanie bytovej náhrady. Takéto okolnosti môže oprávnený uplatňovať len v ďalšom konaní, v ktorom sa bude návrhom domáhať vydania nového rozhodnutia súdu, ktorým by bolo určené, že povinnosť vypratať byt, viazanú pôvodne na bytovú náhradu, je povinný splniť bez ohľadu na túto podmienku (porovnaj R 25/1980).“

Miera podobnosti obidvoch situácií je otázna vo vzťahu k posudzovaným otázkam, nakoľko v prvom prípade súd posudzuje rozhodne zložitejšiu otázku spravodlivého trvania práva z dôvodu intenzívnej zmeny pomerov relevantných pre minulé priznanie práva, pričom zákon s budúcou stratou práva na bytovú náhradu z tohto dôvodu výslovne nepočíta a do judikovaného práva preto možno zasiahnuť skutočne len novým určením jeho neexistencie; zatiaľ čo v druhom prípade zánik práva určuje priamo zákon a predmetom posudzovania zo strany súdu je hlavne¹⁷ (ne)dôvodnosť neuzavretia zmluvy o bytovej náhrade povinným. Z tohto pohľadu je nepochybne výraznejšou paralela medzi posudzovaním (ne)dôvodnosti odmietnutia uzavretia zmluvy o bytovej náhrade a posudzovaním (ne)adekvátnosti ponúknutej bytovej náhrady. Suficienciu poskytnutej bytovej náhrady posudzuje exekučný súd ako prejudiciálnu otázku v rámci exekučného konania jednak pri udeľovaní poverenia na vykonanie exekúcie, a jednak v prípade námietok proti bytovej náhrade, pričom pri udelení poverenia posudzoval aj účinnosť doručenia oznámenia o zabezpečení bytovej náhrady.

Podobnosť medzi zmenou pomerov a preklúziou možno vidieť len v následku – v obidvoch prípadoch nebude musieť oprávnený v ďalšom preukazovať zabezpečenie bytovej náhrady.

Nevyhnutnosť predchádzajúceho určovacieho návrhu o zániku práva na bytovú náhradu má význam v prípade, pokiaľ oprávnený už pri podaní návrhu na vykonanie exekúcie vypratáním bytu tvrdí zánik práva povinného na bytovú náhradu z titulu preklúzie a zabezpečenie tejto bytovej náhrady ani nedeklaruje. V nekontradiktórnom štádiu exekučného konania naozaj nemožno posúdiť otázku bezdôvodnosti neuzavretia zmluvy o bytovej náhrade zo strany povinného. Ak by však oprávnený napriek tvrdeniu preklúzie v návrhu dokladoval zabezpečenie adekvátnej bytovej náhrady¹⁸ a jej preukázanie povinnému, povinný sa proti tvrdenému zániku práva na bytovú náhradu môže brániť podaním námietky proti bytovej náhrade, o ktorej (v prípade potreby s pojednávaním) rozhodne exekučný súd, posúdiac prejudiciálne otázku preklúzie.

Napokon, k preklúzii môže dôjsť aj v priebehu exekučného konania. Exekučný súd môže zamietnuť námietky povinného proti bytovej náhrade, v ktorej povinný namietal nevhodnosť bytovej náhrady poskytnutej oprávneným. Takéto rozhodnutie súdu je založené na zistení, že navrhnutá bytová náhrada je vyhovujúca (t.j. spĺňa požadované parametre priznanej bytovej náhrady, včítane napr. výšky nájomného). Takisto je možné, že súd vyhovel námietke povinného proti bytovej náhrade, vyargumentoval dôvod nevhodnosti zabezpečenej bytovej náhrady a oprávnený následne zabezpečil novú bytovú náhradu, ktorá zohľadňuje nedostatky predošlej náhrady.

Je potrebné uvedomiť si, že preukázanie bytovej náhrady, ani zamietnutie námietok proti bytovej náhrade neznamená, že povinný skutočne uzavrie zmluvu, týkajúcu sa predmetnej bytovej náhrady a že mu vznikne právo bytovú náhradu užívať. Povinný

17 kumulatívnymi predpokladmi prekludovania práva na bytovú náhradu sú: a) doručenie písomného vyhlásenia oprávneného povinnému, b) márne uplynutie 30-dňovej lehoty na podpísanie zmluvy, c) neexistencia vážneho dôvodu pre nepodpísanie zmluvy

18 ktorá, prirodzene, je (resp. už bola) čo do pripravenosti poskytovateľa bytovej náhrady časovo ohraničená

môže naďalej ignorovať oznámenie oprávneného, ako aj uznesenie exekučného súdu o námietkach. Ak povinný neuzavrie zmluvu o užívaní bytovej náhrady, nebude v prípade realizácie vypratania možné premiestniť jeho, členov jeho rodiny, ani ich veci do bytovej náhrady. Procesne však vykonaniu exekúcie tento stav nebráni. Vykonanie exekúcie bolo podmienené zabezpečením zodpovedajúcej bytovej náhrady, nie jej využitím zo strany povinného. Prípadné námietky povinného proti vyprataniu posúdi poverený súdny exekútor. Trvanie na názore o potrebe osobitného určovacího rozsudku o zániku práva povinného na bytovú náhradu by bolo rozhodne v rozpore s účelom exekučného konania a pre oprávneného by predstavovalo ďalšie neúmerne oddialenie naplnenia jeho práva na súdnu a inú právnu ochranu.

Pre porovnanie, v Českej republike tzv. nový Občanský zákonník (zákon č. 89/2012 Sb., ďalej aj NOBčZ) už bytové náhrady nepozná. Podľa § 2292 NOBčZ je nájomca bez ďalšieho povinný odovzdať prenajímateľovi byt v deň, kedy nájomný vzťah končí. Exekúcia vypratáním bytu v prípadoch, kedy exekučný titul priznáva povinnému bytovú náhradu podľa „starého“ Občianskeho zákonníka, vykoná súd (teda nie súdny exekútor) podľa právnej úpravy účinnej do 31. decembra 2013.¹⁹ Pri zisťovaní primeranosti zabezpečenej bytovej náhrady súd uplatňuje vyšetrovaciu zásadu (§ 343 ods. 3 *in fine* v znení pred 1. januárom 2014).

ZÁVER

Platná právna úprava bytovej náhrady a niektorých jej jednotlivých aspektov (trvanie a zánik, procesná rovina preklúzie nároku na bytovú náhradu) nie je dostatočne zrozumiteľná a dôsledná. Je preto potrebné a žiadúce stanoviť priamo v legálnom texte rozdelenie kompetencie všeobecného súdu, exekučného súdu a súdneho exekútora pri posudzovaní zabezpečenia adekvátnej bytovej náhrady a pri posudzovaní prípadnej preklúzie práva povinného na bytovú náhradu.

ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY:

1. KRAJČO, J.: Exekučný poriadok. Komentár. Bratislava: Eurounion, 2009, ISBN 978-80-89374-07-6
2. MACUR, J.: Kurs občanského práva procesného – Exekuční právo. 1.vydání. Praha: C.H. Beck, 1998, ISBN 80-7179-190-3
3. MAZÁK, J., MOLNÁR, P., JÁNOŠÍKOVÁ, M.: Učebnica občianskeho procesného práva 2. Bratislava: Iuris Libri, 2012, ISBN 978-80-89635-00-9
4. ŠTEVČEK, M., FICOVÁ, S. a kol.: Exekučný poriadok. Komentár. 1. vydanie. Praha: C.H. Beck, 2011, ISBN 978-80-7400-335-6
5. SVOBODA, K., SMOLÍK, P., LEVÝ, J., ŠÍNOVÁ, R. et al.: Občanský soudní řád. Komentář. 1.vydání. Praha: C.H. Beck, 2013, ISBN 978-80-7400-506-0
6. VOJČÍK, P. et al.: Občiansky zákonník. Stručný komentár. Bratislava : Iura Edition, 2008. ISBN 978-80-8078-183-5
7. VOJČÍK, P. et al.: Občianske právo hmotné. 1.vydanie. Plzeň : Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2012. ISBN 978-80-7380-402-2.

¹⁹ Pozri článok II. bod 9. zákona č. 293/2013 Sb. (prechodné ustanovenia k zákonu účinnému od 1. januára 2014). Podľa § 251 ods. 2 písm. c) OSŘ v znení do 31. decembra 2013 súd nariaďuje výkon rozhodnutia vypratáním s priznanou bytovou náhradou.

Maria Marinicová

Wyższa Szkoła Mendżerska w Warszawie

Všeobecné o práve duševného vlastníctva (vybrané aspekty právnej úpravy) / *In general of intellectual property right (selected aspects of the legislation)*

Abstrakt

The issue of protection of intellectual property has become an extremely important area that is in focus, not only within the EU but also around the world and has become a monitored scientific, but also pedagogic field. Deservedly the attention is paid to it like this from the legal practice, as well as from the legal theory. In our contribution we bring selected aspects of current legislation of the sector of private law in general, which are the basic orientation in this issue.

Key words: intellectual property, intangible good, civil law, copyright law, copyright law

ÚVOD

V teórii občianskeho práva rozlišujeme priamy a nepriamy predmet občianskoprávných (súkromnoprávných) vzťahov. Priamym predmetom občianskoprávných vzťahov je správanie ľudí (niečo dať, konať, strpieť alebo sa niečoho zdržať) a nepriamym predmetom sú v zmysle § 118 OZ veci a pokiaľ to ich povaha pripúšťa, práva alebo iné majetkové hodnoty. K iným majetkovým hodnotám zaraďujeme aj nehmotné statky. *Nehmotné statky* sú nepriamym predmetom práva duševného vlastníctva. V teórii, legislatíve a praxi sa vytvorili, vžili a používajú sa pojmy hmotná vec (hmotný statok), hmotný majetok a nehmotný statok (dobro), nehmotný majetok. Používanie týchto pojmov v našom právnom poriadku, ako aj v právnej praxi však nie je jednotné a často aj nesprávne (Vojčík a kol., 2012 s. 23).

Pojem *nehmotný statok* sa teória aj prax pokúšajú vymedziť všeobecne ako statok, ktorého podstatu tvorí konkrétny duševný výtvor či obsah (najčastejšie ide o výtvor duševnej činnosti, najmä tvorivej) vyjadrený v objektívnej forme, t.j. vyjadrený navonok tak, že ho možno vnímať ľudskými zmyslami.

Pojem nehmotný statok sa vymedzuje aj ako statok vytváraný konkrétnym duševným obsahom, ktorého objektívny výraz je spôsobilý byť predmetom spoločen-

ských vzťahov bez toho, aby ho bolo treba stelesniť v hmotnej podobe (napr. česk fyzickej osoby, hudobná skladba).

Nehmotný statok ako duševný výtvor je spoznatelný či vnímateľný ľudskými zmyslami väčšinou na materiálnom substráte (napr. na papieri, obrazovej snímke, obrazovom a zvukovom zázname, na plátne, na dreve, na kove a pod.). Z množiny nehmotných statkov môžu byť niektoré statky predmetmi duševného vlastníctva, ktorými možno disponovať. Z uvedeného teda vyplýva, že nie všetky nehmotné statky môžu byť predmetom duševného vlastníctva (Vojčík a kol., 2012, s. 23).

Hodnota nehmotného statku spočíva v jeho internom stvárnení, nie v hodnote jeho hmotného substrátu, prostredníctvom ktorého je táto nehmotná hodnota navonok vyjadrená spôsobom, ktorý ľudské zmysly spoznávajú, resp. vnímajú (napr. v písomnom, slovnom, zvukovom, obrazovom, priestorovom vyjadrení, vo výkresoch, náčtoch, maľbách, sochách, plastikách a pod.). Pojem nehmotný statok teda zahŕňa všetky hodnoty, ktorých úžitkový a výmenný význam nie je v ich materializácii (zhmotnení), t.j. v hmotnej veci, ale v hodnote, ktorá vyplýva z jeho nehmotnej (imateriálnej, duševnej) existencie. Treba však uviesť, že nehmotné statky sú zväčša vyjadrené navonok prostredníctvom materiálneho substrátu umožňujúceho ich poznanie.

Od uvedených nehmotných statkov je preto nevyhnutné vždy, najmä v praxi pri ochrane práv či pri uzavieraní zmlúv, striktne odlišovať ich materializované (zhmotnené) predmety. Na nehmotné statky sa upínajú práva osobitnej povahy, ale na predmety, na ktorých sú zhmotnené, sa upínajú predovšetkým predpisy o vlastníckom práve. Napríklad CD nosič môže byť predmetom vlastníckeho práva, ale na jeho obsah (napr. na dielo na ňom zaznamenané) sa vzťahujú jednak autorské právo, právo výkonných umelcov (hudobníkov, spevákov), ale aj právo výrobcu tohto zvukového záznamu (Vojčík a kol., 2012, s. 24).

Triedenie nehmotných statkov

Podľa najširšieho (extenzívneho) chápania pojmu nehmotný statok Vojčík a kol. (2012, s. 25-26) k nehmotným statkom zahŕňa najmä:

- a) **jednotlivé stránky osobnosti človeka** – fyzickej osoby, najmä život, telesná nedotknuteľnosť, zdravie, sloboda, občianska česť, ľudská dôstojnosť, osobné tajomstvo, súkromie, meno a priezvisko a pod.; tieto jednotlivé stránky osobnosti fyzickej osoby sú chránené v rámci ochrany osobnosti (§ 11 OZ);
- b) **hmotne zachytené** (na hmotnom substráte vyjadrené) **prejav**y jednej stránky alebo viacerých **stránok osobnosti** človeka, najmä písomnosti osobnej povahy, podobizne, obrazové snímky, obrazové a zvukové záznamy týkajúce sa fyzickej osoby alebo iných prejavov osobnej povahy a pod.; tieto hmotne zachytené prejavy jednej stránky alebo viacerých stránok osobnosti človeka sú chránené v rámci ochrany osobnosti (§ 12 OZ);
- c) **názov právnickej osoby a jej dobrá povesť**, na ktoré sa vzťahuje ochrana podľa § 19b OZ;

- d) **autorské diela**, t.j. literárne a iné umelecké a vedecké diela vrátane počítačových programov, ak spĺňajú znaky autorských diel, chránené autorským právom;
- e) **umelecké výkony** (napr. výkony hercov, spevákov, hudobníkov, tanečníkov a iných osôb, ktoré predstavujú, spievajú, hrajú, recitujú alebo inak vykonávajú literárne a umelecké diela a pod.) chránené právom výkonných umelcov v autorskom zákone;
- f) **zvukové, obrazové**, ako aj **zvukovo-obrazové záznamy** (vrátane záznamov tzv. multimedialných diel) výkonných umelcov alebo záznamy iných zvukov, napríklad spevu vtákov a pod. chránené právom výrobcov v autorskom zákone a **rozhlasové, televízne a iné programy**, resp. vysielania chránené právom vysielateľov v autorskom zákone;
- g) **vynálezy, úžitkové vzory, topografie polovodičových výrobkov, dizajny, odrody rastlín** – ide o predmety priemyselných práv na výsledky tvorivej duševnej činnosti chránené osobitnými predpismi;
- h) **ochranné známky, označenia pôvodu výrobkov a zemepisné označenia výrobkov a obchodné mená**; ide o predmety priemyselných práv na označenie chránené osobitnými predpismi;
- i) **nové spôsoby prevencie, diagnostiky chorôb a liečenia ľudí a zvierat a nové spôsoby ochrany rastlín proti škodcom a chorobám** (dosiaľ neupravené osobitnými predpismi);
- j) **zlepšovacie návrhy, know-how, logá, doménové mená**, na ktoré sa viažu práva obdobné priemyselným právam;
- k) tzv. **ostatné nehmotné statky**, ktoré nemožno zaradiť pod a) až j). Ide o nezverejnené, ako aj o zverejnené a verejne prístupné nehmotné statky, ako napríklad výsledky rôznych vedeckých a výskumných prác vrátane školských a kvalifikačných prác, projekty vedeckých, bádateľských a iných prác, princípy, objavy a informácie ako obsah autorských diel, ktoré autorské právo nechráni (§ 7 ods. 3 písm. a) AZ), ako aj diela vylúčené z autorskoprávnej ochrany podľa § 7 ods. 3 písm. b) AZ, akými sú napríklad texty právnych predpisov, úradné rozhodnutia, verejné listiny, verejne prístupné registre, úradné spisy, slovenské technické normy, denné správy a prejavy prednesené pri prerokúvaní vecí verejných a podobne (autorský zákon, ďalej len AZ). U týchto ostatných nehmotných statkov môžeme rozlišovať, či k nim majú výlučné práva určité fyzické či právnické osoby (či sú súčasťou ich duševného vlastníctva), alebo nie. Nehmotné statky, ku ktorým konkrétne subjekty nemajú výlučné práva, môžeme nazvať aj ako tzv. **verejné duševné vlastníctvo**, ktoré spravuje príslušná štátna či verejná inštitúcia. K takýmto patria najmä texty všeobecne záväzných právnych predpisov, úradné rozhodnutia, verejné listiny, verejne prístupné registre, úradné spisy či slovenské technické normy. Spoločným znakom všetkých týchto ostatných nehmotných statkov je to, že sú proti zneužitiu či neoprávnenému prisvojeniu (napr. vo forme **plagiátorstva**) chránené všeobecnými právnymi prostriedkami (Vojčík a kol., 2012, s. 27).

Pojem a predmet práva duševného vlastníctva

Občiansky zákonník ako základný predpis súkromného práva sa používaniu pojmov z oblasti práva duševného vlastníctva vyhýba. V ustanovení § 1 ods. 3 zakotvuje, že Občiansky zákonník upravuje aj právne vzťahy z duševného vlastníctva, ak tieto vzťahy neupravujú iné zákony. Takáto formulácia je však nepresná, keďže Občiansky zákonník neupravuje právne vzťahy z duševného vlastníctva, ale dochádza len k aplikácii niektorých jeho ustanovení na právne vzťahy, ktorých predmetom je duševné vlastníctvo. Treba to vykladať tak, že Občiansky zákonník treba použiť na právne vzťahy, ktorých predmetom je duševné vlastníctvo, ak osobitné zákony túto právnu úpravu neobsahujú. Pojem duševné vlastníctvo používa Občiansky zákonník (po novelizácii vykonanej zákonom č. 84/2007 Z. z.) aj v § 442a a 458a. Pojem duševné vlastníctvo zakotvuje aj Občiansky súdny poriadok (napr. v § 75 ods. 7, § 76 ods. 1 písm. h), § 78b až 78h OSP). Obchodný zákonník používa pojem priemyselné a iné duševné vlastníctvo (napr. v § 433 a 559 OBZ).

Keďže Občiansky zákonník pojem nehmotný statok nevymedzuje, možno ho vyvodiť iba výkladom § 118, v ktorom sú vymenované jednotlivé predmety občianskoprávných vzťahov. Nehmotné statky možno považovať za tzv. „iné majetkové hodnoty“, ak to pripúšťa povaha.

Obchodný zákonník pod pojem „hmotné statky“ zahŕňa hmotné zložky (veci či vecné prostriedky) podnikania a pod pojem „nehmotné statky“ nehmotné zložky podnikania, ktoré patria podnikateľovi (§ 5 OBZ). Duševné vlastníctvo tvorí nehmotný majetok podnikateľa.

S pojmom duševné vlastníctvo súvisí aj pojem nehmotný majetok. *Duševné vlastníctvo je širší pojem ako pojem nehmotný majetok.* Vyplýva to z toho, že nie všetky predmety duševného vlastníctva určitého podnikateľského subjektu musia tvoriť aj jeho nehmotný majetok. Nehmotný majetok podnikateľa tvoria predmety duševného vlastníctva, resp. časť duševného vlastníctva, ktorá patrí podnikateľovi a slúži na jeho podnikanie.

Vojčík a kol. (2012, s. 29) uvádza, že pojem duševné vlastníctvo sa používa aj v medzinárodných dohovoroch, zmluvách a dohodách. Napríklad podľa čl. 2 Dohovoru o zriadení Svetovej organizácie duševného vlastníctva z roku 1967 (uverejneného vo vyhláske č. 69/1975 Zb. v znení vyhlášky č. 80/1985 Zb.) sa duševným vlastníctvom rozumejú práva k literárnym, umeleckým a vedeckým dielam, k výkonu výkonných umelcov, k zvukovým záznamom a vysielaniu, k vynálezom zo všetkých oblastí ľudskej činnosti, k vedeckým objavom, k priemyselným vzorom a modelom, k továrenským, obchodným známkam a známkam služieb, ako aj k obchodným menám a obchodným názvom, na ochranu proti nekalej súťaži a všetky ostatné práva vzťahujúce sa na duševnú činnosť v priemyselnej, vedeckej, literárnej a umeleckej oblasti.

Duševné vlastníctvo má osobitnú povahu a nemožno ho chápať ako podmnožinu vlastníctva (Kříž a kol., 2005, s. 27).

Podľa názoru Vojčíka a kol. (2012, s. 30, 32) **duševné vlastníctvo** možno vymedziť

predovšetkým ako inštitút súkromného práva, ktorý v medziach právneho poriadku poskytuje autorom, resp. pôvodcom alebo majiteľom zákonom definovaných alebo vymedzených nehmotných statkov výlučné práva tieto predmety duševného vlastníctva chrániť, využívať a disponovať nimi nezávisle od oprávnení iných subjektov, pričom v oblasti priemyselných práv je proces prihlasovania, rozhodovania o ochrane jeho predmetov formálny, upravený aj normami verejného práva.

Právo duševného vlastníctva upravuje spoločenské vzťahy vznikajúce v súvislosti s vytváraním, využívaním (používaním), disponovaním a ochranou jednotlivých jeho predmetov.

Na základe takto vymedzeného pojmu práva duševného vlastníctva možno charakterizovať aj ***predmet práva duševného vlastníctva***. Ten tvoria nehmotné statky, ktorých vytváranie a používanie upravujú osobitné právne predpisy, ako aj tie, ktoré osobitnú právnu úpravu nemajú a predstavujú určitú, aspoň potenciálnu majetkovú či nemajetkovú hodnotu (Vojčík a kol., 2012, s. 31).

Postavenie práva duševného vlastníctva v systéme práva SR

Právna úprava duševného vlastníctva má súkromnoprávny charakter a predstavuje dynamické právne odvetvie. Reaguje na nové technologické javy v oblasti literárnej, vedeckej a umeleckej tvorby a vychádza z princípu slobody duševnej tvorby a súčasne akcentuje aj potrebu účinnej ochrany jej výsledkov v súčasných podmienkach. Celú oblasť práva nehmotných statkov, ktorá tvorí samostatnú časť občianskeho (súkromného) práva, možno teda rozdeliť do dvoch základných oblastí:

- právo ochrany osobnosti fyzickej osoby a názvu a dobrej povesti právnickej osoby,
- právo duševného vlastníctva.

Právo duševného vlastníctva tiež možno rozdeliť do dvoch základných oblastí:

- autorské právo, právo príbuzné autorskému právu a práva súvisiace s autorským právom,
- priemyselné práva a práva obdobné priemyselným právam (právo priemyselného vlastníctva).

Do oblasti autorského práva, práva príbuzného autorskému právu a práv súvisiacich s autorským právom patrí :

- a) autorské právo,
- b) právo výkonných umelcov (právo príbuzné autorskému právu),
- c) právo výrobcov zvukových a zvukovo-obrazových záznamov a právo vysielateľov (práva súvisiace s autorským právom).

V tejto súvislosti treba uviesť, že autorský zákon č. 618/2003 Z. z. pojem právo príbuzné autorskému právu nepozná a používa iba pojem právo súvisiace s autorským právom (Vojčík kol., 2012, s. 33).

Autorské právo

Z hľadiska systematického začlenenia autorské právo patrí medzi právo nehmotných statkov, ktoré je samostatnou časťou súkromného, konkrétne občianskeho práva. Základnou a špeciálnou súkromnoprávnou normou, ktorá upravuje autorskoprávne vzťahy a má vždy prednosť pre všeobecnou úpravou v Občianskom zákonníku, je **zákon č. 618/2003 Z. z. o autorskom práve a právach súvisiacich s autorským právom (autorský zákon)** v znení neskorších predpisov. Uvedenú skutočnosť deklaruje § 1 ods. 3 OZ ako generálna právna norma, ktorá sa použije na právne vzťahy z duševného vlastníctva (teda aj na autorskoprávne vzťahy) vtedy, keď tieto vzťahy nebudú upravené špeciálnymi právnymi predpismi.

Vojčík (2012, s. 85) vymedzuje **autorské právo v objektívnom zmysle** ako súhrn právnych noriem, ktoré upravujú vzťahy vznikajúce v súvislosti s vytvorením a použitím literárneho alebo iného umeleckého diela či vedeckého diela. V **subjektívnom zmysle** ho podľa autora možno chápať ako súbor konkrétnych práv a povinností, ktoré vyplývajú priamo z objektívneho autorského práva alebo sú výsledkom dohody medzi subjektmi autorského práva, prípadne inými účastníkmi autorskoprávnych vzťahov. Subjektívne autorské právo je právom absolútnym a autorovi umožňuje dovoliť alebo zakázať tretím osobám akékoľvek dispozície výsledkom jeho tvorivej duševnej činnosti.

Pokiaľ ide o vymedzenie autorskoprávneho vzťahu, možno ho zahrnúť pod občianskoprávne vzťahy. Ide o právny vzťah, ktorého predmet je upravený normami autorského práva a subjekty tu navzájom vystupujú ako nositelia subjektívnych autorských práv a povinností. K základným prvkom autorskoprávneho vzťahu patrí **subjekt** (autor, prípadne iné subjekty), **predmet** (autorské dielo) a **obsah autorského práva** (práva osobnostné a majetkové). Jednotlivé prvky autorskoprávneho vzťahu vymedzuje Vojčík (2012, s. 85-86) nasledovne :

Subjektom autorského práva je vždy autor, ktorý svojou vlastnou tvorivou duševnou činnosťou dielo vytvoril. Jemu pôvodne patria všetky osobnostné a majetkové práva k vytvorenému autorskému dielu. To však nevylučuje, aby aj iné subjekty disponovali určitými majetkovými autorskými právami k dielu, ktoré pôvodne nevytvorili, získanými buď na základe zmluvy s autorom, alebo priamo zo zákona, prípadne rozhodnutím súdu s konštitutívnymi účinkami. Za istých podmienok môže dôjsť zo zákona k nadobudnutiu aj niektorých osobnostných autorských práv, napríklad pri zamestnaneckom diele (§ 50 AZ). Subjekty, ktoré takto odvodzujú svoje práva k dielu, môžu byť osobami fyzickými alebo právnickými, na rozdiel od autora, ktorým je vždy len fyzická osoba, schopná vytvoriť jedinečné, individuálne a neopakovateľné dielo. Vytvorenie diela je subjektívnou právnou skutočnosťou, s ktorou právo spája právne následky bez ohľadu na to, či autor je alebo nie je spôsobilý na právne úkony. Z uvedeného taktiež vyplýva, že o autorských právach nemožno hovoriť vtedy, ak budú výsledkom činnosti prírody, zvierat, robotov alebo iných strojov a pod.

Predmetom autorského práva je nehmotný statok – dielo, na ktorého vznik sa

vyžaduje vyjadrenie v akejkoľvek podobe (hmotnej alebo efemérnej) umožňujúcej jeho zmyslové vnímanie. Táto úprava vychádza z Občianskeho zákonníka, ktorý nehmotné statky ako iné majetkové hodnoty podľa § 118 ods. 1 OZ zahŕňa medzi predmety občianskoprávných vzťahov. Nie každému dielu sa však poskytuje autorskoprávna ochrana. Dielo, okrem splnenia základných pojmových znakov predpokladaných autorským zákonom, musí patriť do taxatívne určených oblastí, a to umeleckej (v rámci nej je osobitne uvedená oblasť literárna) alebo vedeckej.

Obsah autorského práva v súčasnosti tvoria výhradné osobnostné a výhradné majetkové práva. Chápanie autorského práva ako jednotného práva sa zmenilo prijatím autorského zákona v roku 2003. Významnou zmenou tejto úpravy bola formulácia neprevoditeľnosti autorského práva a nemožnosti vzdania sa tohto práva. Právu autora zodpovedná povinnosť všetkých individuálne neurčených osôb zdržať sa akýchkoľvek zásahov do jeho absolútnych práv. Výhradné osobnostné a výhradné majetkové práva nepodliehajú premlčaniu. Premlčanie možno uplatniť len na majetkové nároky vzniknuté z realizácie týchto výhradných práv.

Súčasne platný autorský zákon vychádza z princípu **teritoriality**, ktorý platí tak pre oblasť priemyselných práv, ako aj pre autorské práva. Komu a za akých podmienok autorský zákon priamo poskytuje ochranu, vyplýva z §§ 2-4 AZ. Upravuje v nich vecnú, osobnú a miestnu pôsobnosť autorského zákona.

AZ sa vzťahuje na diela, umelecké výkony, zvukové a zvukovo-obrazové záznamy a na vysielanie (*vecná pôsobnosť*), ďalej na autorov, výkonných umelcov, vysielateľov, vydavateľov predtým nezverejneného diela a zhotoviteľa databázy (*osobná pôsobnosť*), pričom použitie predmetu autorskoprávnej ochrany je ohraničené územím Slovenskej republiky (*teritoriálna pôsobnosť*). Vo všeobecnosti autorský zákon pôsobí na subjekty a predmety autorského práva, práva príbuzného a práva súvisiaceho s autorským právom (Vojčík a kol., 2012, s. 90).

Autorské právo a práva súvisiace s autorským právom patria do pôsobnosti Ministerstva kultúry Slovenskej republiky.

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV

1. BOHÁČEK, M., JAKL, L. :Právo duševného vlastníctví. Praha: VŠE, 2002.
2. DOBŘIČHOVSKÝ, T. Moderní trendy práv k duševnímu vlastníctví v kontexte evropskeho práva, dohody TRIPS a aktivít WIPO. Praha: Linde, 2004.
3. DWORKIN, R. Freedom's Law : the Moral Reading of the American Constitution, Oxford 1996.
4. JAKL, L., BOHÁČEK, M. Právo duševního vlastníctví. Praha: VŠE, 2002.
5. KLUČKA, J., MAZÁK, J. a kol. Základy európskeho práva. Bratislava: Iura Edition, 2004.
6. LAMY, P. The TRIPS Agreement – Ten Years later. Príhovor k programu konferencie.
7. LAZAR, J. a kol. Základy občianskeho hmotného práva 1.diel, 3. vyd. Bratislava: Jura Edition, 2006.
8. MALÝ, J. Obchod s nehmotnými statkami – patenty, vynálezy, know-how, ochranné známky. Praha: C.H.Beck, 2002. ISBN 80-717933205.

9. ŠTEVČEK, M., FICOVÁ, S. a kol. Občiansky súdny poriadok. I.,II. diel. Komentár 2. vyd. Praha: C.H.Beck, 2012.
10. ŠVIDROŇ, J. K niektorým teoretickým otázkam v oblasti duševného vlastníctva. In
11. Duševné vlastníctvo, 1998, č. 1.
12. VOJČÍK, P. et al. Právo duševného vlastníctva. Plzeň: Aleš Čeněk, 2012. ISBN 978-80-7380-373-5.
13. VOJČÍK, P. a kol. Základy práva. Nitra: ENIGMA, 2007. ISBN 80-89132-08-1.
14. VOJČÍK, P., VYPARINA, S. Nehmotné statky a duševné vlastníctvo. In právny obzor, 1994, č. 4.
15. ŽATKULIAK, E. Ochrana duševného vlastníctva a tradičné vedomosti. In Duševné vlastníctvo, 2002, č. 2.
16. Obchodný zákonník – zák. č. 513/1991 Zb. v znení neskorších predpisov
17. Občiansky súdny poriadok – zák. č. 99/1963 Zb. v znení neskorších predpisov
18. Občiansky zákonník – zák. č. 40/1964 Zb. v znení neskorších predpisov
19. Zák. č. 618/2003 Z. z. o autorskom práve a právach súvisiacich s autorským právom.

Ольга Баніт

Національна академія педагогічних наук України
E-mail: olgabanit@ukr.net

Забезпечення системного підходу до внутрішньофірмового розвитку персоналу / *Providing a systems approach to intra-firm staff development*

Abstrakt

The author characterizes structural and logical components of systems approach to intra-firm staff development. Two groups of components of this system have been selected. The first group consists of those items that can be called systems: the organization as a whole; separate organizational unit (department, laboratory, division); permanent or temporary employees engaged in certain activities; each individual employee. The second group is associated with organizational values, projections, goals, expected results, stages for their achievement and implementation, production processes and technologies, corporate culture. Some stages that create the system of education, are presented: definition of learning objectives, diagnostics of the level of personnel development, identifying the expectations of employees, preparation of individual training and development plans, selection of types and methods, coordination of individual plans, making the budget of training, adjusting of training plans.

Key words: a systems approach; intra-firm staff development; goals, diagnostics; tasks; methods; individual learning plans

ВСТУП

Одним із найважливіших завдань, які постають перед керівництвом сучасних компаній, є внутрішньофірмовий розвиток персоналу. Складовою частиною розвитку персоналу є навчання. Враховуючи, що навчання персоналу організовується з певними бізнес-цілями, цей процес має бути системним і структурованим. Будь-які спроби розробити стратегію розвитку фірми без створення системи навчання персоналу значно знижують ефективність як самого навчання, так і ефективність стратегії. У зв'язку з цим актуалізується проблема системного підходу до організації навчання і розвитку персоналу. У цьому контексті поняття розвитку передбачає зміну параметрів системи, які підвищують її ефективність. Це призведе до зміни головних параметрів організації чи її складових, які також є системами.

АНАЛІЗ ДЖЕРЕЛЬНОЇ БАЗИ

Зауважимо, що поява нових організаційних форм навчання створює передумови необхідності у визначенні нових або переосмисленні вже відомих підходів. Аналіз наукової літератури свідчить про зростання уваги до нових підходів забезпечення розвитку персоналу в умовах внутрішньофірмової підготовки. Переваги і недоліки традиційного підходу до навчання проаналізовано в роботах Дж.К. Грейсона, К. О'Делла М. Вебера, Ст. Вільсона, В. Лернера, М. Скаткіна, В. Краєвського. Інноваційні підходи, на відміну від традиційних, спрямовані на активізацію емоційної сфери людини і допомагають перейти з навчально-пізнавального рівня на продуктивно-творчий рівень діяльності (І. Зимня, А. Хуторський). Основою досліджень Г. Драйдена є індивідуальний підхід, С. Рубінштейна, А. Маркової – особистісно-орієнтований та діяльнісний підходи, Т. Базарова й Б. Єрьоміна – експертний і процесуальний, А. Вербицького, С. Ісаєва, Лайла М. Спенсера-мол. і Сайна М. Спенсера, – компетентнісний. Сучасні підходи з позиції людських ресурсів, зокрема взаємодії людини і організаційного оточення висвітлювали О. Віханський, біхевіористський науковий піхід – Р. Дафт, Б. Скіннер, інформаційний – П. Друкер. Дослідники психолого-педагогічного напрямку (А. Анцупов, С. Шапіро та ін.) виділяють загальні підходи до проблеми підвищення мотивації до навчання.

МЕТА

Враховуючи актуальність і важливість досліджуваної проблеми, її практичне значення й недостатню розробленість, метою статті визначено обґрунтування системного підходу до забезпечення розвитку персоналу в умовах внутрішньофірмової підготовки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

Передусім зазначимо, що специфіка системного підходу, як стверджує Й. Завадський, полягає в тому, що він орієнтує дослідження на розкриття цілісності об'єкта, виявлення різноманітних зв'язків складного явища (об'єкта) і на зведення їх в єдину теоретичну систему. Системний підхід дозволяє одержати повне уявлення про різноманітність явищ, розкрити причинно-наслідкові зв'язки між ними і відтворити найважливіші процеси розширеного відтворення [Завадський 2006: 288].

Комісія по роботі з трудовими ресурсами (Manpower Services Commissions) визначила суть цього підходу наступним чином: «Системний підхід застосовується до планування навчання, компонентами якого є стратегії і працівники, а цілі сформульовані в термінах навчання. Системний підхід приміняється для взаємодії між навчанням і роботою, щоб представити зворотний зв'язок, який можна використати для наступного вдосконалення навчання» [Армстронг 2004: 477]. З точки зору М. Армстронга, системний підхід по-

требує, аби ті, хто готує навчальні плани, брали до уваги всі фактори й події, які можуть впливати на навчання. Іншими словами на програму професійної підготовки з будь-якої посади в одній частині фірми можуть впливати події, що відбуваються в іншому місці, всередині чи зовні компанії, і план курсу має враховувати цю взаємодію [Армстронг 2004: 478]. Найбільш вдалим, на нашу думку, є визначення Дж. Коула, який стверджує, що системний підхід до навчання передбачає логічне узгодження самого початку діяльності, з'ясування політики чи ресурсів для підтримки цієї діяльності, за якими слідуватиме оцінка потреб у навчанні, і проведення навчання, після чого слідуватиме оцінювання результатів [Коул 2004: 252].

Як засвідчує практика, у життєдіяльності фірми, яка ставить, як першочергові, завдання досягнення певних цілей (визначеного масштабу та на певний період часу), формується програма розвитку. Це може бути стратегія, бізнес-план, план роботи та ін. Мова йде про комплексний документ, що містить основні цілі розвитку, напрями роботи, методи, ресурси, етапи та ін. Складовими програми розвитку є, в свою чергу, програма виробничої адаптації персоналу, професійного навчання, оцінювання і атестації, планування трудової кар'єри (професійно-кваліфікаційного просування фахівців та службово-професійного просування керівників), формування резерву та ін. Навчання і розвиток персоналу має бути не просто елементом організаційної практики або видом діяльності окремих співробітників організації, а повноправною складовою частиною стратегії розвитку фірми, а також усієї діючої організаційної системи. Звідси впливає завдання системного підходу – забезпечення організаційного розвитку в цілому. Говорячи в даному випадку про розвиток, ми розуміємо під цим поняттям зміну параметрів системи, в результаті якої підвищується її ефективність. Якщо мова йде про фірму (організаційний розвиток), то це буде зміна параметрів (елементів) цієї організації в цілому, або її складових частин, які також є системами. Стосовно персоналу професійний розвиток відображає процес підготовки співробітника до певного виду діяльності, передбачає оволодіння людиною відповідними теоретичними знаннями, уміннями та практичними навичками, соціальними нормами поведінки, системою моральних цінностей і психологічних якостей. У цьому контексті ми виходимо з розуміння поняття системи як внутрішньо організованої сукупності взаємопов'язаних елементів, що утворюють єдине ціле і спільно діють для досягнення поставленої мети [Завадський 2006: 280].

Розглядаючи організацію як систему, дослідники виділяють дві групи складових її елементів (рис 1).

Першу групу складають ті елементи, які в свою чергу можна назвати системами: організація в цілому; відокремлений підрозділ (відділ, лабораторія, напрям тощо); постійні або тимчасові групи співробітників, які займаються певною діяльністю; кожен окремий співробітник. Друга група пов'язана з організаційними цінностями: проекти, цілі, очікувані результати, етапи їх досягнення та реалізації, виробничі процеси і технології, корпоративна культура [Коул 2004: 253].

РИС. 1. Складові системи організаційного розвитку.

Щодо першої групи складових ми погоджуємося з точкою зору М. Пономарьової, що одним із головних джерел (натомість генераторів) нових знань є сама організація. Ці знання або вже існують (у документах, регламентах, інструкціях, у головах співробітників), тільки не завжди працюють, або потрапляють в організацію як інформація ззовні, але не обробляються і не використовуються. Тому перш ніж закладати в бюджет проведення зовнішнього навчання, потрібно продумати, як максимально і ефективно використати вже наявні знання. Це саме те навчання, яке можна організувати навіть при нульовому бюджеті [Пономарьова].

Другим важливим аспектом системного підходу до внутрішньофірмової підготовки персоналу, на який необхідно звернути увагу і який дуже тісно пов'язаний з попереднім, є роль кожного співробітника у системі навчання (від менеджера до працівника, який навчається). Очевидно, що для організації та впровадження такої масштабної діяльності недостатньо одного спеціаліста у відділі навчання. Необхідно створювати окрему структуру зі своєю місією, цілями і завданнями, нормативною базою. Такою структурою може стати внутрішній навчальний центр. Його завданням буде формування та розвиток системного навчання персоналу, кінцевим результатом якої стане підвищення конкурентоспроможності компанії.

Доцільно акцентувати увагу на тому, що незаперечним плюсом власної системи корпоративного навчання є можливість оперативно реагувати на зміни ринку і відповідно з ними коригувати стратегію навчання. До явних переваг внутрішньофірмової підготовки персоналу відносяться керованість тренерів, гнучкість навчання, підготовка програм, сфокусованих на вирішенні конкретних корпоративних завдань, підвищенні рівня викладачів до необхідного в кожний конкретний відрізок часу.

Відзначимо, що друга група складових системи розвитку персоналу відрізняється двома принципово важливими моментами. По-перше, система навчання прив'язується до цілей організації і стає більш проактивною, тобто навчання стає випереджувальним, використання навчання для вирішення якоїсь проблеми мінімізується. Система навчання стає власне системою: має цілі, взаємопов'язані елементи, що підсилюють один одного (не вступаючи в протиріччя між собою), являє собою комплекс заходів, які дозволяють досягти більшого ефекту. По-друге, внутрішньофірмове навчання набуває нового розвитку. Вводиться інститут наставництва, з'являються семінари з обміну досвідом, відкриваються навчальні центри чи корпоративні університети, в яких викладають співробітники організації.

Звичайно, подібні зміни неможливі без організаційного забезпечення. Одному менеджеру по персоналу або навіть тренінг-менеджеру служби персоналу з такими завданнями не впоратися. Служба персоналу в організації, яка може собі дозволити таку систему, повинна включати не тільки навчальний центр, який буде організовувати і пов'язувати все, що відбувається в організації, але і дослідницьку групу, яка вивчатиме потреби персоналу організації, фахівця з оцінки та атестації, який буде виявляти спільно з лінійними менеджерами основні «розриви» співробітників (ті прогалини в знаннях, навичках і установках, які необхідні для даної посади), і групу розвитку кар'єри та ротації для перспективного планування навчання.

Як згадувалося вище, для того, щоб забезпечити функціонування системи навчання в організації на вищому рівні, необхідно підійти до цього питання комплексно. Попередній аналіз (А. Брасс, Т. Ліберова, М. Пономарьова, Дж. Коул та ін.) дає нам підстави узагальнити низку етапів, з яких складається система навчання.

1. Визначення цілей навчання персоналу на основі цілей фірми та стратегії її розвитку. Варто зауважити, для організації важливим є не навчання саме по собі, а його результати. У цьому контексті доречним є розподіл цілей на дві групи (за А. Брассом). До першої групи входять цілі, досягнення яких дозволяє змінити зовнішнє середовище. До другої – цілі, досягнення яких дозволяє розвиватися самому підприємству. Цілі можна розподілити на стратегічні, тактичні і оперативні. Стратегічна ціль по суті є обґрунтуванням розвитку фірми загалом чи в якомусь певному напрямі діяльності. Досягнення перших, других і третіх цілей взаємопов'язано, тобто досягнення якоїсь тактичної чи оперативної цілі може сприяти досягненню кількох стратегічних, те ж саме відбувається стосовно внутрішніх і зовнішніх цілей [Брасс 1999: 16].
2. Розробка політики навчання, чітке встановлення структур, які відповідають за розподіл ресурсів, призначених для навчання, окреслення їх обов'язків, визначення об'єму компетенцій, якими мають володіти співробітники.
3. Діагностика наявного рівня розвитку персоналу, виявлення основних розривів. На цьому етапі важливо зрозуміти, чи здатні співробітники

виконати поставлені перед ними цілі. Це завдання допомагає вирішити атестація, а в період між атестаціями – експертний висновок безпосереднього керівника.

4. Виявлення очікувань співробітників. Отримані результати порівнюються з цілями організації, а також з рівнем співробітника, виявленим на попередньому етапі. При цьому важливо враховувати побажання самого працівника, розуміти, чого він хоче навчитися. Якщо результати співпали, ефективність навчання забезпечена. Але частіше цього не відбувається. Причини можуть бути різні: наприклад, співробітник не розуміє, що потрібно організації, не знає її цілей і завдань на поточний період, може вважати, що поставлені цілі і завдання неправильні, може бути байдужим до справ організації, можлива ситуація, коли працівник хоче скористатися ресурсами організації і навчитися чогось за її рахунок та ін. У цьому випадку анкетування чи інтерв'ю зі співробітником щодо його потреб у навчанні дає корисний діагностичний матеріал та представляє можливість краще зрозуміти, яке навчання необхідно тому або іншому співробітникові.
5. Складання індивідуальних планів навчання і розвитку. На цьому етапі в службі персоналу є вся необхідна інформація для визначення того, чому необхідно навчити кожного конкретного співробітника найближчим часом. Для кожного співробітника складається перелік знань, умінь і навичок, якими йому необхідно опанувати або розвинути. Цей перелік обговорюється і з самим співробітником і з його безпосереднім керівником.
6. Підбір видів і методів навчання. Після визначення того, чому необхідно навчитися, важливо зрозуміти, як це зробити. Варіанти можуть бути різні – від самоосвіти до навчання в інституті. На цьому етапі вирішується і спосіб навчання – всередині організації або зовні.
7. Узгодження індивідуальних планів, складання загальнокорпоративного плану навчання. Важливо звести всі індивідуальні плани разом і зрозуміти як оптимізувати процес навчання та скоротити витрати. Складається графік навчання, формуються групи для навчання як власними силами, так і з запрошенням зовнішніх фахівців.
8. Складання бюджету навчання. Заздалегідь необхідно прорахувати, скільки коштів потрібно на реалізацію запланованого і чи вкладається програма навчання у виділений бюджет. Звичайно, система навчання потребує капіталовкладень. Проте, ці інвестиції не лише суттєво вплинуть на підвищення ефективності навчання, але перетворюються у більш високоякісні інвестиції в людський капітал, необхідний сучасним фірмам. Лідери у своїх галузях виділяють на навчання до 5 % від фонду оплати праці.
9. Коригування планів навчання. План і бюджет виноситься на обговорення керівництва і затверджується. Цей етап вводиться не пізніше, ніж за місяць до його реалізації (в липні, якщо план складається з вересня, в листопаді – якщо з січня). Зручніше затверджувати план навчання на рік і коригувати кожні півроку, але можлива й інша схема, що більш від-

повідляє специфіці організації. Після виконання плану навчання важливо оцінити отримані результати і врахувати їх при складанні нового плану.

Таким чином, система навчання в організації починається з визначення того, що потрібно організації, що хочуть її співробітники, що вони можуть, і тільки після цього можна переходити на визначення того, чому, як, де і за які кошти вчити кожного працівника.

Виходячи з положення про те, що нові системи повинні бути інтегровані в існуючі системи, системний підхід до розвитку персоналу можна розглядати як синтез консалтингових та тренінгових технологій, що застосовуються з метою навчити співробітників максимально ефективно використовувати нові знання. В. Корабельников підкреслює, що в процесі системно застосовуваного управлінського кансалтингу (стратегічного, маркетингового, організаційного, кадрового) здійснюється аналіз глобального і регіонального ринку сировини і готової продукції, аналіз конкурентів, динаміки виробництва і споживання, розглядається еволюція технологій, вибудовується бізнес-модель, здійснюється розрахунок логістики і побудова ефективної маркетингової стратегії, а також побудова ефективної системи управління (розподіл функцій, повноважень, відповідальності, матеріальних стимулів, побудова системи бізнес-процесів, оптимальної системи інформаційного обміну і документообігу, впровадження системи прогнозування, планування та аналізу діяльності, побудова та розвиток корпоративної культури (привнесення сенсу в колективну діяльність співробітників компанії) [Корабельников 2010: 73].

Управлінський кансалтинг передбачає вирішення проблем підприємства з допомогою консультантів. Найчастіше він поєднується з тренінгами, які набувають особливої важливості в ході впровадження запропонованих консультантами заходів. Тренінгові технології у системному підході – це не лише система тренінгів, але й розробка тренінгових систем, які можуть бути реалізовані у вигляді програмно-технічних комплексів, що моделюють функціонування підприємств і організацій (структури, основних робочих процесів і ресурсів) з урахуванням впливу зовнішнього середовища. У цьому контексті заслуговує на увагу розроблена Н. Корабельниковим концепція такого тренінгового комплексу. Базовий елемент тренінгової системи – інтегроване інформаційне середовище – тренажерний комплекс (ІВС ТК), яке охоплює три основні функції:

- зберігання бази знань, моделей і параметрів внутрішніх і зовнішніх бізнес-процесів організації, на прикладі якої відпрацьовуються навички співробітника;
- структурування та налагодження бізнес-процесів і зовнішнього середовища відповідно до завдань тренінгу;
- управління процесами тренінгу у відповідності з програмою навчання.

Як справедливо зауважує Т. Ліберова, система навчання є частиною кор-

поративної культури, в яку доведеться вносити корективи по мірі впровадження тієї чи іншої системи навчання в компанії. Наприклад, прийняття таких правил і внутрішніх установок для співробітників в організації: «Ми всі в компанії вчимося і це є невід'ємною частиною нашого життя і діяльності компанії, необхідною умовою і потребою для подальшого росту, розвитку та успішної роботи в компанії» [Ліберова 2010].

Проте, слід врахувати той факт, що якщо корпоративна культура організації не передбачає активної участі менеджерів у процесі навчання працівників, системний підхід до розвитку персоналу в цій організації реалізований не буде, оскільки не буде реалізований важливий аспект, пов'язаний з розробкою програми пост-навчальних заходів та контролем за їх виконанням. При цьому слід зазначити, що внутрішнє навчання істотно полегшує оцінку ефективності діяльності персоналу, оскільки, розробляючи програми навчання, внутрішні фахівці паралельно створюють системи оцінки результатів навчання і програму пост-навчальних дій.

ВИСНОВКИ.

Підводячи підсумок, зазначимо, що система розвитку персоналу є «живим» і гнучким «організмом», який може і повинен змінюватися разом із зростанням і розвитком компанії, враховуючи зміни, які відбуваються бізнесі. Тому важливо відслідковувати результати навчання, ті дії й заходи, котрі дають реальний результат, оптимізувати й закріплювати їх за допомогою ефективних форм матеріального та нематеріального заохочення й стимулювання. Багатоаспектна проблема внутрішньофірмового розвитку персоналу не обмежується проведеним дослідженням. Упровадження системи навчання в компанії – це комплексне завдання, і вона безпосередньо пов'язана з системою мотивації співробітників, оцінки, створенням кадрового резерву, кар'єрним ростом працівників, внутрішнім організаційним середовищем, що може бути перспективою подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Армстронг М., Практика управління людськими ресурсами, СПб., 2004.
2. Брасс А.А., Основы менеджмента, Минск, 1999.
3. Завадський Й.С., Економічний словник, Київ, 2006.
4. Корабельников В.Н., Тренинговые технологии в системе образовательных услуг СГА, http://www.edit.muh.ru/content/mag/trudy/06_2010/07.pdf.
5. Коул Джеральд., Управление персоналом в современных организациях, Москва, 2004.
6. Ліберова Т., Как построить современную и эффективную систему обучения персонала компании? <http://www.p-podhod.ru/statyi/14-2010-01-22-04-10-19.html>.
7. Пономарева М., Корпоративное обучение: от теории к практике, http://www.botexpert.com.ua/Articles/Articles_642.html.

Paweł Czarnecki

Vysoká škola medzinárodného podnikania ISM Slovakia

The History of Social Work

The concept of social work is relatively new, for the term “social work” and “social worker” were created in the USA in the late nineteenth and early twentieth century. For the very first time it was officially used in 1911, when the National Charity Organization Societies was given the name National Alliance for Organizing Family Social Work. Six years later the world’s first organization for social workers was created (American Association of Social Workers)¹.

This fact does not mean, however, that the actions referred to social work had not existed much earlier. In fact, to help the most vulnerable human communities is as old as the communities themselves. Obviously, before the rise of civilization this assistance was not organized nor institutionalized, there is no doubt, however, that people helped each other since prehistoric times, and in the small, simple communities they looked after sick people, old people and orphans. In some of today’s primary communities the duty to help the most vulnerable applies to the local elite. In some ancient states the special institutions have been established for the care of the most vulnerable members of society. In China there were free eating houses for those unable to work, free schools for children from the poorest families, associations involved in distributing clothing and other assistance to the poor. In many countries there was a custom of supporting the paupers, who in Buddhist countries even took the form of a social institution. Also in ancient Greece there was organized help for the sick who did not receive support from their families, Athens had even introduced a special tax dedicated to help the poorest². The obligation to give alms to the poor existed in Judaism and Christianity.

In Christian Europe until the Enlightenment social assistance was provided by the Catholic Church (and after the Reformation by other churches). Care of the poor, the sick, the infirm and children were exercised by the orders which, over time, began to build shelters, hospitals, schools, etc. Gradually began to emerge

1 R. L. Barker, *Milestones in the Development of Social Work and Social Welfare*, NASW Press Washington 1999, p. 11 and next.

2 Cf.: R. A. Skidmore, M. G. Thackeray, *Introduction to Social Work...*, p. 41.

laws and regulations relating to the charity. In England in 1536 the provision was introduced, under which local authorities and churches were ordered to allocate all the money on Sunday to help the poorest. It was not the first provision establishing the principle of helping the poor, the earlier regulations, however, had the character of the prohibitions, which aimed to reduce begging in cities. A little later, in 1572 there was created in England, a new government agency, the responsibility of which was the care of the poorest layers of society, as well as a special tax was introduced to provide financing for this care. At the turn of the XVI and XVII century the poor have been divided into three categories: able to work, which the authorities were required to find the employment and to punish in case of refusal to work, unable to work, which had the right to stay in the poorhouse, and the children that the authorities were obliged to train to the profession. At the same time a system of financing of care was created, indicating several sources of income. At the end of the XVI century the law was introduced in England that imposed an obligation on the local authorities to take care of the poor. This law has played a significant role in shaping the consciousness of responsibility among the local community for the fate of its most vulnerable members and it survived until 1834. In the XVII century in the Netherlands and England, and later in the US in some cities, local authorities have been financing the urban doctors for the poor. In 1884 in England, thanks to the efforts of Samuel and Henrietta Barnett, there was created the Toynbee House, institution providing education and social services, which sought to implement the program of breaking down social barriers separating the layers of rich and poor. House operating on similar principles was opened a little later in the USA by J. Adams.

The XIX century, however, brought no solution to the problem of poverty, on the contrary, the development of industry and the rise of the working class has exacerbated this problem. Forms of assistance, in principle, have not changed, but an increasing number of people required different forms of care. In many countries at that time various rules came into force regulating the aid to the poor. Eg. In England three commissioners were appointed to supervise the activities of aid institutions across the country. Direct care of the poor was exercised by the local units led by their officials. These units had the right to create the workshop in their areas employing the poor, at the same time they were forbidden to provide the assistance to those able to work outside of these workshops. Attempts have also been made for the coordination of activities of various charity institutions³.

All these solutions have focused on emergency assistance, while growing problem of impoverishment of large sections of the population required reforms covering the whole of society. Projects of such reforms emerged in the second half of the XIX century. (In England thanks to activists such as Octavia Hill and Edward Denison). First organizations were established at that time dealing with the organization of the social assistance system.⁴

3 Cf.: M. Payne, S. M. Sharlow, In Search of 'British' Social Work: Identity, History and Engagement, in: *Social Work in the British Isles*, red. M. Payne and S. M. Sharlow, Jessica Kingsley Publishers, London 2002.

4 Cf.: R. A. Skidmore, M. G. Thackeray, *Introduction to Social Work...*, p. 44.

In the United States in the early days of colonization the forms of assistance to the poor did not differ in principle from the European models. The obligation to care for the poor, sick or disabled was resting on the city government, which gradually began to create institutions dealing with different types of assistance (shelters, hospitals, orphanages, workshops, correctional homes, schools for children from the poorest families, etc.). The first such institution, a shelter for the poor, began its operations in Massachusetts in 1662, hence even before the establishment of the United States. In 1729 the Order of the Sisters of St. Elizabeth started a school for orphans whose parents were killed by the Indians (another orphanage was established, however, half a century later).

The conditions in these early social welfare institutions were often very poor. Difficult living conditions concerned in particular the mentally retarded and mentally ill, because it was thought that they do not have the ability to feel pain. But the situation of the poorest was not much better. Until the XIX century, poverty was generally treated as a culpable state caused by incompetence and laziness, and so the help to the poor was considered as the privilege only in the most severe cases and for a short term. Only the charities (eg. The Association for the Improvement of Conditions of the Poor, The Association of Charitable Organizations in the US), whose members visited the poor in their homes, "discovered" that the situation of each person in poverty is different and that, therefore, each of these people should be assisted by other means.⁵

The rapid development of social work in the United States took place after the end of the Civil War. In the largest cities the private and local government organizations started to provide the help to the varied groups of the needy. A growing number of charities made the need to coordinate their actions. For this purpose the Society of Charity Organization was created in 1877. In turn, in 1909, the first council coordinating the activities of independent charitable agencies was created. These agencies were established at the beginning of the XIX century, and their task was to collect money for charity as well as the direct action, for example, assistance in finding jobs for the unemployed. Until 1950, in the United States was founded 1500 such agencies. Initially their operations were based primarily on the work of volunteers, but over time they began to employ qualified social workers. Another form of social assistance was the creation of cultural institutions. The first such institution was founded in the US in 1886, now they are located in the poorest neighborhoods of all major cities. Their task is to organize recreational and cultural activities, and the provision of health and social services⁶.

It is worth noting that, from a formal point of view, social work developed as an independent profession first in the US because the first social work organizations were established there, but we cannot forget that social work has developed in Europe in parallel and independently of America. Moreover, Americans used the best practices developed in Europe, especially in England, developing and adapt-

5 Cf.: R. A. Skidmore, M. G. Thackeray, *Introduction to Social Work...*, p. 63.

6 Cf.: *Encyclopedia of Social Work*, Vol. 2, National Association of Social Workers, Silver Spring, Maryland, p. 827; D. Grindberg, *Civic associations as a force of reform in nineteenth-century America* "Znak" 1982, no 335, p. 1202.

ing them to their own reality. Therefore the idea according to which social work in the modern sense was established in the United States and other countries drew from the American experience, is not entirely justified. The opinion that social work as a professional activity was first developed in the US, is probably due to the fact that the theoretical basis of social work have been created in the early years of the XX century (inter alia by the American activist Marry Richmond)⁷.

In many countries, the development of social welfare and social work followed a time of crisis, such as world wars and the economic crisis of the 30s. Number of needy during these periods was so large that the governments have been engaging themselves in aid organization. That was the case in the United States, where in 1935 the federal government adopted a law that introduced an insurance system, subsidize help at the state level, obligating state authorities to help specific groups of the population (eg. single mothers, cripples, unemployed) and so on⁸.

After World War II social welfare systems and social work have evolved in different ways in different countries. Increasing wealth of developed countries allowed the implementation of social policy and financing forms of aid, which before the war did not exist or existed in rudimentary form, therefore it became necessary to organize a system of care in such a way as to make it an effective tool for implementing social policy of the state. A number of programs dedicated to different groups of people and aimed to solve various sorts of problems, including protection programs, to prevent the emergence of social problems. Suffice to say that in the 70s in the United States, the program of family allowances alone was covering almost eleven million beneficiaries, and the total budget allocated for these benefits reached hundreds of millions of dollars⁹.

A detailed discussion of the models of this policy and the role of the social work within, would require a separate analysis of the various aspects of the assistance¹⁰, what is, however, beyond the scope of this article. The common element linking systems from different countries was, as I mentioned, the fact that they have become a tool of the consciously pursued social policy. The aim of social welfare and social work was no longer providing the means to physical survival to those most in need, but also – and over time most of all – to support the development of entire social groups. In all developed countries, ranging from the 60s, there were introduced programs targeting the unemployed, young people at risk of social pathologies, people with disabilities, programs equalizing educational opportunities for children from poor families. Next to the institutions funded by the state and employing professional social workers one should also mention here about the private organizations, based on the work of volunteers. An example of such an organization is the American Peace Corps, which leads aid measures in poor countries around the world. The task of social workers after World War II became the

7 C. de Robertis says that the methodology of social work in France in the 30s and 40s was based on American patterns. Cf.: also *Methodology of action ...*, p. 14.

8 Cf.: R. A. Skidmore, M. G. Thackeray, *Introduction to Social Work...*, p. 49.

9 Cf.: R. A. Skidmore, M. G. Thackeray, *Introduction to Social Work...*, p. 49.

10 Eg. the evolution of the system of care for the elderly in selected countries discusses J. Lynch. Cf.: *Age in the Welfare State. The Origins of Social Spending on Pensioners, Workers, and Children*, Cambridge University Press, Cambridge 2006.

identification of needs and support the development of the individual and because the list of social problems, that solving began to be the responsibility of the authorities due to the economic growth, became increasingly longer – the phenomenon of the specialization appeared in social work.

The differences concern not so much the objectives or the functioning of the social welfare system, rather the social policy. An example of this kind of difference is the scope of social insurance. In European countries, the free or almost free access to health services based on compulsory insurance is the standard, while in the United States, free health care covers only certain social groups, eg. the elderly and disabled (within introduced in 1966 Medicare program) and those with the lowest incomes (within the Medicaid program introduced in 1965)¹¹.

Simultaneously with the emergence of professional social work from the charity, began to develop the theory of social work. Initially, this theory has focused on the moral aspects of charity, especially assistance and protection of the working class. It emphasized the need to know the situation of the ward and to adapt the assistance activities to the needs of the wards. The biggest impact in this early period influenced the work of Marry Richmond the pioneer of professional social work in the United States.

The issue of social assistance also played a significant role in the socialist parties programs, advocating for social justice, understood as equal access to certain public goods such as education, healthcare and social assistance precisely. These programs criticized the existing model of social work, accusing it of focusing on emergency aid to the poorest individuals, while the goal of social work should be to raise the standard of living of the whole population¹².

Starting from the 30s until the end of the 60s the psychological concepts gained great popularity in the theory of social work, including Freudian psychoanalysis. This involved the redefinition of the concept of social problems and social assistance, which were seen mainly as a result of psychological maladjustment of the individual towards society. It did not focus neither on the individual nor the society, trying to create the conditions for socially maladjusted individuals to maintain mental balance, ie. the satisfaction of basic psychological needs. Individual was treated as the whole of relations that had bonded him with the social environment, and the social work as a healing effect of these relationships.

Also in the 70s and 80s the psychological concepts of social work enjoyed great interest among the theorists, although it attached not much importance to psychoanalysis anymore. Theory, which looked most promising was the behavioral psychology, and therefore started to pay more attention to empirical research in social work. In parallel the efforts have been made to explain social problems based on sociological concepts. Theorists representing this trend were convinced that the way in which the individual operates in a society depends largely on the society as

11 Cf.: R. A. Skidmore, M. G. Thackeray, *Introduction to Social Work...*, p. 50 and next.

12 M. Payne, *Social Theory and Social Work*, in: *The Blackwell Encyclopedia of social work*, red. M. Davies, The Blackwell Publishing, Oxford 2003.

such, therefore in order to revise the social functioning of individuals, one should change the way their social environment functions.

Since the 60s the view has gained in popularity, according to which society has a duty to ensure every individual the basic living conditions in the economic sense. The implementation of this view was possible on the one hand due to the increase of wealth in developed countries, and on the other by the overriding consensus of the main political forces in these countries in terms of social welfare. One of the goals of social work became thus identifying and meeting the economic needs of society. Such a redefinition of the tasks was associated with the necessity of the development of different methods of social work¹³.

Development of the theory of social work proceeded in parallel with the development of the education of social workers. In this period a systematic training for charitable work also began, which, together with the professionalization of charitable activity gradually evolved into social work education. This professionalization started in the 20s of the XX century and continued for the next two decades¹⁴, wherein the education for charity work began much earlier, already in the seventies of the XIX century. In 1886 The British University of Colonists along with the National Association of Working Women and the London Society of Charity Organization organized a one and a half year preparation course for charity work. A little earlier, in 1873, also in the UK began the first organized courses for the volunteers held by the London Association for Pauperism Prevention¹⁵. In 1898 the first school for staff involved in charity work was established in the United States, the New York School of Philanthropy (it exists until now under the name "Department of Social Work, Columbia University"). In 1920 the higher education faculty of "social work" have been launched in Chicago and in 1923 in Cleveland, thanks to the efforts of Clara Kaiser social activists, the school was established preparing for the application of social work group methods¹⁶.

The world's first school preparing for social work was established in the United States in 1893. The Congress of Caring Workers in New York adopted a resolution to establish a school preparing for social work and it began to operate five years later. Shortly thereafter, in 1903, in London there was created Europe's first school of social work. Another school of social work developed in the Netherlands (1899), France (1907), Germany (1908), Switzerland (1908), Austria (1912), Ireland (1912), Czech Republic (1918 r), Norway (1920), Sweden (1921), Belgium (1922) and Poland (1925)¹⁷. In other European countries such schools were created in the 30s and after the World War II. It is the schools of social work that be-

13 Cf.: On the issues of the history of social work in Poland and the world, red. A. Małek, K. Slany and I. Szczepanik-Wiechy, Jagiellonian University Publishing, Kraków 2007.

14 In 1922 in the United States the only profession, the exercise of which was associated with the need to acquire qualifications attested by a diploma, was a profession in-house nurse. Cf.: C. de Robertis, *Methodology of action ...*, p. 14.

15 *Social Work Education in Europe. A Comprehensive Description of Social Work Education in 21 European Countries*, red. H. J. Brauns and D. Kramer, Frankfurt a.M. 1986, p. 213 and next.

16 B. Szatur-Jaworska, *The theoretical basis of social work [in:] Social Pedagogy*, red: T. Pilch, I. Lepalczyk, Kraków 1995, p. 106 and next.

17 Cf.: E. Kantowicz, *Social work in Europe...*, p. 200.

came the centers which began to develop a theoretical reflection on the functions and methods of professional help.

In countries where Catholicism was the dominant denomination, organization of social work and education in the first half of the XX century, also remained largely under the influence of ecclesiastical institutions. An example in this respect is Austria, where social work was reserved exclusively for women, and men were not admitted to the profession until 1948. In Belgium, training for social work dealt parallel private schools, public and Catholic. In France, the first school of social work was established in 1907, although it had the secular character, the following school was established at the initiative of the Catholic Church (1911.). Also in Spain, the first school was built in the 20s under the auspices of the Church. On the other hand, after the World War II there were 29 Catholic schools out of 44 schools operating, nine were public schools and 4 private. A similar situation prevailed in Portugal, which remained an authoritarian country until 1974.

In the first two – three decades after World War II in most European countries, people wishing to start a career as a social worker passed one or two year training. These courses were organized mainly by universities and other institutions of higher education. The requirement for graduation at the Bachelor or Master level was introduced in some countries in the 70s which was associated with the strengthening of government control over the institutions of social assistance¹⁸.

Intensive development of various forms of social work (individual case, with a group or community) falls in the US and Europe in the 60s and 70s of the XX century. This is related to the rise of formal, legal framework for the operation of institutions of social work, the formation of the organization of social workers and the development of social pedagogy. During this period, unions of social workers began to form (except of the “Eastern Bloc” countries), the purpose of these compounds was (and still is to this day) to protect the interests of social workers, as well as the impact on the development of the profession¹⁹.

In conclusion, the history of social work in Europe and the United States can be divided into several periods. In the first period practical steps were taken to provide aid, but devoided of theoretical reflection, and not requiring professional preparation. In the second period, although appeared theoretical reflection, it was not associated with empirical research, therefore this period is characterized by attempts to implement through the work of social work the particular concepts of social society and the individual. In the next period, the number of empirical studies has increased considerably, and so began to develop a theory of social work. Finally in the subsequent period, which continues to this day, the theory of social work has become fully-fledged research discipline, providing practical business tools. The number of empirical studies has significantly increased, attempts are made to synthesize knowledge from different fields (social pedagogy, sociology, psychology),

18 Cf.: E. Kantowicz, *Social work in Europe...*, p. 204 and next.

19 R. Wroczyński, *Social pedagogy*, 1976, p. 49 and next., A. Kamiński, *Functions of social pedagogy...*, p. 27 and next, B. Szatur-Jaworska, *The theoretical basis of social work*, in: *Social pedagogy*, red. T. Pilch i I. Lepaczyk, „Żak” Publishing, Warsaw 1995, p. 106 and next.

there are areas designated to be explored, such studies are carried out in a planned and systematic manner. Increased importance of social work, whose main goal was to support the individual and social development, which led to a trend of increasing professionalism and specialization. Social activists and theorists who most contributed to the emergence and development of social work should include people like: J.H. Pestalozzi²⁰, F. Disterweg²¹, R. Owen²², P. Bergemann²³, P. Natorp²⁴, J. Adams²⁵, Mary Richmond²⁶, A. Solomon²⁷ and others.

In Poland, before the World War II, the development of charity and social assistance proceeded in a similar way as in the whole Europe. Until the early XIX century the development of the charity have been influenced by the Catholic Church. Its origins date back to the Middle Ages and are associated with the formation of orders leading the shelters and hospitals for the poorest. The monasteries in the Middle Ages were the only institutions providing a systematic and organized charity assistance. They were engaged in distributing the food and clothing, often also provided shelter to pilgrims, soldiers and beggars. Over time, there were even separate orders specialized in helping certain groups in need.

-
- 20 John Henry Pestalozzi (1746 – 1827) developed a theoretical basis for initial education, called for universal access to education and reform of the feudal social relations. He run the institution for orphans in France. He popularized his ideas in numerous journalistic articles and literary works.
- 21 Adolf Friedrich Wilhelm Diesterweg (1790-1866) was an educator and social activist. Called for universal access to education, seeing in education the main tool of social reforms and improved livelihoods. He was the author of the popular handbook for teachers *Wegweiser zur Bildung für deutsche Lehrer* (1835).
- 22 Robert Owen (1771 – 1858) created in Wales the foundations for the cooperative movement, was also engaged in charitable activities. He had views similar to communism: he criticized private property, free market, division of labor etc.
- 23 Paul Bergeman (1862 – 1946) laid the foundations for the social pedagogy (was also the author of the term). He stressed that the structure of society is changing, so the education goals should be adapted to the current state of society. He believed that individual and social pedagogy should be an empirical field, therefore he referred to the discoveries of Ch. Darwin and the philosophy of H. Spencer. Cf. J. Miąso, *History of education – the twentieth century*, PWN, Warsaw 1984, p. 270
- 24 Paul Natorp was primarily a philosopher, but also spoke out on social issues. He believed that education should aim to achieve the planned in advance ideal of the individual and society. The most important feature shaped in the educational process is the strong will of the individual, through which the society is able to achieve total unity of moral and transform itself into a “whole community”. Cf. J. Miąso, *History of education...*
- 25 Jane Adams (1886 – 1935) was an American social activist, also engaged in the work of the international movement for women and children. She has published a number of theoretical papers on charity, of which the most famous were *Democracy and Social Ethics* (1902) and *Twenty Years at Hull House* (1910).
- 26 Mary Ellen Richmond (1861-1928) developed a theoretical basis for social work incl. a postulate of professionalization of social work and the creation of training schools for social workers. She is the author of the introductory textbook in social work practice *Friendly Visiting Among the Poor* (1899), as well as *Social Diagnosis*, containing the first theoretical approach the issue of diagnosis. Popular was also the work of *The Good Neighbor in the Modern City* (1907) and *What is Social Casework? An Introductory Description* (1922). Cf.: E.N. Agnew, *From a social charity work: Mary E. Richmond and the creation of an American profession*, University of Illinois Press, Urbana 2004
- 27 Alice Salomon (1872 – 1948) was a German social activist involved in the activities of the women's movement. Advocated the equalization of women's rights, legal protection of children, also undertook efforts to the professionalization of social work, the culmination of which was directed by her course then school for social workers. Cf.: A. Kołodziej-Durnaś, *Alice Salomon – a sketch of the life and works*, Oficyna Naukowa, Warsaw 2011.

The first hospital was built in Poland in 1108 in Wrocław. Separate hospitals and asylums were formed later on for certain groups, eg. the soldiers or people infected with leprosy. These institutions have been covering the basic needs of living of their residents, providing them with accommodation, food and clothing. Patients were admitted without proper selection, grouped according to the criterion of types of disease or infirmity. In the later period (XVII – XVIII) there were created also institutions or branches of caring for children. There were no staff prepared to provide professional help, the conditions were very poor, health care was not assured, hence the mortality rate was high and reached 70%.

Gradually also lay people started to engage in the charity, however, until the XIX century, the institution coordinating the activities remained the Catholic Church. There were created the so called brotherhoods of the laity by the churches, organizing fundraisers among its members to help the poorest, collecting alms, distributing the material assistance and support for patients. Some types of aid charity was governed by the state. The first regulations governing charitable activities have been approved at the end of the Middle Ages. Dating 1347 the *wiśnicki status* defined the principles of care for the handicapped. From the later period comes the legislation limiting the number of people begging, sometimes even there were certificates issued authorizing the mendicancy. In 1528 the first “insurance” law was established regulating the collection of donations to help the miners in Opole. The next year there was a regulation adopted that provided the order of care for people suffering from mental illness.

Starting with the Enlightenment began the process of gradually taking over the social assistance by the state. In Poland the process started at the same time as in Europe, in the XVIII century, however, due to the loss of independence and the partition it proceeded at different rates and took different forms in each of the partitions. In 1768 the commission of “Good order” has been established whose task was to provide control over charities as well as mitigation of social problems such as begging and vagrancy. This committee used coercion by placing the homeless in the homes of forced labor, where they had to earn for a living. A few years later, a similar committee was formed taking the care of the hospitals, which operated until 1870.

Charity began to develop intensively in the XIX century, which was associate with the rise of industry and the education of the working class. In times of partitions the aim of the social work was not only to improve the fate of the most vulnerable members of society. This activity had also patriotic dimension, sought to prepare the public for the future independence, and grew form the ideals of positivism popular in Poland in the second half of the century²⁸.

Gradually there were invoked to live more and more organizations and state institutions that were engaged in social services. We should mention Social Warsaw Charitable Society (1814), which objective was the creation of shelters for children, Warsaw Hygiene Society (1864), Society for the Protection of the poor Mothers and their Children (1864), Society of Friends of Children (1880), Society

28 R. Wroczyński, Educational programs of positivism in Poland against the social and economic, Department of Social Education, University of Lodz, Łódź 1949.

against Tuberculosis and others. Meanwhile a change in legislation followed, an example of which is adopted in 1817 an act granting certain benefits to miners including health care for themselves and their families, as well as cash benefits during sickness.

All these organizations have operated only in the larger cities and their offer was addressed to selected, relatively few social groups, so they were not able to prevent the progressive impoverishment of the working class. The first reform involving the whole of society have been carried out in the late XIX and early XX century. At the end of the XIX century workers has been granted the right to an eight-hour working day, which initially covered only the children workers. At the same time entrepreneurs have been prohibited to employ children under five years old, moreover the prohibition of child labor in the night was introduced. In the same period there were adopted basic principles of health and safety and in factories the inspectors appeared to supervise the introduction of these principles into practice. In many workplaces there were created points of providing emergency medical assistance to victims of accidents at work, similar points started operations at hospitals. Care of pregnant women were included and families who had small children (nurseries at workplaces, medical advice, paid maternity leave). At the beginning of the XX century the compulsory insurance for employees have been introduced.

There were also educational actions undertaken. At the beginning of the XX century there were created several associations dynamically operating that aim was the eradication of illiteracy among the lower strata of society. For example, Pedagogical Society in 1903, Circle of Educators established in 1904, Association of Mutual Aid Societies and the University for All in 1905. By the Warsaw Charity Association was launched reading rooms department in which, in the early XX century, there were registered several thousand readers. *Kurier Warszawski* of 1905 (no. 177) encouraged neighborly help in learning to read and write²⁹. During this period the Association Courses for Adults Illiterate was established and was chaired by Boleslaw Prus. Many other organizations have been organizing training and courses, eg. Polish Educational Society, Society of Polish Culture, and even the Farmers' Association and Apicultural Society³⁰.

All these solutions were also gradually introduced on Polish soil, the fastest in the Prussian partition, slightly slower under Austrian rule and Russian. In Galicia, social work aimed at strengthening the Polish culture, which was facilitated due to the multi-ethnic and multicultural Austro-Hungarian Empire. In the Prussian partition the defense of polishness was associated with the opposition to the policies of the *Kulturkampf*, and the leading role in "organic work" and therefore the activities of self-help, played the Catholic Church and the landed gentry. In turn, the Russian partition basic problem, which tried to fight back, was a low level of education. In the second half of the XIX century in all the partitions in the upper

29 „If in every house two or more people take up to teach unenlightened people in that building, each will have a small number of students, which can easily spend one or two hours in the evening”. Cit. after: B. Smolińska-Theiss, *At the root of the socio-cultural work in an environment with Polish tradition*, „*Social Pedagogy*” 2007 no 4, p. 25.

30 *Ibidem*.

layers of Polish society began to promote the ethos of social service. The charitable activities often involved women³¹.

The leading activists and theorists of this period include E. Abramowski, L. Krzywicki, K. Krzeczowski, S. Rychliński and others. These authors also saw opportunities for social development in scientific research, based on the assumption that the reforms effectively improving the existence of society must be based on the knowledge of the society.

There were large differences in the organization of social assistance in different partitions. In the German partition the responsibility of organizing the social assistance laid on the municipalities, which were required to support the people residing permanently in their area. There were also the assistance organizations at the national level, offering assistance to persons who were not entitled to support from the municipality or such that municipality could not effectively help due to lack of resources. In Germany, since 1883, by Otto Bismarck initiative there was the care program implemented for sick people, the elderly, invalids and victims of accidents. In other European countries similar programs have been introduced later (in Poland in 1925.). Also under Austrian rule social assistance was provided by the municipalities, but they were supporting only those people who were not eligible for aid by the welfare institutions. The municipalities in the Russian partition offered the assistance only to people registered in the lists of the population residing permanently in the municipality.

After regaining independence, it became necessary to create a unified system of social assistance. This assignment was possible to implement due to the new Act of Social Welfare introduced in 1923. It is modeled on the solutions of German by separating the government aid and imposing on the municipalities the duty of the care for the poor³². In the interwar period the most important for the development of social work was directed by H. Radlińska Study of Social Work at the Free Polish University in Warsaw. It was established in 1925 and took the form of a two-year course designed for those already involved in social assistance and having in this area some experience, mainly from poor peasant families. The study was preparing teachers (in this period the percentage of illiteracy in Poland was still very high³³), specialists in the field of librarianship and care for mother and child. Through involvement of its creator in the international social work organizations, the course program of the studies from the outset was in line with the prevailing global standards of education for social workers³⁴.

Study by WWP, however, was not the first nor the only institution preparing for social work, since much earlier was established, also in Warsaw, The Faculty of Social Work at the Higher Courses for Women. In the years 1918-1939 the social

31 Ibidem.

32 Cf.: B. Krajewska, *Legal basis for social work...*, p. 14.

33 According to the census of 1907 in Warsaw the percentage of illiterates was 41.7% among men and 51.4% among women; in Lodz respectively 55% and 66%. Cf. R. Wroczyński, *Pedagogical notion and educational programs in the Polish Kingdom at the turn of the XIX and XX century*, Warsaw 1963, p. 218.

34 *Social professions in Europe...*, p. 397 and next.

work education in Poland was also provided by two other institutions: Catholic Social School in Poznan and Social Work Studies in Lviv³⁵.

After the war, H. Radlińska continued her efforts to educate social workers. Thanks to her efforts, the Polish Institute of Social Work was founded that continued the operations of Study of Social Work at the Free Polish University in Warsaw whereas at the University of Lodz in 1945 the Department of Social Pedagogy was established (since 1962 headed by A. Kaminski³⁶). In the preparation of a training program for social work there was also involved the Scientific Research Commission of the Polish Free University Society, which also organized various courses (eg. two-year study of social services, courses for the probation officers and managers of residential areas).

Radlińska comprehended social work as the activities aimed at improving the living conditions of the whole society, not just selected individuals or social groups. According to Radlińska, the social pedagogy and social work should be activating the unit, defined as motivation and ability to work on oneself and to cooperate within the society and the state. She assumed that in every man there is the ability of self-development, which sometimes is being suppressed by unfavorable external conditions, in order to liberate the energy, the focus should be on eliminating these external obstacles. Radlińska criticized the excessive specialization, assuming that the overspecialized employee will not be able to adapt to new challenges. In her opinion, social work education should be based on general knowledge in the humanities and natural sciences. This position differs from the American views on education of social work, where the emphasis is put on mastering the skills. Radlińska also sought to promote patriotism, commitment to national values and traditions, the need to work for the good of the state and nation. Radlińska treated social theory as a field of social pedagogy examining the impact of the environment on the development of the individual in order to modify this impact to enhance the potential of the individual and its environment. Radlińska pointed out, however, that the theory of social work cannot have a permanent object, because the scope and objectives³⁷ changes along with the social reality development.

The most important works of Radlińska include: *The Basics of National Education* (1909), *Educational work, tasks, methods, organization* (1913), discussing the idea of non-school education, *Attitude of the educators to the social environment* (1935), discussing the idea according to which social pedagogy should pay attention to the interaction between the individual and his social environment. In 1937 the work appeared entitled *Social causes of success and failure at school*, discussing the social barriers to the access of children to education.

To some extent, the years 1939 – 1945 were the continuation of the pre-war pe-

35 Cf.: W. Theiss, Fighter – instructor – professional. From the tradition of a social worker in Poland, „Social Work” 2004, no. 1.

36 A. Kaminski was also one of the creators of the theory of social work in Poland and the author of several textbooks. Cf.: eg. *Social pedagogy for social workers*, PWN, Warsaw 1972.

37 M. D. Brainerd, Helena Radlińska. The message of social work from the past, in: *Silhouettes of Lodz scholars – Professor Helena Radlińska*, Łódzkie Wydawnictwo Naukowe, Łódź 2004, p. 61 and next.

riod, however, due to the occupation the social work proceeded in incomparably more difficult conditions, and relied heavily on volunteer activities. Throughout the period of the war Free Polish University directed by H. Radlińska led the secret teachings in the form of Social Studies.

Also after the war until 1948 theoreticians and practitioners of social work continued the tradition started in the interwar period. Soon, however, it turned out that in the new political system social work and social pedagogy should meet the new challenges. In communist countries the social work was not initially conceived as an action to counteract social pathologies, in fact it was assumed that the new system by its very nature precludes the formation of a wider scale of these phenomena. Over time, however, also in the "people's democracy" one began to see social problems, there were even some research works devoted to these problems³⁸.

Ideology of science has led to a situation in which many professors were forbidden to give lectures to the students, many faculties were liquidated in Poland, incl. Department of Social Pedagogy at the University of Lodz. Only after 1956, it became possible to develop social pedagogy and social work (which at the time was treated as a sub-discipline of social pedagogy). In 1957 at the Warsaw University Department of Social Pedagogy have been established, headed by R. Wroczyński, in 1962 similar unit was founded at the University of Łódź and subsequently also in other Polish universities: Adam Mickiewicz University in Poznan in 1970, at WSP in Bydgoszcz in 1972, at the University of Silesia in Katowice in 1974, at Nicolaus Copernicus University in 1976. In 1958 the Society of Polish Free University was established, whose tasks include the implementation of training and journalism (it was issuing the magazine *Man at Work and the Estate*³⁹). In the sixties began to emerge the post-secondary schools that were training to the social worker job.

During this period specializations within the profession of social worker began to develop, such as a social assistant (i.e. employee helping in the rehabilitation of people with disabilities), probation officer, social worker in the workplace etc. The training for these occupations took place on the secondary and post-secondary level.

It is worth mentioning that in Poland after the World War II, there was no theory of social work as an independent field of research and related disciplines, such as pedagogy, sociology or psychology were dominated by the Marxism approach, which clarified the social problems of the class struggle and oppressive nature of social relations as specific to capitalism. It should be emphasized, however, that the reference to Marxism have been made not only in communist countries but also in Western countries. Supporters of Marxism in these countries have stressed the need for cooperation and mutual support among the most vulnerable sections of society eg. through the creation of unions, who were assigned tasks related to the objectives of social work. Great importance was attached to workers education,

38 In 1972, by the initiative of A. Podgórecki there was created the Interdisciplinary Institute of Social Prevention and Rehabilitation of Warsaw University which until 1990 was Poland's leading research center investigating the phenomenon of social pathology. Cf. also eg. Selected issues of social pathology, red. M. Jarosz, PWN, Warsaw 1975.

39 J. Mikulski, Cz. Gulda, Social services in Poland, IW CRZZ, Warsaw 1981

through which they had to understand the real, essential causes of their difficulties in life. At the same time there have been measures taken to reduce discrimination related to the class division of society.

Poland's first profession similar to the profession of a social worker, the exercise of which was associated with the need of university education, was an educational psychologist. Studies for the profession were created in 1974. In the same year there were launched four extramural studies in the field of labor and social policy at the Institute for Social Policy at the Department of Political Science and Journalism at the Warsaw University. Poland's first extramural social work studies have been running at the Jagiellonian University in 1988. (Extramural Study of Sociological Studies offered the specialty of "social work"). Earlier, in 1977 at the Faculty of Journalism and Political Science at the Institute for Social Policy at Warsaw University there were launched studies that provided a higher education for social workers. In turn, in 1983 Medical Center for Continuing Education the studies of social service organizations were created⁴⁰.

Social work education at tertiary level could develop in Poland on a large scale after 1990, which was associated with the changes in legislation relating to the profession. First university, which opened the faculty dedicated to social workers was UAM in Poznan (three years of study at the Bachelor level at the Department of Sociology). Soon after, similar faculties have been launched in other Polish universities.

The fact that universities have started training for social work, does not however mean that there were at that time training programs realizing particular concepts of social work. Universities seek to emulate Western patterns rather than to offer education knowledge and skills useful in Polish conditions. This involved, of course, the collapse of the existing system of social assistance and the emergence of new social problems with which neither practitioners nor theoreticians of social work in Poland so far encountered. It should be mentioned here the unemployment reaching up to over a dozen percent and a general decline in the standard of living. Subsidies were abolished for many articles and services that have been widely available, have become payable. At the same time, real wages have fallen considerably and the cost of maintaining the household increased⁴¹.

As noted by D. Trawkowska, in the early nineties there were not crystallized concepts of development of social work in Poland, or the concepts of social policy, so that "it was not clear what direction would take the model of social policy and, therefore, what will be the importance of the social work, but it became increasingly obvious that the existing social security guarantees shall cease to apply."⁴²

40 Cf.: J. Starega-Piasek, The program assumptions and content of education at the specialization of social service organizations at the Study of Social Medicine at the Medical Centre of Postgraduate Education, in: *Education of social workers*, red. E. Leś and J. Rosner, Polskie Towarzystwo Pracowników Socjalnych, Warsaw 1989, p. 59 and next.

41 Cf.: M. Książkowski, The crisis of the socialist system of guarantees in social policy, in: *Threats and opportunities of social policy in Poland during the transformation*, red. M. Książkowski i J. Supińska, Fundacja im. F. Berta, Warsaw 1993, p. 13.

42 D. Trawkowska, *Portrait of a modern social worker...*, p. 95 and next.

In the first half of the 90s there was no coherent social policy, it is therefore difficult to assess what role in the whole system of social security attributed the governments to social welfare and social work. According to B. Szatur-Jaworska the authors of the reforms in advance assumed that social assistance is to be one of the tools to reform the state, mitigating the effect of pauperization and exclusion, which were not treated as a marginal phenomenon, but as an unavoidable cost of reforming the state. This means that the role of the social welfare system was in the first period of transformation much broader than is commonly supposed⁴³. On the other hand, there were no other tools to identify and evaluate social needs and the social welfare system, with all its frailties, performed such a function.

Social welfare system in Poland during the transformation struggled additionally with the same difficulties which had to cope whole country: the scarcity of resources, not enough staff, staff work overload, low level of professional qualifications (in 1991 almost half of social workers had no formal training for the profession), etc. According to D. Trawkowska these problems have led to a situation in which the role of social work in the social welfare system was minimal⁴⁴.

Significant improvement of the situation was only in the second half of the 90s. The most important factor in initiating these positive changes was the adoption of the law on social assistance. Although this act contains some significant shortcomings, however, it allowed the system to improve the functioning of social assistance and social work raising its profile as one of the elements of this system (incl. clarified some concepts, to established requirements for the qualifications of social workers, expanded and diversified the catalog of services). The financial background of social work has been significantly improved and the importance of professionalism and specialization has increased.

This does not mean, however, that social work in Poland plays the same function now is fully comparable with that of the function it plays in countries such as the US, UK, Germany etc. Social workers are now facing with the same problems are being faced by the entire social assistance system, but the situation is slowly, but continuously improving. There are many new institutions and new types of social assistance centers (Provincial Departments of Social Affairs, District Family Assistance Centers). On the other hand, there are problems, which in previous years had not been in such a large scale, such as the increasing bureaucratization of the system, or the tendency to grant benefits of negligible value (eg. several PLN), which is a result of errors in social policy (to provide assistance targeted to a wide public is simpler than the aid directed to the narrower specific category of people, granted on the basis of more complex criteria)⁴⁵.

43 Cf.: B. Szatur-Jaworska, The importance of social work in social policy, in: Threats and opportunities of social policy..., p. 130.

44 D. Trawkowska, Portrait of a modern social worker..., p. 99

45 Cf.: S. Golinowska, I. Topińska, Social assistance – change and the conditions of effective action, CASE, Warsaw 2002, p. 61.

Miroslaw Matyja

Eidgenössische Finanzmarktaufsicht FINMA
Bern, Switzerland
E-mail: m.matyja@sunrise.ch

Wpływ elit politycznych na integrację mniejszości muzułmańskiej w szwajcar- skim społeczeństwie równoległym / *The influence of political elites on the integration of muslim minorities in the swiss parallel society*

Abstrakt

In Switzerland there is a parallel society made up of Muslims unwilling to integrate into the society of the country of residence, preferring Muslim law (Sharia) and – for various reasons – closing on their own „world“. This leads directly to the formation of a parallel society, whose functioning can not be reconciled for long term with democratic principles and with the tolerance of religious. For Switzerland, this is a new socio-political situation, additionally difficult because of the decentralized federalism and the direct democracy system in this country. The political elites in Switzerland are blocking political rights of the muslim.

Key words: parallel society, Switzerland, muslim minority, political elites, swiss political system

WPROWADZENIE

Wielojezyczna Szwajcaria funkcjonuje w zasadzie niezmiennie od 2 połowy XIX wieku. Po 1848 roku, kiedy wprowadzono w życie szwajcarska Konstytucje i obowiązujące do dzisiaj rozwiązania ustrojowe, dzięki istotnym rozwiązaniom instytucjonalnym, korzystnej sytuacji ekonomicznej i specyficznym okolicznościom historycznym, kraj ten, w którym istnieje cała mozaika mniejszości narodowych, językowych i religijnych, radzi sobie skutecznie w sytuacjach konfliktowych.

W Szwajcarii mniejszości narodowe należy podzielić zasadniczo na mniejszości tradycyjne, które są mniejszościami etniczno-językowymi i tzw. mniejszości nowe, ukształtowane na skutek imigracji w ostatnim półwieczu¹. Badania na temat mniejszości tradycyjnych są daleko posunięte, natomiast jeśli chodzi o mniejszości nowe istnieje kilka istotnych problemów związanych z ich klasyfikacją i ich pozycją polityczno-społeczną.

1 M., Matyja: Mniejszości w Szwajcarii, w: Aspekt Polski, nr 2013/186.

Biorąc pod uwagę role szwajcarskich mniejszości narodowych w systemie politycznym tego kraju, należy wziąć pod uwagę specyfikę szwajcarskiej demokracji bezpośredniej, która determinuje bezpośrednio status mniejszości w państwie helweckim. Wpływ polityki Szwajcarii, a szczególnie rola elit politycznych na uregulowania odnoszące się do mniejszości, nie zostały do końca zbadane w literaturze przedmiotu.

Celem niniejszego artykułu jest zbadanie tego wpływu, a szczególnie analiza uzależnienia statusu nowych, językowo-religijnych mniejszości w Szwajcarii od elementów demokracji bezpośredniej w tym kraju, na które wpływają z kolei elity polityczne. Czy szwajcarska demokracja bezpośrednia, która nie ma odpowiednika w żadnym innym państwie, wpływa korzystnie czy też negatywnie na rozwój i równouprawnienie mniejszości narodowych w tym kraju? Aby móc w pełni odpowiedzieć na powyższe pytanie, przeanalizowałem wyniki bezpośrednich głosowań w Szwajcarii, od momentu powstania Konfederacji Szwajcarskiej w 1848 roku po dzień dzisiejszy, dotyczące regulacji i statusu mniejszości narodowych na terytorium tego państwa i w ramach jego systemu politycznego. Doszedłem do wniosku, że istnieje bezpośredni wpływ szwajcarskiego systemu politycznego, zdeterminowanego działaniem elit politycznych, na status prawny mniejszości niechrześcijańskich, a szczególnie mniejszości muzułmańskiej w państwie helweckim.

Obok wpływu polityki na kształtowanie się mniejszości narodowych w Szwajcarii, niemniej istotnym celem niniejszego projektu jest przedstawienie całej złożonej problematyki mniejszości narodowych w republice alpejskiej w ramach tzw. Społeczeństwa równoległego, jakim stała się społeczność Szwajcarii.

Od początku lat 60. do połowy lat 70. nastąpił duży napływ do Szwajcarii tureckich robotników, którzy z czasem sprowadzili swoje rodziny. W latach 90. pojawili się poszukujący azylu muzułmanie z państw byłej Jugosławii, w następnych latach z krajów północnoafrykańskich. W 1992 roku było w Szwajcarii już ok. 152 tysięcy muzułmanów, obecnie ich liczbę szacuje się na ok. 400 tysięcy. Muzułmańskie wspólnoty cały czas starają się o stworzenie dla siebie właściwych warunków do istnienia, o wystarczającą liczbę miejsc do modlitwy, centrów kultury i szkół koranicznych. Dotąd mieszczą się one na obrzeżach miast, w halach fabrycznych, garażach, budowa nowych meczetów przebiega bardzo opornie. Sprawia to, że część muzułmanów chcących wyznawać swą religię czuje się dyskryminowana. Do tej pory obok 130-160 meczetów w tym kraju powstało zaledwie kilka minaretów.

Największa imigracja muzułmańska do Szwajcarii pochodzi z krajów byłej Jugosławii, z Albanii i z Turcji. Do tego dochodzi ostatnia muzułmańska imigracja z krajów Afryki północnej i z krajów arabskich. Na uwagę zasługuje progresywny wzrost napływających do Szwajcarii muzułmanów, co związane jest z sytuacją ekonomiczną i polityczną w krajach pochodzenia imigrantów, jak wojny w Europie południowo-wschodniej, gwałcenie praw człowieka w krajach Bliskiego Wschodu oraz wojny domowe i reżimowe dyktatury w północnoafrykańskich krajach arabskich.

Demograficznie rzecz biorąc imigracja ta jest stosunkowo młodą grupą, lwią część stanowi drugie pokolenie „gastarbeiterów” i ich bliscy krewni przybyli do Szwajcarii w ramach łączenia rodzin.

Zaledwie około 12% muzułmanów w Szwajcarii posiada obywatelstwo tego kraju.

Zarówno sposób i forma życia, jak i mentalność i stosunek do religii wśród muzułmanów w Szwajcarii są bardzo zróżnicowane. Powodem jest wspomniana różnorodność krajów pochodzenia tej grupy społecznej. Zaledwie 10-15% muzułmańskich imigrantów jest praktykującymi wyznawcami islamskiej religii, pozostali – szczególnie drugie i trzecie pokolenie przybyłych, traktują religię jedynie jako źródło tradycji.

DEBATA POLITYCZNA NA TEMAT MNIEJSZOŚCI MUZUŁMANSKIEJ W SZWAJCarii

Odpowiednio do ich narodowego i kulturowego pochodzenia, muzułmanie w Szwajcarii są różnorodnie zorganizowani. Na terytorium całego państwa helweckiego istnieje obecnie około 160 organizacji muzułmańskich, funkcjonujących z reguły jako zrzeszenia na prawie prywatnym.

Rewizje kantonalnych konstytucji pozwoliły doprowadzić do prawnego zaakceptowania mniejszości muzułmańskiej w siedmiu kantonach. Debaty na płaszczyźnie kantonalnej wykazują jednak, iż uchwalenie nowych ustaw, dotyczących statusu mniejszości religijnych, napotyka również na bariery ze strony demokracji bezpośredniej na arenie parlamentarnej². Przykładowo w kantonie bazylejskim w 1984 roku i kantonie zurychskim w 2005 roku kantonalne parlamenty nie przegłosowały prawnego uznania mniejszości muzułmańskiej w obawie przed negatywnym wynikiem głosowania w ramach późniejszego referendum. Przykłady te potwierdzają restryktywny, pośredni wpływ narzędzi demokracji bezpośredniej na społeczno-prawne uznanie i akceptacje mniejszości religijnych w państwie helweckim. Należy jednak dodać, iż istotne jest, jakie mniejszości religijne są przedmiotem debaty. W przypadku mniejszości muzułmańskiej „przeforsowanie” decyzji o liberalizacji jej społeczno-prawnego statusu jest szczególnie trudne³.

Szwajcarscy muzułmanie są w Szwajcarii traktowani na równych prawach jako jednostki społeczne, podobnie jak wszyscy inni mieszkańcy tego państwa. Priorytetowymi zasadami są więc podstawowe prawa człowieka i obywatela, ale również wypływające z tego tytułu obowiązki, np. obowiązek podstawowej edukacji.

Szwajcaria należy do tych zachodnioeuropejskich państw, do których wyznawcy islamu przybyli stosunkowo późno, bowiem dopiero w okresie ostatnich 20 lat. Nie dziwi więc fakt, iż publiczna debata na temat tej grupy społecznej i jej integracji w społeczeństwie szwajcarskim, jest bardzo żywa.

Akceptacja pluralizmu jest w Szwajcarii niewątpliwie zasadą priorytetową w polityce państwa, biorąc choćby pod uwagę zróżnicowanie językowe i religijne kraju. Na skutek przybycia do Szwajcarii licznej rzeszy muzułmanów, kwestia ich integracji stoi niewątpliwie na porządku dziennym w polityce, mimo różnic regionalnych, generowanych systemem sfederalizowanym i silną autonomią kantonów.

2 M. Freitag, A. Vatter, Direkte Demokratie, Konkordanz und Wirtschaftsleistung: Ein Vergleich der Schweizer Kantone, Schweizerische Zeitschrift für Volkswirtschaft und Statistik, 2000/136, s. 579-606.

3 M. Helbling, H. Kriesi, Staatsbürgerverständnis und politische Mobilisierung: Einbürgerungen in Schweizer Gemeinden, Schweizerische Zeitschrift für Politikwissenschaft, 2004/10, s. 33-58.

Debata polityczna na temat roli i integracji mniejszości muzułmańskiej w Szwajcarii można scharakteryzować następująco:

1. Dyskusja społeczno-polityczna jest generowana i zdominowana sytuacją poza granicami kraju, jak np. atakami terrorystycznymi, karykaturami proroka Mohammeda w 2006 roku lub atakami na chrześcijańskie mniejszości w krajach islamskich⁴.
2. Stosunek społeczeństwa szwajcarskiego do muzułmanów nie różni się zasadniczo od tego w innych europejskich krajach. Również w Szwajcarii dominuje pogląd, iż chrystianizm i islam nie mogą zgodnie funkcjonować w ramach jednego społeczeństwa.
3. W ciągu ostatnich paru lat nastąpiła diametralna zmiana w formie prowadzenia publicznej, otwartej dyskusji na temat islamu w Szwajcarii. Obecnie mówi się i debatuje na ten temat wspólnie z wyznawcami islamu, uprzednio dyskusja była prowadzona według motta „o nich, bez nich”. Dopiero ukazanie się w mediach karykatur proroka Mohammeda doprowadziło do wciągnięcia w dyskusję również muzułmanów.
4. W kontaktach i obcowaniu z muzułmanami, bierze się pod uwagę przede wszystkim ich przynależność religijną, zapominając o tym, że większość z nich, żyjących w Szwajcarii, jest niepraktykująca. Nie bierze się przy tym pod uwagę innych aspektów, jak np. edukacja, czy problemy społeczne⁵.
5. Mimo iż muzułmańska społeczność w Szwajcarii jest bardzo zróżnicowana i pochodząca z wielu różnych krajów, to jednak w mediach przedstawiany jest jej jednolity obraz, co prowadzi do błędnego wizerunku tej mniejszości religijnej w społeczeństwie szwajcarskim.
6. Muzułmanie w Szwajcarii stali się swego rodzaju ofiarami sytuacji politycznej na świecie. Mam tu na myśli sytuację w Afganistanie, Iraku i powtarzające się ataki terrorystyczne.
7. W szwajcarskich mediach pojawiają często negatywne stereotypy w powiązaniu z muzułmanami. Do tego dochodzi problem pomieszania takich pojęć jak: religia islamska, islamizm i ideologia fundamentalna islamu. Poza tym politycy konserwatywni wykorzystują negatywne stereotypy związane z islamem dla swoich politycznych celów, np. w ramach kampanii wyborczych lub w ramach referendum.

WYZNAWCY ISLAMU A SZWAJCARSKI PORZĄDEK PRAWNY

Wyznawcy islamu, choć od wieków są obecni na naszym kontynencie, początkowo nie byli zainteresowani integracją europejską. Państwa Południowej i Wschodniej Europy nie weszły w skład Wspólnot Europejskich w pierwszym etapie ich tworzenia. Obecnie rozszerzenie Wspólnot na kraje Europy Południowej a także znaczny napływ emigrantów z krajów muzułmańskich spowodowało, że stali się oni znaczną grupą mieszkańców Unii Europejskiej.

4 J. Cesari (ed.), *European Muslims and the secular state*, Aldershot 2006.

5 A. Vatter, *Direkte Demokratie in der Schweiz: Entwicklungen, Debatten und Wirkungen*, Uwe Waeschal und Markus Freitag (Hg.), *Direkte Demokratie im internationalen Vergleich*, Münster 2007.

Muzułmanie z jednej strony podkreślają swój wkład w rozwój cywilizacji europejskiej, a z drugiej pozostają sceptyczni wobec współczesnej kultury krajów Zachodniej Europy. Sprzeciw muzułmanów budzą zwłaszcza takie zjawiska, jak prostytutka, narkomania i pornografia. Szwajcarscy muzułmanie są rozdarci, z jednej strony są lojalnymi obywatelami państw szwajcarskiego, a z drugiej akceptując helwecką kulturę i porządek prawny, żyją na przekór zasadom islamu⁶. Przedstawiciele muzułmańskich organizacji religijnych podkreślają konieczność trwania przy zasadach swej wiary w otoczeniu europejskim, a także obowiązek zdystansowania się wobec wszelkich naruszeń praw człowieka i pogardy dla prawa i sprawiedliwości jakie często mają miejsce w krajach islamskich.⁷

Wyznawcy islamu chcą znaleźć swoje miejsce w Europie oraz pragną, by szanowano ich odrębność kulturową. Muzułmanie chcieliby uzyskać prawo do świętowania piątku, własnego autonomicznego sądownictwa religijnego, do religijnej edukacji dzieci i młodzieży oraz publicznego wezwania na modlitwę. Taka postawa nierządkiem prowadzi do zamknięcia się muzułmanów w obrębie własnych społeczności.

Z prawnego punktu widzenia trudno jest pogodzić egzystencję muzułmanów w Szwajcarii, bowiem systemy prawne tych „dwóch światów“ różnią się zasadniczo. Muzułmańskie prawo opiera się na woli boskiej, zaś demokracja szwajcarska na woli społeczeństwa. Rodzi się tu problem stosunku muzułmanów do szwajcarskiego państwa świeckiego i jego demokratycznej państwowości. Istotną rolę odgrywają w tym procesie prawa człowieka i obywatela, które winny gwarantować równouprawnienie społeczne. Problemy dialogu islamsko-chrześcijańskiego występują również w kwestii językowej, bowiem jednakowe pojęcia czy określenia mają niejednokrotnie odmienne znaczenie w różnych językach.

Wspólne forum porozumiewania się jest konieczne, w przeciwnym razie trudno będzie rozwiązać nabrzmiałe problemy. Wymienić należy chociażby reguły spożywania posiłków przez muzułmanów, których muszą oni przestrzegać również w wojsku, w szpitalach czy w więzieniach, a także kwestie ramadanu. Z powodu nieuwzględnienia wstydlivosti muzułmanów rodzą się konflikty podczas lekcji wychowania fizycznego i w szpitalach. Następnym problemem jest budowa meczetów i cmentarzy oraz kwestia nakrycia głowy u kobiet. Szczególnie dyskusja na temat nakrycia głowy w szkołach stwarza dylemat, ponieważ z jednej strony występuje tu wolność wyznania, a z drugiej neutralność szkoły⁸.

Problematyczną dla muzułmanów rolę odgrywa w tym wypadku system federalizmu szwajcarskiego, który przyznaje szerokie prawa kantonom, nie tylko w interpretacji prawa, ale również w jego ustanawianiu. Przykładowo sąd w kantonie genewskim zabronił nauczycielce o wyznaniu muzułmańskim noszenia nakrycia głowy. Wyrok ten został uprawomocniony przez Sąd Najwyższy w Lozannie. Jednak w innym kantonie decyzja sądu mogłaby być zupełnie odmienna. Sporna jest również kwestia pogrzebów muzułmańskich. Według tej wiary zmarły musi być pochowany na własnym terytorium, spoczywać w kierunku Mekki i być odkryty płótnem. Kantony genewski, bernenski, bazylejski i zurychski akceptują

6 M. A. Baderin, *International human rights and Islamic law*, Oxford 2003.

7 K. Besemer, *Islam im Konflikt zwischen Modernisierung und Islamisierung*, Aachen 2002.

8 B. Allenbach, M. Sökefeld, *Muslimen in der Schweiz*, Seismo 2010.

w zasadzie ten rytuał, natomiast inne kantony sprzeciwiają się mu kategorycznie.

Również mieszane małżeństwa wywołują wiele dyskusji i mieszanych uczuć po „obydwu stronach”⁹.

Ostatnia debata na temat nakrycia głowy w miejscach publicznych u muzułmańskich kobiet jest kolejnym przykładem nieakceptowania islamskiego porządku religijnego w Szwajcarii. We wrześniu 2013 społeczeństwo kantonu Ticino sprzeciwiło się w referendum kantonalnym noszeniu nakrycia głowy przez kobiety o wyznaniu muzułmańskim w miejscach publicznych. Z pewnością oznacza to początek debaty ogólnoszwajcarskiej na ten drażliwy temat, a co za tym idzie – nawiązania do podobnych debat we Francji i w Niemczech¹⁰.

Zderzenie obu kultur chrześcijańskiej i muzułmańskiej jest w Szwajcarii widoczne na każdym kroku i tu republika alpejska nie różni się od innych zachodnioeuropejskich państw, mimo jej wielokulturowego charakteru. Porządek prawny tego państwa nie pozwala na jakiegokolwiek wyłomy i wyjątki „na korzyść” dla muzułmańskiej mniejszości religijnej.

INICJATYWA LUDOWA I REFERENDUM JAKO CZYNNIKI HAMUJĄCE INTEGRACJE MNIEJSZOŚCI MUZUŁMAŃSKIEJ

Wpływ bezpośredni szwajcarskiego systemu politycznego na status publiczno-prawny i integrację mniejszości muzułmańskiej odbywa się w bezpośrednio-demokratycznym procesie decyzyjnym w ramach referendów poprzedzonych z reguły inicjatywa ludowa. Według danych statystycznych wszystkie ważne decyzje dotyczące akceptacji religijnej mniejszości muzułmańskiej w Szwajcarii zostały przegłosowane na niekorzyść tychże. Głównym czynnikiem, który zdecydował o wyniku tych referendów, była aktywna kampania partii politycznych, a szczególnie ich elit, które propagowały hasła niekompatybilności świata chrześcijańskiego i niechrześcijańskiego¹¹. Im bardziej zdecydowanie partie polityczne występowały przeciwko przyznaniu dodatkowych praw mniejszości muzułmańskiej, tym większe było poparcie wśród społeczeństwa. W przypadku trzech kampanii przedreferendowych partie konserwatywno-prawicowe prowadziły otwartą kampanię przeciwko rozszerzeniu praw dla muzułmanów¹². Jednak sukces mogły odnieść tylko dzięki poparciu partii burżuazyjno-liberalnym i aktywnym populistycznym akcją niektórych liderów partyjnych.

Bezpośrednimi czynnikami generującymi kampanie przedreferendowe i prowadzącymi ostatecznie do przegłosowania w referendach na niekorzyść dla muzułmanów były również wydarzenia poza granicami Szwajcarii. Wymienić tu należy wydarzenia 11 września 2001 r. w USA, kampanie rozpętana przez Ajatollaha Khomeiniego przeciwko pisarzowi Salmanowi Rushdie oraz akcje sprzeciwiające się noszeniu nakrycia głowy przez muzułmanki we Francji. Te wydarzenia były mocnymi argumentami dla partii konserwatywnych podczas kampanii przedre-

9 A. Aldeeb, *Ehen zwischen schweizerischen und muslimischen Partnern: Konflikte erkennen und ihnen vorbeugen*, Lausanne 2003.

10 Por. S. Naef, *Y a-t-il une „question de l’Image“ en Islam?*, Paris 2004.

11 Por. E. Tanner, *Die muslimische Minderheit und ihre Religion*, s. 193 i nast.

12 W kantonie zuryskim w 1982 i 2003 r. oraz w kantonie bernskim w 1990 r.

ferendowych i doprowadziły na początku XXI wieku do sytuacji, w której islam i jego ideologiczno-społeczne wartości stały się centralnym punktem politycznej dyskusji również w Szwajcarii¹³.

Posrednie oddziaływanie demokracji bezpośredniej na proces integracji religijnej mniejszości muzułmańskiej w Szwajcarii odbywa się w ramach debat parlamentarnych dotyczących tej problematyki. Podczas przygotowywania ustaw prawnych i debaty nad nimi dyskusje o przywilejach prawnych dla mniejszości niechrześcijańskich wypadają na ogół pozytywnie tylko wówczas, kiedy dochodzi do tzw. rewizji totalnych ustaw i Szwajcarska Partia Ludowa była w parlamencie reprezentowana mniejszościowo. Szczególnie w przypadku głosowania w parlamencie nad zmianami ustaw o charakterze liberalnym, poprzedzonymi jedynie marginalnymi debatami publicznymi, było możliwe przezwyciężenie rozszerzenia praw mniejszości niechrześcijańskich, w tym mniejszości muzułmańskiej. Interesujący jest fakt, że do dokonania zmian ustaw na korzyść mniejszości muzułmańskiej nie dochodzi z reguły wtedy, gdy istnieje ryzyko przeprowadzenia referendum na ten temat i realna możliwość niezakończenia proponowanych zmian ustawodawczych przez społeczeństwo szwajcarskie.

Reasumując należy stwierdzić, że to nie sam islam jest przyczyną restryktywnego głosowania w parlamencie szwajcarskim oraz w parlamentach kantonalnych na niekorzyść mniejszości muzułmańskiej, lecz perspektywa przeprowadzenia referendum i odrzucenia w nim zmian na korzyść tejże mniejszości. Posrednie oddziaływanie demokracji bezpośredniej na przyznanie statusu publiczno-prawnego muzułmańskiej mniejszości religijnej odbywa się więc w kuluarach parlamentu i podyktowane jest kalkulacją nad możliwościami ominięcia zastosowania instrumentów demokracji bezpośredniej¹⁴.

Biorąc pod uwagę fakt, że lobbying mniejszości muzułmańskich w parlamencie federalnym i w parlamentach kantonalnych jest bardzo słaby, szanse na pozytywne przegłosowanie nowych ustaw na rzecz tej mniejszości są bardzo niskie i uzależnione od konstelacji politycznej w organach ustawodawczych.

Obok wpływu demokracji bezpośredniej na status mniejszości religijnych w Szwajcarii, zbadałem również wpływ systemu politycznego tego typu w odniesieniu do mniejszości w ogóle w tym kraju i spróbowałem go porównać z sytuacją w ramach demokracji reprezentatywnej. Doszedłem do wniosku, iż demokracja bezpośrednia i jej instrumenty, jakimi są inicjatywa ludowa i referendum, wpływają z reguły niekorzystnie – jak uprzednio wspomniano – na sytuację prawną mniejszości¹⁵. Negatywny wpływ pojawia się generalnie wówczas, gdy zainicjowane jest rozszerzenie praw mniejszości. W wypadku demokracji reprezentatywnej dochodzi łatwiej i szybciej do poszerzenia praw mniejszości. Należy jednak rozróżnić wpływ obu rodzajów demokracji w stosunku do poszczególnych grup

13 Por. E. J. Nagel, *Minderheiten in der Demokratie, Politische Herausforderung und interreligiöser Dialog*, Stuttgart 1998, s.176.

14 A. Christmann, *Die Grenzen direkter Demokratie. Volksentscheide im Spannungsverhältnis von Demokratie und Rechtsstaat*, s. 191 i nast.

15 Gamble, B., *Putting Civil Rights to a Popular Vote*, "American Journal of Political Science", 1997, No 41, s. 245–269.

mniejszosciowych¹⁶. W wypadku demokracji bezpośredniej uznanie praw dla homoseksualistów, inwalidów i mniejszości językowych następuje w jednakowym stopniu, jak w przypadku demokracji parlamentarnej, natomiast jeśli chodzi o status prawny obcokrajowców wyniki głosowań w ramach systemu bezpośrednio-demokratycznego wypadają częściej na niekorzyść tych¹⁷.

Porównując przyznawanie praw mniejszościom w Szwajcarii i w Niemczech, należy jednak stwierdzić, iż w niemieckich komunach i landach ma miejsce ostrzejsza kontrola formalna i administracyjna przed podjęciem decyzji o przyznaniu praw mniejszościom¹⁸.

Taka kontrola nie występuje w Szwajcarii, gdzie dominuje teza *in-* i *outgroups*, określająca dyskryminująco już przed referendum daną mniejszość¹⁹. Decyzje społeczeństwa dotyczące przyznania lub rozszerzenia praw dla *outgroups*, szczególnie obcokrajowców i muzułmanów, wypadają z tego powodu z reguły negatywnie. Natomiast pozytywne nastawienie społeczeństwa szwajcarskiego do tradycyjnych mniejszości językowych, zintegrowanych kulturowo, sprawia, iż referenda dotyczące tych mniejszości wypadają na korzyść tych *ingroups*. Mniejszości, które nie posiadają żadnych praw politycznych i należą do obcego kręgu kulturowego potrzebują więc większej „ochrony prawnej” w ramach systemu bezpośrednio-demokratycznego, w porównaniu z systemem parlamentarno-reprezentatywnym.

MNIEJSZOŚĆ MUZUŁMANSKA W SZWAJCarii W KONTEKSCIE TEORII ELIT

Spółeczne zapotrzebowanie na elity spowodowało, że termin *elita* jest rozpowszechniany i bardzo często używany, nie tylko przez badaczy elit, polityków, ale i w mediach. Współczesne przekonanie społeczno-polityczne o konieczności i potrzebie istnienia elit w społeczeństwie i państwie nosi nazwę elitaryzmu i elityzmu. Elitaryzm podkreśla, że *elita* jest stałym elementem struktury społecznej i pełni rolę sprawczą w procesie historycznym. Głosi też potrzebę wyodrębnienia w społeczeństwie jakościowo elit rządzących, obdarzonych nadzwyczajnymi cechami, zdolnościami i uprawnieniami. Natomiast elityzm oznacza, że każde społeczeństwo jest zawsze rządzone przez elitę. Drugie utożsamia elitę ze zjawiskiem władzy politycznej, na przykład *elita władzy*, *elita rządząca*, *elita polityczna*, itd.

Istoty elit i analizy ich funkcjonowania podjął się w swej książce *Teorie elit a systemy polityczne* Marek Żyromski²⁰. Wynika z niej szereg wniosków, które pozwalają zaprezentować różne koncepcje elit, porównać poglądy oraz wskazać obszary charakterystyczne dla każdego z badaczy, próbujących wyjaśnić ten fenomen społeczno-polityczny. *Elita* w koncepcji Wilfredo Pareto oznacza ludzi, którzy dzięki własnym cechom, w dziedzinie swej aktywności, posiadają największe zdolności i osiągnięcia.

16 Zob. A. Christmann, In welche politische Richtung wirkt die direkte Demokratie, Baden-Baden 2009.

17 H. Bielefeldt, *Muslimen im säkularen Rechtsstaat: Integrationschancen durch Religionsfreiheit*, Bielefeld, 2003.

18 Ch. Schulte, R. Warnke, *Direkte Demokratie und repräsentative Demokratie*, Berlin 2004.

19 A. Manatschal, *Kantonale Integrationspolitik im Vergleich. Eine Untersuchung der Determinanten und Auswirkungen subnationaler Politikvielfalt*, Bern 2013, s. 280 i nast.

20 M. Żyromski, *Teorie elit a systemy polityczne*, Poznań 2007, s. 21.

Pareto twierdził, że są to ludzie wyróżniani według wielkości wpływów oraz władzy politycznej i społecznej. W swoich badaniach zwrócił również uwagę na niezbędne cechy kandydata do elity, jak władza, prestiż czy bogactwo oraz na czynniki determinujące procesy powstawania i rozpadu elit (tzw. teoria krążenia elit)²¹.

W poglądach Gaetano Moski elita jest grupa ludzi, obejmujących zorganizowaną mniejszość rządzących i posiadająca atrybuty władzy i narzucająca swe decyzje niezorganizowanej większości pozostałych rządzonych. Według Moski istnieją trzy kryteria wejścia do klasy politycznej: dzielność wojskowa, bogactwo i pochodzenie oraz osobiste osiągnięcia²². W podobnym duchu zjawisko elit oceniał Robert Michels, który podkreślał, że rozwój społeczny uzależniony jest od funkcjonowania zorganizowanej mniejszości w społeczeństwie. Elita zaprezentowana przez Michelsa to zorganizowana mniejszość w społeczeństwie, która przyjmując pozycję klasy panującej, zarówno w odniesieniu do grup, jak i ruchów społecznych. Nawiązując do masowego zjawiska partii politycznych, określił tę prawidłowość mianem żelaznego prawa oligarchii²³.

W badaniach Karla Mannheim'a elita jest zbiorem osób, posiadającym dostęp do jednego z trzech kryteriów: kryterium krwi – charakterystyczne dla społeczeństw arystokratycznych, kryterium własności – swoiste dla społeczeństw burżuazyjnych oraz kryterium osiągnięć – typowe dla społeczeństw demokratycznych. Mannheim rozważając też charakter współczesnych elit politycznych wyróżnił cztery procesy związane z ich kształtowaniem się: wzrost liczby elit i związane z tym zmniejszenie się ich władzy, przełamywanie ekskluzywności elit, zmiana zasad rządzących selekcją elit oraz zmiana wewnętrznego składu elit²⁴.

Również neofunkcjonalny paradygmat elityczny Johna Higleya i jego współpracowników wynika z przesłanek instytucjonalnych, gdzie elita oznacza zbiór ludzi, którzy dzięki swej strategicznej pozycji w kluczowych organizacjach społecznych są w stanie kształtować procesy decyzyjne²⁵. W swoich rozważaniach Zygmunt Bauman wskazał też trzy rodzaje koncepcji elit: koncepcje ideologiczno-normatywne, koncepcje historiozoficzne oraz koncepcje systematyczne. Pierwsze ukazują władzę elit jako doskonały typ ładu społecznego. Drugie postrzegają w podziale na elitę i nieelitę istotną cechę wszelkich społeczeństw oraz traktują zmiany w składzie elit panujących i ich cyrkulacji za główny czynnik rozwoju społecznego. Z kolei koncepcje systematyczne przyjmują badania socjologiczne nad elitą, jej składem i dynamiką, jako jedno z możliwych kryteriów widzenia dynamiki społecznej²⁶.

Elita władzy składa się zatem z ludzi zajmujących najwyższe pozycję w systemie władzy. Osoby te znajdują się w organach ustawodawczych i wykonawczych państwa, zajmują naczelne stanowiska w instytucjach politycznych i w organizacjach ekonomicznych, militarynych, związkowych itp., uczestnicząc w procesie kształto-

21 Por. V. Pareto, *Uczucia i działania. Fragmenty socjologiczne*, red. A. Kojder, Warszawa 1994.

22 Por. M. Żyromski, Gaetano Mosca. Twórca socjologicznej teorii elity, Poznań 1996.

23 Por. R. Michels, *Oligarchiczne tendencje organizacji*, [w:] *Władza i społeczeństwo. Antologia tekstów z zakresu socjologii polityki*, red. J. Szczupaczyński, Warszawa 1995; J. J. Wiatr, *Socjologia polityki*, Warszawa 1999; J. Nocoń, *Elity polityczne. Studium interpretacji funkcjonalnej*, Toruń 2004.

24 Por. K. Mannheim, *Człowiek i społeczeństwo w dobie przebudowy*, Warszawa 1974.

25 G. L. Field, J. Higley, *Elitism*. London 1980.

26 Z. Bauman, hasło: elita, [w:] *Wielka Encyklopedia Powszechna*, t. III, Warszawa 1964, s. 402-403.

wania i podejmowania decyzji państwowych oraz wpływają pośrednio na proces sprawowania władzy. Zasadniczo do elit politycznych zalicza się jednostki sprawujące władzę i tym samym kształtujące życie polityczne danego społeczeństwa i usiłujące sterować jego moralnymi potrzebami i świadomością patriotyczną.²⁷

W Szwajcarii elity polityczne nie są eksponowane w przeciwieństwie do innych zachodnioeuropejskich krajów. Wynika to z jednej strony z charakteru systemu politycznego w kraju helweckim (demokracji bezpośredniej), a z drugiej generowane jest mentalnością szwajcarską. Niemniej jednak elity polityczne są bardzo aktywne, co wiąże się z kolei z faktem że w Szwajcarii działa dużo polityków społecznych (niem. Milizpolitiker), którzy pracują na odpowiedzialnych stanowiskach w sferze gospodarki i polityki, a jednocześnie są parlamentarzystami. Szwajcarzy są dumni z tego typu polityków, którzy godzą życie zawodowe z uprawianiem polityki²⁸, nie postrzegając przy tym, że w ten sposób kształtowane są elity, którym w pierwszym rzędzie chodzi o polityczne wpływy i władzę. Polityczna elita w Szwajcarii jest ściśle powiązana ze sferą ekonomiczną w tym kraju. Przedstawiciele elit znają się nawzajem i podzielają podobne poglądy, co potwierdza w pełni tezę Pareto o symbiozie elit²⁹. Są to osoby, które posiadają rzeczywistą władzę, bądź poprzez przynależność partyjną, wykonywaną pracę lub prywatne stosunki i powiązania. Przykładem są przedstawiciele szwajcarskiego parlamentu. Mimo iż szwajcarscy parlamentarzyści stają się coraz bardziej profesjonalni i stopniowo odchodzi się od modelu polityka-społecznika, to jednak ich powiązania z oligarchią finansową i ekonomiczną kraju są widoczne. Typowym przykładem są przedstawiciele Szwajcarskiej Partii Ludowej z jej przywódcą, Christophem Blocherem, który stał się prawdziwym patriarchą tej partii³⁰. To właśnie ta konserwatywna partia walczy o utrzymanie „świadomości narodowej” i jedności narodu Helwetów, sprzeciwiając się wszelkim zjawiskom obcych wpływów, od wstąpienia do UE począwszy, a na zwalczaniu budowy minaretów skończywszy. Wpływowymi osobami w szeregach tej partii, obok Ch. Blochera są: Walter Frey, Oskar Freysinner i członek Rady Federalnej Ueli Maurer.

Szwajcarskie elity polityczne występują szczególnie w środowiskach konserwatywnych i prawicowych, w mniejszym stopniu natomiast wywodzą się one z kręgów liberalnych i socjaldemokratycznych, co z kolei wiąże się pośrednio z ideologią ich rodzimych partii politycznych.

Koncepcje elit opierają się w Szwajcarii na dwóch zasadach wymiany elit: na zasadzie reprodukcji oraz na zasadzie cyrkulacji, albo inaczej na zasadzie krążenia elit. Zasada reprodukcji polega na odtwarzaniu składu elity wyłącznie z własnych szeregów partyjnych, bez sięgania do zasobów innych niższych warstw społecznych. Zasada krążenia dopuszcza do grona elity osoby nowe na miejsce tych, które się nie sprawdziły³¹. Zasada krążenia daje się zauważyć w Szwajcarii głównie w ramach partii liberalnych i lewicowych, natomiast teoria reprodukcji jest charakterystyczna dla partii konserwatywnych.

27 J. Sztumski, *Elity Elity ich miejsce i rola w społeczeństwie*, Katowice 2007, s. 33-34.

28 Ein Abbild der Elite, „Tages Anzeiger”, 18 grudnia 2013

29 Por. V. Pareto, *Allgemeine Soziologie*, München 2006.

30 Christoph Blocher (ur. 11 października 1940), szwajcarski polityk i przemysłowiec, członek Szwajcarskiej Rady Federalnej od 1 stycznia 2004 do 31 grudnia 2007. Wiceprzewodniczącą Szwajcarskiej Partii Ludowej.

31 M. Żyromski, *op.cit.*, s. 54.

Biorąc pod uwagę szczególną rolę kantonów w szwajcarskim systemie politycznym i prawodawstwie, należy postawić pytanie, jaka jest rola demokracji bezpośredniej w procesie prawnego uznania wyznań religijnych? Szczególnie istotne jest tutaj pytanie, kto decyduje w tym procesie: społeczeństwo czy parlament, który to organ jest przecież wybrany przez kantonalną społeczność?

Kantonalne debaty parlamentarne są procesami bardzo złożonymi, w których wbudowane są liczne filtry ochronne i zabezpieczające, jak na przykład posiedzenia komisji i hearingi ekspertów. Generują one szeroką dyskusję, która prowadzona jest często ponadpartijnie i prowadzi do nieoczekiwanych wyników głosowań na forum parlamentu. Poza tym dyskusje w szwajcarskich parlamentach kantonalnych prowadzone są często nieoficjalnie i niepublicznie, co w zasadzie nie jest typowe dla organów parlamentarnych. Proces parlamentarny odznacza się wysokim stopniem integracji, bowiem biorą w nim udział aktorzy polityczni, którzy współpracują ze sobą przez dłuższy czas i popierają się nawzajem, nawet wbrew własnej linii politycznej. Podczas głosowania dochodzi niejednokrotnie do „wymiany” bądź wręcz do „handlu” głosami. Lobbying różnych grup interesów, który w przypadku mniejszości jest stosunkowo słaby, odgrywa przy tym bardzo ważną rolę.

W przeciwieństwie do decyzji parlamentarnych, podczas których politycy są zobligowani do uzasadnienia ich pozycji przed wyborcami, głosowania powszechne mają charakter anonimowy. Anonimowość powoduje, że każdy głosujący podejmuje swoją decyzję bez presji jej uzasadnienia lub wyjaśnienia. Prawdopodobnie spora część głosujących głosowałaby odmiennie, gdyby była zobligowana do ujawnienia swoich decyzji.

Obok opisanej zroznicowanej logiki w procesie decyzyjnym na szczeblu parlamentarnym i wśród wyborców, należy także zwrócić uwagę na różnice w jakościowym podejściu do głosowania między społeczeństwem i elitami politycznymi. Różnice te można uzasadnić z jednej strony mniejszym stopniem wykształcenia i uświadomienia politycznego społeczeństwa w porównaniu z elitami. Z drugiej strony ważną rolę podczas podejmowania decyzji przez wyborców odgrywa jego bezpośrednie otoczenie i indywidualne perspektywy. Natomiast elity polityczne obracają się w strukturach międzynarodowych i konfrontują się częściej i intensywniej z innymi kregami kulturowymi. Szeroko rozumiane społeczeństwo funkcjonuje w sprawdzonych i znanych dla siebie strukturach, które najczęściej ograniczają się do miejsca zamieszkania i pracy. Stąd wynika też obawa przed obcymi wpływami kulturowymi. Oprócz tego ogromny wpływ na decyzje wyborców mają przedstawiciele uznanych prawnie mniejszości narodowych i religijnych, które obawiają się „konkurencji” i strat materialnych przy podziale środków finansowych.

Z powyższego wynika więc, że preferencje społeczeństwa i elit politycznych w procesie decyzyjnym różnią się od siebie zasadniczo w kontekście przyznawania praw mniej zintegrowanym mniejszościom religijnym. W demokracji reprezentatywnej parlament jest w stanie doprowadzić do przegłosowania odpowiedniej ustawy zgodnie ze swoimi preferencjami, bez obawy przed konsekwencjami, zakładając, że nie czyni tego tuż przed zbliżającymi się wyborami. W systemie opartym na demokracji bezpośredniej istnieje jednak wspomniane zroznicowanie preferencji w danym procesie decyzyjnym. W obawie przed groźnym referendum propo-zy-

cje i opinie są już dużo wcześniej analizowane i prowadzona jest szeroka dyskusja, mająca na celu sprawdzenie nastrojów społecznych. Chodzi tu o uzyskanie szerokiego poparcia społecznego, bez względu na to czy dojdzie do referendum czy też elity polityczne uzyskają dostateczną aprobatę społeczną i unikną powszechnego głosowania. Tak czy owak następuje w takiej sytuacji zbliżenie preferencji elit i społeczeństwa. Istotne jest też to, czy w procesie decyzyjnym chodzi o przyznanie praw bardziej lub mniej zintegrowanym grupom religijnym. W wypadku mniej zintegrowanych grup wyznaniowych parlamenty przyjmują z reguły pozycje bardziej liberalne, aniżeli wyborcy. Inaczej przedstawia się sytuacja, jeśli idzie o przyznanie praw mniejszościowym grupom wyznaniowym, które reprezentują większy stopień zintegrowania. W tym wypadku preferencje i pozycje organu parlamentarnego i rzeszy wyborców są bardzo zbliżone. Parlament ma wówczas większe szanse na to, że przyznawie praw mniejszościom, przegłosowane pozytywnie przez ten organ, uzyska również akceptację podczas przeprowadzonego na ten temat referendum.

Biorąc pod uwagę referenda w Szwajcarii w ostatnich latach, należy jednak podkreślić, że podczas głosowań związanych z przyznaniem praw mniejszościom religijnym, występują różnice między wyznawcami islamu i innymi mniejszościowymi religiami. Muzułmanie są trzecią co do wielkości grupą religijną w tym państwie i wywołują obawy w społeczeństwie szwajcarskim. Przyczyną tego jest z jednej strony szeroko pojęta ksenofobia, bądź islamofobia, a z drugiej konkretne zjawiska i przykłady, związane ze sposobem życia wyznawców islamu³².

Natomiast religia żydowska jest bardziej zbliżona do religii chrześcijańskich i dlatego „łatwiejsza” do zaakceptowania dla społeczności w Szwajcarii. Poza tym po drugiej wojnie światowej antysemityzm praktycznie zaniknął w republice alpejskiej, a przynajmniej nie jest tematyzowany publicznie.

Elity polityczne w Szwajcarii rozumiane są na dwa sposoby: stratyfikacyjny i instytucjonalny. Wymiar stratyfikacyjny określa elitę przez cechy jej położenia społecznego (władza, bogactwo, walory intelektualne, prestiż społeczny), wewnętrzne więzi (więzi towarzyskie czy wspólnota interesów) oraz wspólne treści świadomości (poczucie przynależności do elity). Ten wymiar elit politycznych ma w Szwajcarii jedynie marginalne znaczenie. Natomiast wymiar instytucjonalny postrzega elitę przez pryzmat instytucji społecznych, cechuje elitę, jako grupę ludzi wyodrębnioną na podstawie kryterium udziału w procesach podejmowania decyzji państwowych oraz wyróżnia elitę zajmującą najwyższe pozycje w instytucjach władzy i organizacjach politycznych. Według tej definicji, w Szwajcarii tego typu elite stanowią przywódcy partii konserwatywnych, a szczególnie Szwajcarskiej Partii Ludowej. W łonie tej partii wyodrębniła się grupa przywódcza, usiłująca stanowić wzór dla reszty społeczeństwa, kierować życiem społecznym oraz określać i wpływać na kierunek jego rozwoju. Jest to grupa ludzi wyłoniona ze względu na przynależność partyjną, podporządkowana liderowi partii, Christophowi Blocherowi. Oczywiście nie da się jednak wyróżnić cech czy wartości, które określałyby generalnie wszystkie osoby należące do tej elity.

32 Ch. Bochinger, *Religionen, Staat und Gesellschaft: Weiterführende Überlegungen*, (w:) *Religionen, Staat und Gesellschaft*, Hrsg. Ch. Bochinger Zürich 2012, s. 222 i nast.

Teoria elit – w porównaniu z innymi teoriami – wyjaśnia w największym stopniu zjawisko izolacji religijnej mniejszości muzułmańskiej w Szwajcarii. Elity polityczne, których uosobieniem są z reguły przywódcy partyjni, kreują, określają i determinują kampanie polityczne, poprzedzające referenda na temat rozszerzenia praw mniejszości muzułmańskiej. Ich wpływy społeczne i polityczne, powiązania z innymi środowiskami i głoszone hasła populistyczne pozwalają im prowadzić zakrojona na szeroką skalę kampanie przedreferendowa.

REFERENDUM DOTYCZĄCE BUDOWY MINARETÓW

Aktualna sytuacja konfliktowa, dotycząca uznania mniejszości religijnych, związana jest w Szwajcarii przede wszystkim z uznaniem tych praw dla mniejszości muzułmańskiej, co poniekąd odzwierciedla albo powiela sytuacje w innych krajach zachodnioeuropejskich³³. Odbiciem tego było wylansowanie w 2007 roku przez polityków prawicowych ze Szwajcarskiej Partii Ludowej (SVP) inicjatywy dotyczącej zakazu budowy minaretów, która została dość niespodziewanie pozytywnie przegłosowana w referendum federalnym (57,5%) 29 listopada 2009 r.

Decyzja społeczeństwa szwajcarskiego o zakazie budowy muzułmańskich świątyn sakralnych miała swój początek w miejscowości Wangen w kantonie Solura, gdzie wniosek na budowę minaretu został złożony w 2005 roku. Protesty przeciwko budowie tego minaretu napływały z wielu środowisk, również ze strony obydwu kościołów chrześcijańskich w państwie szwajcarskim. Najczęstszymi argumentami przeciwników budowy minaretu była obawa przed rozprzestrzenianiem się fundamentalizmu, zagrożenie stabilności religijnej i zmiana krajobrazu miejscowości Wangen, w której miało dojść do budowy minaretu. Budowa ta nie kolidowała jednak z wymogami budowlanymi w Szwajcarii i w kantonie Solura³⁴. Znamienne były reakcje opinii publicznej w okresie debaty poświęconej budowie świątyni sakralnej dla wyznawców islamu, w których dominowały negatywne stereotypy, jak np. pojawienie się dominacji muzułmańskich fundamentalistów, „islamizacja regionu” itd.

Analiza referendum w sprawie zakazu budowy minaretów wskazuje na fakt, że przytoczone przez elity polityczne argumenty dotarły do społeczeństwa i zdeterminowały nastawienie głosujących³⁵. Te osoby, których przekonano kulturowo-protekcjonistyczne argumenty o zagrożeniu islamu w świecie zachodnim, głosowały pozytywnie, a więc opowiedziały się za zakazem budowy świątyn muzułmańskich. Ci natomiast, którzy uważali iż propaganda politycznej prawicy jest przesadzona i nieadekwatna do domniemanego zagrożenia ze strony islamu, głosowali na *nie*. W konsekwencji wyborcy nie opowiadali się w głosowaniu za prawem muzułmanów do budowy minaretów, lecz postulowali swój punkt widzenia na temat polityczno-kulturowego konfliktu, zdominowanego obawą przed utratą zachodnich wartości pluralistyczno-społecznych. Nastawienie głosujących było zdominowane mocno zarysowanym podziałem między lewicą i prawicą. W tej sytuacji polityczne partie umiarkowane były w stanie określić

33 O. Roy, *L'Islam mondialisé*, Paris 2002.

34 R. Kiener, M., Kuhn, *Die bau- und planungsrechtliche Gleichbehandlung im Lichte der Glaubens- und Gewissensfreiheit. Gutachten für die Eidgenössische Ausländerkommission* (red.): Bern 2004.

35 Por. A. Vatter, *Vom Schächt- zum Minarettverbot*, Zürich 2011.

i określili ostateczny wynik referendum. Badania referendow federalnych w latach 1970-1987 potwierdzają dobitnie, że to walka między partiami i wpływ elit politycznych decydują ostatecznie o wynikach głosowań³⁶.

Rada Europy zażądała od Szwajcarii zniesienia zakazu budowy minaretów tak szybko, jak to tylko możliwe. Zakaz uznano za "dyskryminujący" i na okres przejściowy Rada Europy zaleciła Szwajcarii wprowadzenie moratorium na stosowanie owego zakazu. Rezolucję w tej sprawie uchwaliło jednomyślnie Zgromadzenie Parlamentarne Rady Europy w Strasburgu. Podkreślono, że zakaz "dyskryminuje społeczność muzułmańską i narusza Europejską Konwencję Praw Człowieka".

Inicjatywa w sprawie budowy minaretów była najistotniejszym referendum dotyczącym praw muzułmanów w Szwajcarii, wskazującym ogromny wpływ narzedzi demokracji bezpośredniej na przebieg konfliktów związanych z przyznaniem praw dla mniejszości niechrześcijańskich i możliwości ich rozwiązania. Na podstawie wywiadów i analizy innych konfliktów potwierdza się teza, że prawa muzułmanów w Szwajcarii są ograniczone lub ich przyznanie tej mniejszości znacznie spowolnione przez istniejące prawodawstwo. Poza tym daje się zauważyć konflikt między elitami politycznymi i społeczeństwem. Instytucje państwowe i politycy czują się odpowiedzialni za przyznanie mniejszościom narodowym podstawowych praw społeczno-politycznych, natomiast dla społeczeństwa aspekty prawne odgrywają zaledwie rolę drugoplanową. Grupy społeczne koncentrują się na sprawach na poziomie gminy i kantonu, nie przykładając większej wagi do wolności religijnej i wyznaniowej³⁷. Właśnie na tym poziomie Szwajcarska Partia Ludowa mobilizowała społeczeństwo do opowiedzenia się przeciwko budowie muzułmańskich świątyn sakralnych. Należy przy tym dodać, że sam zakaz minaretów był dla prawicy drugorzędny. Politykom prawicowym chodziło w większym stopniu o zainscenizowanie protestu przeciwko konkretnej, muzułmańskiej mniejszości religijnej i wskazanie na potencjalne zagrożenie ze strony islamu dla kultury szwajcarskiej. Poza tym była to również dogodna sposobność do zmobilizowania społeczeństwa po stronie prawicy przed zbliżającymi się wyborami do parlamentu. Niemniej jednak ta precedensowa decyzja doprowadziła do zmiany art. 72 w konstytucji szwajcarskiej. Po referendum 29 listopada 2009 r. wprowadzony został do konstytucji punkt 3 w tym artykule, zabraniający budowy nowych minaretów na terytorium Szwajcarii³⁸.

IZOLACJA MNIEJSZOŚCI MUZUŁMAŃSKIEJ – SPOŁECZEŃSTWO RÓWNOLEGŁE

Społeczeństwo równoległe jest terminem o charakterze politycznym, określającym funkcjonowanie mniejszości w danym społeczeństwie, która organizuje się na swój sposób i kieruje własnymi, odmiennymi regulami i zasadami. Pojęcie społeczeństwa

36 Y. Papadopoulos, (red.), *Élites politiques et peuple en Suisse: analyse des votations fédérales: 1970–1987*, Lausanne 1994.

37 Por. A. Vatter, D. Danaci, *Mehrheitstyannei durch Volksentscheide? Zum Spannungsverhältnis zwischen direkter Demokratie und Minderheitenschutz*, w *Politische Vierteljahresschrift*, nr 2010/51 (2), s. 205-222.

38 F. Müller, M. Tanner, *Muslims, Minarette und die Minarett-Initiative in der Schweiz: Grundlagen*, (w:) *Streit um das Minarett. Zusammenleben in der religiös pluralistischen Gesellschaft*, Hrsg. M. Tanner, F. Müller, F. Mathwig, W. Lienemann, Zürich 2009, s. 38.

rownoległego wiąże się w sensie treści z terminem subkultury i jest nie jako przeciwstawieniem lub uzupełnieniem pojęcia społeczeństwa otwartego³⁹. Maria N. Loewe postuluje w tym kontekście raczej używanie terminu społeczeństwa otwartego, w którym mniejszość może stać się potencjalnym wrogiem większości⁴⁰.

Pojęcie społeczeństwa równoległego pojawiło się w literaturze przedmiotu na początku lat 90-tych ubiegłego wieku, użyte pierwszy raz przez niemieckiego socjologa Wilhelma Heitmeyera w kontekście społecznych procesów migracyjnych i integracyjnych⁴¹. Jednak dopiero w latach 2003-2004 pojęcie społeczeństwa równoległego stało się popularne w naukach społecznych.

Werner Köster ostrzega w swojej książce „Parallelgesellschaften: Diskursanalysen zur Dramatisierung von Migration” przed nadużywaniem tego terminu, co może prowadzić do dramatyzowania problemu imigracji prowokować neoracizm lub „rasizm bez rasy”⁴².

Z kolei Jürgen Nowak jest zdania, że termin pojęcie społeczeństwa równoległego używany jest przede wszystkim przez polityków konserwatywnych i nie odpowiada on aktualnej sytuacji socjologicznej i społeczno-historycznym kierunkom rozwoju. Nowak postrzega głównie problemy o charakterze społecznym między mniejszościami i większością w danym państwie, eliminując przy tym kwestie etniczne jako przyczynę funkcjonowania społeczeństwa równoległego⁴³.

Po zamordowaniu krytyka islamu Theo van Gogha 2 listopada 2004 r. miały miejsce w Holandii liczne ataki na szkoły koranu, meczety i szkoły islamskie. Na skutek tych wydarzeń rozpetana została w środkach medialnych dyskusja w Holandii i w innych krajach zachodnioeuropejskich, w której określenie społeczeństwa równoległego zostało ostatecznie spopularyzowane. Po atakach terrorystycznych w Londynie 7 lipca 2005 r. i niepokojach i rozruchach społecznych we Francji w przeciągu 2005 r. pojęcie społeczeństwa równoległego łącznie jest z tezą, że model społeczeństwa wielokulturowe poniosł porażkę i do zastopowania podziału społecznego konieczne są aktywne działania polityczne.

W styczniu 2007 w berlińskiej gazecie Der Tagesspiegel opublikowany został artykuł Wolfganga Kaschuby pt. „*Wie Fremde gemacht werden*“, w którym autor pisze między innymi: „*Wer nach Deutschland einwandert (offenbar nur noch Menschen aus der Türkei oder aus arabischen Ländern), der wandert gar nicht wirklich in die deutsche Gesellschaft ein. Stattdessen sucht er sich seinen Platz in migrantischen Parallelgesellschaften. Und die sind vor allem eines: bewusst nichtdeutsch*”⁴⁴.

39 K. R. Popper: Die offene Gesellschaft und ihre Feinde. Bd. 1: Der Zauber Platons. 7. Aufl., Tübingen 1992.

40 M. N. Loewe: Die offene Gesellschaft und ihre neuen Feinde. Die neuen Bedrohungen der offenen Gesellschaft-Terrorismus und Terrorismusbekämpfung als Feinde der Freiheit. Saarbrücken 2007.

41 W. Heitmeyer: Für türkische Jugendliche in Deutschland spielt der Islam eine wichtige Rolle, „Die Zeit“ Nr 35, 1996.

42 W. Köster (Hrsg.): Parallelgesellschaften: Diskursanalysen zur Dramatisierung von Migration. Klartext Verlag 2007.

43 J. Nowak: Leitkultur und Parallelgesellschaft. Argumente wider einen deutschen Mythos, Frankfurt a.M. 2006.

44 W. Kaschuba: Wie Fremde gemacht werden, „Der Tagesspiegel“, 14 stycznia 2007.

W ramach konfliktu między społeczeństwem i społeczeństwem równoległym dochodzi do kolizji interesów między ustabilizowaną społecznie i politycznie większością i mniejszością, która staje się dla większości konkurencyjna, mimo iż posiada niższy status społeczny od większości. Kolizja i odmienność interesów obu społeczności jest jednocześnie konfliktem na tle socjalnym i religijnym. Dostępne dane dotyczące mniejszości muzułmańskiej w Szwajcarii pokazują, że szwajcarscy muzułmanie są często nieproporcjonalnie reprezentowani na obszarach oferujących gorsze warunki mieszkaniowe, z kolei ich osiągnięcia edukacyjne nie osiągnęły średniej, a wskaźniki bezrobocia wśród nich przewyższają średnią krajową. Muzułmanie są często zatrudniani do prac wymagających niższych kwalifikacji i jako grupa społeczna są nadreprezentowani w niskopłatnych sektorach gospodarki. Wielu szwajcarskich muzułmanów, szczególnie młodych ludzi, napotyka bariery w awansie społecznym, co prowadzi niejednokrotnie do poczucia beznadziei i wykluczenia społecznego.

Słaby poziom osiągnięć edukacyjnych jest kolejnym czynnikiem w dyskryminacji europejskich muzułmanów. W kilku kantonach, w których znaczna część populacji imigrantów składa się z muzułmanów, imigranci i potomkowie imigrantów z państw trzecich wykazują niższe wskaźniki wykształcenia i średnio zdobywają niższe kwalifikacje niż populacja większościowa. Wspólnoty muzułmańskie zapewniają co prawda dodatkowe zajęcia z zakresu nauk religijnych islamu, jednak pojawiają się obawy związane z praktyką zapraszania imamów z państw trzecich, którzy nie posiadają formalnych kwalifikacji i cechują się niewielką, jeśli w ogóle, znajomością lokalnego kontekstu społecznego i kulturowego.

Imigranci, w tym także ci pochodzący z krajów głównie muzułmańskich, dysponują gorszymi warunkami mieszkaniowymi i narażeni są na względnie większą niestabilność swojego statusu mieszkaniowego. Wzorce warunków mieszkaniowych nieco się poprawiły, jednak nierówności w zakresie mieszkalnictwa nadal wynikają głównie z nieodpowiedniej ilości zasobów lokali socjalnych dla grup o niskich dochodach, takich jak imigranci lub ich potomkowie.

Izolacja muzułmanów w Szwajcarii przybiera zbyt często formy generalizujące ta mniejszość religijna. Tymczasem przeważająca część muzułmanów kultywuje bardzo indywidualny stosunek wobec własnej religii. Decydujący jest fakt przynależności religijnej, mniejsza rolę natomiast odrywają codzienne praktyki religijne według islamskiego porządku religijnego. Dotyczy to przede wszystkim młodszej generacji szwajcarskich muzułmanów pochodzenia arabskiego⁴⁵. Przede wszystkim dzieci imigrantów, a więc drugie pokolenie, postrzegają Szwajcarię jako własną ojczyznę i nie zamierzają powrócić do kraju pochodzenia ich rodziców.

Cztery elementy decydują głównie o ich tożsamości narodowej: język ojczysty, język którym posługują się na codzień, kultura kraju pochodzenia lub pochodzenia ich rodziców oraz kultura szwajcarska. Młodzi muzułmanie szukają indywidualnych form wyznawania religii islamu w szwajcarskim codziennym życiu, aby uniknąć izolacji społecznej. Dochodzi przy tym do wymieszania wymienionych wyżej elementów generujących ich świadomość narodową. Koran i islamskie reguły szariatu nie są w stanie dać młodym muzułmanom recepty na życie i prze-

45 Por. M. Müller, *Migration und Religion*, Wiesbaden 2013.

rwaniu izolacji społecznej w Szwajcarii. Dlatego również wśród samych muzułmanów prowadzone są w kraju alpejskim dyskusje na temat powiązania ich religii i jej praktykowania w ramach demokratycznego systemu politycznego.

W ostatnich latach muzułmanie szwajcarscy wyszli wyraźnie poza ramy anonimowości związanej z ich religią i zaczęli domagać się jawnie swoich praw do udziału w życiu społeczno-politycznym Szwajcarii. Dla szwajcarskiego społeczeństwa i państwa oznacza to nowe wyzwania, jak problem budowy minaretów, akceptacja i integracja muzułmańskich uczniów w szkołach i związane z tym podporządkowane religii islamskiej zwyczaje i obyczaje. Do tego dochodzi również odpowiednie traktowanie muzułmanów w szpitalach i więzieniach.

Wyżej opisane okoliczności i nowe sytuacje generują niejako automatycznie izolację mniejszości muzułmańskiej, pojawia się niepewność, obawa i rodzą się konflikty na tle nie tylko kulturalnym, ale i religijnym.

Demokratycznie zorganizowane społeczeństwo i państwo, jakim jest Szwajcaria, dysponuje jednak środkami prawnymi i społeczno-socjalizującymi, aby te obawy i rodzące się konflikty rozwiązywać zawczasu i znajdować drogi do kompromisu. Niemniej jednak podstawy prawne to jedno, natomiast realizacja procesu integracji mniejszości muzułmańskiej to drugie. Negatywna decyzja społeczeństwa szwajcarskiego dotycząca budowy minaretów w kraju alpejskim jest najlepszym przykładem tego, że ten proces integracji nie stanowi jeszcze integralnej części rozwoju szwajcarskiego społeczeństwa wielokulturowego. Poza tym wyjście z izolacji i integracja mniejszości muzułmańskiej wymaga otwartości i respektowania „regul gry” przez obie strony. Kontakty i inicjatywy na płaszczyźnie lokalnej pokazują, że podjęto już wiele kroków w kierunku integrowania ugrupowań muzułmańskich, np. podczas organizacji wspólnych imprez religijnych, kulturalnych i sportowych.

Szukając odpowiedzi na te pytania, w jaki sposób ma przebiewać przełamanie bariery izolacji, należy jeszcze raz wziąć pod uwagę znaczenie konstytucji, która winna zawierać uregulowania, zapewniające podstawową ochronę mniejszościom językowym i religijnym.

Powyzsze przykłady wskazują dobitnie na fakt funkcjonowania społeczeństwa równoległego w Szwajcarii, w którym mniejszość muzułmańska kieruje się własnymi prawami i nie akceptuje szwajcarskiego porządku prawnego, zaś władze federalne i kantonalne nie postrzegają istoty skomplikowanego problemu integracji tej mniejszości lub nie są w stanie go rozwiązać.

PODSUMOWANIE

Na podstawie przedstawionych przykładów nasuwa się kilka wniosków. Do powstania i ugruntowania funkcjonującej egzystencji i asymilacji ludności muzułmańskiej w Szwajcarii może dochodzić w sytuacji, kiedy kraj ten jest zainteresowany procesem integracji tej mniejszości, dążąc do asymilacji ludności napływowej, a także pragnąc rozwiązania problemów o charakterze gospodarczym, religijnym, społecznym czy politycznym. Aby proces ten się powiódł, musi być również dobrą wolą drugiej strony, tj. muzułmanów. Niewątpliwie w Szwajcarii istnieje grupa

muzułmanów napływowych, którą śmiało można nazwać świadomymi obywatelami państwa szwajcarskiego. Wydaje się jednak, iż stanowi ona zdecydowaną mniejszość wśród populacji muzułmanów w tym kraju.

Kolejny wniosek, nasuwający się autorowi brzmi: w Szwajcarii istnieje społeczeństwo równoległe, złożone z muzułmanów nie chcących integrować się ze społeczeństwem kraju zamieszkania, przedkładających prawo muzułmańskie (szariat) nad prawo szwajcarskie, świadomie – z różnych powodów – zamykających się we własnym „świecie”.

Wymienione niejasności i wiele innych generują w Szwajcarii konieczność międzykulturowego dialogu między państwem i muzułmańskimi ugrupowaniami, który stanowiłby podstawę wspólnej płaszczyzny porozumiewania się. Są to problemy nierozwiązane do końca, wymagające rozmów, które w chwili obecnej nie są zadowalające na szczeblu Konfederacji i kantonalnym. Powodem tego jest wspomniany brak reprezentatywnej muzułmańskiej instytucji oraz nierozwiązana kwestia prawna społeczności muzułmańskiej. Władze Szwajcarii proponują utworzenie ogólnomuzułmańskiego stowarzyszenia, które podlegałoby prawnej i finansowej kontroli państwa, jednak bez ingerencji w sprawy religijne.

Szwajcarscy muzułmanie opowiadają się za prawnym uznaniem ich wspólnoty religijnej, jednak nie chcą tego czynić w pośpiechu, aby nie eskalować już i tak narzuconych konfliktów w ramach ich zróżnicowanego i skłóconego ugrupowania.

Dla Szwajcarii jest to nowa sytuacja społeczno-polityczna, dodatkowo utrudniona ze względu na zdecentralizowany federalizm i system demokracji bezpośredniej w tym kraju, który bynajmniej nie ułatwia jednolitej integracji społeczności muzułmańskiej.

Z prawnego punktu widzenia trudno jest pogodzić egzystencję muzułmanów w Szwajcarii, bowiem systemy prawne tych „dwóch światów” różnią się zasadniczo. Muzułmańskie prawo opiera się na woli boskiej, zaś demokracja szwajcarska na woli społeczeństwa. Rodzi się tu problem stosunku muzułmanów do państwa świeckiego i jego demokratycznej państwowości. Istotną rolę odgrywają w tym procesie prawa człowieka i obywatela. Problemy dialogu islamsko-chrześcijańskiego występują również w kwestii językowej, bowiem jednakowe pojęcia czy określenia mają niejednokrotnie odmienne znaczenie w różnych językach. Rodzi się więc konflikt między prawami podstawowymi i tzw. tolerancją religijną, który – podobnie jak w innych europejskich krajach – jest konfliktem między światem chrześcijańskim i muzułmańskim⁴⁶. Prowadzi to bezpośrednio do ukształtowania się społeczeństwa równoległego, którego funkcjonowanie nie da się pogodzić długofalowo z zasadami demokratycznymi z jednej i tolerancją religijną z drugiej strony.

46 W. Hassemer, *Religiöse Toleranz im Rechtsstaat : das Beispiel Islam*, München 2004.

Terézia Bilasová

Mestský úrad v Prešove
E-mail: erezia.bilasova@presov.sk

Bývanie ako sociálny problém / *Housing as a social problem*

Abstrakt

The main goal of the article is housing as a social problem. The need for housing is a natural basic human need and its fulfillment should be available for everybody. It should also be dignified on the level corresponding to the total degree of the social and economical development of the society. In the conditions of the market economy the responsibility for acquisition of a home is transferred to the citizen. Our state and community must create suitable conditions for their citizens to provide housing. In the article we mainly deal with social rented housing, which is intended for low-income groups and citizens who are not able to manage their adequate housing on their own.

Key words: housing, human need, social problem, housing policy, social housing

BYTOVÁ POLITIKA A NÁSTROJE PODPORY ROZVOJA BÝVANIA

Bývanie ako jedna zo základných ľudských potrieb

Potreba bývania je jednou zo základných ľudských potrieb, ktorých náležité uspokojovanie podmieňuje existenciu ľudského bytia. Bývaním resp. obydliím v najširšom ponímaní označujeme miesto alebo priestor, ktorý človeku slúži ako bydlisko, kde sa trvale zdržiava, kde má svoje zázemie na uspokojovanie takých potrieb ako je potreba spánku, potreba odpočinku, potreba bezpečia a ochrany pred vonkajšími vplyvmi počasia či nebezpečným zvieratám, potreba prípravy jedla, potreba vykonávania osobnej hygieny, potreba súkromia a vlastného intímneho priestoru.

Ľudské obydlie je miestom, kde si ľudský jedinec vytvára svoju domácnosť, buduje svoju rodinu, vedie rodinný život, naplňa základné funkcie rodiny, či uspokojuje potreby všetkých členov rodiny alebo domácnosti. Rodina považuje svoj byt, dom za svoje územie. Človek si odpradáva staval jednoduché obydlia, ktoré mu mali slúžiť ako útočisko pred nepohodou a zlým počasím. Postupne však začal svoje obydlie zdokonaľovať. Obydlie začalo plniť aj ďalšie funkcie, stalo sa pre človeka jeho domovom. Ako uvádza Matoušek (1997, s. 78) „...čím viac sa dom či byt užíva, čím viac funkcií má, tým bohatšie je jeho vnútorné zariadenie, tým sústredenejšie ho rodina buduje. Dom či byt je nielen miestom pobytu, je i vizitkou rodiny, svedectvom o hodnotovej orientácii rodiny.“

Úloha štátu pri zabezpečení bývania a nástroje štátnej bytovej politiky

Podľa Radičovej (1998, s. 208) „...bytová politika je oblasť spoločenskej praxe zameraná na vedomé ovplyvňovanie spoločensko-ekonomických procesov súvisiacich s uspokojovaním potrieb bývania.“

Spoločenské zmeny po roku 1989 na Slovensku viedli k vzniku trhového hospodárstva, ktoré so sebou prinieslo výrazné obmedzenie zásahu štátu do politiky bývania a snahu o presun zodpovednosti za riešenie bytovej otázky zo štátu na občana. Tieto trendy smerovali k tomu, aby realizáciu štátnej bytovej politiky a koncepcie politiky rozvoja bývania v plnom rozsahu prevzali na seba región, obec a občan. Účasť štátu na rozvoji bývania mala spočívať vo vytvorení vhodného ekonomického prostredia podporujúceho rozvoj bývania a to zavedením nových podporných nástrojov štátu v podobe financovania novej bytovej výstavby, rozvoja infraštruktúry a modernizácie jestvujúceho bytového fondu (Radičová, 1998, s. 208).

Vo všeobecnosti môžeme povedať, že v podmienkach trhovej ekonomiky sa zodpovednosť za obstaranie bývania prenáša na občana, avšak štát a obec musia vytvárať občanom vhodné podmienky na zabezpečenie bývania.

Základným cieľom koncepcie bytovej politiky štátu je postupné zvyšovanie celkovej úrovne bývania a vytváranie takých legislatívnych, technických a ekonomických podmienok, aby bývanie bolo pre obyvateľstvo dostupné, a aby si každá domácnosť mohla zabezpečiť bývanie primerané výške vlastných príjmov (Radičová, 1998, s. 212).

Štát v rámci štátnej bytovej politiky vytvoril niekoľko nástrojov na podporu rozvoja bývania, ktorými sú:

- dotácie na obstaranie bývania,
- zvýhodnené úvery alebo pôžičky na obstaranie bývania,
- nenávratné príspevky znižujúce náklady súvisiace s bývaním.

Prvým nástrojom sú dotácie na obstaranie bývania. Pri tomto nástroji sa štát legislatívne zaviazal poskytovať dotácie zo svojho rozpočtu na obstaranie nájomného bytu na účel sociálneho bývania, na obstaranie technickej vybavenosti alebo na odstránenie systémovej poruchy bytového domu (zákon č. 443/2010 Z. z. o dotáciách na rozvoj bývania a o sociálnom bývaní).

Druhým nástrojom podpory rozvoja bývania je štátna prémie pri stavebnom sporení, zvýhodnené úvery a pôžičky na obstaranie bývania poskytované bankovými inštitúciami a Štátnym fondom rozvoja bývania.

Tretím nástrojom je príspevok na bývanie ako priamy nástroj štátnej podpory pre občanov, ktorí sa ocitli v stave hmotnej núdze a sú odkázaní na sociálne bývanie. Tento príspevok je určený na čiastočnú úhradu nákladov spojených s bývaním. Zo sociálneho hľadiska je príspevok na bývanie striktne adresný nástroj sociálnej politiky a jeho účelom je vyrovnať zaťaženie domácností, ktorých príjem nepostačuje pokryť zvyšujúce sa výdavky na bývanie (Radičová, 1998, s. 216).

Obec a jej úloha pri zabezpečovaní bývania

Po roku 1989 nastali zásadné zmeny vo všetkých oblastiach spoločenského života, ktoré znamenali aj zmeny v prístupe k riešeniu sociálnych problémov. K základným princípom uplatňovaným v sociálnej oblasti patrí ústup od paternalizmu (starostlivosti štátu), sociálna solidarita, dodržiavanie ľudských práv a slobôd, adresnosť poskytovania sociálnej pomoci, aktívna participácia občana na riešení svojej životnej situácie, humanizácia životných podmienok človeka a orientácia na poskytovanie sociálnej pomoci občanom v ich prirodzenom prostredí. V praktickom živote sa začal klást dôraz na oveľa väčšiu spoluúčasť občana na riešení jeho sociálnej situácie, väčšiu solidaritu od členov rodiny a v nemalej miere sa zodpovednosť prenáša aj na obec, v ktorej občan žije.

V zmysle zákona o obecnom zriadení úlohou obce ako samostatného územného celku a samosprávneho orgánu je starostlivosť o všestranný rozvoj jej územia a potreby obyvateľov, medzi ktoré patrí aj potreba bývania. Podľa Chynoradského (2006, s. 63) „...právo na primerané bývanie zakotvujú medzinárodné dokumenty a pakt, ktoré ratifikovala Slovenská republika. Jedným zo základných dokumentov je Medzinárodný pakt o hospodárskych, sociálnych a kultúrnych právach, kde sa v článku 11 (1) hovorí o práve každého jednotlivca na primerané bývanie a na neustále zlepšovanie životných podmienok. Právna istota bývania je základným kameňom práva na adekvátne bývanie.“

Obce ustanovujú podmienky pre pridelovanie obecných nájomných bytov spravidla vo všeobecne záväzných nariadeniach, pričom sú viazané platnou legislatívou, ktorá upravuje pomery súvisiace s nájmom bytov. Je však nevyhnutné podotknúť, že výška nájmu nájomného bytu vo vlastníctve obce je výrazne nižšia ako je výška komerčného nájmu nehnuteľnosti, ktorú vlastníci prenajíma za účelom zisku a riadi sa podľa momentálnej ceny na trhu a aktuálnym dopytom.

V súčasnosti mnohé obce zápasia s nedostatkom nájomných bytov. Ich bytový fond je tvorený tzv. starým bytovým fondom a **fondom** novopostavených **nájomných** bytov, ktoré boli obstarané zo štátnej dotácie a finančnej spoluúčasti obce.

Medzi najzávažnejšie problémy v oblasti nájomného bývania, ktoré musia obce riešiť, patrí:

- finančne nákladná obnova starších bytových domov,
- rekonštrukcia zdevastovanej časti bytového fondu neprispôsobivými nájomcami či neoprávnenými užívateľmi nájomných bytov,
- chronické neplatičstvo,
- vysoký podiel nájomcov, ktorí dlhodobo zápasia s nízkym príjmom nepostačujúcim na pokrytie všetkých základných potrieb členov rodiny,
- absencia sociálnych zariadení poskytujúcich služby rodinám s nezaopatrenými deťmi, ktoré prišli o strechu nad hlavou,
- absencia ponuky núdzového dočasného ubytovania resp. nízkoprahového bývania pre fyzické osoby, ktoré nie sú schopné zabezpečiť si akékoľvek bývanie či ubytovanie vlastnými silami.

Dlhoročná prax v tejto oblasti nás vedie k názoru, že pri dlhodobom neriešení problému neplatičtva a absencii náhradných riešení v oblasti bývania pre neprispôsobivých občanov dochádza k devastácii existujúceho bytového fondu, znižovaniu kvality bývania a následne aj kvality občianskeho života u tých občanov, ktorí si povinnosti vyplývajúce z nájomného vzťahu plnia. Aj vysoká koncentrácia neprispôsobivých občanov v jednotlivých lokalitách vedie k vzniku a prehľbovaniu už existujúcej sociálnej patológie, k posilňovaniu negatívnych vzorcov správania a k prehľbovaniu naučenej závislosti na pomoci.

BÝVANIE AKO SOCIÁLNY PROBLÉM

Bývanie je základnou a finančne náročnou potrebou človeka. Každá spoločnosť by mala klásť osobitný dôraz na oblasť sociálnej a nájomnej politiky, ktorej základným cieľom by mal byť predpoklad, aby si každá skupina obyvateľstva mohla obstarat adekvátne bývanie, ktoré zodpovedá jej príjmovým možnostiam. Zabezpečenie bývania je pre ekonomicky slabšie skupiny obyvateľstva ťažko dostupné, preto sú títo občania odkázaní na pomoc a podporu pri zabezpečení adekvátneho bývania.

Potreba bývania by mala byť u každého jedinca uspokojovaná na úrovni zodpovedajúcej celkovému stupňu sociálno-ekonomického rozvoja spoločnosti. Avšak pre časť obyvateľstva je bežné nájomné bývanie cenovo nedostupné, preto často krátko dochádza k tomu, že rodiny či jednotlivci s nízkym príjmom volia najlacnejšiu alternatívu s veľmi nízkou **úrovňou a** kvalitou bývania.

Osobitnú skupinu tvoria jedinci, ktorí z rôznych dôvodov stratia bývanie a keďže nie sú schopní vlastnými silami zabezpečiť si iné bývanie či ubytovanie, stávajú sa ľuďmi bez domova. Fenomén bezdomovectva sa bytostne dotýka všetkých veľkých miest. Keďže človek bez domova väčšinou nedisponuje dostatkom sociálnych schopností a zručností, aby si bez pomoci zabezpečil základné životné podmienky, je nevyhnutné podať mu pomocnú ruku v podobe sociálneho bývania.

Jedným zo závažných spoločenských problémov je ocitnutie sa rodiny s nezoapatrenými deťmi bez strechy nad hlavou. Krízová intervencia, intenzívna sociálna práca, poskytnutie sociálnych služieb na podporu rodiny dáva predpoklad postupného osamostatnenia sa rodiny a jej včlenenia sa do života spoločnosti, znovunadobudnutia schopnosti rodiny plniť všetky svoje funkcie bez potreby intervencie zo strany orgánov sociálnoprávnej ochrany detí a sociálnej kurately, orgánov samosprávy či organizácií tretieho sektora. Avšak do doby dosiahnutia tohto želaného stavu je potrebné rodine poskytnúť celý rad sociálnych a podporných služieb vrátane sociálneho bývania.

Nájomné bývanie

Pod pojmom **nájomné bývanie** rozumieme užívanie bytu nájomcom na základe platnej nájomnej zmluvy. V súčasnosti si fyzická osoba takéto bývanie môže obstarat buď prostredníctvom obce, ktorá má vo vlastníctve byty či bytové domy s bytovými jednotkami, ktoré prenajíma svojim obyvateľom, alebo sa so žiadosťou o sprostredkovanie prenájmu bytu môže obrátiť na realitné kancelárie, ktoré pro-

fesionálne pôsobia na trhu s nehnuteľnosťami. V neposlednej miere sa využíva aj možnosť získať bývanie prostredníctvom bežne dostupnej inzercie **v printových alebo elektronických médiách.**

Pod nájomným bývaním rozumieme aj bežný prenájom bytu, ktorý nemusí vykazovať známky sociálneho bývania, pretože samotné nájomné bez úhrad spojených s užívaním bytu môže dosahovať výšku komerčného nájmu. Na trhu s nehnuteľnosťami sa o takýto prenájom uchádzajú jedinci, ktorí spravidla nepatria do skupiny občanov s nízkym príjmom.

Sociálne nájomné bývanie

Pojem sociálne bývanie sa v bežnej praxi používa veľmi dlho. Definícia sociálneho **bývania** sa po prvýkrát objavuje až v novej legislatívnej úprave v roku 2010 a to v zákone o dotáciách na rozvoj bývania a o sociálnom bývaní. Tento zákon vymedzuje sociálne bývanie ako bývanie obstarané s použitím verejných prostriedkov určené na primerané a ľudsky dôstojné bývanie fyzických osôb, ktoré si nemôžu obstaráť bývanie vlastným pričinením. Ak vnímame byt ako tovar v prostredí trhovej ekonomiky, musíme zobrať do úvahy fakt, že pre nízkopríjmové skupiny obyvateľstva prístup k primeranému bývaniu je vážnym sociálnym problémom, ktorý si vyžaduje intervenciu štátu a to v podobe nástrojov štátnej bytovej politiky. Sociálne bývanie má charakter nájomného bývania a podmienky užívania nájomného bytu sú zakotvené v nájomnej zmluve. Uzatvoreniu nájomného vzťahu resp. prideleniu sociálneho bytu predchádza v zmysle platnej legislatívy posúdenie, či uchádzač o pridelenie sociálneho nájomného bytu spĺňa podmienky pre jeho pridelenie. V záujme ochrany nájomcu pred stratou bývania legislatíva umožňuje dohodnúť v nájomnej zmluve právo na opakované prenajatie bytu v prípade, že nájomca sa aj po uplynutí nájomnej doby naďalej nachádza v zlej finančnej situácii, **jeho príjmy mu neumožnili zabezpečiť si iné bývanie** a plnil si povinnosti vyplývajúce z nájomného vzťahu, to znamená, že riadne a včas platil nájomné a služby spojené s užívaním nájomného bytu.

Základným kritériom pre posúdenie nároku na pridelenie sociálneho bytu je výška príjmu fyzickej osoby či rodiny, ktorá nepresahuje trojnásobok životného minima stanoveného zákonom. Sociálne bývanie je určené aj fyzickým osobám či domácnostiam s členom s ťažkým zdravotným postihnutím, osamelým rodičom s nezaopatreným dieťaťom alebo uchádzačom, u ktorých aspoň jeden člen domácnosti zabezpečuje zdravotnícku starostlivosť, sociálne a všeobecne prospešné spoločenské služby, vzdelávanie, kultúru alebo ochranu obyvateľov obce. Hranica príjmu takejto domácnosti je stanovená na štvornásobok životného minima. Sociálne bývanie je určené aj mladým dospelým vo veku do 30 rokov, ktorým zanikla ústavná starostlivosť, náhradná osobná starostlivosť, pestúnska starostlivosť alebo osobitná starostlivosť poručníka.

Sociálna bytová politika

Cieľom sociálnej bytovej politiky je pomoc sociálne slabším vrstvám občanov, ktorí nie sú schopní, vzhľadom na svoju ekonomickú situáciu a celkovú sociálnu

situáciu, v plnej miere prevziať individuálnu zodpovednosť za zabezpečenie svojho bývania. Jedným zo základných cieľov je povzbudzovanie občana k preberaniu osobnej zodpovednosti za riešenie svojho bytového problému prostredníctvom systémovej sociálnej práce s klientom, ktorý nemá dostatok sociálnych zručností a schopností pri zabezpečovaní bývania ako jednej zo základných životných podmienok. Jej úlohou je nájsť riešenie pre množstvo nakumulovaných sociálnych problémov, ktoré buď priamo alebo nepriamo súvisia s otázkou bývania a zamedziť ich ďalšiemu prehĺbovaniu. Systémová sociálna práca by sa mala zamerať na vnútornú motiváciu klienta a spoluzodpovednosť klienta za sociálny stav, v ktorom sa ocitol, a ktorý súvisí s bytovým problémom klienta.

Motivačný model sociálneho bývania ako možné riešenie

Jedným z riešení, ktoré je možné uplatniť v rámci sociálnej bytovej politiky, je vybudovanie motivačného modelu sociálneho bývania, ktorý by bol tvorený tromi stupňami:

- I. stupeň – prístrešok ako nízkoprah – t.j. občan má k dispozícii lôžko v spoločnej izbe (ubytovni), bývanie je podmienené sprevádzaním klienta sociálnym pracovníkom,
- II. stupeň – dočasné bývanie ako vyšší štandard – t.j. občan má k dispozícii izbu so spoločným príslušenstvom v ubytovni, ide o režimové bývanie, v ktorom má klient možnosť požiadať o sociálne poradenstvo a podporné sociálne služby,
- III. stupeň – samostatný nájomný sociálny byt ako najvyššia úroveň samostatnosti jedinca bez potreby kontroly a sprevádzania sociálnym pracovníkom.

Tento model je len jedným z množstva variantov, ktoré môžu byť variabilne kombinované a „ušíť na mieru“ podľa špecifických potrieb komunity, obce či regiónu. Je založený na motivácii občana a princípe zásluhovosti, to znamená, že ak sa občan naučí plniť si základné povinnosti týkajúce sa bývania, môže bývať lepšie.

BIBLIOGRAFIA

1. CHYNORADSKÝ, L.: Neplatičstvo v oblasti bývania Rómov. In: MUŠINKA, A. (Ed.): Stará tehelná – Súčasný stav a možnosti riešenia. Prešov: Vydavateľstvo Krajské centrum pre rómske otázky Prešov 2006: 63. ISBN 80-969627-1X
2. MATOUŠEK, O.: Rodina jako instituce a vztahová síť. Praha: Vydalo Sociologické nakladatelství. 1997: 78. ISBN 80-85850-24-9
3. RADÍČOVÁ, I.: Sociálna politika na Slovensku. Bratislava: Vydavateľstvo Nadácia S.P.A.C.E. 1998: 208 – 216. ISBN 80-967403-7-7
4. Zákon č. 443/2010 Z. z. o dotáciách na rozvoj bývania a o sociálnom bývaní v znení neskorších predpisov

Ramiro Délio Borges de Meneses

Instituto Superior de Ciências da Saúde – Norte
Gandra – Paredes, Portugal
E-mail: ramiro.meneses@ipsn.cespu.pt

Na Parábola do Bom Samaritano (Lc 10, 25-37): a comunicação plesiológica

INTRODUÇÃO

A parábola do Bom Samaritano (Lc 10, 25-37) é uma narrativa “quenótica”, segundo o sentido paulino na Fl 2, 8. Este “conto exemplar” de Cristo refere-se no caminho para Jerusalém (última viagem) como o aniquilamento no Gólgota.

O “semi-morto” é o símbolo da “quenose” de Cristo, tal como vem narrado como propedêutica da Paixão e Morte no versículo da parábola de Lucas (Lc 10, 30)

A “quenose”, que tem o seu epílogo nas narrativas da paixão, inicia-se metaforicamente por meio desta parábola.

Esta parábola, narrativa do próximo, mais próximo, refere-se por um lado como “narrativa” plesiológica e, por outro, como expressão quenótica. Este aspecto é tão relevante para o Samaritano, quanto para o Desvalido no Caminho.

Assim, o *des-valere* é uma “quenose” de Deus Pai em Cristo. Assim se aniquilou o “semi-morto”, que tem a sua expressão suprema na Cruz. Esta exprime-se como uma teodiceia quenótica, no qual Deus-Pai desce à miséria, dor, sofrimento e doença humana. A destruição de valores e de dignidade (*des-valeo*) está patente na dor e no sofrimento do “meio morto” (Lc 10, 30). Mas, daqui se auffera que a humanização hospitalar é acontecimento quenótico, desde a gnoseologia à fenomenologia. A parábola do Bom Samaritano ao descrever uma fenomenologia plesiológica, igualmente se poderá dizer que é uma narrativa fenomenológica sobre a verdadeira “quenose” do “meio-morto” (Lc 10, 30), que será restaurada pelo “dizer” da Ressurreição.

A “quenose” da humanização hospitalar leva a relação diádica médico/doente, ao ponto de se “descrever” o aniquilamento do médico pela incapacidade de debelar

a doença ou de cometer negligência ou erro clínico; bem como a “quenose” do paciente, dado que traz consigo e justifica os elementos de Kiibler – Ross no “humus” da doença no paciente. A humanização, pela “quenose”, tem o seu paradigma na parábola do desvalido no caminho (da doença, de nudez, etc). A narrativa do Bom Samaritano, como paradigma de humanização, induz-nos em semelhante fenomenologia quenótica, porque descreve as realidades e as aparências dos acontecimentos do “semi-morto” e da conduta exemplar de um estrangeiro. A vida hospitalar é uma “quenose”, ora de doentes, ora de médicos. Seguindo a *lectio divina* do Bom Samaritano, encontramos na humanização hospitalar todos os passos da Carta aos Filipenses de S. Paulo (Fl 2, 8).

Como veremos, toda a parábola professa uma “axiologia plesiológica”, porque o que se procura é a dignidade do amor entranhado ao próximo, onde se encontra automaticamente o amor a Deus. Trata-se, pois, de uma “axiologia esplacnofânica”, que se apresenta como uma fenomenologia plesiológica, pela narrativa do *Homo Viator*. Toda a parábola do Bom Samaritano é uma comunicação plesiológica com um Desvalido no Caminho.

ÉTICA DA FRUIÇÃO: PELA PARÁBOLA DO BOM SAMARITANO

Segundo Lévinas, a forma do acto de se alimentar pela sua actividade é a “fruição”. Assim, a “fruição” é a última consciência de todos os conteúdos que enchem a minha vida, Ela abraça-os. A vida que ganho não aparece como existência. É uma vida de trabalho e de alimentos. São, pois, conteúdos que não apenas a preocupam, mas que a “ocupam”, que se divertem, das quais ela é “fruição”.

A relação da vida com a sua própria dependência em relação às coisas é “fruição”, a qual com felicidade é independência. O sentido da “fruição”, na parábola do Bom Samaritano, pelo pensamento de Lévinas, representa-se nos salteadores “*et incidit in latrones, qui etiam despoliaverunt eum, et plagis impositis, abierunt semivivo relicto*” (Lc 10, 30).

Os salteadores “fruíram” do “semi-morto”, porque O expoliaram, enchendo-O de pancadas e abandonaram-No. Os salteadores ao despojarem o “meio morto” são consciência de poder e de conteúdos (desejo de alimentos e de poder), enchendo assim a sua vida.

Segundo Lévinas, a fruição é feita da recordação, da sede e da saciedade. Surge como acto que se recorda pela sua “potência”. Os salteadores, perante o Outro (desvalido no caminho) mantiveram a “saciedade”.

Necessidade e fruição não podem ser recobertos por noções de actividade e de passividade, ainda que se confundissem pela noção de liberdade física. A fruição, na relação com o alimento que é o outro da vida, é uma independência *sui generis*, como independência da felicidade. A vida é afectividade e sentimento. Viver é fruir da vida.

O nome de usurpador indica gente que vive à margem da sociedade, sendo conhecidos, também, como “bandidos”.

Eram grupos que viviam para espoliar os passantes, mas sem os matar, para não provocarem o derramamento de sangue. Estes eram diferentes dos “kleptés”, como ladrões domésticos. Os salteadores viviam pela “fruição” da vida do “meio morto”.

Se a “fruição” é a própria contracorrente do Mesmo, não é ignorância do Outro (Desvalido no Caminho). Mas a sua exploração, tal como a realizaram os salteadores, está no despojar da sua endumentária e do seu “valor” (*des-valere in doloris via*). Aqui, pelo comportamento dos bandidos, a alteridade do Outro (semi-morto) que é o mundo é sobrepujada em nome das necessidades de que se lembra e se inflama o prazer de extorquir, de encher de pancadas e de abandonar o Desvalido.

A necessidade é o primeiro movimento do Mesmo. Assim, a necessidade é também uma dependência relativamente ao Outro (semi-morto), mas surge como dependência através do tempo. Aqui surge a possibilidade pelo trabalho e pela expoliação de quebrar a própria ponta de alteridade, de que depende a necessidade da fruição. Os salteadores ao quebrarem a ponta de alteridade, de que depende os ultrajes ao Desvalido no caminho de Jerusalém a Jericó, constituíram-se como “conduta de fruição”. Aqui surge uma ética de “fruição”, onde se encontra o comportamento hedonista e de desejo de poder.

A fruição leva a cabo a separação, desformaliza a noção de separação que não é um corte no abstracto, mas a existência em si de um Eu autóctone.

O Sacerdote e o Levita, ao passarem para o outro lado do caminho (Lc 10, 31-32), para não se contaminarem, segundo o rito, com o “meio morto”, justificaram o isolamento e a solidão ao separarem-se da misericórdia e fruírem somente do sentido e valor da Thora, como seus fiéis cumpridores. O sacerdote e o Levita marcaram o próprio isolamento perante o Desvalido no Caminho. O Samaritano marca a ausência de isolamento e de separação do Outro (meio morto) no caminho da dor e do sofrimento (Lc 10, 30).

A fruição em *Totalité et Infini*, é uma retirada para si, uma “involução”. A ruptura da totalidade, que se realiza pela fruição da solidão ou pela solidão da fruição, é radical.

Os salteadores, o Sacerdote e Levita ficaram na solidão do “fazer”. É uma “solidão plesiológica”.

Na linha de Lévinas, se a intencionalidade do “viver de...”, que é propriamente a “fruição” não constituinte, então não é mais do que um conteúdo inapreensível, inconcebível, inconvertível em sentido do pensamento irreduzível ao presente e naturalmente irrepreensível. A fruição vêm à representação a partir de um âmbito de que ela emerge e para o qual volta.

Os salteadores da parábola (Lc 10, 30) estiveram na intencionalidade do “viver de...”, dos bens, das posses, dos direitos daquele que, ao espoliarem, deixaram como “desvalido no caminho”. As coisas, que os salteadores fruíram, não se encontram em sistemas, encontram-se no acaso (Lc 10, 31).

Assim, na leitura de Lévinas, será sensibilidade cuja essência ela desenvolve, produz-se precisamente como possibilidade de ser ignorado o prolongamento da fome até à preocupação da conservação. Foi esta sensibilidade, passando pela fome, que conduziu os salteadores ao espoliarem, ferirem e abandonarem o “meio-morto” à privação da sobrevivência e da conservação. Realizaram o interesse empírico, segundo Scheler, ficando para o Bom Samaritano o interesse soteriológico, pela fenomenologia, que, segundo Lévinas, será marcado pela ausência de fruição. Tudo isto porque o Samaritano deu prioridade ao Outro como “desvalido” e foi a fruição dos salteadores (Lc 10, 30).

Aqui reside, em Lévinas, a verdade permanente das morais hedonistas: não procurar por detrás da satisfação da necessidade uma ordem em relação à qual a satisfação adquiriria tão só um valor, mas tomar como termo a satisfação que é o próprio sentido do prazer.

Assim esteve a vivência moral dos salteadores. Viveram fora do Outro (semi-morto) e unicamente para si ao espoliarem-No, abandonando-O.

Na fruição do Outro (*des-valere*), os salteadores foram absolutamente para si. Expressaram o “egoísmo” sem qualquer referência a outrem. Apresentaram-se, segundo leitura da parábola de S. Lucas, pelo pensamento de Lévinas, como inocentemente egoístas. Não contra o Desvalido, mas inteiramente surdo a este, fora de toda a comunicação, sem ouvidos, como “seres esfomeados” (bandidos).

Os salteadores (Lc 10, 30) vivem um mundo de utensílios, formando sistemas e suspensos da preocupação de uma existência angustiada do seu ser, interpretando uma “ética de suspeita” (vitalista) à maneira de F. Nietzsche. Os utensílios, a fome, a comida, o dinheiro que satisfaziam bandidos podem interpretar-se como objectos (ao transformarem o *quidam* em *semi-vivus*) num mundo de exploração. Os salteadores usaram e abusaram do meio-morto ao ponto de este ficar sem voz, sem agir, sem fazer, sem ouvir, sem decidir, sem “recitar” por causa dos salteadores serem sem ouvidos, sem comunicação e usufruírem dos bens do Desvalido. Este ficou no *des-valere* do ser, do agir e do fazer. A responsabilidade poética dos salteadores foi em sentido niilista. Para Lévinas, a sensibilidade coloca-se em relação com uma pura qualidade sem suporte, com o elemento. A sensibilidade é fruição. O ser sensível, pelo corpo concretiza “a maneira de ser”, que consiste em encontrar uma condição naquilo que pode aparecer como objecto do pensamento. A sensibilidade descreve-se não como um momento de representação, mas como o próprio acto da fruição, satisfaz-se com o dado e contenta-se. Não é que no início não tenha havido a fome. A simultaneidade da fome e do alimento constitui a condição paradisíaca inicial da fruição.

Os salteadores, pela sua “identidade poética”, fruíram do mundo das coisas, como de elementos puros, como qualidades “executadas” (poéticas) no “fazer” ao *quidam homo* sem suporte, sem substancia, unicamente para “usar” ou “viver do desvalido”, no sentido de – *de alio uti ut quidam Homo desvalet* – .

A fruição parece tocar a um “outro” na medida em que um futuro se anuncia

no elemento e o ameaça de insegurança “feita” pelos salteadores. Estes (Lc 10, 30) definiram a ameaça de insegurança ao desvalido que ficou *in via doloris*, entre a vida e a morte. Assim, a apropriação de realizar como “fruição” torna-se consciência de objecto. O *quidam homo* (desvalido) foi para os salteadores (Lc 10, 30) como se fosse um “objecto”. Os salteadores tinham uma consciência, uma “Bewusstsein” de utensílio. Mas, a fruição de um mundo para o “bandido” já é contentamento de objectos e de satisfações. Pelo sentido que lhe dá Lévinas, a “fruição” não se refere a um Infinito para além daquilo que a alimenta, mas pelo desvanecimento virtual do que se oferece à instabilidade da felicidade. O alimento vem como um caso feliz.

Pelos salteadores vê-se a familiaridade com o “elemento” (dinheiro, fome, alimento, etc.) que conduz ao “egoísmo da fruição”. Mas é assim que a fruição leva a cabo a separação. É a separação entre os salteadores e o “desvalido no caminho”. Finalmente, segundo Lévinas, a fruição não tem segurança. Contudo, o futuro não assume o carácter de um “Geworfenheit”, porque a insegurança ameaça uma fruição já feliz no elemento e na qual só a felicidade torna sensível a inquietude. Os salteadores tiveram o recurso do trabalho e da posse pela fruição do Outro (desvalido). Na fruição o ser egoísta estremece. A separação exercita-se como acção positiva desse comprometimento. Todavia, a fruição, enquanto tal, poderá marcar a desumanização hospitalar. O pessimismo do abandono, como encontramos no Sacerdote e no Levita, (Lc 10, 31-32), não é irremediável. Este tem nas suas mãos o remédio para seus males e os remédios pré-existem aos males, dado que foram marcados pelo cumprimento da Lei e preocupação com o culto do Templo de Jerusalém.

O estalajadeiro da parábola “faz” ao Bom Samaritano” a “justiça restitutiva” (*redam tibi*) porque este já antes tinha praticado a “justiça comutativa” (Lc. 10, 35).

Mas, o estalajadeiro vive de todo o conteúdo da vida, mesmo do trabalho que assegura o futuro. Na verdade, o próprio trabalho, graças ao qual vivo livremente, defende-me da incerteza da vida e não traz à vida a sua significação última. Torna-se aquilo de que vivo. Assim, o escriba perguntou a Jesus: que fazendo para herdar a vida eterna? (Lc 10, 25). A última significação da vida telúrica encontra-se na “vida eterna”, dado que será perene perante a vida passageira e de “fruição” como um “viver de”. É uma mundividência telúrica que os salteadores sentiram e realizaram no Desvalido.

Segundo Lévinas, na fruição paradisíaca sem tempo nem preocupação, a distinção da actividade e da passividade confundem-se com a satisfação.

Os salteadores (Lc 10, 30) satisfizeram as suas necessidades e afirmaram a “sua soberania”. Os salteadores alimentaram-se pelo *ad extra*, onde “habita” a fruição no Desvalido do Caminho.

A soberania de fruição dos salteadores alimenta-se na sua independência com uma dependência em relação ao usufruto do Desvalido. Logo, a soberania da fruição corre o risco de uma traição ao “semi-morto”: a alteridade de que ela vive, expulsa-a já da vida eterna, ficando numa vida perecedoura (Lc 10, 25). Sendo

a ética uma “óptica” do divino no humano e sendo a transcendência não uma óptica, tal como se visualiza no “semi-morto” (Lc 10, 30), será “gesto ético”. Daqui nasce a fruição como uma “pré-ética”, dado que é a “morada do fruir”. Os salteadores realizaram esta “morada fruitiva” pelo seu “fazer”, muito embora concretizado em processos disjuntivos. Os salteadores bem como o Sacerdote e o Levita manifestaram a não – epifania do rosto. O outro (*quidam homo*) não foi o rosto para estes personagens, porquês viveram a responsabilidade de identidade, bem longe do “dar prioridade ao Outro” como “fez” o Bom Samaritano.

Assim, a fruição do Outro (desvalido no caminho), revela-se como causa instrumental da “quenose” do “semi-morto” da parábola. A aniquilamento segundo S. Paulo em Fl 2, 8 é um “fazer” ou executar de Deus-Pai em Seu “filho unigénito”, em virtude da condição humana até à morte e morte da Cruz. Assim, rebaixou-Se a Si mesmo, tornando-Se obediente aos desígnios de Deus-Pai.

Esta “quenose” é um gesto da fruição de Deus Pai que terminará, pela leitura levinasiana, na “elevação acima de tudo e Lhe concederá um nome que está acima de todo o nome (Fl 2, 8-9).

Poderemos dizer, segundo a antropologia bíblica, que a parábola do Bom Samaritano é uma “narrativa quenótica”, porque metaforicamente é a “fenomenologia da Cruz” através da paixão, morte e ressurreição de Cristo.

Esta fenomenologia, narrada pela parábola, é soteriológica, porque tem como personagem central o Pai das misericórdias.

A “quenose” de Cristo tem, nesta parábola, um prelúdio à Paixão, onde o Filho de Deus será contemplado pela sua glorificação no “dizer” da Ressurreição. Os acontecimentos da Semana Maior (santa), segundo a liturgia, são “quenóticos” para a humanidade.

Por aqui se poderá ler que a humanização hospitalar é uma “quenose” soteriológica, porque, na relação diádica (médico/doente), esta surge não só como aniquilamento do paciente, como também como “rebaixamento” do clínico pela impossibilidade de ultrapassar a doença.

A humanização, como “quenose” recíproca entre médico-doente, unifica-se no termo dos interesses, que vão do empírico ao soteriológico, segundo a perspectiva de M. Scheler.

É facto que a humanização, *per naturam suam*, é uma *quenose redentora* ao ser reabilitado o doente na sua glorificação sanitária e permite a manifestação aretológica para o médico.

O que se humilha será exaltado, onde a contemplação se transforma em admiração e glorificação, segundo o pensamento de Lévinas.

Já vimos como a fruição prepara a “quenose”. Os salteadores (Lc 10, 30) são a condição e oportunidade instrumental para se atingir a “quenose” do “meio mor-

to”. De facto os salteadores preparam o *ludere* da “quenose” do desvalido. Assim, a humanização, como narrativa fenomenológica, “aparece” na “enumeração lúdica” da realização do doente. É um *salutis ludus*.

A humanização em saúde pelo paradigma do Desvalido no Caminho traz-se ao sentido quenótico do sofrimento. É aqui que está a essência do enigma do sofrimento. Este é sempre “quenótico.

Segundo a humanização, a “quenose” é um *ludus* entre médico e doente, no sentido de se tornar uma “teodiceia plesiológica”, onde existe a “quenose”. Deus-Pai realizou a “quenose” em seus filhos muito amados, por causa da *homo dolens*.

A humanização será sempre marcada, independentemente das fenomenologias que a descrevem, por um *ludus* plesiológica entre médico e paciente, para não transformar em “ameaça” a falta de felicidade, como satisfação de necessidades, segundo Lévinas. Aquilo a que se chama “sofrimento” como elemento fundamental da humanização.

Finalmente, diremos que, no âmbito de humanização, a “fruição” é uma realidade “pré-lúdica”. Muitas vezes e por onde começa e acaba desde a anamnese até à alta.

A fruição descreve-se como *pré-ludus* para o *ludus* da proximidade entre médico e doente, tornando-a na humanização como vivência plesiológica em virtude da sua fenomenologia poiética (Lc 10, 25).

ÉTICA PLESIOLÓGICA: AXIOLOGIA DO AMOR AO PRÓXIMO NA PARÁBOLA.

A parábola do Bom Samaritano é um “discurso plesiológico”, porque centrada na pergunta: De quem sou eu próximo? (Lc 10, 29). Jesus apresenta uma “narrativa exemplar” como resposta a esta pergunta do doutor da Lei.

Esta narrativa exemplar provocante realiza-se *in statu viatoris*. Todos os elementos éticos desta parábola exclusiva de S. Lucas (Lc 10, 30-37) não são normativos, nem se apresentam como ética teleológica. Aproximam-nos mais de uma ética narrativa.

Afirma-se pois, numa ética da proximidade, onde se justifica, por parte de Jesus, como “moral poiética”, preocupada não pelo *dic Pflicht (debere)*, mas antes pelo “fazer” obras concretas, precisas e constantes, em ordem ao Reino de Deus. Nada há de impositivo, aparecendo como ética de alteridade, ausente de imperativos categóricos. Descreve-se como uma ética, que termina com um imperativo aretológico, pela procura da vivência misericordiosa de um Samaritano.

Ao fim é afirmado e infirmado um “imperativo plesiológico”: *Vade et fac tu similiter*.

Mas é necessário recordar que, segundo uma epistemologia ética, este imperativo da proximidade passa por uma razão poiética e por uma consciência poiética. Estas duas vertentes éticas encontram-se particularizadas no Bom Samaritano.

Por isso, o *Vade et fac tu similiter* constitui-se como imperativo poiético. Mas, será necessário recordar que a Misericórdia como *dom* (Gabe de Deus Pai, em Jesus Cristo) determina o estremecimento das vísceras levando-o a ser um Bom Samaritano. Assim ao ultrapassar a *virtus*, teremos que dizer que, seguindo a Antropologia Bíblica, o imperativo será “caiológico”.

Trata-se de um imperativo, não normativo, não discursivo e não teleológico, que vem da *misericaordiae eventum Dei*. Este imperativo é de ordem teológica e tem a sua expressão escatológica.

Jesus “retoma” o verbo da pergunta inicial no imperativo. O presente indica o novo modo de pensar que acompanha o escriba, em qualquer das suas acções. A forma activa substitui o meio dinâmico e exprime a participação viva e activa do sujeito. A filologia grega, pela filosofia da linguagem, ajuda a esclarecer o sentido ético deste imperativo, que significa “fazer, executar” como acção vitalícia. Mas o imperativo começa na voz média. Determina uma acção pontual e momentânea e, por esta razão, prefere-se o imperativo, acentuando a delicadeza em relação à pessoa a quem se dirige, significando: vai, anda ou comporta-te (hebraísmo). Ao terminar o mandamento caiológico, usa-se um advérbio de modo, que refere a imagem e semelhança da misericórdia de um Samaritano ao Desvalido.

O texto, que termina neste imperativo, elaborado por Jesus, em arameu, como casuística, enumera todos os passos pela acção dos salteadores e comportamentos negativos do sacerdote e Levita e pelo positivo do Bom Samaritano. O discurso de Cristo é uma narrativa casuística que se poderia denominar “narrativa – II”, onde são analisados elementos comportamentais, desde a liturgia até aos – rahamim – do Samaritanos tal como se escreve pela análise da estrutura da parábola.

A parábola apresenta uma “casuística plesiológica” na procura de encontrar um sentido ético para o próximo, mais próximo. Este manifesta-se, comportamentalmente, como sacramento do Desvalido.

O próximo é o gesto supremo e sensível do Outro (semi-morto). Será o “aspecto agápico” do próximo que determinará a “resposta” com compromisso poiético pelo dom da misericórdia.

Este carácter poiético e imperativo transforma a “narrativa plesiológica” em momento agápico, conferindo um elemento ético a partir da parábola. Esta, no aspecto ético, oferece dois caminhos epistemológicos para a vivência da misericórdia, como mandamento caiológico:

- **Teodiceia plesiológica → Ética plesiológica;**
- **Ética plesiológica → Teodiceia plesiológica.**

A parábola do Bom Samaritano implica, por um lado, o “caminho” (*in statu victoris*) do amor de Deus ao amor ao próximo; por outro, a via do amor ao próximo para o amor a Deus.

Estas duas vias fundamentais referem “o duplo mandamento do amor” (Dt 6, 5; Lv 19, 18).

A parábola do Bom Samaritano traduz uma nova forma de conhecer e vivenciar o próximo. Daqui surge uma nova forma de conduta plesiológica, que tem a ver com a óptica poiética do Samaritano pela “misericórdia”, perante o apelo moral do Desvalido no Caminho: cuida de mim!

A responsabilidade agápica é um “dar-se inozeravelmente ao Outro”. Esta responsabilidade é o que exclusivamente me incumbe e que, humanamente, não posso recusar. Este encargo é uma suprema dignidade do único segundo Lévinas.

A responsabilidade agápica é proximidade do Outro (Desvalido), que pode chamar-se “responsabilidade plesiológica”. Esta responsabilidade do “fazer pelo próximo” é o princípio de identidade do Samaritano.

Que irá fazer o Samaritano ? Não se questionam até onde chegam os seus deveres de solidariedade nem quais seriam os merecimentos necessários para a vida eterna. Na verdade, o Samaritano sente o coração despedaçar-se. Aqui, no texto de Lucas usa-se a palavra que originariamente em hebraico indicava o ventre materno e o carinho de mãe. Ver o homem naquelas condições comove-o até às entranhas, até ao mais íntimo da alma. Em virtude da misericórdia, que fere a sua alma, torna-se ele-mesmo o próximo, deixando de lado toda a questão e todo o perigo. Aqui a questão mudou, visto não se tratar de estabelecer quem dentre os outros seja ou não o meu próximo. Eu devo tornar-me próximo do Desvalido e assim Este conta para mim como se fosse “eu mesmo”.

Se a pergunta tivesse sido: O Samaritano é também meu próximo ?. Então, na referida situação, a resposta teria sido um não decididamente claro. Mas, Jesus inverte a questão : o Samaritano, o estrangeiro, faz-se a si mesmo “próximo” e mostra-me que é, a partir do meu íntimo, que devo aprender o tornar-me próximoo trago a resposta dentro de mim.

Certamente devo devo tornar-me uma pessoa que ama, uma pessoa cujo coração está aberto para deixar-se impressionar perante a necessidade do Outro. Então encontro o meu próximo ou melhor : é ele a encontrar-me. A parábola do Bom Samaritano situa-nos no âmbito de uma “ética plesiológica”, como forma de referir a morada da conduta humana na “ comoção das vísceras”. Esta morada tem uma conduta exemplar e provocante na vivência agápica do Samaritano como uma moral espancnofânica.

O poderoso imperativo poiético, que se encontra na parábola, não fica atenuado, mas antes é levado à sua inteira grandeza. O grande tema do amor, que verdadeiramente é o ponto culminante do texto, alcança toda a sua amplitude. Na realidade, damo-nos conta de que todos estamos carecidos do cuidado soteriológico ao Desvalido no Caminho. Precisamos de Deus, que Se fez próximo de nós, para nos podermos tornar por nossa vez próximos. O imperativo plesiológico orienta a nossa conduta na nova Ética Plesiológica.

CONCLUSÃO

A humanização, em saúde, é um constante e premente “diálogo”, que tem o seu ícone na narrativa do exemplo provocante do Samaritano que “faz” (diferença plesiológica) ações e cuidados concretos para chegar à “contemplanção”, que é admiração.

Se a humanização radica numa “apelação plesiológica” do Desvalido ao Samaritano, então surge uma “responsabilidade poética”, que está presente em toda a parábola, filologicamente, em dois participios e dois imperativos.

Esta nova forma de responsabilidade está presente na humanização, a qual se expressa na vida clínica como *invisibile curriculum*.

Segundo o paradigma da humanização, pela parábola do Bom Samaritano, encontramos aqui um modelo plesiológico de leitura dos “cuidados” aos desvalidos.

Um dos elementos originais deste estudo de “fenomenologia plesiológica” consiste numa leitura da fruição, segundo Lévinas, pela parábola do Bom Samaritano.

A fruição assinala-se na parábola pela conduta egoísta e possessiva dos salteadores. (Lc 10, 30) se apoderaram do *quidam homo*, despojando-O e deixando-O “meio morto”. A fruição, pelo sentido plesiológico da parábola, é um elemento pré-ético, em ordem à óptica do divino no humano pela humanização hospitalar.

Rudolf Dupkala

Vysoká škola medzinárodného podnikania
ISM Slovakia v Prešove
E-mail: dupkala@centrum.sk

K problematike humanizmu a tolerancie v dejinách filozofie / On some Problems of Humanism and Tolerance in the History of Philosophy

Abstract

The paper analyzes the problem of humanism and tolerance in the history of philosophy. There is an emphasis on the understanding of humanity in the formation of J.G. Herder and the definition of tolerance of J. Locke presentation. The author points to the relationship between the humanity and tolerance and expresses the opinion that there is no humanity without the tolerance. As humanity as tolerance have their limits. These limits are presented as antihumanism and intolerance. In conclusion, the author outlined the idea of an open, dialogic and human tolerance.

Key words: human, freedom, humanity, tolerance, religion

Niet pochybností o tom, že obsah pojmov *humanizmus* a *tolerancia* – tak *etymologicky* ako aj *ontologicky* – súvisí s človekom, lebo iba človek, ako „miera všetkých vecí“, určuje nielen tento obsah, ale i jeho zmysel. Zrejme to mali na zreteli už sofisti – Protagoras a Gorgias a práve s človekom, ako bytostou *schopnou* i *povinnou* „starať sa o dušu“ (gr. *tés psychés epimeleisthai*) spojil všetko svoje filozofovanie aj prvý kritik sofistov – Sokrates¹.

Napriek tomu, že obsah pojmov *humanizmus* a *tolerancia* možno zmysluplne skúmať len v ich antropologicko-axiologickej jednote, najskôr svoju pozornosť sústredíme na pojem *humanizmus* a až následne sa pokúsime vymedziť aj obsah pojmu *tolerancia*.

Zo širšie chápaného *antropo-sociálneho* hľadiska možno konštatovať, že obsah pojmu *humanizmus* zahŕňa všetko ľudské, t. j. všetko, čo „bytostne“ súvisí s človekom, čo je produktom jeho špecificky ľudskej aktivity, čo je sémantickým ekvivalentom ľudskosti samotnej. V duchu dlhoveko pestovaných a ideologicky rôzne zdôvodňovaných tradícií, pojem *humanizmus* (na rozdiel od pojmu *anti-humanizmus*) evokuje a asocjuje predovšetkým abstraktne-pozitívne vlastnosti a schopnosti člo-

1 Porovnaj Platón.: Protágoras. In: Platón, Dialógy. Zv. 1, Tatran, Bratislava 1990, s. 128-183.

veka, napríklad: ľudskosť, vlúdnosť, empatiu, láskavosť, zhovievavosť, obetavosť, altruizmus, citlivosť, rozumnosť, rozvážnosť, dôstojnosť, atď. Práve tieto, či takéto vlastnosti a schopnosti človeka stáli už pri zrode *antického humanizmu* (Sokrates, Platón, Aristoteles), ktorého najpodstatnejšou črtou bola „viera v človeka“, v jeho duchovné i telesné dispozície spolu-utvárať „dobrý život“ (gr. *eu zén*), dosahovať a prežívať *blaženosť* a pod. Odhliadnuc od toho, že antický človek dostal – na prvý pohľad – nelichotivé označenie „zoon politikon“, historicky bol po prvý krát bytosťou *rozumnou, slobodnou* a teda schopnou prekonávať v sebe to, čo sa už vtedy považovalo za *animálne*, atď.

Akiste nie náhodou bol už tento človek v gréckej (antickej) filozofii vnímaný ako „antropos“, alebo: „ten, kto sa pozerá hore, pred seba, jednoducho *mimo seba!* A aj keď sa pozerá na seba samého – ako to požadoval Sokrates a po ňom mnohí ďalší – aj vtedy sa na seba pozerá akoby zvonka, ako na svoj obraz v zrkadle. Sám seba situuje do možných vzťahov k iným, podobným, ako je on sám, ale aj do prostredia *vecí, prírody, kozmu či vesmíru*“².

V súvislosti s našimi úvahami o počiatočných reflexiách problematiky humanizmu v antickej filozofii sa žiada pripomenúť, že už Platón si – v náväznosti na Sokrata – kládol otázky: čím sa vyznačuje ľudský život? Čo znamená žiť ako človek? A podobne. Je známe, že najčastejšie pritom argumentuje „rozumnosťou“ a schopnosťou „pravdivo usudzovať“, lebo, ako na to upozorňuje v dialógu *Filebos*: „keby si nemal rozum, pamäť, znalosť a pravdivú mienku, tak... nemôžeš vedieť už ani to, či sa raduješ, alebo neraduješ, lebo ti chýba každé rozumové poznanie... A práve tak, keby si nemal pamäť, nemohol by si sa predsa pamätať, ani že si sa niekedy radoval, ani by ti nemohla ostať nijaká spomienka na práve prežívanú slasť. Keby si nemal ani pravdivú mienku, nemohol by si sa pri radosť domnievať, že sa raduješ, a keby si bol zbavený úsudku, nemohol by si ani pre budúcnosť usudzovať, že sa budeš radovať, a musel by si žiť nie ako človek, ale ako nejaká medúza alebo ako veľa iných morských živočíchov, ktorých telá sú opatrené škruhinami“³.

Nové podoby nadobudlo chápanie človeka a humanizmu v období stredoveku. Zaslúžila sa o to už kresťanská filozofia prvých „cirkevných otcov“, tzv. *patristika*, ktorá sa v tejto súvislosti opierala jednak o vymedzenie človeka v Biblii a jednak o religiózne uspošobenú tradíciu gréckeho a rímskeho myslenia.

Pripomíname, že človek je už v ranokresťanskej filozofii chápaný ako „Božie stvorenie“, resp. ako „obraz Boží“ (*imago Dei*). Zjavne sa pritom vychádza z *Prvej knihy Mojžišovej* (nazývanej *Genesis*), v ktorej sa píše, že „Boh stvoril človeka na svoj obraz, na obraz Boží... ako mužské a ženské pohlavie ich stvoril... pozhnal ich a riekol: *Plodte sa a množte sa a naplňte zem a podmaňte si ju a vládnete nad morskými rybami a nad nebeským vtáctvom...*“ atď.⁴

Na toto vymedzenie človeka sa odvoláva aj sv. Augustín (354-430), keď v diele s názvom *Vyznania (Confessiones)* zdôrazňuje, že výnimočnosť (a zároveň dôstoj-

2 Mihina, F.: Ontológia humanizmu. In: Zborník, *Idea humanizmu a tolerancie v kontexte etno-kultúrnej identity*. (Eds. J. Sipko – V. Dančišin), Filozofická fakulta PU, Prešov 2010, s. 63.

3 Platón.: *Filebos*. In: Platón, *Dialógy*. Zv. 3, Tatran, Bratislava 1990, s. 24 – 25.

4 Prvá kniha Mojžišova, 1. kapitola, verš 27-28. Citované podľa: Svätá Biblia. Slovenská biblická spoločnosť 2002, 2. vydanie, s. 8.

nosť) človeka spočíva v jeho stvorení „na obraz Boží“, pričom dodáva, že iba preto je obdarený aj *rozumom*, ktorým „vládne“ (*panuje*) nad všetkými ostatnými stvoreniami, pokiaľ však toto nechápe – tvrdí sv. Augustín – je ako „nemúdra zver“⁵.

Z uvedeného vymedzenia človeka vyplýva, že všetka jeho výnimočnosť, hodnota a dôstojnosť vyplývajú z jeho (*pôvodnej*) väzby na Boha. Ľudské na človeku (a v človeku) je to, čo je „odleskom“ *božského*, čo je jeho *podobou* a sui generis aj jeho *predĺžením*. Mimo Boha alebo nezávisle od Neho niet skutočnej, či pravej ľudskosti, vrátane ľudskej dôstojnosti a schopnosti prežívať blaženosť, poznávať pravdu, tvoriť lásku, krásu a podobne. S uvedeným chápaním človeka a konkrétne s *pozemskou misiou* kresťanského Mesiaša – Ježiša Krista je (na rozdiel od skratovsko-platónskej tradície uvažovania o človeku) spätá aj určitá rehabilitácia ľudskej telesnosti, lebo „Syn Boží“ a zároveň „Syn človeka“ vzal na seba ľudské telo a trpel v ňom, aby ho svojou „víťaznou smrťou“ na kríži a následným *zmrtvýchvstaním* „oslávil“ spôsobom, aký v dovtedajších dejinách nemá obdobu.

Významné impulzy pre neskoršie novoveké chápanie človeka nachádzame aj v tvorbe talianskych humanistov – Dante Alighieriho (1265-1321) a Francesca Petrarca (1304-1374), prípadne v názoroch takých iniciátorov renesančného platonizmu, akými boli Mikuláš Kuzánsky (1401-1464) a Marcilio Ficino (1433-1499).

Napríklad už Dante Alighieri vyjadril presvedčenie, že na človeka sa viaže nielen *nadpozemská*, ale tiež *pozemská* blaženosť, že šťastie človek môže (či dokonca má) dosahovať predovšetkým prostredníctvom „síl mravných i rozumových“ atď.⁶ Dokladá to i táto pasáž z jeho *Božskej komédie*:

„O bratři, řekl jsem...
Jste přece sémě slavné minulosti,
žít nemáte jak tupé zvíře,
však především dbát poznání a cnosti“⁷.

Nový renesančný obraz človeka sa pravdepodobne utváral tiež pod vplyvom názorov Mikuláša Kuzanského. Ide predovšetkým o jeho názory na prirodzenosť človeka, ktoré sú obsiahnuté v známom učení o *Učenej nevedomosti*, podľa ktorého práve ľudská prirodzenosť je najvýznamnejším produktom Božej kreativity, lebo tým, že „v sebe zahŕňa intelektuálnu aj zmyslovú zložku a všetko v sebe spája, mohli ju už starovekí myslitelia nazvať *mikrokozmom*, čiže svet v malom“⁸ Podobne mohli účinkovať aj názory Marsilia Ficina, najmä jeho „hymnus na človeka“ obsiahnutý v traktáte *Platónska teológia o nesmrteľnosti duše* alebo podobné stanovisko prezentované v knihe s názvom *O živote*. Už v týchto dielach sa totiž stretávame s úsilím o vymedzenie človeka ako bytosti, ktorá „vládne sama nad sebou“, spravuje rodinu, buduje štát, panuje nad národmi a „prikazuje celej zemi“⁹

Z uvedeného vyplýva, že renesančný humanizmus bol založený na *znovuobjave-*

5 Porovnaj Aurelius Augustinus.: Vyznání. Kalich, Praha 1992, s. 501-503.

6 Bližšie pozri Alighieri, D.: O jediné vládě. Melantrich, Praha 1942, s. 162-163.

7 Alighieri, D.: Božská komédie. SNKLU, Praha 1958, s. 239.

8 Kuzánsky, M.: O učenej nevedomosti. Pravda, Bratislava 1979, s. 143-144.

9 Porovnaj Gorfunkel, A. Ch.: Renesanční filozofie. Svoboda, Praha 1987, s. 82-96.

ní duševných i telesných dispozícií človeka, ktorými *rozbíjal okovy* nedôstojnej podriadenosti, slabosti a bezmocnosti. V renesancii *znovuzrodený* človek je už nielen „najskvelejším výtvorom Boha“, ale je tiež bytosťou schopnou spoluutvárať samu seba, svoj štát, svoje dejiny atď. Z takéhoto renesančného predpokladu vychádza aj chápanie človeka a humanizmu v období osvietenstva, ktoré priblížime na názoroch nemeckého filozofa J. G. Herdera (1744-1803).

Svoje chápanie človeka a humanity Herder prezentoval predovšetkým v spise *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* (*Idey k filozofii dejín ľudskosti*). Podobne ako viacerí iní osvietenci, bol aj on presvedčený, že dejiny ľudstva sú súčasťou dejín prírody. Český historik filozofie – E. Rádl v tejto súvislosti upozorňuje, že Herder len „rozvinul“ ideu francúzskeho osvietenca J. J. Rousseaua a anglického kazateľa A. Fergusona, podľa ktorej „vývoj ľudstva je prostým pokračovaním vývoja prírody“¹⁰.

Spätosť ľudských dejín s dejinami prírody je podľa Herdera podmienená chápaním človeka ako „historického“ produktu vývinu prírody, všetkých jej „živlov a bytostí“¹¹. Na inom mieste Herder túto svoju východiskovú pozíciu umocňuje konštatovaním, že „ľudstvo... je... trvalým prírodným systémom najrozmanitejších živých síl“¹². Ľudstvo má vraj počiatok v Ázii, odkiaľ sa rozšírilo po celej zemi. Národy sa v rámci ľudstva „modifikujú podľa miesta, času a vnútorného charakteru, pričom každý nesie v sebe pomer svojej dokonalosti, neporovnateľný s ostatnými“. Spoločným znakom všetkých národov je „jednotný ľudský rozum, ktorý sa snaží vytvoriť z mnohosti jedno, z neporiadku poriadok, z rozmanitosti síl a úmyslov jediný celok, vyznačujúci sa pravidelnosťou a trvalou krásou“. Zmyslom, či cieľom existencie ľudstva je *humanita* a tak dejiny ľudstva možno charakterizovať aj ako postupné tvorenie ľudskosti“. S *humanitou*, ako cieľom ľudských dejín, Herder spájal „rozumnosť a spravodlivosť... vo všetkých ľudských záležitostiach“¹³.

Ďalej ideu *humanity* Herder rozvíja na pozadí výkladu *troch zákonov* pôsobiacich v dejinách ľudstva.

Prvý *zákon* „potvrďuje“ národ (národy) ako rozhodujúci subjekt dejín, lebo dejiny ľudstva utvárajú národy (riše) idúce po sebe a striedajúce sa na čele ľudského pokolenia podľa toho, kedy plnia svoju úlohu v dejinnom vývoji k ľudskosti. Národ, ktorý splní túto úlohu, uvoľní miesto na čele ľudského pokolenia inému národu. Každý národ má pritom v dejinách ľudstva, resp. v dejinnom vývoji k ľudskosti, svoje miesto i čas, lebo každý národ sa vyznačuje špecificky ľudskou kultúrou, umením, mravnou silou a podobne. (Antropo-univerzalizmus a etnický partikularizmus sa u Herdera nevyklúčujú).

Druhým *zákonom* Herder poukazuje na vzťah *dobra a zla* (*ušľachtilých a ničivých síl*) v dejinách. V tejto súvislosti zdôrazňuje, že *zlo* môže mať len dočasnú vládu nad *dobrom*, pretože nakoniec *zničí* („pohlť“) i samo seba, a tak aj ono – v konečnom dôsledku – slúži k vývoju ľudskosti. Herder to vyjadril slovami: „Všetky

10 Rádl, E.: *Dějiny filosofie II.*, Novověk. Melantrich. Praha 1933, s. 338.

11 Herder, J. G.: *Vývoj lidskosti*. Praha 1941, s. 21.

12 Herder, J. G.: *Vývoj lidskosti*. Praha 1941, s. 297.

13 Herder, J. G.: c. d., s. 113, 297, 299, 301.

ničivé sily... nielen že musia po čase podľahnúť silám konštruktívnym, ale musia dokonca slúžiť konečnej výstavbe celku“¹⁴

V treťom zákone, ktorý je podľa Herdera najdôležitejší, sa konštatuje, že „vnútornou pružinou ľudských dejín sú živé ľudské sily“, t. j. všetky sily určujúce charakter národov, vrátane ich rodových čŕt, spôsobu života, tradícií, výchovy, atď., „ktorými sa národy podieľajú na dejinnom vývoji k ľudskosti“¹⁵

Z uvedeného vyplýva, že *humanita*, t. j. prostriedok, účel i cieľ dejinného vývoja ľudstva. Je to „rovnovážny stav dejín“ syntetizujúci rozum, spravodlivosť, slobodu, mravnosť, krásu a lásku „vo všetkých záležitostiach ľudských“. V tejto súvislosti Herder zdôrazňuje, že *humanita*, t. j. „účel ľudskej prirodzenosti“ a keďže ľudská prirodzenosť je človeku imanentná, (*humanita*) predstavuje najvyšší „ľudský spôsob života“¹⁶. J. Patočka k tomu poznamenáva, že „Herder pojem humanity určuje ako dokonalosť ľudskej prirodzenosti... byť dokonalým človekom značí najvyššie vystupňovanie špecifických ľudských znakov, t. j. tých znakov, ktoré človeka odlišujú od ostatného univerza“¹⁷. Analogické stanovisko vyjadrila tiež E. Városová, keď konštatovala, že *humanita* – podľa Herdera – „nie je ani produktom nejakej doby, ani výsledkom vplyvu nejakého mysliteľa... humanita je podstatným znakom ľudskej prirodzenosti, ktorý je ľudskému rodu daný dispozične v momente zrodu“¹⁸.

Aj keď vývoj ľudstva k *humanite* nie je podľa Herdera priamočiary a jednostranný, je historicky nezvratný. Ako sa človek nemôže vzdať vlastnej „perfektibility“, (t. j. postupného smerovania k vyššej dokonalosti), tak sa dejinný vývoj ľudstva nemôže definitívne (t. j. raz a navždy) odkloniť od svojho – historicky nevyhnutného – smerovania a približovania sa k *humanite*. Herder je pritom „osvietenský“ presvedčený, že ľudstvo tento svoj cieľ raz dosiahne a že na dejinnej ceste k *humanite* prináleží osobitné *humanizačné poslanie* aj slovanským národom. V tejto súvislosti napísal: „Koleso času krúti sa nezadržateľne a pretože tieto (t. j. *slovanské* – pozn. R.D.) národy obývajú zväčša najkrajšie končiny Európy... ani tu nie je to inak mysliteľné, ako že v Európe zákony a politika budú musieť podporovať namiesto bojovného ducha tichú usilovnosť a pokojné vzájomné *obcovanie* národov, a tak aj tieto hlboko poklesnuté, voľakedy usilovné a šťastné národy sa konečne prebudia zo svojho dlhého spánku, potom sa oslobodia z otrockých reťazí, svoje krásne končiny od Adriatického mora až po Karpaty a od Dona až po Vltavu využijú ako svoje vlastníctvo a budú sláviť svoje staré sviatky pokojnej usilovnosti a práce vo svojich slobodných dedinách“¹⁹. Niet pochybností o tom, že táto Herderova „blahozvesť“ o budúcnosti Slovanov bola jednou z dominantných inšpirácií formovania *historického vedomia* aj v prípade jednotlivých predstaviteľov generácie „Všeslávie“, osobitne P. J. Šafárika, J. Kollára a ďalších²⁰.

14 Herder, J. G.: c. d., s. 285.

15 Herder, J. G.: c. d., s. 241. Detailnejšie sa problematikou humanity v Herderovej filozofii dejín zaoberáme v publikácii: Dupkala, R.: Úvod do filozofie dejín. (2. Vydanie), Fotopress, Bardejov 2005, s. 48-58.

16 Herder, J. G.: c. d., s. 95 a 279.

17 Patočka, J.: Harmonismus moderních humanistů. In: Péče o duši I., Oikomenh, Praha 1996, s. 358.

18 Városová, E.: Slovenské obrodenecké myslenie. Slovenský spisovateľ, Bratislava 1963, s. 55.

19 Herder, J. G.: c. d., s. 332.

20 Bližšie pozri Dupkala, R.: Reflexie európskej filozofie na Slovensku. (2. vydanie), Impreso, Prešov 2006, s. 76-87.

Podobným spôsobom by bolo možné realizovať aj dejinno-filozofický exkurz v chápaní *tolerancie*, ktorá sa – ako pojem – etymologicky odvodzuje od lat. *tolerare* – *znášať, vydržať, pripúšťať, trpieť* a pod.

Napriek tomu, že takto chápaná myšlienka *tolerancie* sprevádza ľudstvo už od najstarších čias jeho „spoločenského“ vývoja, prvé – filozoficky výraznejšie – reflexie *tolerancie* sa formulujú až na prahu novoveku, t. j. v období kulminujúcich náboženských i spoločenských „rozkolov“, konfliktov, vojen atď. Svedčí o tom aj priekopnícke dielo Huga Grotia (1583-1645), vydané v roku 1625 pod názvom *De iura belli ac pacis* (*O práve na vojnu a mier*). Autor sa v ňom zjavne snaží zmieriť negatívne dôsledky dobovej politickej i náboženskej *intolerancie* tým, že proti iracionálnemu fanatizmu (vo sfére hodnotenia a rozhodovania) kladie racionálne zdôvodniteľný „prirodzený zákon“, ktorý charakterizuje ako „pravidlo, na základe ktorého nás rozum vedie k tomu, aby sme poznali, či nejaký čin zodpovedá rozumnej prirodzenosti alebo nie, či je tento čin poškvrnený morálnou nepravosťou alebo je nevyhnutným a teda, či ho Boh zakazuje alebo nariaďuje“²¹. Je známe, že už Hugo Grotius naznačil aj základné východiská v oblasti náboženskej tolerancie, keď – okrem iného – zdôrazňoval, že každý veriaci ma právo na *voľný* prístup k *posvätným miestam* a pod.

Analogické motívy (vrátane argumentov v prospech *všeobecnej tolerancie*) sú obsiahnuté v traktáte francúzskeho hugenota – Pierra Bayla (1646-1706), ktorý vyšiel v roku 1686 pod príznačným názvom *Filozofický komentár k slovám Ježiša Krista „...a donúť ich nech prídu všetci“*. (Uvedené dielo vyšlo neskôr v známejšej úprave pod názvom *Traktát o všeobecnej tolerancii*). Tolerancia je tu – podľa P. Horáka – prezentovaná ako „praktický výraz túžby po sebatpotvrdení suverénneho svedomia, ktoré sa opiera o prirodzenoprávnu, všeobecne uznávanú morálku. Bayle pritom neuznáva žiadne praktické obmedzenia tolerancie a to ani z rešpektu voči zákonodarnej právnej autorite občianskej spoločnosti, čiže štátu“²².

Akiste nie náhodou práve v roku, keď vyšiel traktát P. Bayla, píše svoje zásadné dielo o tolerancii aj John Locke (1632-1704). Je ním *List o tolerancii*, ktorý v pôvodnej latinskej verzii ako *Epistola de Tolerantia* vyšiel na jar r. 1689 v Goude a ešte v tom istom roku bol publikovaný aj jeho anglický preklad: *A Letter on Toleration*.²³ Vzhľadom na význam tohto diela a jeho aktuálnosť aj sodstupom času, budeme mu teraz venovať sústredenejšiu pozornosť.

Hneď v prvej vete svojho *Listu o tolerancii* Locke píše, že *toleranciu* považuje za „hlavný charakteristický znak pravej cirkvi“²⁴. Zjavne z toho vyplýva, že uvažuje predovšetkým o *tolerancii* v oblasti náboženskej a osobitne v kontexte vzťahov medzi jednotlivými kresťanskými konfesiami.

21 Citované podľa Lagrée, J.: Hugo Grotius a zásady právného rádu medzi národy. In: *Studia comeniana et historica*, roč. 27, 1997, č. 57-58, s. 122).

22 Horák, P.: John Locke a tolerance. In: J. Locke, *Dopis o toleranci*. Brno 2000, s. 33.

23 Pôvodne bol teda len jeden (Lockov) list o tolerancii, ktorý zaznamenal veľký (najmä kritický) ohlas. Až následne Locke napísal ešte ďalšie tri listy o tolerancii, v ktorých sa vyrovnáva s námietkami voči jeho prvému listu, avšak žiadne nové argumenty v nich už neformuluje.

24 Locke, J.: *Dopis o toleranci*. Brno 2000, s. 43.

Uvedomuje si totiž skutočnosť, že k najvypuklejším prejavom intolerancie dochádzalo v jeho dobe práve v tejto oblasti. Zrejme aj preto sa „dovoľáva“ najmä „svedomia tých, ktorí pri obrane (svojho – pozn. R.D.) náboženstva sužujú, zraňujú a hrdúsia druhých ľudí len preto, že sa od nich odlišujú v názoroch.“²⁵ Na adresu takýchto ľudí Locke poznamenáva, že to nie sú „praví kresťania“ a že to, o čo sa usilujú, to nie je „pravá kresťanská cirkev“. V danej súvislosti konštatuje, že „tolerancia k tým, ktorí majú odlišné názory v otázkach náboženstva je natoľko v súlade s Evanjeliami a rozumom, že je až nepochopiteľné, ako v tak jasnom svetle môžu byť ľudia slepi“.²⁶

Zatiaľ čo o *tolerancii* sa Locke vyjadruje výlučne s ohľadom na situáciu v oblasti náboženskej, o *intolerancii* hovorí aj vo vzťahu k oblasti politickej. Je totiž presvedčený, že *intolerancie* sa dopúšťajú nielen tí, ktorí vystupujú v mene cirkvi, ale tiež tí, ktorí vystupujú v mene *občianskej vlády*. „Aby jedni“ – píše Locke – „nemohli zakrývať prenasledovanie a nekresťanskú krutosť tým, že predstierajú starosť o štát a o dodržiavanie zákonov a zároveň, aby druhí nemohli v mene náboženstva získať oprávnenie pre svoju nemorálnosť a dosiahnuť tak beztretnosť pre svoje zlé skutky... považujem za nanajväčš nutné rozlišovať medzi záležitosťami občianskej vlády a záležitosťami náboženskými a vyznačiť spravodlivé hranice medzi cirkvou a štátom. Pokiaľ sa tak nestane, nikdy neskončia spory medzi tými, ktorým leží na srdci – alebo aspoň predstierajú, že im leží na srdci – buď spása duši na jednej strane, alebo bezpečnosť štátu na strane druhej“.²⁷

Limitom a kritériom *tolerancie* v štáte je dodržiavanie zákonov. Na tých, ktorí zákony štátu porušujú sa *tolerancia* nevzťahuje. Kritériom (a zároveň podmienkou) *tolerancie* v sfére náboženskej je individuálne svedomie a „zdravý rozum“.

Zdá sa, že práve individuálnemu svedomiu prináleží, z hľadiska Lockovho chápania *tolerancie*, rozhodujúce miesto, lebo: iba ono, t. j. svedomie, *vládne* nad myslenním i konaním každého individuálneho človeka, iba ono, t. j. svedomie, predstavuje schopnosť ľudského ducha „správne vnímať“ i rovnako „správne usudzovať“ a v dôsledku toho aj „správne zacieliť“ vôľu na „správne rozhodovanie“ i konanie.²⁸ Upozorňuje na to aj autor predslovu k – zatiaľ poslednému – českému prekladu (a vydaniu) Lockovho *Listu o tolerancii*, keď konštatuje, že „konečným dôvodom pre toleranciu v Lockovom duchu je prirodzené právo každého jednotlivca riadiť sa len svojím vlastným svedomím a voliť si svoju vieru, a nie inú, a že pokiaľ slobodné *vykonávanie* tejto viery nijako neruší tých, ktorí veria niečomu inému, a zároveň neruší zákony občianskej spoločnosti, tak má byť slobodné vykonávanie takejto viery tolerované“.²⁹

Netreba však pritom podliehať predstave, že svedomie človeka, založené na jeho schopnosti *správne vnímať a usudzovať*, je vždy (a úplne) autonómne. Aj podľa Locka sa činnosť ľudského ducha opiera o *autoritu* Stvoriteľa a svoju úlohu tu zohráva aj tzv. „zdravý rozum“, t. j. rozum, ktorý sa nerealizuje v abstraktných a vý-

25 Locke, J.: c. d., s. 44-45.

26 Locke, J.: c. d., s. 46.

27 Locke, J.: c. d.: s. 46-47.

28 Porovnaj Locke, J.: c. d., s. 49, 72, 79 a ďalšie.

29 Horák, P.: John Locke a tolerance. In: J. Locke, *Dopis o toleranci*. Brno 2000, s. 25-26.

slovne špekulatívnych aktivitách (ako je tomu v prípade krajného racionalizmu descartovského typu), ale je to rozum, ktorý si uvedomuje svoje *kognitívne limity* a taktiež svoju spoluzodpovednosť za všetky rozhodnutia človeka v oblasti morálky.

Locke teda zjavne inklinuje k chápaniu rozumu ako *praktickej múdrosti*. Rozum, t.j. dispozícia ľudského ducha, vďaka ktorej človek dokáže odlíšiť aj to, čo je morálne prípustné, resp. *správne* od toho, čo takéto nie je. V tomto zmysle treba vnímať aj nevyhnutnosť „prepojenia“ svedomia s rozumom a napokon i so skúsenosťou. V analyzovanom *Liste o tolerancii* to Locke vyjadril slovami: „ak je iba jedno pravé náboženstvo a jedna cesta na nebesia, aká je nádej, že ju väčšina ľudí dosiahne, keď smrteľníci sú nútení nerešpektovať príkazy vlastného rozumu a svedomia a napopak musia slepo prijímať učenia, ktoré im vnútili ich vládcovia? Pri množstve názorov na náboženstvo, ktoré zastávajú rôzni vládcovia, bola by úzka cesta, ktorá vedie k životu večnému, otvorená len pre málo veriacich a to len z jednej krajiny, a navyše – čo je ešte horšie – bolo by absurdné a nehodné mena Božieho, keby ľudia vďačili za svoje večné šťastie alebo biedu, len náhode svojho narodenia... Každý človek má právo napomínať, nabádať, presvedčať druhého človeka, že sa mylí, a argumentáciou ho viesť k tomu, aby prijal jeho vlastné presvedčenie“.³⁰

Zaujímavé – a trvale aktuálne – sú aj Lockove úvahy o *tolerancii*, rozvíjané na pozadí jeho učenia o občianskej spoločnosti. V tejto súvislosti Locke súbežne naznačuje nielen to, čo by malo byť tolerované, ale aj to, na čo sa tolerancia nevzťahuje. Okrem iného tu uvádza, že: „ani pohan, mohamedán alebo žid by nemali byť vylúčení zo štátneho spoločenstva kvôli svojmu náboženstvu... Štát, ktorý ľudí prijíma, ako ľudí, pokiaľ sú čestní, mierumilovní a usilovní, nič také nevyžaduje... Nie rôznorodosť názorov, ktorej sa nedá vyhnúť, ale neochota znášať ľudí iného zmysľania spôsobila väčšinu nesvárov a vojen... Všemohúci Boh si želá, aby bolo konečne zvestované *Evanjelium mieru*, aby štátni úradníci nasmerovali všetko svoje úsilie k nastoleniu všeobecného občianskeho blaha..., aby sa všetci duchovní, ktorí sa vyhlasujú za následníkov apoštolov, usilovne venovali spásu duší... a neplietli sa do politiky“.³¹

Súčasne však upozorňuje aj na situácie, ktoré štát, či konkrétne úradník vystupujúci v mene štátu, tzv. „magistratus“, tolerovať nemôže a nesmie. „Úradník“ – píše Locke – „by nemal tolerovať žiadne učenia nezlučiteľné s ľudskou spoločnosťou a odporujúce dobrým mravom, ktoré sú pre zachovanie občianskej spoločnosti nevyhnutné“.³² V prípade intolerancie, ktorá je sprevádzaná násilím Locke doslova konštatuje, že: „je zákonné čeliť násiliu násilím“.³³

Lockove chápanie *tolerancie* teda nie je ani argumentatívne, resp. teoreticky *jednostranné*, ani prakticky *naivné*. Locke si jasne uvedomuje, že *tolerancia* má svoje hranice aj v oblasti náboženskej, aj v oblasti verejnej, či politickej. Tak, ako nie je možná „absolútna sloboda“, tak nie je možná ani „absolútna tolerancia“. Na tieto limity *slobody* i *tolerancie* Locke detailne upozorňuje najmä v *Druhom pojednaní o vláde*, kde zdôrazňuje, že občianska spoločnosť môže fungovať len za predpokla-

30 Locke, J.: c. d.: s. 49.

31 Locke, J.: c. d.: s. 88-90.

32 Locke, J.: c. d.: s. 80.

33 Locke, J.: c. d., s. 89.

du, že občania, ktorí sa dobrovoľne spojili „vzájomnou zmluvou“, musia sa dobrovoľne podriaďiť nielen tejto „zmluve“ vo všeobecnosti, ale aj konkrétnym ákonom danej občianskej spoločnosti.³⁴

Locke teda prísne rozlišoval medzi *súkromnou* (náboženskou) a *verejnou* (politickou) oblasťou života človeka a v tomto kontexte chápal aj podmienky a možnosti tolerancie. Zatiaľ čo podmienkou tolerancie v súkromnej sfére ľudského života je „tribunál“ nášho (individuálneho) svedomia, podmienkou tolerancie v oblasti verejnej je fungovanie zákonov občianskej spoločnosti.

Uvedené názory J. Locka – v nasledujúcom 18. storočí – výrazne ovplyvnili aj jedného z duchovných otcov francúzskeho osvietenstva, ktorým bol F. M. A. Voltaire (1694-1779). Akiste nie náhodou sa Voltaire o Lockovi vyjadril, že bol to „un esprit plus sage“ (*najmúdrejší duch*) svojej doby a takto vysoko cenil aj jeho *List o tolerancii*. Práve tento Lockov spis stál pri zrode i Voltairovho diela *Traité sur la Tolérance (Príručka o tolerancii)*, ktoré vyšlo v roku 1765.

Voltaire v ňom – podobne ako Locke – reaguje na neznesiteľnú atmosféru náboženskej a politickej intolerancie vo Francúzsku, ktorú vyvolala tzv. *Calasova aféra*.³⁵ V nádväznosti na uvedenú skutočnosť treba vnímať aj tieto Voltairove slová z XXII. kapitoly spisu *Traité sur la Tolérance*: „Nie je potrebné ani veľké umenie, ani strojená výrečnosť na to, že sa kresťania musia navzájom tolerovať... hovorím vám, že na všetkých ľudí sa musíme pozeráť ako na bratov“³⁶

Voltaire sa však – na rozdiel od Locka – nedovoľáva len tolerancie v oblasti náboženstva, resp. náboženskej tolerancie, ale naznačuje už aj potrebu tolerancie v oblasti myslenia vôbec, čo sa vo Francúzsku podarilo (formálne-legislatívne) ustanoviť, desať rokov po Voltairovej smrti, teda v roku 1789, prijatím *Deklarácie ľudských práv* a tá je – svojím spôsobom – aktuálna dodnes.

Z uvedených dejinno-filozofických reflexií *humanizmu* a *tolerancie* vyplýva, že ako *humanizmus*, tak aj na *toleranciu* možno vnímať (analyzovať a interpretovať) z dvoch základných hľadísk: 1. z hľadiska ich miesta a významu v rovine *individuálneho* bytia človeka, 2. z hľadiska ich miesta a významu v rovine *spoločenského* bytia človeka. Zatiaľ čo prvá rovina súvisí so sférou *súkromnou* (náboženskou), druhá rovina súvisí so sférou *verejnou* (politickou).

Človek – ako bytosť individuálna i spoločenská – má sui generis „vrodené vlohy“ tak pre *humanitu*, ako aj pre *toleranciu*. Má možnosť i schopnosť žiť v zhode s rozumom, rozhodovať sa podľa slobodnej vôle, nerobiť iným to, čo nechce, aby oni robili jemu, rešpektovať na iných (a u iných) to, čo si želá, aby oni rešpektovali na

34 Porovnaj Locke, J.: Druhé pojednání o vládě. Svoboda, Praha 1992, s. 20 – 27.

35 Jean Calas, katolík s kalvínskou minulosťou, bol v roku 1761 nespravodlivo obvinený z vraždy svojho najstaršieho syna, ktorej sa mal dopustiť preto, aby synovi zabránil konvertovať. Napriek tomu. Že skutočným vrahom bol niekto úplne iný, zaujatý súd – v dôsledku náboženskej neznášanlivosti – odsúdil Calasa na trest smrti. Rozsudok bol vykonaný v Toulouse 9. marca 1762 a vyvolal nebývalú vlnu rozhorčenia najmä v prostredí intelektuálnej verejnosti, ku ktorej patril aj Voltaire.

36 Voltaire, F.M.A.: Traité sur la Tolérance. GF – Flammarion, Paris 1989, s. 137.

ňom a u neho. To znamená, že človek má možnosť, schopnosť a napokon i povinnosť vytvárať *okolo seba* atmosféru *humánnosti a tolerancie*.

Cez človeka ako *jednotlivca* majú takúto možnosť aj *jednotlivé ľudské spoločenstvá* a *národy*. Všetko, čo je namierené proti rozumu a slobode človeka, je namierené aj proti *humanite a tolerancii* a naopak.

Napĺňanie *humanity a tolerancie* predpokladá – tak v živote jednotlivca ako aj národa – rešpektovanie „mravnej povinnosti“. Len život žitý v perspektíve rešpektovania „mravnej povinnosti“ môže byť (a je) aj životom *humánnym a tolerantným*. Ako *humanita*, tak aj *tolerancia* predstavujú „najvlastnejší výkon človeka“ a ako také sú integrujúcou súčasťou „univerzálnej ľudskej dôstojnosti. S prihliadnutím na tieto a ďalšie skutočnosti sa žiada konštatovať, že *humanita* je tolerantná a *tolerancia* je humánná.

Takto chápané idey *humanity a tolerancie* rozhodne nepatria len do kategoriálneho aparátu dejín filozofie, ale vystupujú aj ako permanentne aktuálny ideál a cieľ vývinu ľudstva. Za úroveň *humánnosti a tolerancie* na tomto svete (a konkrétne v našom každodennom ľudskom živote) sme zodpovední všetci.

LITERATÚRA

1. Alighieri, D.: Božská komédie. SNKLU, Praha 1958.
2. Alighieri, D.: O jediné vláde. Melantrich, Praha 1942.
3. Aurelius Augustinus.: Vyznání. Kalich, Praha 1992.
4. Dupkala, R.: Úvod do filozofie dejín. (2. Vydanie), Fotopress, Bardejov 2005.
5. Gorfunkel, A. Ch.: Renesanční filozofie. Svoboda, Praha 1987.
6. Herder, J. G.: Vývoj lidskosti. S předmluvou Alberta Pražáka; přeložil Jan Patočka. – Praha: Laichter, 1941.
7. Horák, P.: John Locke a tolerance. In: J. Locke, Dopis o toleranci. Brno 2000.
8. Kuzánsky, M.: O učenej nevedomosti. Pravda, Bratislava 1979.
9. Locke, J.: Dopis o toleranci. Atlantis, Brno 2000.
10. Locke, J.: Druhé pojednání o vládě. Svoboda, Praha 1992.
11. Mihina, F.: Ontológia humanizmu. In: Zborník, Idea humanizmu a tolerancie v kontexte etnokultúrnej identity. (Eds. J. Sipko – V. Dančišin), Filozofická fakulta PU, Prešov 2010.
12. Patočka, J.: Harmonismus moderních humanistů. In: Péče o duši I., Oikoymenh, Praha 1996.
13. Platón.: Filebos. In: Platón, Dialógy. Zv. 3, Tatran, Bratislava 1990.
14. Platón.: Protágoras. In: Platón, Dialógy. Zv. 1, Tatran, Bratislava 1990.
15. Prvá kniha Mojžišova, 1. kapitola, verš 27-28. Citované podľa: Svätá Biblia. Slovenská biblická spoločnosť 2002, 2. vydanie.
16. Rádl, E.: Dějiny filosofie II., Novověk. Melantrich. Praha 1933.
17. Várossová, E.: Slovenské obrodenecké myslenie. Slovenský spisovateľ, Bratislava 1963.
18. Voltaire, F.M.A.: Traité sur la Tolerance. GF – Flammarion, Paris 1989.

Lista recenzentów | *List of reviewers* (2014)

Jan Balbus, Bronisław Burlikowski, Barbora Novotná Březovská, Janusz Czerny, Sergiej Gawrow, Dieter Grey, Janusz Gudowski, Gutová, Monika Grasseová, Hana Tomasz Jakówik, Mariusz Jędrzejko, Tamara Jakowuk, Radek Jurčík, Jiří Kolečák, Jaroslav Komárek, Stefan Konstańczak, Olga Kubová, Andrzej Misiólek, Filip Rigel, Wanda Rusiecka, Ireneusz Świtała, Lucyna Wiśniewska-Rutkowska, Jiří Tuza, Arnošt Wahla, Dana Zapletalová, Jozef Záhora

